

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ RƏYASƏT
HEYƏTİ HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR BÖLMƏLƏRİ
İRAQ-AZƏRBAYCAN DOSTLUQ CƏMİYYƏTİ**

**MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN
ANADAN OLMASININ 530 İLLİYİNƏ HƏSR OLUNMUŞ
“DAHİ AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MƏHƏMMƏD FÜZULİ MÜŞTƏRƏK
MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNİN YETİRMƏSİ KİMİ”
MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN
TEZİSLƏRİ**

ملخصات بحوث المؤتمر الدولي
المخصص للذكرى الـ ٥٣٠ لميلاد الشاعر
محمد فضولي تحت عنوان
"الشاعر الأذربيجاني العبقري محمد فضولي
كوريث للثقافة الإسلامية المشتركة"

**ABSTRACTS
OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“THE GREAT AZERBAIJANI POET MUHAMMAD FUZULI AS
REPRESENTATIVE OF THE COMMON MUSLIM CULTURE”
DEDICATED TO THE 530TH BIRTH ANNIVERSARY OF
MUHAMMAD FUZULI**

Təşkilat komitəsi:

Akademik İsa Həbibbəyli (sədr) (Azərbaycan)
Akademik Gövhər Baxşəliyeva (sədr müavini) (Azərbaycan)
Akademik Teymur Kərimli (Azərbaycan)
Akademik Muxtar İmanov (Azərbaycan)
Akademik Möhsün Nağısoylu (Azərbaycan)
AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı (Azərbaycan)
F.e.d., Prof. Qəzənfər Paşayev (Azərbaycan)
Professor Mutaz Muhyi Əbdülhəmid (İraq)
Doktor Sabah Kərküklü (İraq)

Məsul redaktor:

F.ü.f.d., dosent Ruhəngiz Cümşüdlü

“Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli müştərək müsəlman mədəniyyətinin yetirməsi kimi” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın tezisləri. Bakı, “Elm”, 2024, - 236 səh.

ISBN

BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MƏHƏMMƏD FÜZULİ HAQQINDA SÖZ

İsa Həbibbəyli

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
prezidenti, akademik*

Azərbaycan ədəbiyyatının böyük klassik sənətkarı Məhəmməd Füzuli türk-müsəlman dünyasında romantik lirikanın ən görkəmli yaradıcılarından biri kimi şöhrət qazanmışdır. Onun adı Şərqi və ümumiyyətlə dünya ədəbiyyatının ən qüdrətli sənətkarları ilə bir sırada çəkilməkdə davam edir. Məhəmməd Füzuli (1494-1556) Şərq ədəbiyyatında xüsusi mövqeyə malik olan lirikanı daha da inkişaf etdirərək yeni bir mərhələyə çatdırmışdır.

Əsərlərindən aydın surətdə görünür ki, görkəmli söz sərkindəsi, böyük qəlb ustası Məhəmməd Füzuli, hər şeydən əvvəl, Aşıqdır. O özünü qürur hissi ilə sözün əsl mənasında “aşıqi-sadiq” hesab edir. Ustad şairin fikrincə, onun aşıqlığı ilə müqayisədə hətta ideal məhəbbət simvolu olan Məcnun da müəyyən mənada kölgədə qalır:

*Məndə Məcnundan füzun aşıqlıq istedadı var,
Aşıqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.*

Artıq elmi fikirdə etiraf olunduğu kimi, “eşq Füzuli yaradıcılığının əsas qayəsi, onun ana xəttini təşkil edən mərkəzi məsələlərdəndir”.¹ Ona görə də Füzuli eşqinin xarakterini, Füzuli məhəbbətinin fəlsəfəsini aydınlaşdırmadan, bu dahi şairi düzgün başa düşmək və dəyərləndirib, doğru elmi nəticələr çıxarmaq mümkün deyildir.

Bu baxımdan yanaşdıqda aşıq Füzuli aşıqanə Məcnundan ucada, yüksəkdə dayanır. Çünki aşıqlıq – Məcnunluq, aşıqanəlik isə Füzuli olmaq deməkdir. Məcnun Leylaya və təbiətə aşıqdır. Füzuli isə Leylaların və məcnunluğun, insanın və təbiətin, xalqın və millətin aşıqıdır. Məcnunun eşqi zaman içindədir. Füzulinin eşqi zamana sığmayan bütün zamanların eşqidir, əbədi sevdə düşüncəsidir.

Məhəmməd Füzuli şeirində aşıqlıq – sevmək, Aşıqanəlik isə anlamaq mənasındadır. Anlamağın mayası düşüncə və kədərdən ibarətdir. Aşıqlığın mahiyyəti eşqdən və sevgidən yoxdur. Anlamaq isə böyük Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadə demişkən dərdsiz, kədərsiz mümkün deyildir. Cəlil Məmmədquluzadənin bəyan etdiyi “anlamaq dərdi” anlayışı bəşəriyyətin və böyük ədəbiyyatın əbədi yol yoldaşdır. Aşıq Füzuli üçün də “anlamaq dərdi” sevdə fəlsəfəsinin mahiyyətini müəyyən edir. Bu mənada dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin özünə həmdərd axtarması təkə dərini bölüşmək, yüngülləşmək məqsədi daşımır. Dərdi çox olan qərib şairin həmdərd axtarışı əqidə dostu, həmməslək Aşıq düşüncə ortağı axtarmaq deməkdir. Yalnız müdrik, insanpərvər, ədalətli Aşıqların birliyi sayəsində təkə Məcnunu yox, bütövlükdə Məcnunluğu – insanlığı dərddən və şərdən xilas etmək mümkündür.

¹ Fuad Qasımlı. Qəm karvanı, yaxud zülmətdə nur. Bakı, Azərneşr, 1968, səh.129.

Məlum olduğu kimi, aşiq Füzulinin varlığı eşqdən və kədərdən yoğrulmuşdur. Məhəmməd Füzuli sənətində eşq aşiqin mənəvi pasportu, kədər isə onun ictimai mahiyyəti və məzmunudur. Məhəmməd Füzuli böyük sələfi Nizami Gəncəvi kimi eşqi “uca göylərin mehrabı” hesab etməmişdir. Dahi şairin təsəvvüründə “məşhuri-cahan” olan eşq daha çox həyati və insanidir:

*Can vermə qəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,
Eşqi afəti-can olduğu məşhuri-cahandır.
...Eşq içrə əzab olduğun ondan bilərəm ki,
Hər kimsə ki, aşıqdir, işi ahu-fəğandır.*

Məlum həqiqətdir ki, Aşiq Füzuli aşiqanə Məcnunun yaradıcısıdır. Aşiqanə Leyli və Məcnun üçün müqabil qarşı tərəflər – İbn Səlam və onun tərəfdarlarından, yəni konkret şəxslərdən ibarətdir. Aşiq Füzuli üçün isə əks tərəf sadəcə,ayrı-ayrı şəxslərdən, tayfalar və qəbilələrdən ibarət deyildir. Bütövlükdə “bisükun dövrən” Aşiq Füzulinin, yaxud Füzuli Aşiqinin tərəf-müqabilidir. Məcnun digər bir ərəb qəbiləsi ilə, Aşiq Füzuli isə “torpağı qan içən” zəmanə ilə üz-üzədir. Məhəmməd Füzuli qarşı tərəfi, əks cəbhəni Zahidin timsalında ümumiləşdirmişdir. Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında Aşiq dövrən qəmi içərisində həyat eşqinin, həqiqətpərəstliyin daşıyıcısı, Zahid isə tərki-dünyalığın, güşənişinliyin, bədbinlik və biganəliyin timsalıdır. Füzulinin Aşiqi anlamaq dərdinə mübtəladır. Füzuli yaradıcılığında Zahid isə geniş düşüncə imkanlarından belə məhrumdur:

*Məndən soruşma mərifətin Zahidin, dedim,
Çün görmədim o qövmədən mən yaxşı bir şüar.*

Məhəmməd Füzuli böyük istedadla çox geniş mənə daşıyan Aşıqlıq fəlsəfəsinin dahi yaradıcısıdır. Bu məqamda Füzulinin ictimai düşüncəsi ilə eşqi, sevgisi arasında bərabərlik işarəsi yaranır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında etiraf olunduğu kimi, “Aşiq Füzuli ilə mütəfəkkir Füzuli ancaq vəhdət halında alındığı zaman onu duymaq olur. Füzuli başqa cür dərk edilə bilməz”.² Məhəmməd Füzuli özü də bütün fikirlərini, sevgisini, həyat fəlsəfəsini, ictimai görüşlərini “həmişə aşiqanə” sözlərlə ifadə etdiyini bürüzə verərək yazmışdır:

*Məndən Füzuli, istəmə əşarü-mədhü-zəm,
Mən aşiqəm, həmişə sözüüm aşiqanədir.*

Məlum olduğu kimi, hökmdarların, sərkərdələrin hər birinin özlərinə aid fəaliyyət dövrləri vardır. Başlanğıcı və sonu bəlli olan həmin dövrlər tarixi prosesin müəyyən mərhələsini təşkil edir. Aşıqlıq və aşiqanəlik isə zaman və məkan məhdudiyətini tanımır. Hər dövrün öz aşiqi və aşiqanə nəğməsi, yaxud qəhrəmanı olur. Ayırı-ayrı dövrlərin hökmdarları və sərkərdələri çox vaxt bir-birlərinin əleyhdarları olduqları halda, Aşıqlar və ya aşiqanə

² Məmməd Cəfər Cəfərov. Seçilmiş əsərləri, I cild. Bakı, Azərneşr, 1973, səh. 41.

qəhrəmanlar arasında varislik əlaqəsi mövcuddur. Onların biri digərinin həyatını, taleyini davam etdirir. Məhəmməd Füzuli də bu fikirdədir:

*Məcnun sürdü növbətin, indi mənəm rüsvayi-eşq,
Doğru derlər ki, hər zaman bir aşiqin dövranıdır.*

Aşiqliyin ömrü ən azı Məhəmməd Füzulinin yaşı qədərdir. Bəşəriyyət 530 ildir ki, “bir aşiqin dövranı”, yəni Füzuli dövranı heyranlıqla seyr edir və yaşayır, mənən zənginləşir, kamilləşir, yetkinləşir. Bu mənada Aşiqin, aşiqliyin, aşiqanəliyin, Füzulinin dövranı əbədidir. Bəşəriyyətin həmişə Aşiqə, aşiqanəliyə, yəni Füzuliyə ehtiyacı olmuşdur. Belə bir ehtiyac bu gün də var, sabah da sözsüz ki, olacaqdır. Bu gün müqəddəs Kərbəlada yer kürəsini məlum ekvator xətti yox, Aşiq Füzulinin aşiqanə sevgi xətti birləşdirir. Dünyanın müxtəlif qütblərində yaşayan insanların Füzuli orbitində məhz aşıqlıq-həyat eşqi, həqiqətpərəstlik, ağıl və kamal, ictimai ədalət və insanpərəstlik ətrafında birləşməsi cəmiyyətə və insanlara yalnız səadət və tərəqqi gətirər. Bəşəriyyətin xilas, mənəvi cəhətdən saflaşması və kamilləşməsi Aşiq Füzulinin aşiqanə dünyasından keçir. Bəlkə də bütün bunlardan bədgüman imiş kimi, Məhəmməd Füzuli babamız 5 əsr əvvəl dərin dünyəvi kədərlə taleyindən şikayət edərək yazmışdı ki:

*Nə yanar kimsə mənə atəşi-dildən özgə,
Nə açar kimsə qapım badi-səbadan qeyri.*

Müasirləri olan tanınmış təzkirəçilərdən tutmuş davamçılarna və tədqiqatçılara qədər hər kəs Füzuli eşqinin və sənətinin əbədiyyətindən bəhs etmişdir. Hətta tamamilə əks qütbün, yəni romantik ədəbiyyatın deyil, realist bədii düşüncənin görkəmli yaradıcıları da Məhəmməd Füzuli sənətindəki ölməzliyi və müasirliyi görüb etiraf etmiş və yüksək qiymətləndirmişlər. Cəlil Məmmədquluzadənin 1925-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında yazdığı aşağıdakı sözlərin əlavə izahata ehtiyacı yoxdur: “Rəhmətlik Füzuli “Molla Nəsrəddin”in birinci nömrəsindən başlayıb, bu günə qədər məcmuəmizdə iştirak etmiş və şeirlər yazmışdır... İnanmırsınız, götürünüz “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin 20 illiyini tökünüz qabağınıza. Hansı şeirə baxsanız, görərsiniz ki, onda Füzulidən bir duz vardır... Onun məktəbi-əbədisi bizim şairlərin başına girib, bütün əsərlərində Füzuli ruhu görünməkdədir.

...“Molla Nəsrəddin” sözünü qurtarıb deyir ki, Füzuli diridir. Füzuli şeir dövrünün hazırladığı yeniliyə məğlub olmaz və sarsılmaz bir qüvvədir”.³

Xalq şairi Məmməd Arazın aşağıdakı şeirində cəmiyyətin Məhəmməd Füzuli sənətindəki insanlıq ideallarına əbədi ehtiyacı olması fikri böyük istedadla ifadə olunmuşdur:

*Könlümdə bir nəğmə dil açdı yenə,
Ay ellər, bir sevda nəğməsidir o.
Açın qapıları səba yelinə,
Açın, Füzulinin nəfəsidir o.*

³ Cəlil Məmmədquluzadə. Füzuli. “Molla Nəsrəddin” jurnalı, 23 may 1925-ci il, №21.

Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin poetik nəfəsi müqəddəs Kərbəla qapısından keçərək, insanlığı yenidən aşıqlıya, aqilliyə, müdrikliyə, kamilliyə, ədalətə çağırmaqda davam edir.

Görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev dahi söz ustadı Məhəmməd Füzuli sənətinə yüksək qiymət vermişdir: “Məhəmməd Füzuli kimi şəxsiyyəti olan xalq fəxr edə bilər... Onun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin bəhrəsidir... Füzuli dahi şair kimi Azərbaycanda həmişə hamının qəlbindədir. Bu da ona görədir ki, Füzuli doğrudan da azərbaycanlıdır və Azərbaycana mənsubdur... Onu dünya miqyasında geniş təbliğ edə bilsək, şübhəsiz ki, xalqımızı, onun tarixini, mədəniyyətini, mənəviyyatını bir o qədər çox tanıda, təbliğ edə biləcəyik.”⁴

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 530 illiyinin qeyd olunması haqqında”kı 25 yanvar 2024-cü il tarixli Sərəncamı bu böyük sənətkarın həyatı və yaradıcılığının, zəngin poetik irsinin və ölməz ideallarının xalqımıza və dünyaya azərbaycançılıq ideyalarını əsasında yenidən çatdırılmasının geniş imkan yaradır.

Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin əsərləri ölməzdir və əbədidir!

2 aprel 2024-cü il

⁴ Heydər Əliyev. Ədəbiyyatın böyük borcu və amalı. Bakı, “Ozan”, 1999, s.204-205

ANADILLİ ŞEİRİMİZİN BÖYÜK USTADI

Gövhər Baxşəliyeva

AMEA-nın vitse-prezidenti v.i.e.,

akad. Z.M.Bünyadov adına

Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru, akademik

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 yanvar 2024-cü il sərəncamı ilə cari ildə dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 530 illiyi qeyd edilir. Azərbaycan ədəbi-bədii fikir tarixində böyük rol oynayan, bir çox Şərq xalqları ədəbiyyatına mühüm təsir göstərən böyük şairin və mütəfəkkirin ölməz bədii-fəlsəfi irsi xalqımızın bəşər sivilizasiyasına bəxş etdiyi əvəz olunmaz mədəni sərvətdir.

Azərbaycan, ərəb və fars dillərində 16 irihəcmli əsərlərin müəllifi olan dahi şairin yaradıcılığının böyük hissəsini lirik şeir, aşiqanə qəzəllər təşkil edir. Şairin şah əsəri onun ölməz “Leyli və Məcnun” məsnəvisi hesab olunur. Bir sıra epik alleqorik əsərlər (“Söhbətül-əsmər”, “Bəng-u-badə”, “Saqınamə”, “Səhhət və mərəz”, “Rind-u-zahid” və s.) müəllifi olan şair oxucuya dərin fəlsəfi, arifanə fikirlər aşılayır.

Füzuli yaradıcılığının tədqiqatçıları istər Qərb alimləri olsun (İ.Hammer - Purqştal, E.Qibb, E.Braun, M.Hartman, Yan Ribka, S.Plyaskovitska-Rimkeviç), istər Rusiya və Sovet alimləri (V.Smirnov, A.Krımskiy, Y.Bertels), istər türk alimləri (M.Körpülü-zadə, İ.Hikmət, Z.Nuşirvan, B.Çobanzadə, Abdulqadir Qaraxan), istərsə də Azərbaycanlı alimlər (Abdulla Sur, F.bəy Köçərli, H.Araslı, Mir Cəlal, M.Quluzadə, Ə.Cəfər, A.Rüstəmov, N.Araslı, F.Qasımzadə, V.Feyzullayeva, S.Əliyev və digərləri) şairin ecazkar yaradıcılığının orijinallığını, poetikasının yüksək bədiiliyini və incəliyini qeyd edirlər, onu Azərbaycan-türk ədəbiyyatı tarixində ən həssas lirik və romantik şair adlandırırlar.

Akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunda da dahi şairin ölməz yaradıcılığı diqqət mərkəzində olmuş, zaman-zaman onun müxtəlif aspektlərinə həsr olunmuş monoqrafiya, kitab və məqalələr dərc olunmuş, dissertasiyalar müdafiə edilmişdir. Bu sıradan: Abiyev Aydın. “Füzuli və Türkiyə poeziyası. Bakı, 2002, Cümşüdlü Ruhəngiz. “Füzulinin ərəbcə poetik irsi”. Bakı, 2013, Əlibəyli Şəfəq. “Füzulinin farsca divanı: linqvo-poetik özəlliklər”. Bakı, 2008 və sairə.

Bu və ya digər ədəbiyyatın inkişaf qanunauyğunluqları onun başqa ədəbiyyatlarla qarşılıqlı təsir dairəsindən kənarında anlaşıla bilməz. Əsrlər boyu vahid ərəb-müsəlman mədəniyyəti çərçivəsində inkişaf edən Azərbaycan ədəbiyyatı bu mədəniyyətin ayrı-ayrı ədəbiyyatları, o cümlədən ərəb ədəbiyyatı ilə sıx təmasda olmuşdur. Bu zaman qarşılıqlı təsir mövzu, süjet, obraz və motivlərin birbaşa mənimsənilməsindən tutmuş ideya-bədii xüsusiyyətlərin yaradıcı şəkildə işlənməsinə qədər müxtəlif istiqamətlərdə getmişdir. Eyni zamanda əxz olunan material hökmən müəllifin dövrünün bədii-estetik prinsiplərinə uyğun istiqamətdə təqdim edilirdi. Bu materialın təqdimi üsulları mənimsəyən tərəfin yaradıcılıq məqsədlərindən və fərdi üslubunun xarakterindən asılı olurdu. Müəlliflər eyni epizodları dəyişdirir, yenilərini daxil edir, köhnə epizodlara başqa təfsir verir, çoxlu məndaxili yerdəyişmələr həyata keçirirdilər. Beləliklə əxz olunan material semantik və leksik dəyişikliyə məruz qalaraq, orijinallıq və yeni

müəllif mənsubiyyəti xüsusiyyətləri kəsb edirdi. Başqa ədəbiyyatın təcrübəsindən faydalanmaqla, şairlər öz orijinallıqlarını, milli özünəməxsusluq və koloriti qoruyub saxlamış və invariantın çox da mürəkkəb olmayan süjetini öz dövrünün kəskin problemləri və ideya-mənəvi axtarışları səviyyəsinə qaldıra bilmişlər.

M.FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİNİN POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Möhsün Nağısoylu

Akademik

dr_mohsun@yahoo.com

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin nəşr yaradıcılığında klassik sərbəst tərcümə nümunəsi olan “Hədiqətüs-süəda” xüsusi yer tutur. “Hədiqətüs-süəda” istər dərin məzmun və ideyasına, istərsə də yüksək bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə bənzərsiz bir sənət nümunəsidir. Füzulinin nəşr yaradıcılığının zirvəsi sayılan “Hədiqətüs-süəda” əsərində dahi sənətkar həm söz incəlikləri ilə bağlı sənət növlərindən: cinas, səc, tərsi, iştiaq, həm də məna gözəllikləri ilə bağlı sənət növlərindən – məcazlardan böyük ustalıqla bəhrələnmişdir. “Hədiqətüs-süəda”nın əsas hissəsi nəsr ilə qələmə alındığı üçün bu bədii sənət növləri içərisində səcin xüsusi yeri və çəkisi vardır. Nəsr əsərində sözlərin səs tərkibinə görə uyşmasını – qafiyələnməsini təmin edən başlıca ahəngdarlıq vasitəsi olan səcin müxtəlif növləri məlumdur. Füzuli “Hədiqətüs-süəda” əsərində səc sənətinin səci-mütərrəf və səci-mütəvazin kimi növlərinə daha geniş yer vermişdir. Səcin klassik müsəlman Şərq ədəbiyyatında daha geniş yayılmış bu növlərindən birincisində səc təşkil edən sözlər qafiyə baxımından bir-birinə uyğun gəlir, vəznə görə isə fərqlənir. Səci-mütəvazində isə səc təşkil edən sözlər arasında həm qafiyə, həm də vəzn baxımından müəyyən bir uyğunluq özünü göstərir. “Hədiqətüs-süəda” əsərində Füzuli yeri gəldikcə səcin nisbətən az yayılmış səci-mürəssə və səci-məfruq kimi növlərinə də üz tutmuşdur. Əsərdə bədiyyatın məna gözəllikləri ilə bağlı növlərindən təşbeh və istiarəldən, eləcə də ləffü nəşr və hüsni-təlil kimi nisbətən az yayılmış sənət növlərindən də böyük məharətlə və yerli-yerində istifadə edilmişdir. “Hədiqətüs-süəda” əsərində nəsr arasında ümumi sayı 525 beyt olan türkcə şeir parçaları da yer almışdır ki, bu poetik nümunələrdə təkrir, təzad, touzi, xitab, bədii sual və mübaliğə kimi bədii sənət növləri geniş bir biçimdə təmsil olunmuşdur.

Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin poetik xüsusiyyətləri üzərindəki müşahidələr sübut edir ki, böyük söz ustası nəzmdə olduğu kimi, nəsrə də bənzərsiz və yüksək sənətkarlıq nümayiş etdirərək bu sahədə ən yüksək zirvədə yer tutmuş və əbədiyaşar bir sənət nümunəsini ərsəyə gətirmişdir. Bütövlükdə, “Hədiqətüs-süəda” klassik bədii nəsrin poetikasının, onun rəngarəng növ və özəlliklərinin araşdırılması üçün zəngin və dəyərli bir qaynaqdır.

MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNDƏ ÜMUMTÜRK ŞEİRİNİN ROLU (Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı əsasında)

Jalə Əliyeva

*Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı,
Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə
Dövlət Komitəsi sədrinin müavini,
BDU-nun professoru, f.e.d.
jale-aliyeva@hotmail.com*

Tarixən Şərq coğrafiyasında yaşamış, ayrı-ayrı zaman kəsirlərində eyni imperiyalar daxilində olduqlarından ortaqları taleyi bölüşmüş xalqların siyasi-iqtisadi həyatlarında olduğu kimi, mədəniyyətlərində, daha çox isə söz sənətində oxşar cəhətlər formalaşmış, ədəbiyyat, xüsusilə poeziya qarşılıqlı təsir və zənginləşmə şəraitində inkişaf etmişdir. Zaman-zaman bu xalqların dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətinə bəxş etdikləri ədəbi abidələr, görkəmli şəxsiyyətlər və digər unikal, identik dəyərlər yetişmişdir.

Qeyd edək ki, İslamın yaranması və yayılması ilə Şərq xalqlarının mədəniyyətlərindəki oxşar elementlər daha da çoxalmış və inkişaf etmişdir.

Dünya tarixində həm qurduğu dövlətlərlə, yetirdiyi şəxsiyyətlərlə, həm də maddi-mədəniyyət inciləri ilə böyük xidmətləri olmuş Türk xalqları ədəbiyyatlarında məhək daşı, etalon misalındakı ədəbi-tarixi simalardan biri də XVI əsr Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulidir.

Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı hər şeydən əvvəl ona görə unikaldir ki, şair Şərqin ən çox işlək üç dilində - Türk, ərəb və fars dillərində yüksək sənətkarlıq nümunəsi olan əsərlər yaratmışdır. Bundan başqa, türklərin bayat boyundan olan Füzuli tarixin gərdişi ilə həyatını İraqın Kərbəla və Bağdad şəhərlərində keçirməli olmuşdur. Bu da şairin ədəbi kimliyinin, dünyagörüşünün, dini-fəlsəfi baxışlarının formalaşmasında böyük rol oynamış və bütün bu baxışlar isə öz növbəsində onun elmi-fəlsəfi, ədəbi-bədii əsərlərində əksini tapmışdır. Odur ki, Türk dünyasının böyük şairi Məhəmməd Füzuli yaradıcılığını, sözün tam haqqı ilə, ümum-müsəlman mədəniyyətinin müştərək yetişdirdiyi bir sənət dünyası adlandırmaq olar.

Məhəmməd Füzuli irsinə daxil olan əsərlərin siyahısına nəzər salsaq, şairin yaradıcılıq diapazonunun, mövzu və motiv əhatəsinin nə qədər geniş olduğunu görürük: Türk Divanı, Fars Divanı, türk, fars və ərəb dilində qəsidələrdən ibarət Divan; Türk dilində “Leyli və Məcnun”, “Bəngü-Badə”, “Hədiqətüs-süeda”; fars dilində “Səhhət və Mərəz”, “Rindü Zahid”, “Həft cam”; ərəb dilində “Mətləül-etiqaq” traktatı. Lakin bütün bu əsərlər içərisində Məhəmməd Füzuli adını məşhurlaşdıran şairin Türk Divanı və “Leyli və Məcnun” əsəridir.

Füzulinin Türk şeiri tarixində ən önəmli missiyası türk dilində yüksək sənət əsərləri yaratmağın mümkünlüyünü ölməz poetik nümunələrlə illüstrativ şəkildə təsdiqləməsi, əyani sübut etməsidir. Füzuli əsərləri ilə Türk əruzunu sabitləşmiş, əruz vəznində türk dilində şeir yazmaq artıq ənənə halına gəlmişdir. Beləliklə də, Füzuli öz yaradıcılığı ilə bir ədəbi məktəb yaratmış və bu poeziya ekolunun ənənələri uzun əsrlər boyunca ədəbiyyatın, lirikanın əsas mövzu və ideya istiqamətlərini, sənətkarlıq kriteriyalarını müəyyənləşdirmişdir.

Füzulinin ikinci ən böyük uğuru “Leyli və Məcnun” əsəridir. Məlumdur ki, Leyli və Məcnun əfsanəsini ilk dəfə yazıya alan XII əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi olmuşdur. Türk dilində ilk məşhur “Leyli və Məcnun” isə Əlişir Nəvaiyə məxsusdur. Məhəmməd Füzuliyə qədər türk dillərində bir çox Leyli və Məcnunlar yaranmışdır. Lakin Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərindən sonra Şərqi xalqları ədəbiyyatlarında eşq, sevmək və sevilmək deyiləndə ilk yada düşən məhz Füzulinin həmin əsəri olur.

Qədim və zəngin mədəniyyətin yetirdiyi və formalaşdırdığı Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı müasir dünyamızda sülhün, əminamanlığın ən etibarlı təminatçısı olaraq xalqların mədəni yaxınlaşması və anlaşması ideyasının gerçəkləşdirilməsi istiqamətində də ən təsirli və sirayətedici qaynaqdır.

FÜZULİ POETİK DİLİNDƏ İŞLƏDİLƏN ƏRƏB SÖZ VƏ İFADƏLƏRİNİN SEMANTİKASINA DAİR

İmamverdi Həmidov

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Ortaq başlanğıc və İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı
şöbəsinin müdiri, f.e.d., professor
mamverdi.hamidov@mail.ru*

Bəşərin son dini uğuru islam müsəlman xalqlarını bir əqidə ətrafında birləşdirməklə yanaşı, onların ədəbiyyatının zənginləşməsi üçün bir qaynaq olmuşdur. Avropa və rus şərqşünaslığında işlənən “islam sivilizasiyası” anlayışı da təsadüfən yaranmamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında islami dəyərlərlə bağlı motivlərdən yararlanma, əruz vəzninin və bir sıra şeir janrlarının yayılması, Qurani-Kərimin qələmə alındığı ərəb dilində yaradılmış mədəniyyətin təsiri ilə baş vermişdir. Nəticədə müştərək müsəlman mədəniyyəti təşəkkül tapmış və ədəbiyyatımızda Məhəmməd Füzuli və digər tanınmış sənətkarlar ərəb, fars, Azərbaycan-türk dillərində yazdıqları əsərlərlə onu zənginləşdirmiş və inkişaf etdirmişlər.

Mövzusu ərəb həyatından götürülmüş “Leyli və Məcnun” poemasında ustad şair Füzulinin bir məqsədi də Azərbaycan-türk dilində bədii sözün ifadə imkanlarını göstərmək üçün müvafiq ərəb sözlərinin qarşılığından məharətlə istifadə etmiş, rum-türk “zürəfa” və “buləga”ları (dövrün incə söz sahibləri və bəlağətli sənətkarlar) üçün nümunə göstərmişdir.

Füzuli bədii ifadə vasitələrinin vahidləri olan sözlərə böyük əhəmiyyət vermiş, klassik poetikada geniş təhlil olunmuş söz-məna (lafz-manə) bağlılığının incəliklərindən məharətlə yararlanmışdır. Ona görə şair ərəb, fars və Azərbaycan-türk sözlərinin qarşılığına hadisələrin gedişinin təsvirində, qəhrəmanların iç-aləmini göstərməkdə, onları məntiqi vurğu altına almağa üstünlük vermişdir. Oğlunu müqəddəs “Həcərul-əsvad”ın (“Qura daş”ın) yerləşdiyi Kəbəyə aparmağı vacib sayan yaxın adamların dilindən Məcnunun atasına deyilir ki, “Ursa həcəri-mübarəkə baş, Yumşaya əgər ola qaradaş” Burada “Həcəri-mübarək” (Mübarək daş) birləşməsində Kəbə məscidindəki “Qara daş” nəzərdə tutulur. İkinci misrada Azərbaycan dilində verilmiş “qara daş” birləşmənin ümumi semantik mənasıdır. Beyt daxilində eyni zamanda ikiqat təzad yaradılmışdır. Əsərin başqa bir yerində Füzuli Məcnunu xarakterizə edən “Köksünə vuran həcər kimi daş” ifadəsində ümumi isim kimi verilən ərəb sözü “həcər”in mənasından istifadə etmişdir.

Leylinin İbn Salama ərə verilməsi xəbərini eşidən Məcnun sevgilisini danlayarkən qarşısında haqqı olduğunu Leylinin yadına salır və eşq qanunlarını ciddi qorumağı istəyir: “Sən xud demədin ki, bir qulum var, Boynunda təriq ilə yolum var?” Burada ərəb sözü “təriq” “adət üzrə seçilmiş yol” və “rəsmiyyət yolu” anlamını ifadə edir. Daha sonra Məcnun təkidlə bildirir ki, “rəhui rəsmi-eşq tutmuş, namus təriqini unutmuş”dur. Burada “təriq” və “yol” sözləri ilə yanaşı fars sözü “rəh” (yol) də ortaya gəlir.

Füzuli şeir vahidləri olan beytlərdə işlətdiyi ərəb söz və ifadələrin qarşılığını və ya sinonimləri Azərbaycan-türk dilində verməklə şeirə yeni bir rəng artırır, dili zənginləşdirir. Bəzən ərəb sözü ilə başlanan beytin ikinci misrası həmin sözün Azərbaycan dilində tərcüməsi

ilə davam edir. Belə hallarda beytlərin məzmunu bir-birini tamamlayır, eyni zamanda oxucunu düşündürür. “Geyr ilə..., Təqriblə...” “Etmiş əlifin sitəm yükün dal, Qılmış qələmin fələk qəmi nal”, “Vəsl etmə onunla kim, bilirsən Bir gün olur ondan ayrılırsan”, “Əmma nə edim, əsiri qeydəm, Bir boynu, ayağı bağlı seydəm”, “Bil əbcədini həmin cəddu əb” və başqa çoxsaylı nümunələrdə olduğu kimi.

Şair iki misra daxilində ərəb və Azərbaycan-türk sözlərini sintaktik tərkibdə işlətməklə bir neçə bədii ifadə vasitəsi yaradır. “Gündüz həbsim, ecə nəcatim, Gündüz motvim, gecə həyatım” beyti buna misal ola bilər.

Üç dildə yaradılmış ədəbiyyatın özəlliklərini yaxşı bilən Füzuli yaradıcılığında onlardan faydalanmış, “Leyli və Məcnun”da ərəb dilinin söz qatını mükəmməl bildiyini göstərmişdir. Məcnun dağla söhbətində özü ilə onun arasında oxşarlıqdan bəhs edir, dibində çeşməsi olan “Bu nəhəng gözündən yaş axıdır”, ətəyindəki “laləzar qanla dolmuş qucağıdır” ifadələri ilə Qeyslə ortaq olan dağın surətinə, əzəmət, zənginlik, sadıq, başqasına qayğı göstərmək kimi yaxşı keyfiyyətlər əlavə etmiş, fikrini “Munim sifəti, libası, faxir, Cibu bəğəli dolu cavahir” deməklə sözünün təsirini ikiqat artırmışdır. “Cibu bəğəl” birləşməsindəki c,b,l hərfləri həm də ərəb dilində “dağ” mənasını bildirən “cəbəl” sözünə işarədir.

Füzuli poetik yaradıcılığında ərəb sözlərinin şəkli cizgiləri ilə yanaşı, onların türk və fars dillərində anlamına söykənmişdir. Bu, şairin yaradıcılıq yoluna, Azərbaycan-türk dilinin poetik işlək dilə çevirmək üçün çalışmasına uyğun idi. Şair bu sahədə uğur qazanmışdır. İndi onun təqdimatını əsas götürməklə dilimizin bir çox söz və ifadələrini etimoloji anlamını aydınlaşdırmaq olur. Müasir Azərbaycan-türk dilində oxuyub təhsil almış, dünyagörüşü və məntiqi düşüncəsi olan şəxs savadlı adlandırılır. Yazılı dilin çox bağlı olduğu ərəb və fars qaynaqlarına görə bu söz ərəb dilində “qara” mənasını verən “səvad”la bağlıdır. Ənənəvi klassik poeziyada “səvad əl-eyn” (“qara göz” və ya “gözün qarası”) gözəlin qara gözlərinin çox işlənən təşbehini Füzuli XV-XVI əsrlərdəki yazı, məktəb, oxumaq tələb edən mühitində ağ kağızda mürəkkəblə qaraltmadan başlayan savad anlayışını şeir dilinə daxil edir. Şair Leyli və Məcnun əhvalatına gənclərin məhz məktəbdə tanış olmasını təsadüfən artırmamışdır. Məktəbdə Qeys (Məcnun) Leyli adını yazmaqla “savadlanırdı”. O, Leyli adındakı iki ləm və iki i hərflərini yazır və sanki istəyinə çatardı: O, elə bir imanda idi ki, “Bu iki hərfdir muradım, Rövşən bunlar ilədir səvadım” deyər muradına çatardı.

Füzuli ərəb sözlərinin bədii imkanlarından məharətlə yararlanaraq onların çoxmənalılığını Azərbaycan-türkcəsində yazdığı əsərlərdə bacarıqla vermiş və bu yolun əsasını qoymuşdur.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN FARSCA “DİVAN”ININ LİŦQVOPOETİK ÖZƏLLİKLƏRİ

Şəfəq Əlibəyli

*Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi
Komparativistika və bədii tərcümə şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru
shafak04@mail.ru*

Farsca da şirindir sözün, söhbətin
Sığarmı bir dilə söz məhəbbətin?
(Ş.Əlibəyli)

Füzulinin bir dilə sığmayan söz məhəbbəti müsəlman Şərfinin poeziya dili olan fars dilinə də nüfuz etmiş, gözəl bir nəzmə çevrilmişdir. Şairin farsca “Divan”ı hələ sağlığında ikən şöhrət tapmışdı.

“Divan”ın linqvopoetik tədqiqi göstərir ki, əsərdə dil, üslub və psixoloji baxımdan diqqətli cəlb edən əsas aparıcı dörd məqam vardır: nəfis dil sadəliyi, təkraredilməz təkrarlar silsiləsi, poetik təvazökarlıqla qürur vəhdəti. Bir də şairin sözlə bağlı heyramiz, bədii məntiqlə müşayiət olunan fikir zənciri.

Məna → söz → idrak → dil → nitq → məzmun → tənzim → gözəllik → heyramiz → zövq → sükut.

Divanın linqvopoetik təhlili nəticəsində aşağıdakı qənaətə gəlmək olar:

1. Farsca “Divan” həm ədəbi, həm tarixi, həm də dil baxımından xüsusi maraq doğuran bir əsərdir. Çünki əsər Səfəvilər dövründə, ədəbi fars dilinin İranda, saray poeziyasında tənəzzül edərək, ölkədən kənardə – Osmanlı səltənətində, Kiçik Asiyada, Hindistanda vüsət tapdığı bir zamana təsadüf edir.

Farsca “Divan”da Füzuli vətəndə qəribləşən, qürbətdə yerli dilin təsirinə məruz qalan fars dilini zərgər incəliyi ilə öz təbii ahəngində saxlamışdır.

2. “Divan”ın linqvistik özəlliyi kimi, ilk növbədə əsərin dilindəki bəsitlikdən uzaq, nəfis dil sadəliyini qeyd etmək lazımdır. Divanın sadə, poetik, obrazlı dili, sanki İranda ədəbi normalardan sapınmış, bəsitləşmiş fars dili ilə qürbətdə vüsət taparaq yeni çalarlar kəsb etmiş fars dili arasında bir körpü yaratmışdır. Əsərdəki nəfis dil sadəliyi Füzuli sənətkarlığından, şairin söz duyumu və zövqündən xəbər verir.

Şair bədii-estetik vasitələrdən, dilin estetik xüsusiyyətlərindən farsdilli poeziya ənənələrinə müxalif olmadan dövrün reallığına uyğun surətdə istifadə etmişdir. Bunu “Divan”ın ahənginə təsir edən fonopoetik hadisələrdə, fars dilinin qrafikası ilə bağlı bir sıra üslubi məqamlarda, “Divan”ın lüğət tərkibinin zənginliyində, dilin morfoloji-sintaktik imkanlarına əsaslanan üslubi xüsusiyyətlərində izləmək olur.

3. Şairin fərdi üslubunun əsasında təkrarlar sistemi durur. Divanda fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik təkrara əsaslanan bütün bədii ifadə vasitələrinə müraciət olunmuşdur. Səs, söz, ifadə, cümlə təkrarı əsərə xüsusi ahəng verir.

Divandakı təkrarlar sisteminin aparıcı xətti: yanaşı və aralı işlənən konstruksiyalar və onların incə poetik fiqurlara çevrilməsidir. Təkrar divanda ilk növbədə konstruktiv elementdir.

4. Əsərin dili yalnız linqvistik-üslubiyyat baxımından deyil, həm də ədəbi-estetik, tarixi, psixoloji baxımından da maraqlıdır. Divanın poetik və linqvo-psixoloji özəlliklərini araşdırarkən əsas üç məqam diqqəti cəlb edir.

1) bu şairin “Divan” boyu sezilən “sükut”unun səsinə əks etdirən ifadə vasitələridir. Əsərin dibacəsində sözlə bağlı heyramiz bədii məntiqlə müşayiət olunan fikir zənciri də məhz sükutla tamamlanır: məna → söz → idrak → dil → nitq → məzmun → tənzim → gözəllik → heyramiz → zövq → sükut.

2) İkinci bir məqam, “Divan”da Füzulinin şairanə təvazökarlığı ilə qürurunun vəhdətidir. Belə bir vəhdət “Divan”da Füzuli əhvalının, psixoloji durumunun xüsusiyyətlərindəndir.

3) Üçüncü məqam isə, şairin “Mən kiməm?” sualına cavab ola bilən, təxəllüsü ilə yanaşı işlətdiyi avtoqraf epitetlərdir.

Əsərin linqvopoetik tədqiqi Füzulinin farsca bədii dilinin semantik-üslubi xüsusiyyətlərinin, poetik semantikasının, fars dilinin leksik-qrammatik sistemindən necə istifadə etməsinin özəl cəhətlərini açıqlamağa imkan yaradır.

*Farsın şirinliyi, türkün hünəri,
Ərəbin qüdrəti vardır dilində.
Şeiriyyət adlanan o nazlı pəri,
Sənin vurğundur bildin özündə. (Ş. Əlibəyli).*

FÜZULİ SƏNƏTİNİN MÖVZU DAİRƏSİ

Elman Quliyev

*ADPU, Türkoloji mərkəzin
Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor
elman.guliyev1958@gmail.com*

Ədəbi şöhrəti yalnız Azərbaycanda deyil, bütün islam coğrafiyasında yayılan, Şərq ədəbi mühitinə əvəzsiz töhfələr verən, özündən sonrakı bədii fikirdə davamlı bir ədəbi ənənə yaradan orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ustad sənətkarlarından biri də Məhəmməd Füzulidir. O, mütəfəkkir şair olaraq bənzərsiz şeir və nəsr nümunələri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını xeyli zənginləşdirə bilmişdir. Füzuli lirikası fərqli üslub və fərqli poetik keyfiyyətlərinə görə diqqəti daha çox cəlb edir. Füzuli lirikası rəngarəng janr xüsusiyyətlərinə malikdir. Lakin Füzuli sənətində qəzəlin özünəməxsus yeri vardır. Şair qəzələ müraciət etməsinin səbəbini belə açıqlamışdır:

*Qəzəldir səfabəxşi-əhli-nəzər,
Qəzəldir güli-bustani-hünər.
Qəzəl bildirir şairin qüdrətin,
Qəzəl artırır nazimin şöhrətin.*

Füzuli qəzəllərinin mövzu dairəsi kifayət qədər genişdir. Eşq, məhəbbət, gözəllik tərənnümlü, dini və ictimai mövzulu qəzəllər Füzuli lirikasında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Füzuli hər şeydən əvvəl bir eşq şairi kimi tanınır. Bunun səbəbini dahi şair belə izah edir:

*Məndən, Füzuli, istəmə aşari-mədhü zəmm,
Mən aşiqəm, həmişə sözüm aşiqanədir.*

Füzulinin lirik qəhrəmanı üçün eşq əsas qayədir, burada hər şey mahiyyət müstəvisində açıqlanır. Füzulidə eşq anlayışı olduqca genişdir. O, sadəcə “sevgi macərəsi” deyil, düşüncə sistemidir.

Füzuli qəzəl şairi adlandırılrsa da yaradıcılığında qəsidə nümunələrinin də xüsusi yeri vardır. Füzuli Azərbaycan, fars və ərəb dillərində yüzdən çox qəsidə yazmışdır.

Onun dünya, insan, cəmiyyət və s. problemlər barədə düşüncələri qəsidələrinin əsas mövzusunu təşkil edir. Füzuli yazmış olduğu qəsidələrdə bütün məsələlərə aşiq və filosof-şair gözü ilə baxır.

Füzulinin ana dilində yazılmış «Su» qəsidəsində Məhəmməd Peyğəmbərin tərfi yer alır. Şair Peyğəmbərin tərifindən ötrü sudan bir poetik obraz kimi istifadə edir. Bu da təsadüfi səciyyə daşımır. Füzuli suyu paklıq, saflıq, təmizlik rəmzi kimi götürür və Peyğəmbərin tərənnümü üçün bu əlamətlərdən lazımi formada istifadə edir.

«*Padişahi-mülk...*» qitəsində ictimai-siyasi motiv olduqca güclüdür. Burada üz-üzə dayanan iki fateh qarşılaşır. Maddi aləmin sultanı ilə söz mülkünün sultanının qarşılaşdığı səhnədə ikincinin qalib obrazı canlandırılır. Füzuli haqlı olaraq maddiyatı keçici, mənəviyyatı əbədi hesab edir. Ona görə də söz mülkünün sultanı kimi özünün əzəmət və qüdrətini nümayiş etdirməkdən çəkinmir.

Füzuli rübailərini həm Azərbaycan, həm də fars dilində yazmışdır. Füzuli rübailərinin mövzu dairəsi müxtəlif olsa da, onun məhəbbət tərənnümlü rübailəri çoxluq təşkil edir. Sevgi və çağırış Füzuli rübailəri üçün başlıca göstəricidir.

M.Füzuli «Leyli və Məcnun», «Bəngü Badə», «Söhbətül-əsmar», «Həft cam» adlı dörd poema müəllifidir. «Həft cam» istisna olmaqla, digər üç poema Azərbaycan dilində yazılmışdır. «Leyli və Məcnun» poeması Füzuli yaradıcılığının şah əsərlərindən biridir. Əsər 1537-ci ildə yazılmışdır. Füzuli bu əsərini Sultan Süleyman Qanuniyə ithaf etmişdir. Füzuli “Leyli və Məcnun” poemasını “Rum zəriflərinin” xahişi ilə yazdığını qeyd edir.

Füzuli nəzm ustadı olmaqla bərabər, müqtədir nasir kimi də klassik Azərbaycan nəsrinin inkişafında da mühüm rol oynamışdır. «Rindü Zahid», «Səhhət və Mərz», «Beş nəsr məktubu» («Şikayətnamə» də daxil olmaqla), «Hədiqətüs-süəda» əsərləri Füzulinin dəyərli nəsr nümunələridir. Füzulinin nəsr əsərləri Azərbaycan və fars dillərində yazılmışdır.

Füzulinin nəsr nümunələri içərisində Nişançı Paşaya ünvanlanmış və əsasən, «Şikayətnamə» adı ilə tanınan məktub daha çox məşhurdur. «Şikayətnamə» avtobioqrafik əsərdir. Əsər qafiyəli nəsrlə yazılmış, bədii ifadə imkanlarını artırmaq üçün bəzi hallarda şeir parçalarından da istifadə olunmuşdur. «Şikayətnamə» tarixi həqiqətləri əks etdirmək baxımından əhəmiyyətlidir.

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ MƏHƏMMƏD FÜZULİ “TÜRK DÜNYASININ ÖRNƏK ŞAİRİDİR” DƏYƏRLƏNDİRMƏSİ

Rəna Mirzəzadə

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
Siyasətin fəlsəfəsi və sosiologiyası şöbəsinin müdiri,
professor
mirrena54@yahoo.com*

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli-mədəni-ədəbi dəyərlərinə, klassik milli mədəniyyətinə, görkəmli mütəfəkkirlərin həyat və yaradıcılığına həm birinci hakimiyyəti (sovet zamanı), həm də ikinci hakimiyyəti (müstəqillik zamanı) dövründə yüksək qiymət vermiş, dövlət səviyyəsində onların yubileylərinin keçirilməsi, əsərlərinin yenidən nəşri, ölkədə və dünyada tanıtılması üçün fərmanlar imzalanaraq, yüksək səviyyədə anılmışlar.

Ulu Öndər Heydər Əliyev bu sıradan vurğulayırdı ki: “Məhəmməd Füzuli Azərbaycan xalqının böyük şairi, alimi, filosofu olaraq, eyni zamanda bütün türkdilli, türksoylu xalqların, bütük türk, islam dünyasına mənsubdur”.

Ulu Öndər Füzulinin yaşadığı dövrdə zəmanəsinə ədəbi-mədəni-bədii mövqeyini, misilsiz qiymətli yaradıcılığını ümumtürk, türkçülük, ümumbəşəri nəzərdən yüksək dəyərləndirirdi. Bu mənada da Ulu Öndərin şairin 500 illik yubileyi ilə həm də Füzuli təfəkkürü, fəlsəfəsi, dühası işığında Azərbaycan mədəniyyətini də dünyaya tanıtması amalı idi. Ulu Öndər söyləyirdi ki: “Füzulinin 500 illik yubileyinin keçirilməsi, Filosof-Alim şairin öz xalqına və türk dünyasına, türkçülüyə, dünya mədəniyyəti xəzinəsinin qiyməti, fəaliyyətinə verilən qiymətdir”.

Füzulinin 500 illik yubileyi türk dünyasında Ədəbi Hadisə oldu və Ulu Öndər qeyd etdiyi kimi: “Füzuli öz əsərləri, yaradıcılığı ilə özünə yenilməz bir abidə yaratmışdır. Bu mənəvi abidədir”. Yubiley həm də dünyaya “Füzuli Azərbaycan türküdür” uzaqgörən mədəni-ədəbi tanıtılma siyasətinin göstəricisi idi.

Ulu Öndər görkəmli şəxsiyyətlərə, yaşadığı dövrünün quruluşunun qaydalarından irəli gələn mövqedən diqqətlə yanaşmanı tələb edir və deyirdi ki: “Biz dövrün stereotiplərindən kənara çıxma bilmirik. Azərbaycan mədəniyyətini inkişaf etdirən adamlara indi irad tutmaq olmaz. Füzuli kimi dahilərin yaradıcılığından bəhrələnmək mədəniyyətimizin böyük abidələrini yaratmalıyıq”.

Ulu Öndər Füzulinin yubileyini MDB məkanı, o cümlədən: Rusiya, Avropa, Türk və islam ölkələrində keçirməklə həm Böyük mütəfəkkiri, həm də Azərbaycan xalqının milli irsini təqdim edib tanıtdı və söyləyirdi ki: “Türk dünyasının, Azərbaycanın, Türkiyənin, Bütün Türk Xalqlarının Böyük şairi, Filosofunun yubileyini Ankarada təntənə ilə qeyd edirik”.

Ulu Öndər Füzuli kimi dahinin dünyada tanıtılması məntiqi ilə, həm də “Türk xalqlarının örnək şairi” qiymətini verməklə, ümumbəşəri türk-islam mədəniyyətinin Böyük mütəfəkkiri və onun şəxsində Ədəbi-Siyasi-Mədəni prosesi də Azərbaycanda formalaşdırdı.

Bu Mədəni-Ədəbi-Siyasi proses XXI əsrdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən də davam etdirilir. 2024-cü il Füzulinin 530 illik yubileyinin keçirilməsi haqda Fərmanın mahiyyəti milli-mədəni tarixiliklə yeniliyin-müasirliyin vəhdətində keçmişlə bu gün və gələcək arasında vəhdəti əxz edir.

МУХАММЕД ФИЗУЛИ И КАНОНИЧЕСКИЙ ЖАНР ГАЗЕЛИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Абузар Багиров

*Профессор Университета МГИМО МИД РФ,
ведущий научный сотрудник ИМЛИ им. А.М. Горького РАН,
председатель Московского отделения СП Азербайджана,
доктор филологических наук,
abuzar-bam@mail.ru*

Актуальность темы исследования обусловлена огромной ролью Мухаммеда Физули (1494–1556) в развитии любовно-лирического жанра газель в XVI веке во всей тюркоязычной лирической поэзии, в особенности, определением его заслуги в расцвете восточного канонического жанра газели в азербайджанской литературе. Налицо тесная взаимосвязь лирических газелей Физули с предшественниками и явное влияние на творчество своих последователей.

Основные причины популярности газели в азербайджанской поэзии связаны с этногенезом этого лирического жанра. Классическая азербайджанская любовная лирика имеет многовековые общие корни с арабской и персидской поэзией. Газель первоначально – до VII века являлась составной частью большеформатных касыд, «со временем отделяясь от неё, зарождалась как самостоятельный поэтический жанр»⁵ и сначала окончательно формировалась в арабской литературе (IX–X вв.), в персидской (X–XII вв.) и в азербайджанско-тюркской поэзии (XIII–XVI вв.). Разумеется, данный жанр всесторонне и неоднократно исследовался известными востоковедами: И.Ю. Крачковский (1883–1951), Е.Э.Бертельс (1890–1957), А.Б.Куделин (1944); Г.М.Араслы (1902–1983), А.Дж.Рустамова (1932–2006); А.М.Мирзоев (1908-1976), И.С.Брагинский (1905–1989); А.О.Кабаклы (1924–2001); М.Л.Рейснер (1954) и др.

Для достижения указанной цели исследования необходимо было решить следующие задачи: во-первых, вкратце проанализировать творчество таких поэтов-предшественников – создателей лирических газелей предфизулийского периода на азербайджанско-тюркском языке как: Гасаноглу (1272–1348), Гази Бурханеддин (1344–1398), Насими (1369–1417), Хагиги (1405–1467), Кишвери (1445–1525), Хабиби (1470–1545) и Хатаи (1487–1524); во-вторых, подробно рассмотреть роль Мухаммеда Физули в создании собственной поэтической школы и его влияние на своих последователей, в особенности, создателей множества высокопробных лирических газелей в азербайджанской литературе; в-третьих, детально выявить основные причины широкого распространения жанра газель на Ближневосточной, в частности, в азербайджанской поэзии; в-четвёртых, конкретно указать оригинальные литературные приёмы мастера лирических газелей; в-пятых, уделить пристальное внимание художественно-литературному языку предтечи.

⁵ И.Ю. Крачковский. Избранные сочинения. В 6 томах. Том II. Изд-во АН СССР. Москва-Ленинград, 1956. С. 225. 702 с.

Слово «газель» (غزل) с арабского означает «лирическое стихотворение, ухаживание за женщиной, любезное обхождение с женщиной, флирт». Автор фундаментального пятитомного труда «Турецкая литература» Ахмет Кабаклы даёт чёткие параметры, использованных форм газелей в тюркских литературах: «Газели состоят из 5-12, иногда до 15 бейтов (двустиишие – А.Б.). Рифмуются так: аа, ба, ва, га и т.д. В этой форме больше всего разработаны любовные, природные и общечеловеческие тематики. Первый бейт газели называется «матла» («рождение, введение»), последний – «макта» («заклучение, конец»), самый сильный бейт – «бейтуль-газель» («дом газели, главный бейт»)⁶ «В последнем двустиишие обычно упоминается имя автора – «тахаллус».

Итак, канонический жанр газели в азербайджанской литературе, который достиг своей вершины в творчестве Мухаммеда Физули, в последующие века, вплоть до наших дней, не был упущен из виду со стороны азербайджанских поэтов, которыми были созданы все новые образцы, новые формы этого древнего канонического жанра.

В исследовании наглядно показано, что газели Физули благотворно влияли на дальнейшее развитие жанра газель в азербайджанской поэзии на протяжении многих веков.

⁶ А.О. Кабаклы. Турецкая литература. В 5-ти томах. Том I. (на турецком языке). Стамбул: Изд-во «Турецкий Литературный Фонд», 2020. С. 596. 694 с.

ПОЭМА ЛЕЙЛІ И МЕДЖНУНА – ВЕРШИНА ТВОРЧЕСТВА ФИЗУЛИ

Жибек Сыздыкова

*МГУ имени М.В. Ломоносова,
заведующая кафедрой стран Центральной Азии и Кавказа,
доктор исторических наук, профессор.
ccca-iaas@yandex.ru*

*От разума, коль хочешь, отрешай,
Одной любви, молю я, не лишай.*

Мухаммад Физули был человеком, который имел широкий кругозор и масштабные познания в самых различных областях науки. Поэт изучал такие научные направления как астрономия, математика, логика, медицина и наряду с ними исследовал философские системы Древней Греции и Востока. Физули был прекрасно знаком с трудами Аристотеля и Платона, изучал творческое наследие Хагани, Низами, Насими, Хабиби. Исследователи творчества Физули называют его певцом земной любви, любви человеческой и дают высокую характеристику мастерству поэта в выражении и передаче «оценки любви – как принципиального и главного чувства в жизни людей».

Самое популярное, высокохудожественное произведение Физули — самая популярная поэма «Лейли и Меджнун», признанного многими учеными выдающимся произведением поэта. Тема её заимствована из глубин арабского фольклора и насчитывает около 30 различных вариантов в разных литературах до XVI века (персидской, чагатайской, турецкой, азербайджанской и др.). Физули сумел мастерски использовать, имеющийся богатый фольклорный материал и создать подлинно оригинальную поэму, превзошедшую по своей художественной выразительности все варианты, которые были написаны в ранние годы. Язык, которым написана поэма по своей сути — это народный язык, как и другие произведения, написанные на родном языке отличаются своей красочностью, глубокой эмоциональностью.

Физули стал не только продолжателем традиции, особенно Низами Гянджеви, первого написавшего в 1188 году поэму на основе древней арабской легенды, но и внес существенную новизну, сумев создать совершенно оригинальную поэму, которая теснейшим образом связана устно-поэтическим творчеством азербайджанского народа. В отличие от Низами, Физули вставил в поэму лирические стихотворения (22 газели, 2 морабба, и 2 монаджата), которые гармонично вписываются в повествование, и в то же время остаются самостоятельными.

Герой поэмы «Лейли и Меджнун» талантливый поэт Кейс («Меджнун»). У властителя племени Амира, который проживает в Аравии нет детей. Аллах, вняв его молитвам, и одарил прекрасным сыном, дали ему имя Кейс (по-арабски означает «Мерило таланта») и он преуспевает в учении. Среди девочек Лейли («Ночь») отличается острым умом, душевной чистотой, редкостной красотой. Кейс, «похитив её сердце, погубил свою душу».

Любовь Меджнуна и Лейли взаимна, когда рядом их соученики учат арифметику, влюблённые тем временем сочиняют словарь любви. Кейс пытается найти счастье во взаимной любви, ему чужды стремление к богатству, высокому положению и покорность установившимся традициям и обычаям. Порядки общества враждебны его идеалам и в глазах окружающей среды Кейс — «меджнун» (одержимый). Кейс изнемогает от любви, а те, кто не познали это чувство, прозвали его Меджнуном — «Безумцем». Любовь Меджнуна к прекрасной Лейли не находит понимания в ее семье, встречая суровое осуждение общественного круга, к которому он принадлежит. В итоге, Кейс вынужден покинуть общество и искать утешения на лоне природы.

Отверженная взаимная любовь молодых окружающим их обществом - источник трагедии героев. В завершающей части поэмы нарастают мистические мотивы, но все же главный лейтмотив лирико-эпической поэмы «Лейли и Меджнун», написанной великим азербайджанским поэтом Физули - это истинная человеческая любовь и в этом сила романтической и вместе с тем настоящей жизненно правдивой поэзии Физули.

ТРАДИЦИЯ НАЗИРЕ И ТВОРЧЕСТВО ФИЗУЛИ

Мехти Кязимов

*Бакинский Государственный Университет,
заведующий кафедрой языков и литературы
Среднего Востока, докт. филол. наук, профессор
m.kazimov@ yahoo.com*

Традиция создания подражаний (назире) на произведения предшественников существовала на Ближнем и Среднем Востоке, особенно в персо – и тюркоязычном регионах на протяжении всего средневековья. Как правило, они создавались на лучшие образцы художественного слова, побуждая поэтов помериться с ними силами и испытать собственные возможности.

Чрезвычайно распространены были подражания, охватывающие малые литературные формы. Известны целые циклы, написанные в качестве «ответа». Алишер Навои, к примеру, создал назире на газели Джамии, а Камал ад – Дин Бинаи на газели Амира Хосрова и Хафиза. С конца XV начала XVI вв. стали составляться даже специальные сборники стихов, именуемые «Радаиф ал – аш’ар», которые представляли собой собрание газелей, написанных в качестве назире на известные газели признанных литературных авторитетов

Особенно много подражаний стало возникать после «Хамсе» Низами. Они появлялись на разных языках и в разных концах мусульманского Востока. Среди тех, кто сумел сказать своё веское слово на данном поприще оказался и Физули. Его поэма «Лейли и Меджнун» явилась одним из самых блестящих творений в цепочке назире на «Лейли и Меджнун» Низами. Суть назире как литературного явления заключалась в проявлении в подражании двух компонентов: нормативности и творческой индивидуальности. Именно от действия последней зависела оригинальность произведения. В этом смысле подражания Физули, и в частности его «Лейли и Меджнун», это отчётливо демонстрируют.

Физули внёс в маснави существенные изменения, охватывающие всё художественное полотно. В сюжетной линии у него есть эпизоды, отсутствующие у Низами; переработал он и композицию поэмы, включив в её текст стихи других жанров, в том числе большое количество газелей. Но главное заключается в изменении характера повествования, придания ему большей лиричности и драматизма: в трактовке образов, направленной на усиление в них психологического момента.

Соблюдение формальных условий назире и следование Низами проявляется не столь очевидно в другом произведении Физули – «Хафт джам». Фактически оно далеко отстоит от «Хафт пейкар» Низами и представляет собой религиозно – философское маснави, в котором проступают также дидактические мотивы. Влияние Низами в основном сказывается в обыгрывании названия произведения, в символике числа семь, которое, как и у Низами, связано с днями недели и планетами.

Отсутствие формальных показателей назире, характерных для крупных сочинений, скажем сюжета или разветвлённой системы персонажей, приводило в малых формах, как это ни странно, к большей свободе самовыражения. Автор, разрабатывая определённую тему, мог свободно высказывать свои мысли, не будучи ограниченным какими – то рамками, кроме жанровых показателей. Наглядно это отражается, к примеру, в касыде «Анис ал – калб» Физули, написанной в качестве назире на знаменитую касыду «шинийе» Хагани.

Творческий подход Физули к обработке знакомого материала проявился и в «Хадикат ас – суада», созданном, по словам автора, как подражание «Раузат аш – шухада» Хусейна Ваиза Кашифи. В последовательном изложении событий Физули следует Кашифи, хотя и вносит в них многочисленные изменения, сокращения и т.д. У Физули чувствуется усиление литературного аспекта, а также лирических моментов за счёт многочисленных поэтических отрывков. Они исполняют различные функции, изменяя в том числе смысловую направленность отдельных эпизодов. Отличия присутствуют и в стиле двух произведений. Их перечисление можно было бы продолжить и дальше. Но ясно то, что Физули, создавая в русле традиции назире разные по жанру произведения, сумел раскрыть свой творческий потенциал и создать во всех случаях самобытные художественные образцы.

MEHMED FUZÛLÎ (ö. 1556)'NİN DİVÂNINDA YER ALAN “AYNA” METAFORUNA DAİR AÇIKLAMALAR

Prof. Dr. Ali Temizel

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Konya, Türkiye,

temizel46@yahoo.com,

Bilindiği üzere bütün dinlerde, tasavvufi ve siyasî düşüncelerde, edebî akımlarda, halk destanlarında, mitolojilerde ve benzeri alanlarda konuyu daha iyi anlatmak ve açıklamak için birçok sembol kullanılmaktadır. Bu konuları anlatan bazı ritüeller, sembollerle açıklanmaktadır. Edebî güzellikler, mecazlar ve teşbih türleri bu duygu, düşünce ve verilmek istenen mesajın muhataba ulaştırılmasında önemli bir sanattır. Buna bağlı olarak tarih boyunca, alimler, mutasavvıflar, filozoflar, şairler, kanat önderleri çoğu zaman mesajlarını ve söylemek istedikleri bir konuyu istiare yoluyla anlatmak istemişlerdir. Anlatımı güzelleştirmek amacıyla istiare sanatı Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında benzer şekilde kullanılmıştır.

Mehmed bin Süleyman Fuzûlî (ö. 1556), on altıncı yüz yılın ilk yarısında Türkçe, Farsça ve Arapçanın konuşulduğu ortak gönül coğrafyasında da yaşamış bilge bir şahsiyettir. Ayrıca Mehmed Fuzûlî, anlatımı ve manayı güzel ve etkili ifade etmek için, eserlerinde istiare sanatını kullanan önemli şairlerden ve mutasavvıflardandır. Fuzulî bu duygu ve düşüncelerini açıklarken divanında onlarca tasavvufi sembol kullanmıştır. Bu sembollerden birisi de “ayna” anlamında kullanılan “âyîne, mir’at ve gözge” metaforlarıdır. Zira, “ayna” metaforu, tasavvuf düşüncesinde, Allah’ın tecelligâhı olan âlemin, bütün âlemlerin ve dolayısıyla Allah’ın yansıması olan insanın sembolüdür. “Ayna” metaforu, insanın, insan-ı kâmilin, müminin gönlünün, kalbinin, Allah’ın görüntüsünün yansıtıldığı bir semboldür.

Bu çalışmada, Kenan Akyüz- Süheyl Beken- Sedit Yüksel ve Müjgan Cumbur tarafından neşre hazırlanan Fuzulî Divanı (Ankara: 2000, Akçağ Yayınları) isimli eserde yer alan gazellerden istifade edilmiştir. Bu gazellerde yer alan ve “ayna” anlamında kullanılan “âyîne, mir’ât ve gözgü” kelimelerinin geçtiği beyitler tespit edildi ve bu beyitler Türkiye Türkçesine tercüme edildi. Daha sonra bu beyitler hakkında açıklamalar yapıldı. Çalışma esnasında “âyîne, mir’ât ve gözgü” kelimelerinin geçtiği beyitler önce Latin harfli Osmanlı Türkçesiyle yazıldı ve arkasından Türkiye Türkçesi ile açıklamaları yapıldı.

Bu çalışmadan amaç, Muhammed Fuzulî’nin Divanındaki gazellerde “âyîne, mir’ât ve gözgü” sembollerinin yer aldığı beyitleri açıklamaktır. Böylece aynı metaforları içeren beyitler bir arada ve bir bütünlük çerisinde açıklanarak Muhammed Fuzulî’nin düşünce, sanat ve tasavvufî dünyasında var olan edebî zenginliği tespit etmektir. Böylece tasavvufta birkaç anlama gelen “ayna” metaforunun Mehmed Fuzulî’nin gazellerinde çeşitli anlamlar kazandığı da ortaya konulacaktır. Ayrıca ortak kültür, edebiyat ve irfan coğrafyamızın şairi olan Muhammed Fuzulî’nin edebî, tasavvufî, dinî ve sanatsal yönünü genç nesillere hatırlatılacaktır.

FÜZULİ AVROPA ŞƏRQŞÜNASLIĞINDA

Gülər Abdullabəyova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Dünya Ədəbiyyatı və Komparativistika şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor
abdullayeva46@mail.ru*

Polşada türkdilli ədəbiyyata maraq qədim ənənələrə malikdir. Polyak türkologiyasının yaranmasında və formalaşmasında XIX əsr Azərbaycan alimləri, İmperator Sankt-Peterburq və Kral Yan Kazimey adına Lvov Universitetinin tanınmış şərqşünasları, professor Mir Cəfər Topçubaşov, akademik Mirzə Kazım bəy, Sadıq bəy Ağabəyzadə əhəmiyyətli rol oynamışlar. Polyak türkologiyasının əsasını qoyan Aleksandır Xodzko, eləcə də İqmetsi Petraşevski, Lyudviq Şpitznaqel, Mariana Sevitski kimi türkoloqlar və bir çox başqaları onların tələbələri olmuşlar. Adlarını çəkdiyimiz şərqşünaslar türk və Azərbaycan folklorunun, türkdilli xalqların tarixi və mədəniyyətinin ilk tədqiqatçılarıdır. XIX əsrdə yaranmış polyak türkologiyasının zəngin ənənələrini XX yüzillikdə istedadlı polyak alimləri Barbara Mayevska, Malqojata Kaxer, Ananyaş Zayonçkovski, Yan Reyxman, Ziqmund Abraxomoviç, Stanislav Kalyujinski, Voytsex Xensel, Taden Mayda dəyərli tədqiqat əsərləri və türk dilindən etdikləri gözəl, yüksək səviyyəli tərcümələri ilə davam etdirmişlər. Stanislava Plyaslovitska-Rımkeviçin fikrincə, “türk ədəbiyyatının zəngin poetik məzmunu ciddi diqqətə layiqdir və bir çox əsərlər yalnız mütəxəssislərə məlum olmaqla məhdudlaşmamalıdır, onları geniş oxucu kütləsinin sərəvətinə çevirmək lazımdır”. Şərq ədəbiyyatının öyrənilməsi və təbliğ edilməsinin zəruriliyini görkəmli polyak şairi Yulian Tuvim israrla təkid edirdi. Yulian Tuvim alimləri Şərq ədəbiyyatının tədqiqi və öyrənilməsi ilə məşğul olan xüsusi institutun yaradılmasına səsləyirdi: “...axı Şərq dillərində möhtəşəm epopeyalar yazılmışdır, bu dillərdə, həqiqətən də, yeni poeziya mövcuddur”.

Polşada ədəbi irsi yalnız türkoloq şərqşünasların məhdud dairəsində deyil, geniş oxucu auditoriyasında da tanınan və sevilən şairlərdən biri Məhəmməd Süleyman oğlu Füzulidir. Şairin yaradıcılığının öyrənilməsinə Varşava Universitetinin professoru, Polşa şərqşünası, tanınmış alim Stanislava Plyaskovitska-Rımkeviçin tədqiqatlarında geniş yer verilir. Alimin Məhəmməd Füzuliyə həsr olunmuş ilk araşdırmalarından biri 1956-cı ildə “Pşeqqlond Orientalistçını” (“Przeqlad Orientalistyczny” – “Şərq məcmuəsi”) elmi toplusunda dərc edilmişdir.

S.Plyaskovitska-Rımkeviçin elmi əsərlərində Füzulinin və Azərbaycan ədəbiyyatının digər korifey sənətkarlarının yaradıcılığı dərinlən təhlil olunur. Alimin fikrincə, “Azərbaycan ədəbiyyatı dərin köklərə və qədim ənənələrə malikdir... Böyük Azərbaycan şairi Nizami əsərlərini fars dilində yaratmışdır. Onun yaradıcılığı fars ədəbiyyatına aid edilsə də, şairin zəngin türk folklor materiallarını özündə ehtiva edən əsərləri sonrakı dövr fars və türk ədəbiyyatlarına böyük təsir etmişdir. Milli mənsubiyyətindən daha çox məhz bu fakt Nizamini doğma xalqı ilə bağlayır... Digər böyük şair – ərəb, fars və türk (Azərbaycan) dillərində yazıb-yaratmış Füzuli də milliyyətə azərbaycanlı idi”. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan, türk və Avropa füzulışünas alimlərinin siyahısı son 70 il ərzində xeyli artmış, yenilənmişdir. Bu faktın özü də bir həqiqəti təsdiqləyir ki, dünya mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsini təşkil edən bütün dahiyənə

əsərlər özlərinin ümumbəşəri mahiyyətinə, yüksək estetik və dərin fəlsəfi-əxlaqi məzmununa görə əbədidir. Füzuli yaradıcılığına hələ bundan sonra da şərqşünas tədqiqatçıların bir çox nəsiləri müraciət edəcəkdir. Çünki Şərq mədəniyyəti zəngin bir xəzinə, Füzulinin özünəməxsus dahiyənə yaradıcılığı isə, həqiqətən də, sonsuz dəryadır. Şair qitələrinin birində yazırdı: “Mən dünyanı silahlanmış ordunun köməyi ilə deyil, poeziyanın qılıncı ilə, sözümün qılıncı ilə fəth etmişəm”.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA TƏSƏVVÜF

Nəzakət Məmmədli

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
filologiya elmləri doktoru
ulya98@yahoo.com.tr*

Füzulinin müasiri və oğlu Fəzlinin dostu olduğu deyilən, məşhur “Təzkirətüş-Şüəra” müəllifi Əhdi Bağdadi “Mövlana Füzuli peyrəviyi-həqiqət və əhli-təriqətdir” deyərək şairin təriqət əhli olduğunu qəti şəkildə bildirir.

Füzuli yaradıcılığında təsəvvüfi ideyalar zəngin poetik forma və qəliblər içərisində təqdim edilir. Poetika elminə dərindən bələd olan şair, yüksək şəriyyə və ilahi ideyaları öz yaradıcılığında sənətkarlıqla sintez edərək həm forma həm də məzmun cəhətdən gözəl və mükəmməl əsərlər yaradır.

“Leyli və Məcnun” əsəri dibaçədən tutmuş (İlahi, Leyliyi-sirri-həqiqət sərəpərdeyi-vəhdətdən iqtizayi-zühur edib...) son misralaradək (İzharə gəlib rümuzi-vəhdət, vəhdətdə tamam olur hekayət) vəhdəti-vücut fəlsəfəsini, məhəbbət yolu ilə Tanrıya qovuşmağı, bu yolda insan övladının çəkdiyi əzab və məşəqqətləri əks etdirir. Şairin dediyi kimi, “Leyli və Məcnun” dastanı bu həqiqəti ifadə etmək üçün bəhanədir. Füzulinin məlamətiliklə bağlı fikirləri daha çox onun divanlarında və “Leyli və Məcnun” əsərində öz əksini tapmışdır. Əsərdə Məcnunun keçirdiyi halətlər bəzi fərqlərlə təsəvvüfi yolçuluğun müəyyən olunmuş məqamlarındakı hallara uyğun gəlir. Əgər Məcnunu sufi cərəyanlarından hansı birinə aid etmək lazım gələrsə, zənnimizcə onu məlamətilərə daha yaxın hesab etmək olar. Şair Həqiqəti-Məhəmmədiyyə və Nuri-Məhəmmədiyyə ideyalarını təsdiq edərək Həzrət Məhəmmədi ilk və son peyğəmbər kimi qəbul edir. Bununla da mənəvi yolçuluğunun onun dini əqidəsinə (sülukunun etiqada), yəni Məhəmməd peyğəmbərin şəriətinə zidd olmadığını təsdiq edir və şairin sadıq bir müsəlman, şəriətin qayda-qanunlarına əməl edən bir şəxs olduğunu göstərir.

Füzuli “Səhhət və Mərəz”, “Həft cam”, “Leyli və Məcnun” kimi əsərlərində mənəvi yolçuluğun mərhələləri, vacib və mümkün varlıq, cövhər və ərəz kimi fəlsəfi problemlərdən bəhs edir və əsər boyu real, həyatdan alınan səhnələr vasitəsilə bu anlayışları açıqlayır və təsəvvüf dünyagörüşünə uyğun nəticələrə gəlir.

Türk və fars divanlarındakı əksər qəzəlləri də irfani məzmundadır. Hətta ilk baxışdan dünyəvi mövzulara həsr edilmiş görünən qəzəlləri belə əslində ya Allah Təalanın və Həzrəti Peyğəmbərin vəsfinə həsr edilmiş, ya da ayrı-ayrı Quran ayələrinin açıqlanması xarakteri daşıyır.

Füzuli “Leyli və Məcnun”da əsər boyu dibaçədə verilən “əlaqeyi-abayi-ülvi” və “rabiteyi-ümməhati-sufli” münasibətlərini açır və bu qənaətə gəlir ki, insan övladı “rabiteyi-ümməhati-sufli”ni qıraraq, “əlaqeyi-abayi-ülvi”ni möhkəmlətməli, yəni bu maddi aləmə ifrat bağlılıqdan qurtaraq mə'nəvi aləmə doğru yüksəlməli, böyük ideallar uğrunda mübarizə aparmalıdır.

“Leyli və Məcnun” əsəri insan ruhunun Aləmi-ərvahdan bu fani aləmə gəlməsi, bədən qəfəsində dustaq olması, Tanrının onun ürəyinə saldığı gözəlliyə məhəbbət, onu görmək və duymaq bacarığı – “aşılıq istedadı” nəticəsində Allaha yönələn, sonsuz əzab və izzətlərlə dolu olan həqiqət yoluna qədəm qoyması, mə-nəvi yetkinlik, kamillik mərhələsinə çataraq yenidən gəldiyi məqama yüksəlməsi prosesini açıqlayır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞI VƏ ŞƏXSİYYƏTİ MƏMMƏD SƏİD ORDUBADİNİN ARAŞDIRMALARINDA

Nailə Səmədova

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Şəxsi arxivlərin tədqiqi şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru
nailesamadova@yahoo.com*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Məmməd Səid Ordubadi dəyərli bədii əsərləri ilə yanaşı söz ustaları haqqında silsilə məqalələr qələmə almışdır. Onun ötən əsrin əvvəllərində dövrü mətbuatda dahi şairimiz Məhəmməd Füzuli haqqında məqalələri dərc olunmuşdur. Füzuli əsərlərini Homer, Firdovsi, Tolstoy əsərləri ilə müqayisə edən müəllifin qənaətinə, Homerin əsəri Troya müharibəsinin yekunlarında nə qədər xidmət etmişsə, Firdovsi İran hərbi dastanlarını toplamaqda nə kimi məharət göstərmişsə, Tolstoy “Hərbi və sülh” əsərində Napoleonu və müharibələri necə təsvir etmişsə, Füzuli də Şərqi feodallarının 48 illik müharibəsindən nümunələr göstərmiş və onları tənqid etmişdir.

M.S.Ordubadinin fikrincə, indiyə qədər şairləri yetişdirən mühit və müəyyən dövrə xidmət edən ədəbiyyatı təhlil etdikdə onların sinfi duyğuları və məfkurəsi deyil, şəirlərindəki səlislilik və ədəbi məktəbi haqqında danışılırdı. Bu baxımdan Ordubadi Füzulinin yaşadığı dövrün ictimai-siyasi durumunu, feodalizmin qanlı pəncəsində sızıldayan xalqın əziyyətini təsvir edir və bunların şairin yaradıcılığında əksini əsərlərindən gətirdiyi nümunələr əsasında aydınlaşdırır. Ordubadi göstərir ki, zaman və şərait Füzuliyə imkan vermədiyindən əsərlərində Bağdad qırğınları, qəbilələrin Bəsrə, Həmə, Şam sərhədlərində qiyam etmələri, Bağdad valisi İlyas Paşa ordusunun Bəhreyn imarətinə olan hücumu haqqında müxtəsər işarələrlə kifayətlənmək məcburiyyətində qalmışdır. Füzuli cəmiyyətin təşkil olunmasında əsas qüvvəni xalqda görür, bu təbəqə ilə ülfət və məhəbbəti tövsiyə edirdi.

Füzulinin tərcümeyi-halı, şəxsi keyfiyyətlərindəki bəzi məqamlar əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bunlar da M.S.Ordubadinin nəzər-diqqətindən yayınmamış, məqalələrində bunları araşdırmaya cəlb etmiş və bu barədə öz mülahizələrini nəzərə çatdırmışdır. Onun qənaətinə görə, Füzuli əsərlərində bağdadlı olduğu haqqında bir neçə cümlə yazırsa da, şəirləri onun hilləli və bağdadlı olduğunu şübhəli buraxır. Tərcümeyi-halında – doğulduğum yerdən başqa məmləkətlərə səfər etməmişəm – yazırsa da, şəirlərində yaşadığı yerlərin ona qərib olduğuna, Bağdad və Hillənin özünə vətən olmadığına işarə edir. Ordubadi Füzuli türkcəsinin şivə və quruluşunun bu fikirləri bir daha qüvvətləndirdiyini göstərir və qeyd edir ki, şairin fars, türk, ərəb dillərində bir çox qəzəl, qəsidə, mədhnamələri varsa da, ən böyük sənəti türkcə və ərəbcədir. O, türkcə qəzəllərində Əlişir Nəvaini, “Leyli və Məcnun”unda isə Nizami Gəncəvi məktəbini təqib etmişdir.

Heç kəsdən bir qorxusu, heç kəsə qarşı bir qüruru olmadığını göstərmək istəyən Füzuli şeirindən nümunə verməklə M.S.Ordubadi şairin mənəvi keyfiyyətlərini də canlandırmağa çalışır:

*Nə mizacimdə irtikabi-qürur,
Nə fəalimdə ehtimali-riya.*

*Rüfəti-qədrim iltifat etməz,
Gər Süleyman qılırsa ərz ata.*

M.S.Ordubadi Məhəmməd Füzuli haqqında yazdığı məqalələrində, əsasən, təzkirələrə və Fuad Köprülüzadənin “İlk mütəsəvviflər” əsərinə istinad edir və yeri gəldikcə bəzi məsələlərə öz münasibətini bildirir. Lakin bir məqamı qeyd etmək lazımdır ki, Füzulinin mənşəyi haqqında Köprülüzadənin mülahizələri ilə razılaşmayan Ordubadinin bu yöndəki iddiaları yalın və əsassızdır. Təsadüfi deyil ki, sonrakı tədqiqatlarında bu fikirlər təkzib edilir. Yazıçı bildirir ki, biz o adamlara şair və ya ədib deyirik ki, öz xalqının dilinə və ədəbiyyatına rus şairi Puşkin, özbək şairi Nəvai, Azərbaycan şairlərindən Füzuli, Vaqif kimi ədəbi və bədii zənginlik gətirə bilsin.

M.S.Ordubadinin XVI yüzilin görkəmli söz ustadı Məhəmməd Füzuli haqqında məqalələri onun klassik irsə verdiyi dəyərin bir nümunəsi kimi şairin yaradıcılığının tədqiqində əhəmiyyətli sayıla bilər.

FÜZULİ VƏ ONUN MÜASİRLƏRİ: ŞAHİ

Ataəmi Mirzəyev

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun

Füzulişünaslıq sektorunun müdiri,

filologiya elmləri doktoru

ataemi@rambler.ru

Orta əsrlər Azərbaycan şeirinin ən görkəmli nümayəndəsi sayılan Məhəmməd Füzulinin anadilli divanı onun yaradıcılığında sələf-xələflik münasibətlərini öyrənmək üçün yetərinəcə material verdiyi kimi, şairin müasirləri ilə bağlılığını təsdiqləyən kifayət qədər nümunəni də özündə ehtiva edir. Bütün qələm sahibləri kimi, Füzulinin yetişdiyi ədəbi mühitin onun yaradıcılığına böyük təsiri olmuş, o, müasirləri Həbib, Süruri, Şahi və b. müəlliflərə təxmis, cavab və nəzirələr yazmışdır. Füzuli divanının müasirlərinin yaradıcılığı ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi bu vaxta qədər mübahisəli qalan bir sıra məqamlara aydınlıq gətirmək baxımından əhəmiyyətlidir. Bu cəhətdən şairin müasiri olmuş Şahinin yaradıcılığı diqqəti cəlb edir.

Lətifi təzkirəsində verilən məlumatdan aydın olur ki, Şahi Şah İsmayıl sarayında ən tanınmış və öndə gələn şairlərdən olmuşdur. Ehtimala görə, “Şahi” təxəllüsünü də Xətaiyə hörmət əlaməti olaraq işlətməmişdir. Şahinin günümüzədək gəlib çatan şeirləri olduqca azdır. Şairin Lətifi təzkirəsində yer alan beş beytdən ibarət qəzəli onun sənəti ilə bağlı müəyyən təsəvvür yaradır. Həmin qəzəlin mətlə beyti belədir:

*Qönçəyi gül bülbülün qəsdinə peykan eyeləmiş,
Qönçə açılqan gülü yüzünə qalxan eyeləmiş...*

Şahinin bu qəzəli ilə bağlı bəzi məqamlar xüsusilə diqqətəlayiqdir. Belə ki, həmin qəzəl Türkiyədə XX əsrin əvvəllərindən günümüzədək olan bir çox nəşrlərdə Füzulinin əsəri kimi onun divanlarına daxil edilmişdir. Bu məsələyə vaxtilə Salman Mümtaz öz etirazını bildirsə də, təəssüf ki, həmin qəzəl bəzi elmi-tənqidi nəşrlərə də yol tapmışdır. Məsələ ondadır ki, Füzuli Şahinin həmin qəzəlinə

*Ta ki, taği-zərnigarın çərx viran eyeləmiş,
Xişti-zərrinin səba fərşi-gülüstan eyeləmiş.*

– beyti ilə başlayan qəzəlini cavab-nəzirə olaraq yazmışdır. Şairin həmin nəzirəsi isə Füzuli divanının bütün nəşrlərinə daxildir. Odur ki, hər iki şairin yaradıcılığında yer alan “Eyələmiş” rədifli qəzəl müqayisəli şəkildə araşdırılmalı, Füzuli divanına daxil edilən qəzəlin Şahiyə məxsusluğu, Füzulinin isə həmin qəzələ cavab-nəzirə yazdığı xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır.

Şahinin yeddi beytdən ibarət digər bir qəzəli də günümüzədək gəlib çatmışdır. Şairin

*Sünbülün yanında hər su çeşmi-cadularmıdır?
Ya kəmən ilə tutulmuş vəhşi ahularmıdır?*

– beyti ilə başlayan bu qəzəli də onun yüksək şairlik qabiliyyətindən xəbər verir. Təsadüfi deyil ki, Füzuli Şahinin bu qəzəlinə də nəzirə yazmışdır. Amma, təəssüf ki, həmin nəzirə Türkiyədə nəşr olunan Füzuli divanlarında yer alsada, Bakı nəşrlərində onun Füzuliyə aidliyinə şübhə ilə yanaşılmış, şairin çap olunmuş divanlarının heç birində əsas mətnə daxil edilməmişdir.

1958-ci ildə Həmid Araslının yeddi əlyazma və çap nüsxəsi əsasında çapa hazırladığı Füzuli “Divan”ı ən sanballı akademik nəşr hesab olunur. Alimin tərtibi ilə nəşr edilən Füzuli əsərlərinin birinci cildinin sonunda – “Əlavələr” hissəsində sözügedən qəzəl haqqında yazılır: “Bu qəzəl yalnız İstanbul nəşrindədir. Bizim gördüyümüz əlyazmalarından XVII əsr nüsxəsində Şahiyə nəzirədir”.

Füzulinin həmin qəzəlinin mətlə beyti belədir:

*Guşeyi-əbrulərində çeşmi-cadularmıdır?
Yoxsa girmiş yayə tirəndaz hindularmıdır?*

Onu da qeyd edək ki, bu qəzəl 1958-ci ildən bəri Füzuli əsərlərinin Azərbaycan nəşrlərinin heç birinin əsas mətninə daxil edilməmişdir. Hətta Füzuli əsərlərinin sonrakı akademik nəşrlərində (Bakı 1996, 2005) də şairin bu qəzəli əsas əsərlər sırasında verilməmişdir.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində əldə edilən faktlar sözügedən qəzəlin, həqiqətən də, Füzuliyə məxsusluğu təsdiqləmiş oldu. Belə ki, özbək şairi, Kokand xanı, şair-hökmdar Ömər xan Əmirinin (1787-1822) yaradıcılığı ilə tanışlıqdan aydın olur ki, o, Füzulinin iki qəzəlini təxmis etmişdir. Həmin təxmislərdən biri məhz Füzulinin sözügedən qəzəlinə yazılmışdır. Odur ki, Füzuli divanının yeni nəşrlərində qeyd edilən cəhətlər nəzərə alınmalıdır.

FUZULIY IJODINING SHOH BAYTLARI TAHLILI

Salimaxon Mirzayeva

*Z.M.Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti
Filologiya fakulteti, Filologiya fanlari doktori, professor*

Mohinur Abduxakimova

Z.M.Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti o'qituvchisi

Aybek Aliyev

Z.M.Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti tadqiqotchisi

Ushbu maqola Fuzuliy ijodi, yozgan g'azallari tahlil va talqini haqida yozilgan bo'lib, xususan, ijodkorning g'azallarida o'ziga xosligi, Navoiy ijodi bilan o'xshash jihatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Muhammad Fuzuliy - turkiy xalqlarning mushtarak shoiri. Uning she'rlari ko'p asrlardan beri o'zbek xalqi tomonidan sevib o'qiladi, kuyga solib ashula qilinadi. Biz buyuk va otashin shoir Fuzuliy o'z shoirimizdek ardoqlaymiz. Zero Fuzuliy ijodida Navoiy an'alariga sodiqlik, Yassaviyga izdoshlik yaqqol sezilib turadi.

Muhammad Fuzuliyning jahon adabiyoti xazinasiga qimmatbaho durdona O'rta Osiyo xalqlarining, shu jumladan, o'zbek xalqining ham yurak sadolari sifatida yangrab keladi. Uning she'rlari, dostonlari o'zbek adabiyotining quyoshi Alisher Navoiy asarlari kabi ko'z qorachig'iday saqlanib, sevib o'qiladi. Fuzuliy Ozarbayjon adabiyotining buyuk siymolari – Xoqoniy, Nizomiy, Nasimiy, shuningdek, o'zbek adabiyotining Lutfiy, Atoiy, ayniqsa, Alisher Navoiy singari ulug' adiblar ijodidan ilhomlanib, mo'jaz asarlar yaratdi va Ozarbayjon adabiyotida o'zigacha bo'lgan shoirlardan o'zib ketib, yuksak cho'qqini egalladi. U Hazrat Navoiy g'azaliyotining eng yaxshi an'alarini davom ettirib, nafis va go'zal she'rlar yaratdi. Fuzuliy o'z ijodining oliyjanob fazilatlari bilan o'zbek she'riyatining rivojlanishiga ham barakali hissa qo'shdi. Uning asarlari ko'chirilib, ko'paytirilib, qo'lyozma holida qo'ldan qo'lga o'tib keldi va to'rt yuz-yildan buyon deyarli barcha o'zbek shoirlarining ustozlari va eng yaqin hamrohi bo'ldi. XV asrda buyuk o'zbek shoiri Alisher Navoiy boshchilik qilgan adabiy maktabning shuhrati Yaqin Sharqqa keng yoyilgan davrda Ozarbayjon adabiyotida ham o'zbek adabiyotining, xususan, Navoiy asarlarining ta'siri kuchli bo'ldi. Professor Hamid Orasli ta'kidlaganidek, Ozarbayjon adabiy muhitida o'zbek mumtoz adabiyotiga qiziqish, uning an'alarini o'zlashtirish, Navoiy adabiy merosini o'rganish she'riyatda ham, nasrda ham o'z ta'sirini his ettirdi⁷.

Ozarbayjon shoiri Muhammad Fuzuliy asarlarida ham Ustoz Navoiy adabiy maktabi ta'sirini ko'rish mumkin. Fuzuliy g'azal janrini kamolotga yetkazgan buyuk san'atkordir desak hech mubolag'a bo'lmas. Bilamizki, Navoiydan so'ng bu janrda eng ko'p, eng go'zal, eng nafis va eng ohangdor g'azallar yaratgan shoir Fuzuliydir. Fuzuliy – turkiy tillarda

⁷ Хамид Орасли. Буюк Озарбайжон шоири Фузулий. Боку, 1958, 47-бет.

so'zlashuvchi barcha xalqlarning mushtarak sharafi, ularning mushtarak Hofiz Sheroziysidir⁸. Boshqacha qilib aytganda, sharqning sharq bo'lganidan beri yetishtirgan shoirlari orasida eng samimiy va eng hassosi Fuzuliydir. Yurtimizda ham Fuzuliyning hassos she'r va qo'shiqlari kirib bormagan o'zbek xonadoni yo'q. O'tmishda hofizxonlik, navoiyxonlik, bedilxonlik qatori fuzuliyxonlik ham keng tarqalgan, shoir asarlari madrasalarning o'quv dasturiga kiritilgan.

⁸ Тўхтасин Жалолов. Фузулий. Девон. 1959. 5-бет.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN TƏHSİL VƏ TƏRBIYƏ HAQQINDA FİKİRLƏRİ

Rüfət Hüseynzadə

*Pedaqoji elmlər doktoru, professor, əməkdar müəllim
prof.rufat@mail.ru*

Məhəmməd Füzuli (1494-1556) dahi şair olmaqla bərabər, həm də orta əsr məktəb və pedaqoji fikrinin inkişafına təsir göstərən dahi alim, pedaqoq və görkəmli mütəfəkkirdir.

Füzulinin ana dilinə yüksək qiymət verərək doğma dilində yazdığı “Leyli və Məcnun” poeması məktəb və pedaqoji fikir tarixində mühüm yer tutmuşdur. Bu əsər ana dilinin tədrisi üçün ilk dərs vəsaiti kimi XIX əsrin sonlarına qədər məktəb və mədrəsələrdə istifadə olunmuşdur. “Söhbətül-əsmar” adlı əsəri isə pedaqoji fikir tarixində Azərbaycan dilində yazılmış ilk uşaq ədəbiyyatı nümunəsi kimi qiymətlidir.

Şairin Azərbaycan, fars və ərəb dillərində yazdığı “Divan”dan başqa, “Bəngi Badə”, “Yeddi cam”, “Ənisül-qəlb”, “Rindi Zahid”, “Leyli və Məcnun” kimi əsərlərində bir sıra mühüm ictimai, tərbiyəvi məsələlərdən bəhs edilmişdir. O, bu əsərlərində insan məqamını yüksəldən bir çox əxlaqi keyfiyyətləri tövsiyə və təbliğ etmişdir.

Füzulinin şeirləri eşq və məhəbbət duyğularını tərənnüm edən ifadələrlə bəzədilsə də, məqsəd etibarilə əqli və əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsi və təbliği məsələsinə həsr edilmişdir. Buna görə də Füzuliyə təkcə “eşq”, “məhəbbət” şairi kimi deyil, həm də mütəfəkkir və pedaqoq şair kimi də baxmaq lazımdır. Onun dünyagörüşündə insan, mənəviyyat, əxlaq, etika, estetika problemləri əsas yer tutmuşdur. Məhz bu problemi özünün şəxsi nümunəsində həll etməyə çalışan şair tərcümeyi-halında yazır: “Mən bütün ülüm və fünunu özündə toplamış bir insan olmaq üçün çalışırdım”.

Füzulinin pedaqoji konsepsiyasında insan lirik, fəlsəfi, pedaqoji və ruhani varlıq kimi nəzərə alınmışdır. Şairin fikrincə, bu varlıq “hüsni surət” (görünüş və davranış gözəlliyi) ilə “kəmal-i mənəvi”ni (əqli və əxlaqi keyfiyyətlər) özündə birləşdirdiyi təqdirdə bir şəxsiyyət kimi cəmiyyət üçün faydalı ola bilər.

Füzuli insanın əxlaqi keyfiyyətlərinə yüksək qiymət vermiş, qazanılan biliyin əxlaqa, ədəbə xidmət etməsini və insanın ilk növbədə ədəbli, əxlaqlı olmasını istəmişdir:

*Elmlə, ədəblə tanınar şərəf,
Mirvari olmasa nə lazım sədəf*

Füzuli dünyəvi elmləri və dini bilikləri “elm-i əqli” və “elm-i nəqli” adlandırmış, fəlsəfə, riyaziyyat, ilahiyyat və ədəbiyyat nəzəriyyəsini bu elmlərin sırasına daxil etmişdir. Füzuli əqli tərbiyənin əxlaq tərbiyəsi ilə vəhdətdə qəbul edilməsini insan şəxsiyyətinin kamilləşməsi üçün mühüm şərt hesab etmiş və zehni inkişaf üçün elmə, dərin biliklərə yiyələnməyi tövsiyə etmişdir.

Füzuli təhsilin əsasını ilk olaraq savad təlimində görmüş və hesab etmişdir ki, ilk təhsil dövründə uşaqlar savadlı yazmağa, gözəl nitq mədəniyyətinə, sözü “mərifət” geyimi ilə

təqdim etməyə alışmalı və müvafiq bacarıq və qabiliyyətlər əldə etməlidirlər. Bu keyfiyyət olmadan verilən təhsil “maarifə qarşı baltaya çevrilər.”

Füzuli feodal əxlaq normalarını pisləmiş, insanın cəmiyyətdə fəal şəxsiyyətə çevrilməsini tələb etmişdir. Onun fikrincə, insan faydalı əməlləri, mənəvi keyfiyyətləri ilə cəmiyyətə xeyir verər, bununla da özünü tanıtdırır, etibarlı mövqe qazana bilər. Əks təqdirdə onun varlığı kimsə tərəfindən hesaba alınmaz.

Füzuli “Söhbətül-əsmar”, “Bəngi Badə” əsərlərində şöhrətpərəstliyi, riyakarlığı rədd etmiş, insanpərvərlik və vətənpərvərlik sifətlərini təbliğ etmişdir. Şair “Oğluma nəsihət” adlı əsərində oğlunu meyvəyə, özünü ağaca, dünyanı bağa oxşatmışdır. Onun fikrincə, yetişən meyvənin ağacdən dərilməsi faydalı olduğu kimi övladın da həddi-buluğa çatdıqda valideyni tərk edib ailə qurması və müstəqil həyat sürməsi məsləhətdir. Məhz bu təqdirdə övlad gəncliyə xas olan müsbət qüvvələrini cəmləşdirər və həyatda fəal mövqe tutar.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNDƏ “XƏTT” POETİK FİQRUNUN FUNKSIONALLIĞI

Xuraman Nuriyeva-Hümmətova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi,
filologiya elmləri doktoru,
hummatovax@mail.ru*

Məhəmməd Füzuli “Leyli və Məcnun” əsərində bir çox yerlərdə “yazı” anlamında işlədilən “xətt” məcazından istifadə etmişdir. Bu xətt (yazı) məcazı insan taleyini formalaşdıran ilahi informasiyadan xəbər verir. Təsəvvüf təlimində hər şeydən öncə xətt (yazı) ilahi dərgahda olan Lövh-i-məfzun Allahın bütün göstərişləri yazılan bir lövhə olduğu nəzərdə tutulur. “Haqqın vəchinin (üz və mahiyyətinin) gerçəklik aləmində təzahürü və haqqın cəmalının təcəllası xətt adlanır.”

İrfani düşüncədə dünyanın və insanın varlığı “aləm” və “kitab” metaforlarından istifadə olunmaqla eyniləşdirilmişdir. Dünyanın quruluşu insanın quruluşunda təkrarlanır. İnsan dünyanın kiçik nüsxəsi olduğu üçün o, həm də kitabdır. Kitab da “yazı” deməkdir, varlıq aləminin yazısını yazan Allahdır (c.c.) Qurani-Kərim də sadəcə, ilahi vəhylərdən ibarət müqəddəs kitab deyil, o həm də bütün kainatın, varlıq aləminin yazı modelidir. Yaradılışın bütün mahiyyəti kitablar kitabı olan Qurani-Kərimdə təcəssüm olunmuşdur.

Hər şeydən öncə xətt, yəni hər hansı hərfin, sözünü, fikrin şəkli ifadəsinin cızılmasıdır. Təsəvvüf elmində bu şəkli ifadənin gözəl halda cızılması hüsn-xətt (gözəl yazı) deyilən bir yazı növünün yaranmasına səbəb olub. Bu yazı əsnasında insan Allaha olan sevgisini, daxili duyğusunu, bacarığını ortaya qoymaqla gözəl yazı nümunələri yaratmağa çalışmış, bununla da hüsnü –mütləqə olan sevgisini onun gözəllik mücəssəməsi olduğunu gözəl xətt ilə nümayiş etdirmək istəmişdir. Gözəl xətlə yazılan hər bir şey ilahi varlığı əks etdirən ayna rolunu oynayır. “Leyli və Məcnun” əsərindən də görürük ki, Məcnun Leylinin adını gözəl yazmaq üçün onu müxtəlif formalarda yazmaqdan ötürü məşq edir.

*Elmi-xətə ömrün eyləyib sərf,
Məşq etmiş idi həmin iki hərf:
Bu səfhədə “lam” ü “ya” mükərrər,
Yazardı onu qılandı əzbər.*

Yazı yazmaq, xətt nümayiş etdirməklə, Leylinin adını təkrar-təkrar yazması təsəvvüfdəki seyri-süluk arasında bir oxşarlığın olduğunu göstərir. “Salik üçün bu hal öz seyri-sülukunda çocuqluq mərhələsidir. Zahiri cizgilərin seyrinə dalmaq, yəni xəttin zövqünə qatlaşmaq uşağa Quran oxumaq kimidir. Çünki uşaq Quranın xəttini-yazısını oxuyur, lakin onun batini anlamını dərk edə bilmir. Bunun kimi də zahiri gözəlliyin seyrinə dalan salik hələ

surət aləminə bağlı qalır və mənə dünyasından xəbərsizdir”⁹. Məcnun da məktəbdə oxuduğu dövrdə Leylinin ilk öncə zahiri gözəlliyinə aşiq olmuş, bununla da surət aləminə bağlanmışdır. Bu sevgi artdıqca onun Leyliyə olan məhəbbəti daha da şiddətlənir, bunula da müyyən çətinliklərlə qarşılaşır. Bu çətinlikləri dəf edən aşiq müəyyən məqamları təkrarlamaqla mənə aləmini dərk etmiş olur. Necə ki, hüsni-mütləqə qovuşmaq istəyən mürid də bu yolda mürşidin qoyduğu tələbləri təkrar-təkrar yerinə yetirməklə fəna-fillah halına çatmış olur. Məcnunun məktəbdə Leylanın adını yazmağı öyrənib yazması artıq ona yaxınlığını, onunla vəhdət halında olmasını bildirir. Bu yolla onunla təmasda olması, öz varlığında bu yaxınlığı cızdığı xətlərlə (yazı) ona toxunması ilə nail olur. Bütün bu yaxınlıq, təmas məzmunu daşıyır.

Təsəvvüf elmində “xətt” həm də maddi və mənəvi dünyanı, kəsrlə vəhdət aləmini birləşdirən vasitə olaraq ehtiva edilir. Həm də poeziyada xətt həqiqi aləmlə xəyali aləm arasında ekvator rolunu oynayır.

İnsanın daxili mənə kəsb edən məzmun gözəlliyi onun üz cizgilərində əks olunur. İlk baxışda insan üzünə baxarkən diqqəti cəlb edən onun üzünün ifadəsi olur. İnsanın üzündəki mimika xətləri onun daxili dünyasının ifadəsini əks etdirir. İnsan həmin cizgilər ilə daxilində olan hissələrini zahirə ötürür. Deməli, üzdəki cizgilər-xətlər həm də ötürücülük funksiyası rolunu oynayır. İnsanın üzündə onun həm zahiri, həm də batini aləmi gizlənilir. Buna görə də demək olar ki, insanın üzündəki cizgilər, yəni, xətlər həqiqətlə məcaz arasında əlaqə yaradır. Məqalədə bunlar haqqında daha ətraflı məlumat veriləcək.

⁹. Nəsib Cümşüdoğlu. Füzulinin sənət və mərifət dünyası. Bakı-Tehran. 1997. s. 248.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏRƏBCƏ QƏSİDƏLƏRİNDƏ TƏXƏLLÜS

Ruhəngiz Cümşüdlü

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq

İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini,

f.ü.f.d., dosent

ruhangiz.cumwudlu@bk.ru

Məhəmməd Füzulinin ərəbcə qəsidələrinin bədii struktur və kompozisiya quruluşunun formal xüsusiyyətlərindən biri də qəsidələrdə təsadüf olunan təxəllüsdür. Birinci qəsidə istisna olmaqla digər qəsidələrin sonuncu beytlərində şairin təxəllüsü öz əksini tapmışdır. Çox maraqlı bir faktdır ki, Füzuli bu qəsidələrin yalnız üçündə *فضولى* sözünə müəyyənlik artikli əlavə edərək *الفضولى* şəklində təqdim etmişdir. Fars poetikasında “hüsnut - təxəllüs” (gözəl keçid), ərəb poetikasında isə “husnu-l-xuruc” (gözəl çıxış) terminləri ilə adlandırılan təxəllüs akademik Y. Bertels tərəfindən “hər hansı beytdə sonluq hissiyyatını yaratmaq imkanı verən spesifik vasitə” kimi dəyərləndirilmişdir. Bu baxımdan Füzulinin ərəbcə qəsidələrində də təxəllüs kompozisiya elementlərindən biri kimi çıxış edərək qəsidənin sonluğunun bədii effektini təmin edir.

Bu beytlərdə təxəllüs “müdrikliyin dərin fəlsəfi məzmununu ifadə edərək” bədii gözəlliyə və kompozisiya bitkinliyinə xidmət edən vasitə rolunda çıxış edir. Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, təxəllüs şerin kimə mənsub olduğunu göstərən söz və ya ifadə olduğu üçün əsas etibarilə “şairin dünyagörüşünü, elmə, gerçəkliyə, cəmiyyətə münasibətini və əqidəsini, daha doğrusu daxili aləmini müəyyənləşdirir”. Bu mənada Füzulinin təxəllüsü onun yaradıcılığında daha geniş əhəmiyyət kəsb edərək, təkcə onun qəzəl və ya qəsidələrinin bədii struktur elementi kimi deyil, həm də şairin mənəvi dünyasının bariz göstəricisi kimi önə çıxır.

Məhəmməd Füzuli fars divanının dibaçəsində təxəllüsü ilə əlaqədar yazır: “Bu təxəllüs bir çox cəhətdən tamam mənim istədiyim kimi oldu. Mən bütün ülum və fünunu özündə toplamış bir insan olmaq üçün çalışırdım. Bunu ifadə edən bir təxəllüs tapdım. Çünki “füzul” lüğətdə “ülum” və “fünun” kimi “fəzlin” cəmidir. Füzulinin xalq arasında başqa mənası isə ədəbə müxalif deməkdir. Bundan da ədəbə müxalif nə hərəkət ola bilər ki, yüksək qədirlə alimlərlə az görüşmüşəm, mərhəmətli padşahlara və sultanlara yaxın olmamışam. Səyahət etmədiyim halda həmişə əqli mübahisələrdə həkimlərin (filosofların) müxtəlif hökmlərinə etiraz, nəqli məsələlərdə fəqihlərlə müxalifət edirəm və söz fənninin hər şöbəsinin ustası ilə ibarələrin gözəlliyi, ifadənin lətafəti xüsusunda münaqişəyə girirəm. Bu hərəkət nə qədər Füzulinin kamalına əlamətdirsə, o qədər də füzulluğun son dərəcəsinə işarətdir”.

Dahi şairimiz təxəllüsünün məhz “fəzl” anlayışı ilə bağlı olduğunu ərəbcə qəsidələrində bir daha vurğulayaraq, bu təxəllüsün bədii tutum və meyarını açıqlayır.

Beləliklə, Şərq poetikasında bədii-üslubi vasitələrdən biri olan təxəllüs Füzulinin ərəbcə qəsidələrində kompozisiya elementlərindən biri kimi çıxış edir.

Bütün qeyd olunanları ümumiləşdirib belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Füzulinin ərəbcə qəsidələri orta əsrlər Şərq poetika nəzəriyyəsində qəsidə janrı üçün irəli sürülən “məhkəmlik və təmkinlik” kimi prinsipləri təzahür etdirərək, sabit kompozisiya göstəriciləri ilə diqqəti cəlb edir.

FÜZULİNİN MƏMDUHU VƏ SƏLƏFİ

Səadət Şıxıyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi; BAAU, f.ü.f.d., dosent
sshikhiyeva@list.ru*

Yaxın Şərq ədəbiyyatında ustad şair olaraq tanınan Məhəmməd Füzulinin anadilli sələflərindən biri də Şah İsmayıl Xətəidir.

Həyatının bir hissəsi İraqi-Ərəbin Səfəvilərin hakimiyyəti altında olduğu illərə təsadüf edən Füzuli özünün alleqorik məsnəvisi “*Bəngü Badə*”ni, məlum olduğu kimi, Səfəvilər xanədanının ən görkəmli və qüdrətli nümayəndəsi Şah İsmayıl ilə ithaf etmişdir. Əsərdə şairin məmduhuna səmimi münasibəti və dərin hüsn-rəğbəti aşkar duyulmaqdadır. Xətəi “*mən*”ində olan fəth Şah İsmayıl şair Xətəinin vəhdəti əsərdə məcaz dili ilə öz əksini tapmışdır.

“*Bəngü Badə*” məsnəvisində Xətəi dövrünün bir sıra tarixi hadisələri, xüsusilə Çaldıran döyüşünün bəzi tarixi gerçəklikləri, hökmdarın həmin müharibədən sonrakı ruh halı əsərdə təmsili dillə nəql edilir. Bir sıra tədqiqatçıların dövrün mənbələrinə istinadən verdiyi məlumatlara görə, Çaldıran döyüşündən sonra Xətəi ömrünün son illərini şərab və şeir-sənət məclislərində keçirmişdir. Füzulinin əsərində yer alan bir sıra misralar həmin məlumatla səsleşir. Bu cəhət isə şairin Səfəvilər sarayında baş verən hadisələrdən xəbərdar olduğu qənaətini yaradır. Müəyyən tarixi hadisələrin bədii inikası əsəri tarixi alleqoriya və ya tarixi-təmsili mənzumə kimi də adlandırılıb dəyərləndirməyə imkan verir.

Hələ gənclik illərindən özünü istedadlı bir şair kimi təsdiq etdirməyi bacaran Füzuli mükəmməl təxsis nümunəsi olan Badəyə Şah İsmayılın və şərabın xarakterik cəhətlərini köçürmüşdür. Şəraba xas keyfiyyət və xüsusiyyətləri Badənin təsvirindən ayırısaq, qalan hissələrdə şah və şair Xətəinin şəxsiyyətini çətinlik çəkmədən müəyyənləşdirmək olar.

Səfəvi hökmdarının divanında tutduğu ərazilərin sayının çoxluğu, zatının paklığı ilə öyündüyü rəcəz və fəxriyyə xarakterli şeirlər az deyildir. Hər iki şairin yaradıcılığında bu istiqamətdəki paralellər Şah İsmayıl məsnəvi ithaf edən Füzulinin onun şair şəxsiyyətinə də yaxından bələdliyini və “*Bəngü Badə*”ni yazarkən onun bədii yaradıcılığında da bəhrələndiyini göstərir.

Füzulinin əsəri yazmaqda məqsədi Bəng və Badə obrazları vasitəsilə Şah İsmayıl müharibələrin acı nəticələri barədə ibrət dərsi verməkdən artıq, onunla I Sultan Səlim arasındakı nifaqın səbəbkarlarının bir sıra ixtilafçı saray adamları olduğunu anlatmaq olmuşdur.

Füzulinin Badə surəti Şah İsmayılı simvolizə etdiyi kimi, Bəng obrazı da Sultan Səlimin bir sıra cizgilərini daşıyır. Bəngin simasında Sultan Səlimin canlandırıldığı Badənin dilindən ona müraciətlə deyilənlərdən aydın olur. Bunu da qeyd etməliyik ki, Füzulinin Bənglə əlaqəli bəzi misralarında “Səlimi” təxəllüsü ilə şeirlər yazan şair Sultan Səlimə müsbət münasibətini də sezmək mümkündür.

Araşdırmamız hər iki söz ustasının yaradıcılığında nəzirə səciyyəli şeirlərlə yanaşı, ortaq səlflə əsərlərin mövcudluğunu da üzə çıxardı. Belə ki, Xətəi və Füzulinin “*Eyləgəc*” rədifli qəzəli Nəvainin eyni rədifli şeiri ilə ortaq özəlliyə malikdir. Xətəinin mütəkərrir mürəbbesinin

son misrası olan *“Xanı, a zalım, səninlə əhdimiz, peymanımız?”* Füzulinin *“Leyli və Məcnun”*unda yer alan məşhur mürəbbenin hər bir bəndinin sonunda cüzi fərqlə təzmin şəklində təkrarlanır: *“Qanı, ey zalım, bizimlə əhdü peyman etdiyini?!”*

Burayadək deyilənlər Xətəinin istər hökmdar, istərsə şair kimi Füzulinin rəğbətini qazandığını, Səfəvi hökmdarının şəxsiyyətinin bu iki yönümü ilə böyük şairi ədəbi dəyərini bu gün də qoruyan çeşidli janrlarda əsərlər (məsnəvi, qəsidə, mürəbbe, qəzəl) yazmağa ilhamlandığını göstərir.

Ümumiyyətlə, eyni dövrdə – XVI əsrin əvvəllərində bədii yaradıcılığa başladığı ehtimal olunan Xətəi və Füzulinin ilk qələm təcrübələri təqribən eyni illərə təsadüf edir. Bu anlamda hər iki şairin sələf-xələflik münasibətləri Füzulinin təvəllüd tarixi ilə bağlı araşdırmalar işığında yenidən dəyərləndirilməyə möhtacdır.

TÜRKDİLLİ MƏQTƏLLƏRİN ŞAH ƏSƏRİ: MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİNİN YAZILMA SƏBƏBLƏRİ

Elnurə Əzizova

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun

İlahiyyat fakültəsinin dekani,

i.ü.f.d. dosent

elnuraazizova@ait.edu.az

Ərəb ədəbiyyatında məşhur şəxslərin siyasi məqsədlər uğrunda öldürülməsinə həsr olunmuş “məqtəl” janrının ən geniş yayılmış növü həzrət Məhəmmədin nəvəsi həzrət Hüseyin 680-ci ildə Kərbəlada qətl edilməsinə dair yazılmış “Məqtəli-Hüseyn”lərdir. Dini, ictimai və siyasi səbəblərlə tarixi dövr ərzində sayı artan “Məqtəli-Hüseyn”lər tədricən məqtəl növünün tək nümunəsi oldu. Ərəbcə ilk nümunələrində ravi silsiləsi və mənbələri qeyd olunan, tarixi əsər kimi yazılan məqtəllər sonralar bu xüsusiyyətlərini itirərək tarixi-ədəbi növə çevrildi. “Məqtəlül-Hüseyn”lər sadəcə ərəbdilli müsəlmanlar arasında deyil, İslamı qəbul edən digər xalqların ədəbiyyatında da xüsusi bir növ kimi inkişaf etdi. Bu prosesdə müxtəlif dillərdə çoxsaylı nümunələri yazılsa da, ərəbcə ən məşhur məqtəl əsəri Abbasilər dövrü tarixçisi Əbu Mixnəf Lut ibn Yəhyanın (v. 773) “Məqtəlül-Hüseyn”i olduğu kimi, farsca bu növün ən geniş yayılan nümunəsi Hüseyin Vaizi Kaşifinin (v. 1504) “Rövzətüş-şühəda”sı oldu. Türksöylü xalqların məqtəl ədəbiyyatının bilinən ilk nümunələri XIV əsrə aid edilsə də, XVI əsrdə türkdilli məqtəl ənənəsi sürətləndi, üslub və məzmun nöqtəyi-nəzərindən əsasən iki istiqamətdə inkişaf etdi. Bunlardan birincisi bilinən ilk türkdilli məqtəlin müəllifi Yusufi-Məddahın (v. XIV əsr) təsiri ilə yazılanlar idi. Həmin məqtəllər əsasən Əbu Mixnəfə aid edilən, lakin klassik İslam tarixi mənbələrindəki Əbu Mixnəf rəvayətlərindən fərqli üslub və məzmununda olan “Məqtəlül-Hüseyn”lər idi. İkinci qrup türkdilli məqtəllər isə Hüseyin Vaizi Kaşifinin “Rövzətüş-şühəda”sını üslub və məzmun baxımından davam etdirən məqtəllər idi. Əbu Mixnəfə aid edilən məqtəllərin təsiri ilə yazılanlar say və populyarlıq nöqtəyi nəzərindən ikincilərdən daha az yayıldı. Kaşifinin “Rövzətüş-şühəda”sını nümunə götürən türkdilli məqtəl növünün daha geniş yayılmasında Füzulinin “Hədiqətüs-süəda”sı böyük rol oynadı. “Rövzətüş-şühəda”nın təsirindəki türkdilli məqtəllərin əsas yazılma və yaxud tərcümə səbəblərindən biri türksöylü xalqların anlayacağı bir dildə məqtəl təqdim etmək oldu. Məhəmməd Füzuli türkcə məqtələ olan ehtiyacı “Hədiqətüs-süəda”da bu cümlələrlə ifadə edirdi: “...Ey pərvərdeyi-xani-ne’məti-feyzi-Şahi-Kərbəla, Füzuliyi-mübtəla, nola, gər bir tərzi-mücəddədə müxtərə’ olsan və himmət dutub bir məqtəli-türki inşa qılsan ki, füsəhayi-türkizəban istimaindən təməttö’ bulalar və idrakı-məzmunində ərəbdən və əcəmdən müstəğni olalar”.

“Hədiqətüs-süəda”nın digər yazılma səbəbi həzrət Peyğəmbərin Əhli-beytinə olan sevgi idi. Ümumilikdə müsəlman xalqların, xüsusilə türksöylü xalqların dini kimliyinin təşəkkülündə həzrət Peyğəmbərə və onun ailəsinə qarşı sevgi və ehtiramın böyük rolu olmuşdur. Bunun təbii nəticəsi olaraq həm həzrət Peyğəmbər, həm də Əhli-beyti haqqında dini mətnlərlə yanaşı, tarixi-ədəbi mətnlər yazılmışdır. “Hədiqətüs-süəda”nın da yazılma məqsədlərindən

biri Kərbəladə Əhli-beytə qarşı törədilənlərin həzrət Peyğəmbərə qarşı hörmətsizlik və xəyanət olduğu düşüncəsidir: “Vaqieyi-dəşti-Kərbəla və hadiseyi-qətli-Hüseyn bin Əliyyi-Murtəza ki, qüdvəyi-xanədani-risalət və zübdeyi-dudmani-nübüvvətdür. Bi təkəllüf, ana mütəvəccəh olan müsibət Həzrəti-Rəsulə nisbət kəmal-i-ihanət və nihayəti-həqarətdir”. Eyni şəkildə “Şad olmasın bu vaqiədən şad olan könül, bir dəm məlalü qüssədən azad olan könül” deyən Füzuli digər bir çox məqtəl müəllifi kimi məqtəli yazmaqla Allahdan bağışlanma istəmək və xeyirlə yad edilmək məqsədi daşıyırdı: “Yad et, Füzuli Ali-Əba halın, eylə ah. Kim bərqi-ah ilən yığılar xirməni-günah”.

Türksoylu xalqların qəhrəmanlığa böyük əhəmiyyət verməsini, şifahi ədəbiyyatında qəhrəmanlıq dastanlarına mühüm yer verməsini türkdilli məqtəl müəllifləri də nəzərə almış, mərdlik və cəngavərlik hissinin psixoloji təsiri ilə hər bir məqtəl bir qəhrəmanlıq dastanı sayılmışdır. Buna görə Füzuli də həzrət Hüseyn və tərəfdarlarının qəhrəmanlıq dastanı sayılan səhnələri geniş şəkildə oxucuya çatdırmışdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ KƏRBƏLA VAQEƏSİNİN İŞIQLANDIRILMASI

Əmmar Abbasov

AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu

Din və ictimai fikir şöbəsinin aparıcı

elmi işçisi, t.ü.f.d., dosent,

abbasov1941@inbox.ru

Məhəmməd (s) peyğəmbər buyurub ki, mənı görmədən mənə beyət edən, mənə iman gətirən qardaşlarımı görmək istərdim. Bizim Azərbaycan xalqı da həmən o qardaşlardandır. Peyğəmbəri görmədən, imamları görmədən onlara inanmış, onların dərd-qəmlərinə şərik olmuşlar.

Xalqımızın şairləri, ədibləri, tarixçiləri, filosofları, din xadimləri onun haqqında saysız-hesabsız kitablar yazmışlar. Bunlardan Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Xurşidbanu Natəvan, Əliəğa Vahid, Hacı Fuad Nurullah, vaizlərdən Hacı Şahini göstərmək olar. Onların içərisində öz dəst-xəti ilə seçilən, bütün Şərqdə məşhur olan dahi şairimiz Məhəmməd Füzulini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Onun yazdığı “Hadiqatu-s-suəda”da (Xoşbəxtlər bağı), “Kərbəla vaqeəsi” əsərlərindən başqa Kərbəlaya, Kərbəla şəhidlərinə, Aşuraya, Məhərrəm ayına və İmam Hüseynə dair çoxlu şeirləri vardır. Həmənlər şeirlərdən bir neçəsini misal olaraq qeyd edirik:

*Basdıqda Kərbəlayə qədəm Şahi-Kərbəla,
Oldu nişani-tiri-sitəm Şahi-Kərbəla.*

Şahi-Kərbəla İmam Hüseyn Kərbəlayə daxil olduqda sitəmlərə, cəfalara, dərd-qəmə tuş gəldi, nişangah oldu.

*Düşmənlər oxuna qeyr sipər görməyib rəva,
Yaxmışdı cana dağı-ələm Şahi-Kərbəla.*

Düşmənlər oxlarının özünün oğul-uşaqlarına, tərəfdarlarına dəyməsini rəva bilməyib, Şahi-Kərbəla bütün ağırları, acıları, vurulan nizələri, oxları, qılınc yaralarını öz üzərinə gətürmüşdü.

*Ə`da müqabilində çəkəndə səfi-sipah,
Qılmışdı maddi-ah ələm Şahi-Kərbəla.*

Düşmənlər Şahi-Kərbəlanın qarşısına qoşun dəstələrini çıxaranda öz tərəfdarlarının azlığına görə ağırlı-acılı, uzun çəkən ah çəkmişdi.

Başqa bir şeirində dahi Azərbaycan şairi Məhərrəm ayının müqəddəsliyindən bəhs edir:

*Mahi-Məhərrəm oldu, məsərrət haramdır
Bu gün matəm saxlamaq şəriətə ehtiramdır.
Şəhidlərin matəmini təzələmək, yad etmək boş şey deyil
Bu, bu qəflət dövrənində ümumi tənbehdir.*

Məhərrəm ayı gəldi, şənlik haramdır, bu gün Kərbəla şəhidlərinə matəm saxlamaq ehtiramdır. Şəhidlərin matəmini təzələmək, yad etmək, şəbeh göstərmək boş şey deyil. Bütün bunları göstərmək bu qəflət dövrənini ümumən tənbeh etmək və maarifləndirməkdir.

FUZULIY “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONINING TIL XUSUSYATLARI

G‘ayratbek Xolbo‘tayev

Andijon davlat universiteti

Rus tili va adabiyoti kafedrası mudiri,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Mohina Solijonova

Andijon davlat universiteti magistranti

(Andijon, O‘zbekiston)

Annotatsiya: Ushbu maqola Fuzuliy ijodi, yozgan g‘azallari tahlil va talqini, g‘azallarining o‘ziga xosligi haqida so‘z yuritiladi. Navoiy ijodi bilan o‘xshash jihatlari haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Ozarbayjon shoiri Muhammad Fuzuliy asarlarida ham Ustoz Navoiy adabiy maktabi ta‘sirini ko‘rish mumkin. Fuzuliy g‘azal janrini kamolotga yetkazgan buyuk san‘atkordir desak hech mubolag‘a bo‘lmas. Bilamizki, Navoiydan so‘ng bu janrda eng ko‘p, eng go‘zal, eng nafis va eng ohangdor g‘azallar yaratgan shoir Fuzuliydir. Fuzuliy – turkiy tillarda so‘zlashuvchi barcha xalqlarning mushtarak sharafi, ulurning mushtarak Hofiz Sheroziysidir. “Layli va Majnun” dostoning yaratilishi va dostonning o‘ziga xos xususyatlari haqida so‘z borgan.

Doston boshlanmasida 3 ta ruboiy keltirilgan. Ruboiylar birbirini to‘ldirish asnosida ayni paytda ma‘noviy jihatdan dostonning asl mazmunini ochib berishga ham xizmat qiladi. Ilk ruboiy an‘anaviy hamd mazmunidaligiga etibor qaratilgan.

Аннотация: На данной статье говорится о творчестве Физули, анализе и интерпретации, уникальности его газелей. Приведена информация о сходстве с творчеством Навои. Влияние литературной школы Навои можно увидеть и в творчестве азербайджанского поэта Мухаммада Физули. Не будет преувеличением сказать, что Физули – великий художник, доведший до совершенства жанр газели. Мы знаем, что после Навои поэтом, создавшим самые-самые красивые, самые изящные и мелодичные газели в этом жанре, является Физули. Физули – общая честь всех тюркоязычных народов, общее имя Хафиза Ширази. «Лейли и Меджнун» рассказывает о создании эпоса и об уникальных особенностях эпоса.

В начале саги даются 3 рубаи. Дополняя друг друга, рубаи служат и раскрытию первоначального содержания эпоса с духовной точки зрения. Рубаи фокусируется на содержании традиционной похвалы.

FÜZULİ YARADICILIĞINDA İLAHİ EŞQİN TƏRƏNNÜMÜ

Səbinə Səmədova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutunun elmi katibi,
f.ü.f.d., dosent
sabina.salimova.77@mail.ru*

XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatının dahi nümayəndəsi Məhəmməd Füzuli (1494-1556) özündən sonra böyük ədəbi irs qoyub getmişdir. Onun üç dildə müxtəlif mövzu və janrlarda yazdığı əsərlərində məhəbbətin tərənnümünə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Şair rəmzlərdən istifadə edərək şeirlərində çoxqatlı mənalara toxunmuşdur. Bu baxımdan “Məni candan usandırdı” qəzəli maraqlı nümunədir. Qəzəl öz məziyyətlərinə görə klassik Azərbaycan poeziyasının ən dəyərli, valehedici nümunələrindən biridir.

Füzuli qəzəlləri zahiri aşiqlərə, batini isə ariflərə istinadən yazılan sənət əsərləridir. Bu əsərlərin zahirindən aşiqlər, batinindən isə ariflər yararlanmış, mənəvi qida almışlar, o qəzəlləri oxuyub öz dərdlərində tək olmadıqlarını, digər aşiqlərin də zülm, qəm-qüssə içində olduqlarını görməklə təsəlli tapmışlar. Hər iki qövüm öz sevgilərini bu qəzəllərdə dilə gətirmiş, yəni aşiqlər öz məşuqlarını anmışlar, ariflər isə Allahı zikr etmişlər.

Bəli, biz yanılmırıq. Bu əsəri dəyərli edən xüsusiyyətlərindən biri əminliklə demək olar ki, onun ikili, çoxqatlı xitablı olmasıdır.

Şair bu əsərdə həm saf, dərin sevgi, məhəbbətlə öz məşuqunu sevən, onun yolunda hər cür məşəqqət və zümlərə hazır olan, sədaqətli, cəfəkeş, ah-naləsi göylərə uçan aşiqin kədərini, dərini çoxifadəli şəkildə tərənnüm edir, həm də

“Qamu bimarinə canan dəvayi-dərd edər ehsan.

Neçün qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı?”

yazır. Bu beyt onu göstərir ki, bu sözlər birmənalı olaraq, aşiqin öz məşuquna yox, bəndənin öz Allahına yönəlik çağırışıdır. Bu misrada hamının dərdinə əlac olunduğu halda, onu xəstə saymayaraq dərdinə çarə tapmayan, ona diqqət yetirməyən Allaha sufi şairin müraciəti, ah-naləsi, kədəri və həyəcanı öz kəskin bədii təsvirini tapmışdır.

Bu beyt sanki bu qəzəlin açar beytidir, bütün məğzini açıb ortaya qoyur. Çünki digər beytlərdə, aşiqin öz məşuquna, həm də Allaha ünvanlanan fikirlərini görsək də, məhz bu beytdə qəzəlin sırf Allaha olan sevgiyə bağlı yazıldığı aydın olur.

Bəzi tədqiqatçılar Füzulinin böyük sufi şairi adlandırsalar da, digər tədqiqatçılar onun Sufiliyinə tərəddüdlə yanaşmış və hətta onu inkar etmişlər. Bu ən çox sovet dövrü tədqiqatçılarına xas olan xüsusiyyətlərdir. Bu tədqiqatçılar onun ilahi eşq anlayışına məişət, iki fərd arasında eşq donu geyindirməyə çalışmışlar.

Lakin şair sanki digər əsərlərində də onların bu fikrinə qarşı çıxır, Allaha olan sevgisini bildirirdi.

Bunu qəzəlin

Füzuli rindü şeydadır, həmişə xəlqə rüsvadır,

Sorun kim, bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?

beytində də görmək olar.

Füzuli özünün rindü şeyda olduğunu qeyd edir, həmişəlik rüsvalığı öz sevdası ilə bağlayır. Şair sanki burada özü öz qarşısında sual qoyur. Bu sualın cavabını isə şair digər bir beytində cavab verir:

Ya rəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni!

Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni!

Şair bu beytində sanki yuxarıda qoyduğu suala cavab verir ki, onu heç vaxt bu bələdan xilas etməməyi arzu etmişdir.

Aydındır ki, sufi bir ədib kimi tanıdığımız şair, yalnız Allaha olan sevgidən azad olmamağı arzu edə bilərdi, çünki şairin dünyagörüşünə görə, ancaq Allaha olan eşq mütləq idi.

Füzuli haqqında çox yazılıb, çox deyilib. Biz burada ancaq bəzi aspektlərə toxunduq, şairin dünyagörüşü ilə yaradıcılığının ortaqlarını araşdırdıq. Və belə qənaətə gəldik ki, Füzuli yaradıcılığının qayəsi ilahi eşqdır, özü də elə bir eşq ki, kainat qədər dərin və sərhdəsiz olan, öz canını cananı üçün sevən Füzuli eşqi.

M. FÜZULİ QƏZƏLLƏRİNİN DÜZGÜN OXUNUŞUNU ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR (OMOQRAFLAR)

Əsmətخانım Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti, fil.ü.f.d., dosent

kamillik@mail.ru

Mövlanə Məhəmməd Füzuli XVI əsr vahid müsəlman Şərq poeziyasında poetik dilin ustadı kimi məşhur olmuşdur. Dahi Füzuli Azərbaycan dilində yazdığı ədəbiyyat inciləri ilə yanaşı ərəb və fars dillərində də qələmini sınadığından müştərək müsəlman mədəniyyətinin həm yetirməsi, həm də bu mədəniyyətin inkişafında sözünü demiş şəxsiyyətlərdəndir. Şair farsdilli “Divanı”nda özünəməxsus poetik xüsusiyyətləri – vəzn, qafiyə, rədif, dil təşbeh, istiarə, bənzətmələri elə yerində və maqamında işlətməmişdir ki, hər beyti poetik bir tabloya bənzəməklə insanı heyrdə buraxır.

Biz bu araşdırmamızda Məhəmməd Füzulinin farsca “Divanı”nda farsdilli yazıda düzgün oxunuşun təminatçısı olan omoqrafları tədqiq etməyə çalışdıq.

Məlumdur ki, omoqraf və onun səsə münasibəti (qrafem və fonem problemi), həm də morfem, söz, cümlə və sair məsələləri əhatə edir. Yazı mürəkkəb olduqda, hərf (qrafem) səsə (fonemə) uyğun gəlmədikdə bu məsələ çox ciddi bir problemə çevrilir. Ərəb qrafikası ərəb dilinə uyğun unikal üstünlükləri olan əlifbadır. Lakin bu dediklərimizi ərəb qrafikasından istifadə edən müxtəlif xalqlarının dilinə, eləcə də hal-hazırda ondan istifadə edən fars dilinə tam mənada şamil etmək olmur.

Omoqraf yunanca “homos” - *oxşar, bərabər* və “grafa” - *yazıram* sözlərinin birləşməsindən əmələ gələrək, “oxşar yazıram” deməkdir. Omoqraf yazı, qrafik cəhətdən eyni, lakin tələffüzə və mənaya görə müxtəlif olan söz və söz formalarına deyilir. Fonetik əlifbası olan dillərdə omoqraflar yalnız vurğuya əsasən yaranır. Bu tip omoqraflar rus, ingilis dillərində olduğu kimi, Azərbaycan, ərəb, fars və s. dillərdə də mövcuddur.

Fars dilində omoqraflar, dilin və qrafikanın xüsusiyyətindən asılı olaraq iki yolla əmələ gəlir:

I. Dünya dillərinin bir çoxunda olduğu kimi, fars dilində də vurğunun yerdəyişməsi xüsusiyyətinə görə;

II. Ərəb əlifbasının qeyri-fonetik olması, yəni fars dilinin bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirə bilməməsi, qısa saitlərin (hərəkələrin) yazılmaması, başqa sözlə, əlifbanın tələffüzü tam şəkildə əks etdirə bilməməsinə görə.

Biz bu tədqiqatımızda ilk dəfə olaraq fars dilinin vurğuya görə formalaşan omoqraflarını Məhəmməd Füzulinin farsca “Divanı” əsasında araşdırdıq. Qəzəllərin oxunuşu zamanı vurğunun yerini dəyişməklə, mənanın dəyişilib təhrif olunduğuna diqqət çəkmək istədik.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, fars dilində də başqa dillərdə olduğu kimi, omoqrafların bir qrupu vurğu əsasında, yəni vurğunun bu və ya başqa hecəyə tələffüz edilməsi nəticəsində yaranır. Məsələn: خالی /xa`li/ – *boş*; خالی `xali/ – bir xal روزی /ru`zi/ – *ruzu* روزی /ruzi/ – *bir gün*; دوری /du`ri/ – *uzaqlıq; uzaq olma*; دوری /du`ri/ – *uzaqlıq*; مستان /məstan/ – *alma*; مستان /məs`tan/ – *məstlər, sərxoşlar* və s.

Nümunələrdən birinin əmələ gəlmə üsulunu şərh edək: روز /ruz/ - *gün* nominativ sözünə sözdüzəldici, vurğulu یای مصدر /yay-ye məsdər/ əlavə etsək, söz vurğusu son hecaya düşən روزی /ru`zi/ – *ruz*, *gündəlik qazanc* məfhumlu leksem; həmin sözə sözdəyişdirici, vurğusuz یای وحدت ویا یای نکره /yay-e vəhdət və ya ya-ye nəkəre/ əlavə etdikdə isə vurğusu ilk hecada olan روزی /ruzi/ – *bir gün* mənalı leksem formalaşır. Bu iki söz qrafikada eyni yazıldığı üçün vurğu ilə fərqlənən omoqrafları formalaşdırır. Məhəmməd Füzulinin farsca “Divan”ı vurğu əsaslı bu tip omoqrafların çoxluğu ilə diqqət çəkir.

ПАМЯТНИКИ КЛАССИЧЕСКОЙ ТЮРКОЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ В РУКОПИСНЫХ СОБРАНИЯХ ЮЖНОГО ДАГЕСТАНА

Т.А. Аникеева

Центр исламских рукописей ИВ РАН

кандидат филологических наук

tatiana.anikeeva@gmail.com

Исследователями принято выделять несколько основных историко-географических районов распространения тюркских рукописей, среди которых значительное место занимает Закавказский. Территория Закавказского (или же Южнокавказского) ареала включает в себя восточную часть Закавказья (современный Северный, или Советский, Азербайджан, а также Дагестан) и северные районы Ирана (Южный, или Иранский, Азербайджан). Основным литературным письменным языком этого района был азербайджанский тюркский язык (так называемый тюрки).

В жанровом отношении рукописи и книги на тюрки из государственных (Ахтынского краеведческого музея) и частных собраний (сел. Ахты, Хлут и др.) Южного Дагестана представляют собой разнообразные сборники молитв, гадания на Коране, поэтические и фольклорные произведения, в числе которых особое место занимает классическая тюркоязычная поэзия, представленная прежде всего Мухаммада Физули. В качестве примера можно привести тюркский диван Физули (1498-1556), переписанный в 1261 г. х. (№ 232, коллекция музея Ахты) предположительно в Азербайджане или Иране; копии этого дивана очень часто встречаются в различных собраниях тюркских рукописей.

Важным отличительным элементом исследованных коллекций является наличие в них тюркоязычных материалов, которые позволяют оценить особенности интеллектуальной традиции в микрорегионе: они говорят, во-первых, о широком распространении и использовании тюркского языка жителями Южного Дагестана, а также интереса не только к классическим произведениям по грамматике арабского языка или комментариям к Корану, но и к поэтическим, историческим произведениям и сборникам молитв. Переписанные в Дагестане рукописи, а также литографии и старопечатные книги, на тюркских языках все еще остаются относительно малоизученными (в том числе и потому, что за пределами республики в коллекциях музеев, архивов и институтов их относительно немного).

FÜZULİ YARADICILIĞINDA TƏSƏVVÜF VƏ DİNİ MAARİFÇİLİYƏ DAİR

Əli Fərhadov

*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
aparıcı elmi işçisi, t.ü.f.d., dosent,
ali_farhadov@yahoo.com*

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri M.Füzulinin yaradıcılığında təsəvvüf, ilahi eşq, dini maarifçilik mövzuları geniş yer tutur. Füzuli öncəliklə eşq və təsəvvüf şairidir. O hər şeyin təməlinin eşq olduğunu və onun bəşəri eşqdən başlayaraq ilahi, təsəvvüfi eşqə qədər uzandığını, aləmin həqiqətinin də irfan ilə anlaşıla biləcəyini görmüş və əsərlərində ilahi sevgini və buna əsaslanan ilahi nizam prinsiplərini işləmişdir. Füzulinin əsərləri Şərq poetik eşq fəlsəfəsinin ən gözəl nümunələrindəndir. Rus şərqşünası Y.E.Bertelsə görə, “Təsəvvüfə xas olan bir sıra obrazların mövcudluğu belə düşünməyə imkan verir ki, Füzuli şeiri təsəvvüf fəlsəfəsinin təsiri altında yazılmışdır”. Füzuli kamil insanın ilahi eşqlə fəna-fillah olduğunu ifadə edir. Ona görə aşiq özündə Haqqın təzahür edəcəyi bir aynadır.

Füzuli “Vadiyi-vəhdət həqiqətdə məqami-eşqdir” deyərək, bəşəri eşqin ilahi qaynaqlı olduğunu göstərir. Füzuli yaradıcılığının şah əsəri olan “Leyli və Məcnun” əsəri insanın Yaradıcıya olan eşqinin bəşəri təzahürünün ifadəsidir. Burada Məcnun kamil insanın, Leyli isə Tanrının simvoludur. Məcnun nümunəsində olduğu kimi – kamil aşiq sadəcə dünyəviliklə məhdudlanmış deyil, Haqq sevgisi və əzəli eşqin təzahürünə çevrilir. Həqiqi aşiq sevgilisinin camalında özünü və Haqqı görən kamil insandır. Eşqin ən yüksək zirvəsi Haqq sevgisi, ən mükəmməl obrazı isə Məcnundur. Eşqin zirvəsi məcnunluqdur, bu isə sadəcə divanəlik deyil, eşqin kamillik mərtəbəsidir. Bu mərtəbə təsəvvüf dilində fəna-fillah və bəqa-billah terminləri ilə ifadə edilir.

Füzulinin fars dilində olan “Rind və Zahid” əsəri onun təsəvvüfə və vəhdəti-vücuda olan baxışını açıq şəkildə ortaya qoyur. Rind atasına belə deyir: “Sən deyirsən ki, Allah hər yerdə mövcuddur. Amma indi niyə deyirsən ki, Allah meyxanədən uzaqdır?” Füzuli burada təsəvvüfün ən önəmli simvollarından olan meyxanə ilə ilahi eşq yolunu təlim edən təriqətə, şərəblə isə ilahi eşqə işarə etməkdədir.

Füzulinin “Su qəsidəsi” şairin abidəvi əsərlərindən biri olub onun Hz. Peyğəmbərə qarşı bəslədiyi dərin sevgini ifadə edən ən gözəl mənzuməsidir. Füzulinin yaşadığı İraq suya həsrət duyan bir bölgə idi. Burada yaşayan insanlar üçün su arzulanan ən böyük nemətdir. Hz. Peyğəmbər də paslaşmış köüllərə, daşlaşmış qəlblərə abi-həyat verən, insanları hidayət mənbəsinə qovuşduran bir mürşid və bir rəhmət qaynağıdır. Füzuli öz qəsidəsində Hz. Peyğəmbərə qarşı duyduğu həsrət atəşini göz yaşları içində su ilə söndürmənin mümkün olmadığını anlatmağa çalışır. Füzuli ilahi eşqi maddi-mənəvi hər şeyin üstündə tutaraq və cənnət arzusu ilə ibadət edən zahidləri tənqid edərək “Su qəsidəsi”ndə belə deyir:

“Mən ləbin müştəqiyəm zühhad kövsər talibi

Necə ki, məstə mey içmək xoş gəlür hüşyarə su”.

Füzulinin Kərbəla faciəsindən bəhs edən “Hədiqətüs-süəda” əsəri də dini maarifçilik baxımından xüsusi bir əhəmiyyətə malikdir. Şairin cəhaləti, nadanlığı, zülmü tənqid və ifşa

edən şeirləri onun maarifçi bir şair olduğuna dəlildir. Füzuliyə görə, Yezid xəlifə də olsa, onun əmri ilə məsum insanların öldürülməsi Kəbənin dağıdılmasına və onun yerində bütxanə tikməyə bərabərdir, lakin zülm və zalımın bu əməli əbədi deyil. Füzulinin bu əsəri haqqın haqsızlığa, ədalətin zülmə etirazıdır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Füzuli bizi haqqı və insanlığı sevməyə, haqsızlığı tənqiddə səsləyir. Onun əsərləri təkcə poetik gözəlliyin təzahürü deyil, həm də təsəvvüf və dini maarifçilik ideyaları baxımından zəngindir. Füzuli yaradıcılığı insanı kamilliyə çağırır və öz yeni tədqiqatçılarını gözləyir.

“ETİQADA GİRİŞ”DƏ FÜZULİ DÜHASININ MƏRİFƏTLƏRİ

Zeynəddin Şabanov

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
zeynaddin.shabanov@gmail.com*

Dahi Azərbaycan şair-filosofu Məhəmməd Füzuli dərin poetik düşüncələri, məntiqli mühakimələri, lirik yanaşmaları ilə fərqlənirdi. Onun təfəkkürünün məhsulu olan poemalar, divanlar, qəsidələrdə bir sıra fəlsəfi məsələlərə də münasibət bildirilmişdi. Həm Şərq, həm də Qərb fəlsəfi incilərindən əxz etdiyi biliklərdən yaradıcılığında yeri gəldikcə istifadə etmişdir. Belə əsərlərin içərisində “*Mətləül-etiqaad fi-mərifəti-l-məbdəi vəl-məad*” (“Etiquada giriş”) xüsusi çəkisi ilə fərqlənərək fəlsəfə tədqiqatçılarının diqqətini cəlb etmişdir. Əsərdə filosof-şair mövcudata əql və hissiyyat aspektindən baxaraq qeyd edir ki, hər hansı bir cinsə aid olan növ, hər hansı növə aid olan sinif, hər hansı sinfə aid olan fərd və hər hansı fərdə aid olan bir üzv istər iradə ilə, istərsə də iradəsiz olaraq, mütləq, bir işlə məşğuldur, hərəkətdədir və fəaliyyətdədir. O, bütün mövcudatın məkan və zaman daxilində daim hərəkətdə olduğunu bildirirdi.

Ağıl və ehkam məsələsinə gəldikdə ağılın ehkamdan üstün olduğunu təsdiq edərək bildirirdi ki, Allah insanı başqa varlıqlardan ona görə üstün yaratmışdır ki, insan işləri ağıl və idrak ilə idarə edir. Buna görə ağıl və idrakdan uzaq olmaq, bu alətləri işlətməməyə, fəaliyyətsizliklə və etinasızlıqla bu nemətləri korlamağa səbəb olar. Ağıllı adam öz yaranışı haqqında düşünməli, öz xilqətinin əslini, mahiyyətini araşdırmalı, öz mənşə və qayıdış yerinin vəziyyətini dərk etməyə çalışmalı və sual-cavab zamanını nəzərdən qaçırmamalıdır.

Şair iki növ biliyi bir-birindən fərqləndirirdi. Birincisi əməli, ikincisi isə nəzəri bilikdir. Əməli bilik üç növdür: Birincisi, nəfsə (fərdə) aid olan əxlaq elmidir; ikincisi, cəmiyyətin ya xırda bir hissəsinə aid olan bir bilikdir ki, bu, ailə idarəsindən ibarətdir, ya da bütün cəmiyyətə aid olan bilikdir ki, bu da ölkə siyasəti (idarəsi) adlanır. Məqul (rasional) və mənqul (rəvayətə əsaslanan) elmlər və ədəbiyyat buna misal ola bilər. Bütün bunların hər birisi üçün bir-birindən fərqlənən istilahlər vardır.

Füzuli miletli Falesə müraciət edərək bildirir ki: “Aləmin bir yaradıcısı vardır. Əql bu yaradıcının sifətini mahiyyətə deyil, ancaq onun əsərləri etibarilə dərk edə bilər. O, elə bir unsure yaratmışdır ki, onda varlıqlar və məfhumların şəkli vardır. İstər mənəvi, istərsə də maddi aləmdə olan bütün varlıqların şəkli həmin ünsürdə vardır”. Platon isə Falesə əsaslanmış və həmin ünsürü Platon ideyaları adı ilə məşhur olan ideyalarda ifadə edərək demişdir: “Aləm iki aləmdən ibarətdir:

1. Əql aləmi ki əqli qəliblər və ruhani surətlər oradadır.

2. İçərisində cismani bədənələr və növə mənsub cisimlər olan və parlaq bir güzgü kimi əşyanın şəklini özündə əks etdirən duyğu aləmi; belə ki, bu aləmdəki varlıqlar o aləmdəki varlıqların izləri (inikası)dir”.

Füzuli Faleslə razılaşıaraq ilk ünsürün sudan yarandığını söyləyirdi. Suyun hər bir şəkllə düşmək qabiliyyəti olduğuna görə, onun sıxlaşıb bərkiməsin dən yer, durulmasından od və

seyrəkləşməsindən hava əmələ gəlmişdir. Göyün isə odun tüstüsündən törədiyini bildirdi. Müqəddəs kitabımızdakı “Onun ərşi su üzərində idi” ayəsinə diqqəti yönəldirdi. Falesin fikrini Anaksaqor da qəbul etmişdir. Miletli Empedokl isə demişdir: “İlk ünsür mütləq bəsit (deyil), içərisində məhəbbət (cəlbedici) və qələbə (rəddedici) olan birləşmədir. Bu ünsürdən həm bəsit və ruhani cövhərlər, həm də mürəkkəb və cismani cövhərlər törəmişdir və bunöqteyi-nəzərdən qoşalar növ və sinif cə bir-birilə birləşərək varlıqlara çevrilmişdir. Lakin əksliklər bir-birilə ziddiyyətə girərək fəsada (pozulub parçalanmaya) səbəb olmuşdur” yazırdı.

Pifaqora xitabən Füzulidə tanrının əql ilə ruhu eyni zamanda yaratdığını bildirirdi. Aristotel əsərlərinin mütaliəsindən sonra belə bir fikri dəstəkləyir ki, vahid yaradıcıdan ilkin fəal olan əql meydana gəlmişdir. Əql öz mahiyyəti etibarilə vacibdir. Əql öz mahiyyətini və səbəbiyyətini xatırlamış və bu xatırlamadan müxtəlif varlıqlar meydana gəlmişdir. Füzuliyə görə, varlıqların əsasında məhəbbət və ədavət durur. Bunlar xeyir və şər səbəbləridir. Varolmanın, dayanıqlığın səbəbi məhəbbət, parçalanma və dağılmanın səbəbi isə ədavətdir.

Dahi şair fəlsəfənin maraq dairəsində olan məsələlərə ayrı-ayrı mütəfəkkirlərin münasibətini öyrənmiş, onlara öz münasibətini bildirmiş, müqayisələr aparmış, fərqli cəhətləri göstərmiş, maraqlananlara istiqamət vermişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNİN YƏHUDİ ƏDƏBİYYATINA TƏSİRİ

Gülnarə Abdullayeva

BDU, Ərəb filologiyası kafedrası, dosent

gulnarabdollayeva@bsu.edu.az

Məhəmməd Füzuli istər Azərbaycan ədəbiyyatı, istərsə də dünya ədəbiyyatına mühüm təsir göstərən hərtərəfli biliyə malik qüdrətli sənətkardır. Dünya ədəbiyyatı tarixində hələ heç kim Şərqi üç möhtəşəm dilində (türk, fars və ərəb) divanlar yazaraq Füzuli kimi mükəmməl əsərlər yarada bilməmiş, heç kimin qələmi dövrün ədəbi aləmindəki bütün əlvan forma və janrların sınağına məruz qalarkən Füzuli qələmi kimi gözəl və cilalı nümunələr yaratmamış və heç kim oxucuların mənəvi dünya və ürəyinə onun qədər hakim kəsilməmişdir. Məlumdur ki, Füzuli klassik şeir dilində fikir ardıcılığını qüvvətli prinsipə çevirən müəllifdir. O, özündən sonra zəngin bir ümman qoymuşdur. XV-XVI əsrlərdə dünya ədəbiyyatı nümayəndələri onun yaradıcılığından bəhrələnmiş, bu söz ustasının adını hər zaman ehtiramla yad etmişlər. Onun yazdığı əsərlər öz dərinliyi və yüksək bədii səviyyəsi ilə yəhudi ədəbiyyatına da təsir etmişdir.

XV-XVI əsrlər yəhudi ədəbiyyatında “karaim ədəbiyyatı”nın son dövrü kimi tanınır. Karaimlər (ibricə קראים -karaim, בני מיקרא - bney mikra, באלי מיקרא - baaley mikra- “Əhdi Ətiq adamları”) ravvin-talmud ənənəsini inkar edən yəhudi məzhəbinin nümayəndələridir. 1453-cü ildə Bizans imperiyası türklər tərəfindən işğal edildikdən sonra karaimlər Şərq ədəbiyyatı motivlərindən bəhrələnməyə başlayırlar. Karaimlər fəlsəfi-ictimai tutumuyla yanaşı poetik dəyəri olan ölməz sənət nümunələri yaradırdılar. Karaim ədəbiyyatının son dövründə lirik motivlər güclənir, saf, təmiz bir qəlbin incə, kövrək duyğuları, ülvi bir məhəbbətin həyəcanları ifadə edilir, yaradılan əsənət nümunələri oxucuları bədii sözün qüdrətilə sehirləyib düşünməyə, öz mənliyini, kainatı, həyat gözəlliklərini dərk etməyə çağırır, dostluğa, məhəbbətə səsləyir. Məhəmməd Füzuli kimi, karaimlər də səhərin açılmasında, günəşin doğmasında, baharın gəlişində bir fəlsəfi məhəbbət duyur, bütün bunları məhəbbət dili ilə izah edirdilər. İlahi bir ənginlik duyulan bu nümunələr insana gözəlliyi duymaq, dərk etməyi öyrədir, daxilən təmizliyə, şəxsi varlığından belə keçməyə, qorxmazlığa və ən əsası İlahi qüdrəti duymağa sövq edir.

Bu dövr karaim ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Eliyahu ben Moşe Başyaçi idi. Onun astronomik, riyazi, dini, hüquq haqqında biliklərin məcmusu hesab olunan “Adderet Eliyahu” (“Eliyahunun ibadət dəsti”) əsərində İlahi eşq, Allaha və peyğəmbərlərinə inamdan bəhs edilir. Əsərdə müəllif 10 əsas qanunu aşağıdakı kimi göstərir:

- 1) Allah bütün maddi və mənəvi aləmi heç nədən yaratmışdır;
- 2) O – Yaradandır, özü yaradılmamışdır;
- 3) Onun forması yoxdur, O, heç nə ilə müqayisə olunmur, qeyri-maddidir və tamamilə təkdir;
- 4) O, bizim müəllimimiz Musanı göndərmiş (bu fikirlə müəllif peyğəmbərlərə olan inamını göstərirdi);

- 5) O, bizə Musa vasitəsilə Tövrətı göndərib. Tövrət həqiqidir, başqa qanunla dəyişdirilə və ya tamamlana bilməz (səmavi kitablara olan hörməti göstərir);
- 6) Bütün iman sahibləri səmavi kitablari əslindən öyrənməlidir;
- 7) Allah insanlar peyğəmbərləri göndərib;
- 8) Allah axirət günü bütün ölümləri dirildəcəkdir;
- 9) Allah hər kəsə əməlinə görə verir (şəxsi qəzavü-qədər, iradə azadlığı, ruhun ölməzliyi və axirət həyatında ədalətli mükafat);
- 10) Allah günahkarlara nifrət etmir. O, rəhmandır. Amma onları cəfa və əziyyətlə təmizləmək istəyir; onlar Allahın daimi köməyinə inanmalıdırlar.

Göründüyü kimi, karaim nümayəndələri M.Füzuli kimi Uca Allahın birliyini təbliğ edir, peyğəmbər və səmavi kitablara Allah sevgisinin əlaməti olaraq sevgi və məhəbbət izhar olunur. Karaimlər dini-ürfani məzmun daşıyan əsərlər meydana qoymuş, lakin öz yaradıcılıq maneralarına uyğun olaraq bu məzmunu maddi-mənəvi vəhdət əsasında çox yüksək sənətkarlıqla çulğalaşdırmışdırlar.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN DİLİNDƏ İRAQ-TÜRKMAN LƏHCƏSİ

Sevinc Ağayeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent

sevinj.aliyeva.76@bk.ru

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında Məhəmməd Füzulinin misilsiz xidmətlərini, onun klassik seir dilinin inkişafında kamil estetik potensialını tədqiqata cəlb etmək, dahi şairin qələmində doğma dilimizin bədii məzmun dolğunluğuna və poetik füsunkarlığına müasir elmi təfəkkür prizmasından yanaşmaq həmişə aktualıq tələb edir.

Məhəmməd Füzulinin anadilli nümunələrinin leksik tərkibi XVI əsr Azərbaycan xalq dilinin əsasında, dilin hər bir səviyyəsini araşdırmaq üçün zəngin material verir. Belə ki, dahi şairin üslubunu səciyyələndirən əsas xüsusiyyət ümumxalq Azərbaycan dili sözləri və ərəb, fars dilindən alınmalardır. Ərəb, fars dilindən alınmaların böyük əksəriyyəti, görünür, hələ Füzuli dövründə artıq xalq dilinə daxil olmuş və Məhəmməd Füzuli də bunları əsasən xalq dilindən almışdır.

1494-cü ildə Bağdad yaxınlığındakı Kərbəla şəhərində doğulub boya-başa çatmış Məhəmməd Füzulinin gənclik illəri və ilkin formalaşma dövrü Bağdadın elm-mədəniyyət mərkəzi olması zamanına təsadüf etmişdir. Həmin dövrlərdə Bağdad şəhərində, ümumən İraqda Azərbaycan türklərinin məskunlaşması və “mikro azərbaycan-türk mühitinin” mövcud olması dahi şairin ana dilində – Azərbaycan türk dilində, gözəl, lətafətli qəzəllər yazmasına və doğma ana dilində “Divan” bağlamasına şərait yaratmışdır. İraqda, indinin özündə belə iki milyondan artıq türkmən-azərbaycanlı yaşayır. Tarixi şəxsiyyət Şah İsmayıl Xətəinin misralarında da “türkmən” sözünün işləndiyini görmək olur: *Yetdikə tükənir ərəbin kuyi-məskəni, Bağdad içində hər necə kim, türkmən qopar.*

XVI əsr Məhəmməd Füzulinin dilində fəal olan bir qrup sözlər: yazı (səhra, çöl), us (ağıl), çağ (vaxt əsr), ari (təmiz), yengi (təzə, yeni), dəm (vaxt, an), güz (payız), yarın (sabah), sənə (il), iyi (yaxşı), yaş (təzə, cavan) və s. indinin özündə də İraq-türkmən ləhcəsində ümumişlək sözlərdən hesab olunur və gündəlik ünsiyyətdə daha fəaldır. Bu sözlər müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənməsə də, dialekt və şivələrində ümumişlək sözlərdən hesab olunur.

Bu gün İraq-türkmən dialektində “yaş” sifətinin şairin dilində qeydə aldığımız *gənc*, *cavan*, *təzə* mənaları İraqdakı soydaşlarımız – türkmənlərin dilində yaşamaqdadır. Məsələn: Yaş baqqal isə yaz günü yaş meyvə və səbzə satandı. Göründüyü kimi, mətndə hər iki mənə – “yaş baqqal – cavan tacir, yaş meyvə – təzə meyvə” öz əksini tapmışdır. Bununla belə, müasir Azərbaycan dilində yaş sözü “gənc, körpə” mənalarında arxaikləşsə də, “təzə” mənasında işlənməsinə təsadüf olunur (yaş balıq – təzə balıq); həmin kökdən düzələn “yaşınmaq” feili isə “yaşmaq” (qadınların üzlərini gözlərə qədər gizləməsi) sözündə cənub dialektində müşahidə edilir.

İraq-türkmən ləhcəsində işlənən *tûa* sözünə Azərbaycan dilinin cənub dialektində – Astara şivəsində *tuvə/tûa* fonetik variantda, “tava” mənada rast gəlinir. Məs.: Bı tûa xorəxi

yaxçı pişirir. Bundan başqa, İraq-türkman ləhcəsində dinlə bağlı sözlərdən olan “*bazbənd*” (*din adamlarının qollarına taxdıqları Qurandan gələn ayələr yazılmış qolbaq formasında əşya*) sözünə leksik mənası fərqli olan, məhz dini terminoloji söz kimi deyil, məişət leksikasına aid olan bəzək-ziynət əşyası olaraq Azərbaycan dilinin dialektində təsadüf olunur. Məsələn: *Gəlincün baz^übənd aldig* .

Məhəmməd Füzuli xalq danışığı dilinin incəliklərindən, xalqın yaratdığı obrazlı ifadələrdən, sözlərin mənə çalarlarından bacarıqla istifadə etmiş, poetik dili xəlqi keyfiyyətlərlə zənginləşdirmişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ AKADEMİK M.İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ

Ülkər Baxşiyeva

*ADPU-nun Filologiya fakültəsinin
Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi, f.ü.f.d.
ulker.baxsiyeva@mail.ru*

Mirzə İbrahimovun Azərbaycan klassik ədəbiyyatının korifeyi, qəlb şairi Füzuli haqqında apardığı araşdırmalar onun sənət özəllikləri barədə orijinal fikirlər formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. 1958-ci ildə "Məhəmməd Füzuli" adlı elmi məqaləsi M.İbrahimovun böyük düha hesab etdiyi şairin yaradıcılıq poetikasını araşdırmaq baxımından xarakterikdir.

Qeyd edək ki, bu məqalənin yazıldığı vaxt Həmid Araslının "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" (Bakı, 1958) istisna olmaqla, Mirzağa Quluzadənin "Füzuli lirikası" (Bakı, 1965), Mir Cəlalın "Füzuli sənətkarlığı" (Bakı, 1994), Sabir Əliyevin "Füzulinin poetikası" (Bakı, 1986), Gülşən Əliyevanın "Azərbaycan Füzulüşünaslığı" (Bakı, 2007) və s. kimi fundamental tədqiqat əsərləri çap edilməmişdi. Ciddi ədəbiyyatşünasların ciddi yaradıcılıq haqqında elmi-tədqiqatlarının azlığına baxmayaraq, M.İbrahimov "Azərbaycanın həyat şairi, mübarizə şairi, gələcək şairi" hesab etdiyi Füzuli yaradıcılığı haqqında kifayət qədər elmi-nəzəri tələblərə cavab verəcək və Füzuli dühasının bədii-estetik keyfiyyətlərini açıqlayacaq məqalə yazdı. Lakin Füzuli sənəti ilə əlaqədar nə qədər yazılsa da, araşdırmalar aparılsa da, şairlik istedadı ilə beş yüz illik zaman çevrəsində Çindən Avropaya qədər (Şərq və Qərb kontekstində) ərazidə yaşayan xalqları heyrtləndirmiş, öz əsirinə çevirmiş dahi Füzuli yaradıcılığı uzun illər müxtəlif ölkələrin elmi-ədəbiyyatşünaslığında tədqiqat mövzusu kimi seçilsə də, bu mövzuya yüzlərlə monoqrafiyalar həsr olunsa da, şeirimizin "Allahi" və "günəşi" olan bu qüdrət sahibinin "sənət əsrarı" hələ də açılmamış, hələ də "üzünün niqabı" götürülməmişdir. Bu ona görədir ki, Füzuli Tanrı məqamına yaxınlaşan, Tanrı məqamında yeri olan, Allah "əsrarını" öz şeir dili ilə çatdırmağı bacaran şairdir, "şeir imamıdır".

M.İbrahimov Məhəmməd Füzuli sənətini daha çox insanı Allah eşqinə, Allaha qovuşmağa qanadlandıran ürfani düşüncə sistemi kimi qiymətləndirir. M.İbrahimov belə hesab edir ki, bu sənət ilahi eşq dəryasında təlatümlü dalğalar qoynunda insanı "rahatsız" edir, insan öz rahatlığını yalnız eşq badəsi içdikdən sonra tapır. Elə buna görə də şair öz qəhrəmanı üçün yeganə yol olaraq məhəbbət yolunu seçir. Təsadüfi deyildir ki, Füzuli "vücudi-mütləq" və ya "vücudi-küllü" öz "yarı-mehribanı" kimi bu yolun sonunda parlaq işıq hesab edir, "ilahi zövqünü" məhz bununla bağlayır.

M.İbrahimov Füzuli eşqindən danışarkən düzgün olaraq qeyd edir ki, Füzulinin lirik qəhrəmanı əsl "sadiqi-eşq" sahibi kimi hicranı vüsaldan üstün tutur. Bu təbiidir. Çünki vüsaldın ömrü qısa, hicranın ömrü isə intəhasızdır. Hicran təlatüm nəticəsində "dibi üzə çıxan dəryadır". Hicran əzablı olsa da, "şirindir", "dərd məlhəmidir". Bu mənada Füzuli "qəmdən şam tək yanmağı" özünün "vəhdəti vücud zövqünün" mayası hesab edir, öz halını "səbadan" yox, "şəbi-hicran mənimlə yar olandan" sormağı istəyir. Çünki "şəbi-hicran" şair idealının

təmsilçisidir, o, “həqiqi eşqin” sadıq “dostu və yol göstərənidir”. Bu hal bilavasitə Füzulinin sufi, ürfani görüşlərindən irəli gələn düşüncə və mühakimələrin nəticəsi kimi qəbul olunur. Ona görə də Füzulidə fani dünyada maddi (konkret) qovuşma yoxdur, daha çox aşıqın (Məcnun) xəyal, düşüncə, tamaşa və seyr etmə istəyi güclüdür.

M.İbrahimov Füzuli təsəvvüfünü onun yaradıcılığı üçün düşüncə sistemi hesab edir. Şairin insan gözəlliklərini əks etdirən estetik duyğularını müəyyən mənada təsəvvüflə bağlayır. Yəni M.İbrahimov Füzulinin bütə (gözələ) sitayişini ibadətin tərkib hissəsi kimi qəbul edir. İlahi gözəlliyin təcəllə tapdığı insan qarşısında şairin düşüncələrini namaz əhlinin düşüncə sistemi ilə tam uyğunlaşdırır.

M.İbrahimov Füzuli eşqinin ilahi məqamları ilə yanaşı, onun real, həqiqi məqamlarına da münasibət bildirir: “Füzulinin tərənnüm etdiyi eşq insanı yüksəldən, insan təbiətinin nəcib və müqəddəs meyllərini ifadə edən fəlsəfi, mənalı, təmiz bir eşqdir. Füzuli bu eşqi çox mənalandırır, təmizlik, sədaqət və paklığın rəmzi olaraq romantik şair xəyalının göylərinə qaldırır”.

FÜZULİ ŞEİRİNDƏ HƏRFLƏRİN ESTETİK QURULUŞU MƏNANIN EKSPRESSİV İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ

Təhminə Bədəlova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.
tahmina.badalova@lit.science.az
tehmine_b@mail.ru*

Suat Özer

*Milli Eğitim Bakanlığı, Burdur, Türkiyə,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
suattaus01@hotmail.com*

Azərbaycan-Türk divan şeirinin əsas sütunlarından sayılan Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı insan ruhunun kəlam vasitəsilə özünüifadə və bəyan qüdrətinin zübur etdiyi hikmət dəryasıdır. Füzuli qələmində qalxa biləcəyi ən yüksək poetik ucalığı fəth edən söz – mənə xəzinəsinə aparən çoxqatlı qapının kilidinə çevrilir və bu qapının açarını tapıb o zənginlikdən bəhrələnmək üçün poetika elminin verdiyi bilgilərə ehtiyacımız vardır.

Divan ədəbiyyatında istifadə olunan saysız və rəngarəng məcazlar, poetik təsvir və ifadə vasitələrindən, simvolizmə əsaslanan bədii priyomların qaynaqlarından biri də ərəb əlifbasının hərfləri, onların estetik quruluşu, təsəvvüfi anlam yüküdür. Ərəb əlifbasındakı hər bir hərf müəyyən bir saya bərabər tutulduğu üçün divan şeirində maddeyi-tarixləri göstərmək üçün onlardan istifadə edilmiş, mədh olunan şəxsin adını təşkil edən hərflərin cəminin əmələ gətirdiyi rəqəmin mifoloji-dini təsəvvürə görə müqəddəs bir rəqəmə təsadüf etməsi öymə, tərif səbəblərindən biri kimi yorumlanmış, bundan başqa, müəmma və lüğətlərin yaradılmasında da hərflər əsas vasitə olmuşdur. Yaxud da hər hansı qeyri-etik sözü açıq, bütöv kəlmə şəklində yazmamaq üçün şairlər çox vaxt həmin sözü təşkil edən hərfləri bir-bir ayrılıqda misra və ya beytin daxilinə yerləşdirərək fikirlərini arif oxucuya çatdırmağa çalışmışlar. Hətta bəzən ayrı-ayrı hərflərin deyil, ərəb əlifbası ilə yazılan sözlərin də şəkli görüntüsündən şairlərin öz fikirlərini çatdırmaq üçün məharətlə istifadə etdiklərini görürük.

Lakin şeirdə hərflər daha çox zahiri görüntüsü və estetik quruluşundan dolayı təşbeh, istiarə və digər bənzətmə mənalı poetik vasitələrin yaranmasında müraciət olunan obyektlərdən biri olmuşdur.

Sözün malik olduğu mənə qatlarına vararaq onu qələminin ucu ilə mum kimi istədiyi forma və şəkillərə salaraq mənənin “köləsinə çevirmək” istedadına malik olan Füzuli şeirində hərflərin də poetik vasitə və bədii priyoma çevrildiyinin nəfis nümunələrinə rast gəlirik.

Məsələn, əlif hərfi yazılışı ilə düz xəttə, sərv ağacına, qılınca da bənzədiyinə görə şeirdə sevgilinin qamətini, düz boyu və boynunu, sinəyə vurulan dağ yarasını bədii-emosional şəkildə ifadə etmək üçün işlədilir.

*Bənzədərdim qədi-mövzuninə fil-cümlə əgər,
Can içində əlif etsəydi qəbuli-hərəkət.*

Əgər “can” (جان) sözü içərisindəki “əlif” hərəkət etsəydi, onu sənin gözəl biçimli, yaraşılıq, mütənasib qədd-qamətinə bənzədərdim. Şair birbaşa sənə qədd-qamətin əlifə bənzəyir, əlif kimi düzdür demir. Axı bu, Füzulidir! O, sevdiyini sadəcə “əlif”ə(l) deyil, məhz ruh anlamına da gələn “can” (جان) kəlməsi içərisindəki əlifə bənzətmək niyyətindədir. Amma bunu etmir, çünki “can” sözü içərisindəki əlif cansızdır (hərəkətsizdir), yəni cümləyə daxil deyil. Bununla şair həm də dolaylı yolla düz qamətli sevgilinin hərəkətini – gəlişini, gedişini, sallanmasını, süzülməsinə (divan şeirində sevgilinin gəlişi adətən bu kəlmələrlə ifadə olunur) oxucunun gözləri önündə canlandırır. Füzulinin kəlmə seçmə məharətini bir də onda görürük ki, “can” (جان) içindəki əlifi sevgilinin qamətinə bənzətmək istəyirsə də, aşıqın qanına bənzər olan, onun ağlar gözüne saplanan (və onu qanadan) oxu (burada ox sözü kirpiyi assosiasiya edir) “qan” sözü içindəki əlifə bənzədir:

*Batalı qanə oxun didəyi-giryan içrə,
Bir əlifdir sanasan kim, yazılır qan içrə.*

Eyni beytdə, eyni ifadə ilə birdən daha çox mənaya işarə etməyi bacaran, hətta eyni bir beytdə həm bəşəri, həm ilahi eşqə yorumlana biləcək kəlmə və sözləri seçib işlədərək yaradıcılığı ilə şəxsiyyətinin önünə keçən və bütün poetik sənət növləri ilə yanaşı, hərf və kəlmə oyununun da mahir ustası olduğunu gördüyümüz XVI əsr Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin ölməz əsərləri zəngin və qədim bir mədəniyyətin yüz illərdə yaşayaraq səsdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ VƏ ONUN FƏLSƏFİ-ELMİ GÖRÜŞLƏRİ

Gülər Qafqazlı

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, t.ü.f.d., dosent
ggafgazli@yahoo.com*

Azərbaycanın ən böyük klassiklərindən hesab olunan, XIX əsrin əvvəllərində də dahi şairin təsiri altında yazan və hələ də müasir dövrdə müraciət edilən Məhəmməd Füzulinin əsərləri maraqlı və eyni zamanda sadə oxucu tərəfindən sevilə-sevilə oxunan fəlsəfi-elmi görüşləri ilə zəngindir. M.Füzulinin əsərləri dövrümüzdə qədər bir çox sahələrdə araşdırılsa, tədqiqat mövzusu olsa da hələ də tədqiqata cəlb olunmağa ehtiyac duyulmaqdadır. Belə ki, dahi şairin əsərlərinə nəzər saldıqda onun təkcə dil ustası deyil, həmçinin bir çox elmlərə sahib olan filosof kimi çıxış etdiyini görmək mümkündür.

M.Füzulinin “Səhhət və Mərz” əsərində şairin gözəl bir ustalıqla oxucularına çatdırmaq istədiyi fəlsəfi fikirlərini insan orqanlarının dili ilə verməsidir. O, bu əsərində həm bir bioloq, anatomiya elminin bilicisi, həm də bir filosof kimi çıxış edir. Şairin əsərdə yazdığı insan orqanizmi ilə onun ruhunun vəhdəti, insan hissələrinin, duyğularının təcəssümü olduqca heyranəmiz bir şəkildə ifadə olunmuşdur. M.Füzuli həmin əsəri ilə eyni zamanda oxucuya mənəviyyatının nə qədər sağlam saxlamasını, insanın kibr, təkəbbür, nifrət kimi mənfi təsirlərdən özünü qorumasını və digər mənfi xüsusiyyətlərdən çəkinərək özündə müsbət keyfiyyətləri aşılamağı tövsiyə edir. “Sağlam bədəndə sağlam ruh olar” deyiminin mənbəyinin həmin əsərdən doğduğunu söyləsək bəlkə də yanılmırıq.

Böyük klassikin ən çox fəlsəfi fikirlərini, düşüncələrini bariz şəkildə ifadə etdiyi əsəri “Mətlə ül-etiqaq” əsəridir. Əgər bundan öncəki dı çəkilən əsərdə dahi şair fəlsəfi fikirlərini nisbətən dolayı yollarla ifadə etməyə çalışsa da, bu əsərində isə öz fikirlərini aşkar bildirmişdir. “Mətlə ül-etiqaq” əsərinin Müqəddimə hissəsində Məhəmməd Füzuli varlıqlara idrak və hissiyyat gözü ilə baxaraq, təfəkkür və düşüncə addımları ilə onları seyr edərək onlara öz elmini və biliklərini öyrətməyə çalışmışdır. O, müxtəlif əqidə sahiblərinin təriqətləri ilə tanış olmuş, onların ən faydalısını mənimsəmiş, həmin sirləri özündə gizli tutmayaraq “dörd rükundan (sütundan) ibarət olan ev tikməsinə” bəyan edir. Həmin evin təməlində isə iman bağına açılan “bablar (qapılar)” qoyaraq öz əsərini “Mətlə ul-etiqaq fi mərifəti əl-məbdəi va əl-məad” (“Mənşə və qayıdış yerini tanımağa aid etiqaqda giriş”) adlandırır. Əsərin adından görüldüyü kimi Füzuli burada bir çox filosofların, elm adamlarının fikirlərinə toxunur, onlara öz münasibətini bildirir. O, habelə, əsərdə elm, bilik, iman, fiqh, kəlam və s. kimi terminlərdən istifadə edərək həm elmi, həm də dini nəzəriyyələrə fikir bildirir, oxucunu düzgün və doğru seçim etməyə yönləndirir. Bütün bunlarla yanaşı görkəmli şair, sanki milli mənəviyyəti da oxuculara aşılamağa cəhd etmişdir.

M.Ə.Rəsulzadənin sözləri ilə desək, “...Öz dövrünə görə cəsarəti və bugünkü anlayışa görə dərin mənalı olan Füzulinin milli başlanğıcı öz məqsədinə çatmışdır. O, tikandan qızılqül düzəltməyi və çətin, asan, mümkün olmayanı isə əlçatan etməyi bacarmışdır.

Dahi Füzuli demək olar ki, XIX əsrin sonuna qədər bütün şairləri özünün şeir yazma sənətini tədqiq etməyə məcbur edərək, Azərbaycan ədəbiyyatında hakimlik etmişdir”.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN DİNİ-FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ

Xanımzər Kərimova

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent

x.asadova@hotmail.com

Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri, mahir söz ustası Məhəmməd Füzuli zəngin ədəbi, nəzəri, fəlsəfi fikirlərə sahib olan dahi bir sənətkardır. Şairin Azərbaycan ədəbiyyatında sənətkarlıq və məzmun xüsusiyyətləri ilə seçilən bədii əsərləri xalqımızın bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi ən qiymətli hədiyyələrindən biridir. Füzuli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, bütün Şərq ədəbiyyatında əsərləri çox sevilən və oxunan, eləcə də nəşr olunaraq başqa ölkələrdə də tanınan dəyərli sənətkarlardandır. Füzuli bir ümumbəşəri şair kimi həm Şərqin təriqət ədəbiyyatının, həm də bütövlükdə Azərbaycan bədii-ictimai fikrinin inkişafında mühüm rol oynamış, özündən sonra əsrlərlə davam edən, ənənələrini yaşadan bir məktəbin əsasını qoymuşdur.

Təkcə Azərbaycan klassik ədəbiyyatı və ya şərq ədəbiyyatı deyil, bütövlükdə dünya ədəbiyyatı zaman-zaman İslam dəyərlərindən bəhrələnmiş, “Qurani-Kərim” mövzusunda saysız-hesabsız əsərlər yaradılmış, bu və ya digər ayədən, Müqəddəs kitabdakı adlardan və əhvalatlardan bəhrələnərək sənət inciləri yaradılmışdır. Minlərlə ədəbi nümunələrdə “Qurani-Kərim”in motivləri bu və digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Dahi şair M. Füzuli öz dövrünün səviyyəsində yüksək dini və elmi biliyə sahib olmuşdur. Ədibin Mövlana və ya Molla adlandırılması da məhz bununla əlaqədardır. “Mətləüd-etiqaq”, “Hədiqətüs-süəda”, “Həft cam”, “Rindü Zahid” kimi əsərlərində şair dini-fəlsəfi görüşlərini ifadə etmiş, biliyin vacibliyi, növləri, üsulları, dünyanın mənşəyi, insan və onun yaranışı və mahiyyəti, İslam tarixi haqqında fikirlərini ustalıqla ifadə etmişdir. Heç şübhəsiz, M. Füzuli İslami dəyərlərə dərinlikdən bələd olan biri və həm də bu dəyərləri təbliğ edən şəxs idi. Nəinki fəlsəfi əsərlərində, epik-bəddii yaradıcılığında, lirikasında da biz bunun dəfələrlə şahidi oluruq. Şair lirik əsərlərində “Qurani-Kərim”in ayələrindən bəhrələnərək dini və fəlsəfi fikirlərini ustalıqla oxucuya çatdırmışdır. “Ta ha” və “Şuəra” surələrində Musa peyğəmbərin əsası ilə dənizi yarması hadisəsinə münasibətini bildirərək, yaşla dolu gözlərini dəryaya bənzətməklə həm təşbeh, həm də mübaliğə yarada bilmişdir.

Şairin digər beytində Süleyman peyğəmbərin adı “Qurani-Kərim”in “Bəqərə”, “Nisa”, “Ənam”, “Ənbiya”, “Nəml”, “Səba” və “Sad” surələrində çəkilir. Şair sevgilisinə “sərmənzil” etdiyi ürəyini Süleyman taxtına bənzədir və deyir ki, həmin taxtı ahimilə yelə verdim. Göründüyü kimi, burada da M. Füzuli ayədən bəhrələnərək həm mükəmməl təşbeh, həm də mübaliğə yarada bilmişdir. M. Füzuli insanları dünya malına aludə olmamağa, sadə keçinməyə, yaxşını pisdən ayırmağa, xeyir əməllərlə yaşamağa səsləyir və fikirlərində Müqəddəs kitaba əsaslanır. Şair “Quran” ayələrinə əsaslanaraq hər şeyin ötəri, keçici, insan övladının qəza və qədər qarşısında aciz olduğunu, yalnız Allahın əbədiliyini deyir. M. Füzuli “Qurani-Kərim”in aşağıdakı ayəsinə işarə edərək, insan övladını ayıq olmağa, düşmənin hiyləsinə aldanmamağa səsləyir.

Əgər aqilsən, olma hiyləsindən qafil düşmənin,
Unutma Adəmi yoldan çıxardan məkri-şeytanı

Məlumdur ki, Adəm və Həvvanın Allah tərəfindən onlara qadağan edilmiş ağacın meyvəsindən yedikləri üçün Cənnətdən qovulmaları simvolik səciyyə daşıyır və əslində insanın nəfsinə qalib gəlməyi bacarması, nəfsinə qul olmamağı anlamındadır. Yuxarıdakı beytdə də “şeytan”, “düşmən” deyəndə nəfs, tamah nəzərdə tutulur.

Şair “Yusif” surəsində var-dövlətinə, cah-cəlalına, zahiri gözəlliyinə aldanaraq təşəxxüs göstərənlərə müraciət edir ki, onlara çox güvənmə, çünki Yusifi də onun gözəlliyinə paxıllıq edən qardaşları quyuya saldı.

Ümumiyyətlə, M.Füzuli bu ya digər ayəyə isnad edərək, islami dəyərlərin mahiyyətini daha təsirli şəkildə oxucularına çatdırır. Şairin xeyli beytlərindən nümunələr gətirərək Füzuli sənətinin bədii ecazlarının zənginliyinin “Quran” ayələrindən bəhrələndiyinin şahidi oluruq.

FÜZULİNİN FARSCA “DİVAN”INDA “DİRİLİK SUYU”

Aygün Əlizadə

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutu

Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsinin

aparıcı elmi işçisi, f.ü.f.d., dosent

aygunalizade@yahoo.com

Görkəmli şair Məhəmməd Füzulinin farsca “Divan”ında qəsidə, qəzəl, rübai, saqınamə və digər ədəbi növlərdə şeirlər vardır. “Dirilik suyu” məfhumuna folklor, epik və lirik ədəbiyyat, eyni zamanda irfan ədəbiyyatında çox rast gəlmək mümkündür. Bu ifadəyə müraciət edənlərin hər biri “Dirilik suyu”nu fərqli mənalarda təqdim edirlər. Şairlər insanın əbədi həyata qovuşmasını nədə görürsə, “Dirilik suyu”nu da həmin anlamda işlədirlər. Biri ədədi həyat qazanmağı elmdə, biri mərifətdə, digəri eşqdə və s.-də görürlər. “Dirilik suyu” məfhumuna hər bir müəllifin yanaşma tərzində müxtəlifdir. Məhəmməd Füzulinin farsca “Divan”ında “Dirilik suyu” məfhumuna aşağıdakı söz birləşmələrində rast gəldik. “آب حیات” (Ab-e həyat-həyat suyu, 7 dəfə), “آب زندگانی” (Ab-e zəndeqani – yaşayış suyu, 4 dəfə), “آب حیوان” (Ab-e heyvan – həyat suyu, 1 dəfə), “چشمه حیوان” (Çeşmə-ye heyvan – həyat suyu, 4 dəfə), “چشمه حیات” (Çeşmə-ye həyat –həyat suyu, 1 dəfə). Qeyd etmək lazımdır ki, “Dirilik suyu” ifadəsi çox nadir hallarda tək işlənir. Çünki o su zülmətdə yerləşir, onu içəndən sonra insanın qəlbində bir nur yaranır və beləliklə də insan əbədiyyətə qovuşur. Ona görə də “Dirilik suyu” zülmət, parıltı, işıq, Xızır kimi sözlərlə yanaşı işlənir. Rəvayətə görə həmin sudan içən, yaxud onda çimən kəs Xızır peyğəmbər olmuşdur. Şairin “Divan”ında “ab-e həyat”ın işlənmə yerlərindən belə nəticə çıxarıyıq ki, şair öz eşqini dirilik suyundan o qədər üstün tutur ki, hətta belə deyir:

زنده آب حیات و دم عیسی سهل است

زنده آنست که او اشکی و آهی دارد

Dirilik suyu və İsanın nəfəsindən dirilmək asandır,
Diri odur ki, onun göz yaşı və ahı vardır.

آب حیات من بزمین قطره قطره ریخت

صرف ره محبت آن گلزار شد

Mənim Dirilik suyum qətrə-qətrə yerə damcıladı,
O gülüzlünün məhəbbətinin yolunda sərf olundu.

Bu iki beytdə Füzulinin “Ab-e həyat”dan məqsədi göz yaşdır.
Füzuli özünü “Dirilik suyu”ndan içmiş sayır və burada məqsədi eşqdir.

فضولی ره بخاک درگه پیر مغان بردم

بیا تا سوی آب زندگانی رهبرت کردم

Füzuli yolunu muğlar pironun dərğahındakı torpağa saldı
Gəl ki, sənə dirilik suyunun yolunu göstərim.

نیستم از خاک پای او فضولی بی‌خبر
خضرِ وقتم ره به آب زندگانی می‌برم

Ey Füzuli, onun ayağının torpağından xəbərsiz deyiləm
Dövrün Xızrıyam Dirilik suyuna yol göstərirəm.

می‌کنم پرهیز اگر فرمایی از آب حیات
می‌خورم از زهر قاتل گر کنی تعیین غذا

Əgər əmr etsən həyat suyundan çəkinərəm
Əgər qida təyin etsən qatilin zəhərindən içərəm.

Bu misallar əsasında deyə bilərik ki, Məhəmməd Füzuli öz eşqində o qədər yüksək məqama yüksəlmişdir ki, onun üçün çoxlarının axtarışında olduğu “Dirilik suyu” belə heç bir anlam daşımır. O öz eşqi uğrunda nəinki bu dünya həyatından, hətta əbədilik gətirən hər bir “ab-e həyatdan” üz çevirməyə hazırdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ VƏ KƏLAM ELMİ

Dürdanə Cəfərli

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Din və ictimai fikir şöbəsinin böyük elmi işçisi, fəl.ü.f.d.
jafarli.d.sh@gmail.com*

Türkdilli xalqlar ikinci hicri əsrin sonlarına doğru İslam dünyasında baş verən ictimai-siyasi proseslərə qoşulmağa başlamışlar. Sonrakı əsrlərdə isə onların elmi təbəddülatlarda fəal iştirak etdiklərini görmək mümkündür. Onuncu əsrdən etibarən ilk dəfə olaraq ərəb və farsdilli ədəbiyyatla yanaşı türkdilli ədəbiyyat da geniş miqyasda elmi dillərdən biri kimi istifadə olunmağa başladı. Bu prosesdə böyük şair və mütəfəkkir Məhəmməd Füzulinin əvəzsiz rolu olmuşdur.

Məhəmməd Füzuli böyük şair olmaqla yanaşı, eyni zamanda Quran, hədis, fiqh, əxlaq, kəlam kimi islam elmlərinin müxtəlif sahələrinə dərinlən bələd olan böyük mütəfəkkirdir. M.Füzulinin kəlam elmi sahəsində qələmə aldığı “*Mətləul-etiqa*dfi mərifətil-məbdə və məad” adlı əsəri onun elmi dünyagörüşünün genişliyini və dərinliyini göstərir.

“*Mətləul-etiqa*d” fəlsəfə ilə kəlamı özündə birləşdirən teoloji risalədir. Müəllif bu əsərdə elm və mərifət məfhumlarına müxtəlif təriflər verir, mərifətin vacibliyi məsələsinə toxunur və mərifətin növlərindən bəhs etməklə onların əldə edilməsi üsullarını araşdırır. Əsərdə bəhs edilən mövzular arasında kainatın mənşəyi və mahiyyəti haqqında fikirlər də öz əksini tapır. Müəllif aləmin mənşəyi haqqında sofistlərin nəzərinin əsassızlığını qeyd edir, daha sonra Fales, Platon, Sokrat, Heraklit və s. filosofların fikirlərini müqayisəli şəkildə verir. Burada müqayisəli-tipoloji təhlil verməkdə müəllifin məqsədi onları eyni bucaq altında cəmləmək deyil, mövzunun mahiyyətini daha dərinlən açıqlamaqdır.

Eyni yanaşma ilə əvvəlcə insanların peyğəmbərlərə ehtiyacı məsələsində filosofların mövqeyi sadalanıb, daha sonra isə Allah-insan arasındakı əlaqə, insan növünün psixoloji və sosioloji quruluşu nəzərə alınmaqla peyğəmbərliyin zəruriliyinə dair dəlillər gətirilmişdir.

M.Füzuli əsərdə bu metod ilə imamət məsələsindən də bəhs edir. İmamətin mövcudluğunun zəruriliyini qeyd edərək, əqli və nəqli dəlillər gətirir, daha sonra isə məntiqi ardıcılıqla imamın təyinedilmə üsulu ilə əlaqədar əhli-sünnənin, mötəzililə, zeydilə, ismaililə, muxtarilə və batiniyənin mövqeyini açıqlayır, on iki imam ardıcılığının imamət barəsində əqidəsini izah etməklə ardıcıl olaraq adlarını sadalayır.

Məhəmməd Füzuli kəlam bəhslərində rəasionalizm metodundan istifadə etsə də, bununla belə o, əqli və nəqli dəlillərdən tarazlaşdırılmış və balanslı şəkildə faydalanmışdır. Bu səbəbdən də, o, tanımanı mümkün olan bir iş, əqli və nəqli isə bu tanımanın iki mənbəyi saysa da, ilahi zətin tanınması məsələsində əqli qeyri-kəfi bir faktor hesab etmiş və ilahi sifətləri tanımaqda da əql və vəhyin birgə tarazlı şəkildə istifadə edilməli olduğunu bildirmişdir.

Onuncu əsrdə elmi və dini sahələri, siyasəti bürümüş təsəvvüf vurğuluğuna qarşı mübarizə və kəlam bəhslərinin bu hücumlardan qorunmasında M.Füzulinin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

FÜZULİNİN FARSÇA DİVANINDA İSLAMİ İSTİLAHLAR

Günay Verdiyeva

*AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünashlıq İnstitutu, fil.ü.f.d., dosent
gunayverdiyeva@mail.ru*

Azərbaycan klassik poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Məhəmməd Füzuli öz ana dilini dərin bir məhəbbətlə sevərək, bu dildə gözəl əsərlər yaratmağı özünə şərəf hesab etməklə bərabər, eyni zamanda ərəb və fars dillərinə də biganə qalmamış, bu dillərdə də ərəb və fars şairlərinin yaratdığı nümunələr səviyyəsində duran müxtəlif janrlarda əsərlər meydana gətirmişdir. Məhz buna görə də, o, farsca divanında özünün üç dildə yazmasını iftixarla qeyd edir və göstərir ki:

از سخن خوانی کشیدم پیش اهل روزگار
ذوقهای گونه گون در وی ز انواع نعم
نیستم شرمنده هر مهمان که آید سوی من
خواه از ترک آید و خواه از عرب خواه از عجم
هر که باشد گو بیا و هر چه باید گو ببر
نعمت باقیست این قسمت نخواهد گشت کم

Mən gözəl bir süfrə açdım sözdən əhli-ələmə,
Onda mən zövq artıran hər dürlü nemət düzmüşəm.
Süfrəmə hər bir qonaq gəlsə, xəcalət çəkmərəm;
Fərqi yox, ya türk gəlsin, ya ərəb, yaxud əcəm.
Kim gəlir gəlsin, aparsın hər nə istər xatiri,
Qurtaran nemət deyil, süfrəmdən olmaz heç nə kəm.

Füzuli ana dilində yazdığı divan həcmində fars dilində də divan yaratmışdır. Mütəxəssislər Füzulinin farsca divanı türkcə divanından daha böyük olduğunu da qeyd edirlər. Bu divanda 49 qəsidə, 410 qəzəl, 1 tərkiqbənd, 1 müsəbbə, 1 müsəddəs, 46 qitə, 105 rübai cəmlənmişdir. Şairin farsca divanı mənsur müqəddimə ilə başlayır.

Məhəmməd Füzulinin farsca divanına nəzər salarkən dini, islami, həmçinin irfani sahəyə aid istilahlardan (terminlərdən) istifadə etdiyini müşahidə edə bilərik. Bu da təsadüfi deyil. Füzuli də digər azərbaycanlı şair-klassiklərimiz - Nizami, Nəsimi, Xaqani kimi öz şeirlərində ilahi eşqi vəsf edərkən, uca Tanrıya xitab edərkən müəyyən dini, islami istilahlara müraciət edir.

Orta əsrlər Şərq poeziyasının bütün xüsusiyyətlərinə malik olan bu divanda dini mövzuya geniş yer ayrılmışdır. Şairin qəsidə, qəzəl, qitə və rübailərində islami terminlərinə

tez-tez rast gəlmək olar. Belə ki, Allahı, Peyğəmbərləri mədh edərkən sözün irfani mənasını çatdırmaq üçün bu qəbildən olan terminlərdən istifadə edir .

Füzulinin dinə, ilahiyyata olan münasibəti də məhəbbət məfhumu altında verilmişdir. O, dini mövzuda yazdığı qəzəllərdə bir aşıqdır. Onun qəzəllərində Allah və müqəddəs şəxsiyyətlər həmişə səmimi şəkildə xatırlanır.

Divanda rast gəldiyimiz islami istilahlardan bir neçəsini nümunə kimi gətirmək istəyirik:

۱.Salik-

سالک راه ترا خون جگر زاد سفر
مصحف روی ترا پیر خرد طفل سبق

*Sənin yolunun yolçusu üçün ciyər qanı səfər azuqəsidir,
Sənin üzünün kitabı qarşısında qoca (müdrük) ağıl dərs oxuyan uşaqdır.*

۲.Namaz-

این نماز بس بود کز سجده آن ابروان
سرچو بردارم بسجده سرنهم بار دگر
*Qaşın mehrabı səcdə namazımdır ki, mən hər dəm
Əyib baş torpağa peyvəstə səcdə eylərəm təkrar.*

۳.Oruc-

بعزم پنج روزه متصل گر غم خورم شاید
چه گیرم روزه در جایی که تا ده روز نشستم
Bu beşgünlük ömrümdə daima qəm yeməliyəmsə,
On gün oturmadığım bir yerdə niyə oruc tutum ki?

۴.Tövbə-

مرا هر گز نشد توبه میسر از می گلگون
بعمر خود نه توبه کردم و نه توبه بشکستم
*Al şərab içməyi tərک etmədim ömrüm boyu mən,
Qılmadım tövbə, nə də tövbəmi qırdım təkrar.*

۵.Qurani-Kərim-

قر آن صفات جاه و جلال محمد است
احکام شرع شرح کمال محمد است
*Quran Məhəmmədin cah-calalının sifətləridir,
Şəriət hökmləri Məhəmmədin kamalının şərhidir.*

Gördüyümüz kimi, Füzulinin farsca divanı dini və islami istilahlardan çox zəngindir. Şairin dinə və ilahiyyata bağlılığı açıq-aşkar sezilir. Füzuli şeirlərində islamda böyük əhəmiyyət kəsb edən əxlaqi-tərbiyəvi əhəmiyyəti olan məsələlərdən, dəyərlərdən açıq danışmış, islami rəmzlərdən məharətlə istifadə etmişdir.

TÜRK DÜNYASI VƏ İSLAM ALƏMİNDƏ FÜZULİ İRSİNİN TƏSİR DAİRƏSİ

Səriyyə Gündoğdu

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

Türk filologiyası şöbəsinin müdiri, f.ü.f.d., dos.

seriyye@yahoo.com

Azərbaycanın dahi şairi Məhəmməd Füzuli Türk dünyası və İslam aləmində ən çox sevilən və tədqiq olunan böyük şəxsiyyətlərdəndir. Bu günə qədər özü və əsərləri haqqında yüzlərlə tədqiqat işi aparılmış, elmi məqalələr, monoqrafiyalar yazılmışdır. Buna baxmayaraq aparılan tədqiqatlar Füzulinin şəxsiyyəti və əsərlərinin üzərindəki sirr pərdəsini tam olaraq açmamışdır. Füzulinin seyrinə qapılan tədqiqatçılar bu gün də onun ölməz əsərlərini tədqiq edərək yeni-yeni fikirlər irəli sürürlər. Bu mənada dahi Füzuli şəxsiyyəti istər Türk dünyasında, istərsə də Şərq aləmində mühüm mənə daşıyır.

Füzulinin əslən türk soylu olduğu və Oğuzların Bayat boyuna mənsub olduğu bu günə qədər dünya tədqiqatçıları və alimləri tərəfindən təsdiqlənmişdir. Əfşar Bəy Sadiqi “Mecma`ül-Havas”, əsərində Füzulidən bəhs edərkən “Mövlana Füzuli Bayatdır” ifadəsinə yer verir.

Füzuli yaradıcılığının zənginliyi ilk növbədə onun aldığı təhsil və təsirləndiyi şəxsiyyətlərlə də səciyyələnir. Başda Nizami, Əlişir Nəvai, Xətibi, Nəsimi, Həbib, Lütfi, Nəcati, Sadiqi, Taşlıcalı Yəhya Bəy, Əhmədi, Şeyxi, Xəlili, Hafiz, Sədi olmaqla Şərq aləminin mümtaz şəxsiyyətlərindən təsirlənmişdir. Füzulinin Nəcati Bəy ilə bənzər şeirləri, Xəyali və Yəhya Bəylə görüşdükdən sonra “Leyli və Məcnun” əsərini yazdığı, hər üçünün də “Su” rədifli şeirlərinin olduğu qarşılıqlı təsirdən xəbər verir. Füzulinin bəhrələndiyi qaynaqları tədqiq edərək müxtəlif versiyalar ortaya qoyulmuşdur. Füzulinin ədəbi mühiti və təsirləndiyi qaynaqlar çox geniş tədqiq olunmalıdır. Onun ədəbi şəxsiyyətinin təşəkkülündə başda türk mədəniyyəti olmaqla Fars və Ərəb mədəniyyəti də təsirli olmuşdur. Hər şeydən əvvəl yaşadığı coğrafiya bu mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqədədir. Məhz bu ədəbi və mədəni mühitdə yetişən Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti formalaşmışdır.

Füzuli hər nə qədər İraqda doğulsa da, bütün Şərqdə – Türk dünyası və İslam aləmində böyük şöhrət qazanmışdır. Füzulinin ərəbcə və farsca divanından başqa sadəcə türkcə divanı Təbrizdə 12, Bulaqda 2, İstanbulda 23, Hivədə 1, Daşkənddə 45, Bakıda 5 dəfə nəşr olunmuşdur. Türk dünyasında heç bir divan şairi bu qədər böyük rəğbət görüb, sevilməmişdir. Geniş coğrafiyaya yayılan Füzuli sevgisi əlbəttə öz təsirini də göstərmiş və bir məktəbə çevrilmişdir. Özbək şairləri Xarəzmi Munisi, Xəyali və Mühəbbi kimi böyük klassiklər Füzuli təsirində qalaraq ona nəzirələr yazmışlar. Cümhuriyyət dövrü türk ədəbiyyatında Şeyda təxəllüsü ilə şeirlər yazan Şahin Uçar (Şeyx Seyid Nigarinin qohumudur) Şeyda Divanını yazmışdır. Divan şeir ənənəsinin əsrlərdən sonra təkrar yaranmasında Füzuli dühasının təsiri olduğu Divanda Füzuliyə yazılan nəzirələrdən bir daha aydın olur. Yenə Orhan Okay apardığı tədqiqatlarda yüzdən çox əsərdə Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərinə və əsərdən alınan bəzi motivlərə müraciət olunduğunu üzə çıxarmışdır. Füzulinin əsərləri sadəcə şairlərin və tədqiqatçıların deyil, bəstəkarların da diqqətini çəkmişdir. Qırxdan çox bəstəkar

Füzulinin yüzdən çox əsərinə musiqi bəstələmişlər. Bu bəstələr arasında Üzeyir Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operası, Cahangir Cahangirovun “Füzuli kantatası”nın mühüm yeri vardır.

Bu günə qədər İraq, Türkmən, Özbək, Türk və Azərbaycan xalqlarının hər biri Füzulini öz milli-mədəni dəyərlərinin bir parçası olaraq qəbul etmişdir. Füzulinin əsərlərini dil baxımından təhlil etdiyimizdə Azərbaycan dilinin “məna xəzinələrinin” dərinliyini, zənginliyini əks etdirdiyini görürük. İstər dil, istərsə də duyğu, düşüncə, estetik və zövq baxımından Azərbaycan dəyərlərinə daha yaxın olduğunu və bu dəyərlərin bir parçası olduğunu görürük. Heç də təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 25 yanvar 2024-cü il tarixində dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 530 illiyinin qeyd olunması haqqında Sərəncam imzalayaraq, Füzulinin ildönümünün bütün elmi və ədəbi mühitdə yüksək səviyyədə qeyd olunmasını tapşırırmışdır. Bu da bir daha Füzulinin Azərbaycanın ədəbi-mədəni həyatının bir parçası olduğunu göstərir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICILIĞINDA MEHDİÇİLİK PROBLEMİNƏ FƏLSƏFİ-DİNİ BAXIŞ

Elnur Mustafayev

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

Din və ictimai fikir şöbəsinin müdiri,

İnstitutun Gənc Alim və Mütəxəssislər

Şurasının sədri, fəl.ü.f.d.,

elnur.mustafayev88@mail.ru

Tarixi hadisələrə, qədim milli-mənəvi irsə, xüsusən dini inanclara münasibət ictimai və humanitar elmlər üçün həmişə aktual məsələ olmuşdur. Dini inanclar, bütövlükdə milli-mədəni irs hər bir xalqın mənəvi, qeyri-maddi sərvəti kimi qəbul edilir. Mifoloji təsəvvürlər, şifahi və yazılı folklor nümunələri, maddi mədəniyyət abidələri, qədim daş salnamələr, dini inanclar və adət-ənənələr bütövlükdə xalqın mövcudluğunu göstərən dəlil-sübutlardır.

Məlum olduğu kimi, mehdiçilik inancı və dini-siyasi təlimi, demək olar ki, bütün dinlərdə və bir sıra dini-fəlsəfi düşüncə məktəblərində mövcuddur. Bəşəriyyət tarixində müxtəlif dövr və zamanlarda baş verən təbii fəlakətlər, müharibələr, kütləvi şəkildə yayılan xəstəlik və epidemiyalar, insanların çarəsiz qaldığı vəziyyətlərdə hər hansı bir xilaskara inam və ya insanları çətin durumdan xilas edəcək hər hansı bir varlığı gözləmək kimi hissləri psixoloji bir tələbat kimi izah etmək mümkündür. Təbii ki, mehdiçiliklə bağlı düşüncələr birmənalı deyildir və bu mövzu ilə bağlı inanclar, dini-siyasi görüşlər dinlərə və siyasi-fəlsəfi məktəblərə, həmçinin zaman və məkana görə dəyişə bilər.

VIII əsrdə Azərbaycan ərazilərində hakim dinə çevrilən islam dininin təqdim etdiyi təlimlər azərbaycanlı alim və ədiblərin yaradıcılığında əsas mövzulara çevrilmişdir. Bu sahədə əsas yaradıcılıq fəaliyyəti daha çox elmi tədqiqat əsərlərində və klassik Azərbaycan ədəbiyyatında özünü göstərmişdir.

Mehdiçilik anlayışı islam dininin ən əhəmiyyətli mövzularından biri olduğu üçün tarixən Azərbaycan alimlərinin və ədiblərinin maraq dairəsində olmuşdur. Bu baxımdan, mehdiçilik inancı etiqad baxımdan aktual bir mövzu kimi həm azərbaycanlı kəlam alimlərinin, həm də şair və incəsənət xadimlərinin yaradıcılığında geniş şəkildə işlənmişdir.

Nəsirəddin Tusi, Nizami Gəncəvi və İmadəddin Nəsimi kimi, görkəmli Azərbaycan filosofu və şairi Məhəmməd Füzuli də (1494-1556) bir sıra elmi-tənqidi əsərlərində, həmçinin qəsidə və qəzəllərində mehdilik məsələsinə toxunmuş və bu mövzu ilə bağlı bəzi məqamları müfəssəl şəkildə şərh etmişdir. O, ərəb dilində kəlam elminə dair yazdığı «*Mətləül-etiqaq fi mərifətil-məbdəi vəl-məad*» adlı əsərinin «*nübuvvət*» (peyğəmbərlik) başlıqlı dördüncü fəslin, «*imamət*» adlı beşinci babında (bölmə) mehdilik məsələsinə toxunmuşdur. O bu bölmədə təsviri-analitik metodu izləyərək müxtəlif məzhəblərin mövzu ilə bağlı nəzəriyyələrini qeyd etmişdir. Məhəmməd Füzuli «*imamət*» başlıqlı dördüncü fəslin, beşinci bölməsində qeyd edir:

«وجود الإمامة ضروري لأن حكم الشريعة يقتضى الاستدامة لبقاء الإسلام و الشارع في الحياة المجازية يتمتع الدوام فلا ينظم أمور النظام في الأمصار و الأعصار إلا وجود الإمام. قال النبي صلى الله عليه و آله من مات و لم يعرف إمام زمانه فقد مات ميتة جاهلية

“İmamətin mövcudluğu zəruridir; çünki islamın (daimi olaraq) yaşaması üçün şəriət qanunları davam etməlidir. Qanunverici (Allah) məcazi həyatda (bu dünyada) qanunları daimi edir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müxtəlif ölkələrdə və zamanlarda qayda-qanun yalnız imamın mövcudluğu ilə tənzimlənə bilər. Peyğəmbər (Allahın salamu olsun ona və ailəsinə) belə demişdir: “Hər kim öz zamanəsinin imamını tanımadan ölərsə, sanki cahiliyyət dövründə (azgınlıq və nadanlıq içində) ölmüşdür”.

Məhəmməd Füzuli “*imamət*” ilə bağlı öz rəyini qeyd etdikdən sonra müxtəlif islam məzhəblərinin fikirlərini və imamların kimliyi haqqında bəzi nəzəriyyələri təsviri şəkildə sadalamışdır. Daha sonra, yekun olaraq imamət üzvlərinin kimliyi barəsində imamiyyə məzhəbinin rəyini qeyd etmişdir:

«قال الإمامية الامام علي بعد النبي بلا فصل... قالت الاثنا عشرية الامامة لعلي و أولاده و هم الحسن و الحسين و العابد و الباقر و الصادق و الكاظم و الرضا و التقى و النقي و العسكري و المهدي المنتظر متسلسلا فلا فصل من بعد النبي»

“İmamilər (şialər) deyirlər ki, Peyğəmbərdən sonra Əli bilavasitə imamdır... on iki imama inanlara görə imamət ardıcıl olaraq Peyğəmbərdən sonra bilavasitə sıra ilə Əli və onun övladlarına, yəni Həsən, Hüseyin, Abid (Zeynul-abidin), Baqir, Sadiq, Kazim, Rza, Təqi, Nəqi, Əskəri və gözlənilən Mehdiyə məxsusdur”.

Məhəmməd Füzuli islamda gözlənilən Mehdiyin kimliyi ilə bağlı məsələyə digər məşhur əsəri «*Hədiqətüs-süəda*» (“Xoşbəxtlər bağçası”) əsərində də toxunmuşdur. Füzulinin həmcə ən böyük əsəri olan «*Hədiqətüs-süəda*» əsəri Azərbaycan, o cümlədən Yaxın Şərq ədəbiyyatının bədii-dini nəsrin ən parlaq əsərlərindən biri hesab olunur. Azərbaycan türkcəsində yazılmış bu əsər hicri 61-ci il (miladi 680) məhərrəm ayının 10-da Kərbəlada baş vermiş hadisə, həmçinin İmam Hüseyin və tərəfdarlarının nümayiş etdirdiyi qəhərəmanlıqdan bəhs edir. Füzuli bu əsərdə bir çox tarixi və etiqadi məsələlərə toxunmuş və əsərin «*Xatimə*» adlı son hissəsinin «*İzhari-təvəllüdi-əimmə va geyrihi rəziyallahu ənhum*» adlı bölməsində Məhəmməd peyğəmbərdən sonra müsəlmanlara din və dünya işlərində rəhbərlik edəcək şəxslərin kimliyi, o cümlədən on iki imamın adları, təvəllüdləri və doğum yerləri haqqında tarixi məlumatları paylaşmışdır.

فضولي البغدادي بين هوية الانتماء ... وهوية الولاء

الدكتور منيف أحمد حميدوش

مدرس مادة الأدب العباسي . جامعة الفرات ، كلية الآداب ، الحسكة

monefhamidosh@gmail.com

بدأت الحركة الشعريّة من مدينة كربلاء منذ القرن السّابع الهجري حتى يومنا هذا، وقد أنجبت عبر القرون عشرات الشّعراء المجيدين النّابغين، أخذت قصائدهم بمجامع القلوب . وقد تعرّض لذكرهم الكثير من المؤرخين والباحثين في آثارهم المخطوطة والمطبوعة .

ساهمت مدينة كربلاء في تطوّر النّهضة الأدبيّة والحركة الفكريّة في العراق مساهمةً تستحقّ كلّ إكبار، خلال مراحل تاريخيّة مختلفة. وقد ضمت بين حنانها جمهرة من خيرة الشّعراء والأدباء والمفكرين والكتّاب كانوا المصاييح التي تتوهج في سماء الأدب والمعرفة ، وقد سايروا التّيارات الأدبيّة المختلفة من خلال ندوات وأمسيات ومهرجانات شعريّة، ساعد ذلك على خلق مناخ أدبي تتوفّر فيه كلّ الشّروط اللازمة لنمو الأدب . وقدّم لنا الأدب الكربلائي عبر الأجيال تراثاً خالداً مليئاً بالمفاخر . وعاش الشّاعر الكربلائي أحاسيسه مشبعاً بالروح الدّينيّة والقوميّة ، وقد عكست لنا تلك البيئة صوراً صادقة لمشاعره وتطلّعاته في الحياة . وهو يقرض الشّعْر فيضمّنه بعض ما يختلج في نفسه ويعتلج من شؤون هذه الحياة وأوضاعها ، لذا فإنّ انتاجه يميّز بالصدّق والأصالة والواقعيّة . وهناك طاقات شابّة متفتحة هي اليوم تقود حركة مباركة من حركات التّجديد في كربلاء .

وتتبع أهمية البحث من كونه بحثاً تراثيّ يستحضر الماضي، والتّراث ، والفنّ والشّعْر ، ويستحضر شاعراً من شعراء كربلاء، له من الأهميّة ماله نظراً لما يتمنّع به من فكر وشعر وثقافة ، وما يملكه من لغات جعلت منه تراثاً بحثاً ذاته .

فإن المنهج الاستقصائي التحليلي هو المنهج المتبع في البحث ، وقد نلجأ في بعض الأحيان إلى المنهج التاريخي، وقد توصلّ البحث إلى العديد من النتائج نذكر منها: الاختلاف في تحديد هوية فضولي بين دول أهمّته، ودول كرمّته. وهذا ما جعل من حقيقة الانتماء حقيقة مضطربة ، بالرغم من أنه ولد وتوفي في العراق ، كما حاكى فضولي بشعره النظريات النقدية الحديثة مثل نظرية التناص وهي من النظريات الحديثة لدى كثير من النقاد، كما تعتبر الموضوعات التي طرحها فضولي البغدادي (كالإصلاح الاجتماعي) من الموضوعات ذات التأثير البالغ على المجتمع. ومن أهم التوصيات : التصدي من قبل الباحثين لتحقيق ديوان الشاعر ، ونشره من قبل دور النشر ، ليكون مرجعاً ورقياً بين أيدي الباحثين المهتمين، ورفد المكتبة العربية بهذا الديوان، عقد ندوات أدبية للشاعر فضولي البغدادي خاصة وشعراء العصور المتأخر لإحياء تراثهم الشعري والأدبي.

د. صباح عبدالله كركوكلي

مدير الثقافة التركمانية – وزارة الثقافة العراقية

رئيس تحرير مجلة الثقافة التركمانية

لا شك أن الشعراء هم الفئة المتقدمة من مجموعة اكبر مهمتهم الاكتشاف والرصد والتنبية، أي انهم لا بد أن يعودوا إلى الجماعة التي انطلقوا منها، وعليهم الالتصاق بهذه الجماعة ويرافقها في طريقها نحو الهدف المنشود. يطلق عليهم (الطليعة)، فالطليعة إذن صاحبة مهمة ريادية وصاحبة هدف في ريادتها وهي ملزمة بالعودة إلى الجماعة ومن ثم تواكبها وتقدم لها خبرتها حتى تصل الجماعة إلى الهدف المراد الوصول إليه دون تعرض للصعوبات، وبهذا يكون عمل الطليعة سليما وقيما وجديرا بأن يستحق الاسم الذي يطلق عليه.

والطليعة التي تضرب الأرض دونما هدف، أو تلك التي تنطلق من جماعتها ولا تعود إليها، أو التي لا تعرف كيف تعود، ولا أهمية أن تعود إلى الجماعة التي انطلقت منها، هي فئة ضالة لا تستحق أن تقوم بدور ريادي ولا أن تكون قدوة. ومن هذا المنطلق ننظر إلى الطليعة سواء كانت طليعة في المجال العمل الأدبي والفني أو في مجالات الفكر على أنها اقدر من غيرها في أن يقوم بعمل ريادي وأن يرتقي إلى الدرجات العليا. والشاعر الذي لا يتمكن الارتقاء إلى الدرجات العالية وكسب جمهور عريض لا يعد شاعرا.

وقد حفلت كتب الأدب لجميع الشعوب بأسماء شعراء استخدموا أدوات الشعر بصورة صحيحة من الوزن والقافية وما شابه ذلك، إلا انهم لم يفلحوا في اجتياز خطوط الطول والعرض التي تعترض طريقهم للوصول إلى القمة والشهرة. وظلوا يدرون حول نفس النقطة التي انطلقوا منها، وافلوا مع زوال هذه النقطة. وشعراء تخطوا الموانع بنجاح وارتقوا إلى سلم الشهرة ولكن على نطاق حدود بلدانهم ولم يتمكنوا من أن يجوبوا الأقطار والأمصار خارج تلك الحدود. وشعراء أصبحت قصائدهم حديث المجالس وانتقلت على السنة الناس جيلا بعد جيل ليس في بلادهم فحسب وإنما في بلاد لا يربطه بها وشائج القربى والدين والعقيدة. واصبح احد أفرادها من دون أن يحمل وثيقة الانتماء إلى هذه البلاد.

والشاعر أو الفنان أو العالم عندما يكتسب العالمية يفقد انتماءه إلى البلد الذي ولد أو عاش أو مات فيه، ويكون ملكا للجميع، وكذلك لا جدوى من البحث والتنقيب عن أصوله وجذوره، فالبذرة عندما تتفتق تصبح شجرة تعرف بأغصانها وأوراقها. وتحدد جودتها ثمارها وأفياءها، وقوتها عدد الخشب واللحاء في ساقها. وكذلك لا جدوى من إضاعة الوقت والجهد في البحث عن تاريخ ولادته وتاريخ وفاته ما دام اسمها يتردد في لساننا، وإن غابت صورته عن أعيننا، وروحه تطوف من حولنا. وإن لف الثرى جسده في أية بقعة من بقاع المعمورة.

اختلف المؤرخون في تحديد محل وتاريخ ولادته. فقد ذكر الملا صابر الملا محمد الحافظ الكبير في كتابه (شقائق كربلاء الباكية): أنه محمد بن سليمان كان من أعظم الشعراء. ولد عام ٩١٠هـ، فهو نجل سليمان افندي ينسب إلى عشيرة البيات وهي فرع من فروع قبيلة أوغوز، سكن في زقاق (زندان) بمحلة حمام مسلم بقلعة كركوك. ثم أنتقل إلى مدينة الحلة بعد أن عين والده مفتيا فيها. تلقى فضولي تعليمه في جامع زندان، وعلومه العقلية والنقلية عند والده، عرف بسلاسة أفكاره، ورقته في الإفادة، اللتين ميزتاه عن جميع الشعراء، ولم يرق إلى مقامه احد من الشعراء، ولم يتمكن احد حتى تقليده، كان عالما كبيرا في عهده، وقد عمل في أواخر حياته موقدا للفناديل في مرقد الإمام الحسين عليه السلام، توفي في كربلاء عام ٩٧٥هـ، ودفن في التكية البكتاشية بجوار المرقد.

أما عن احتمالية ولادته ببغداد استناد إلى لقبه البغدادي كما زعم البعض احتمال ضعيف، فالكثير من الشعراء تشرّفوا باتخاذهم من بغداد التي كانت عماد الثقافة الإسلامية لعهود طويلة لقبا لهم لم يكونوا من مواليدها أمثال (نسيمي البغدادي، وروحي البغدادي، شمسي البغدادي، وعهدي البغدادي، ونظمي البغدادي، وفضلي البغدادي.....).

وإن ولادته في الحلة بسبب تعيين والده سليمان مفتيا في الحلة تثير الجدل بين ولادته فعلا فيها ام أنه ارتحل إليها بصحبة عائلته، أما مكوثه في كربلاء ردحا من الزمن، ووفاته فيها فلا جدال عليها، ومهما يكن الأمر فانه عراقي الجنسية وعراقي الولادة.

إلا أنهم اجمعوا على انتسابه إلى عشيرة البيات، وعشيرة البيات من العشائر التركمانية الكبيرة التي سكنت على مساحات شاسعة من الأراضي التي حكمها الدول والإمارات التركمانية او هاجروا إليها، وهم يتقربون إلى بطون وأفخاذ

وعوائل وبيوتات، موطنهم الأصلي أواسط آسيا ومنها انتشروا إلى خوارزم التي تشمل الأراضي الممتدة من بحر خزر وبحيرة ارال ونهر جيحون، ثم مع الجيوش الزاحفة من وراء بلاد ما وراء النهر إلى أذربيجان وإيران.

أما دخولهم إلى العراق فكانت على شكل وجبات متعاقبة ابتداء من استقدام عبيد الله بن زياد طائفة من الأتراك إلى العراق في عهد الدولة الأموية وأسكنهم جنوب العراق والبصرة، ثم قيام الحجاج بن يوسف الثقفي بجلب الأتراك إلى مدينة واسط عند تأسيسه لها، وكانت الوجبة الكبيرة دخلت العراق مع جيش أبي مسلم الخراساني الذي اسقط الدولة الأموية وأسس الدولة العباسية، ثم توالى هجرات الأتراك إلى العراق مع البويهيين بقيادة معز الدولة، لكن هؤلاء امتزجوا مع سكانهم الأصليين، وفقدوا لغتهم ولكنهم لم يفقدوا أصولهم.

واستمرت هجرات التركمان إلى العراق منهم البيات بعد دخول المغول إلى العراق والحكومات التركمانية التي قامت فيه بعده، ويعتقد بعض المؤرخين بان دخول عشائر البيات إلى العراق بأعداد هائلة كان في عهد المغول وسكنوا المنطقة الواقعة بين كفري وكركوك وتعرف اليوم بقري البيات.

وبذلك لا غرابة في أن فضولي البغدادي كان من أصول أذربيجانية ومن أبناء تلك الكتلة البشرية الكبيرة التي هاجرت تركستان، خوارزم، وخراسان وتوجهت إلى الشرق الأوسط بعد اجتياح المغول لأراضيهم التي كانت مشبعة بأفكار فلسفية وآداب صوفية عديدة منها وحدة الوجود والحروفية واليكتاشية وجاهروا بها عندما وجدوا انفسهم في محيط يساعد على توسيع أفق تفكيرهم الصوفي فيما كان محيطهم في وطنهم لا يساعد على ذلك.

إن الانتشار الواسع والسريع للتصوف في تركستان كان بسبب ميل الجماهير الإسلامية فيها كل الميل إلى الشريعة الإسلامية والى الفقه ولكون هذه الطريقة استندت إلى الشريعة الإسلامية استنادا كلياً من جهة. واعتراف الحكام بأمر النكاي من جهة أخرى.

إن محبة أهل البيت والتفاني في سبيلهم كانت هي المثل العليا الراسخة في أخيلة الأقاليم التركية في ما وراء النهر ودشت قبجاق وبلاد النتر وخراسان وأذربيجان. ثم لدى الأقاليم التركية أينما حلوا في الشرق الأوسط، بعد أن تذوقت نفوسهم مبادئ الدين الإسلامي، ووجدوها تلائم أدواقهم وتنسجم مع أخلاقهم وعاداتهم الاجتماعية والقومية التي كانوا ورثوها من الآباء والأجداد.

أما تغلغل أفكار عقائد الشيعة إلى أفكار الجماهير التركية كان أثناء الحكم الساماني. وكان من دعاة عقائد الشيعة فريد الدين العطار، الذي ألف كتابه المسمى (بند نامه). إلا أنه لم يجرؤ على إظهار فكرته فيه. غير أنه في أواخر أيام إقامته في تركستان ألف كتابه المسمى (مظهر العجائب) الذي جاءت في نظمه مدائح الإمام علي (ع). بشيء من الإطالة، وكذلك مدح الأئمة الاثني عشر. كما تظاهر فيه بإيمانه (بغيبية المهدي). وقد سبب له كتابه هذا مشاكل كبيرة، كادت أن تؤدي بحياته، لأن فقيها من كبار فقهاء سمرقند الذي افتدى بقتله وحرق كتابه لكونه شيعياً. ولكن بمشقة كبيرة تمكن من النجاة. واكتفى بنفيه إلى خارج البلاد. وعندما سكن مكة ألف كتابه المنظوم (لسان الغيب) في مدح الشيعة.

ولأجل الإمام الكافي بحقيقة المذاهب والطرق الصوفية في تركستان، نسجل هنا رأي العلامة فؤاد كوبريلي حيث يقول: (كان حكام القراخانيين والسلجوقيين مسلمين، وكانوا يراعون العلماء إلا أن أفرادها يدينون بالمذهب السني إلى درجة التعصب، وكان التشيع موجوداً في خراسان في أوائل حكم السامانيين، ثم تسرب إلى بعض المدن في تركستان سرا. والعلماء في جميع أنحاء البلاد وخاصة في مدينة بخارى التي تعد أكبر المدن الإسلامية كانوا يحاربون فكرة التشيع. وقد قضى (بغراجان) على أصحاب هذه الفكرة بحجة القضاء على الإسماعيلية في بخارى وذلك سنة ٤٣٦ هـ. ولم يكن كل ذلك سوى أمر سياسي واشمئزاز من أفعال وعقائد الإسماعيلية، تلكم كانت قرية منهم، وهم على بينة منها).

لم تكن فكرة التشيع وحدها موجودة في خراسان، بل كانت منتشرة فيها مختلف الأفكار التي تسربت وانتشرت في غربي آسيا الوسطى من الباطنية والحروفية ووحدة الوجود وغيرها. والقبائل التركمانية التي كانت ساكنة في هذه المنطقة قد تعودت على ممارستها، وعندما انتقلت هذه الأقاليم إلى مختلف مناطق الشرق الأوسط كانت حاملة معها شيئاً من هذه الأفكار. وعندما وجدوها في وطنهم الجديد لم ينكروا منها.

كان فضولي البغدادي شيعي المذهب وبكتاشي المشرب. هذه الطريقة التي تسربت إليها بعض أفكار وآداب الطريقة الصوفية الفزلباشية التي رفع لوائها الشاه إسماعيل الصفوي وحاربها الدولة العثمانية. وكان فضولي قد أدرك سيطرة الدولة الصفوية على بغداد، ثم سيطرة الدولة العثمانية عليها. وكان على علاقة وطيدة مع حاكمها الشاه إسماعيل الصفوي والسلطان سليمان القانوني.

فاذا امعنا النظر إلى قصائد فضولي البغدادي نجد عقائد البكتاشية واضحة فيها كوضوح الشمس. ومن هذه الأركان هي (التولي والتبرؤ)، وهذه العقيدة هي سبب استغنائهم عن ممارسة الشعائر الدينية فكل من (يتولى ويتبرا) يعتبرون أنفسهم من الفرقة الناجية وإن لم يؤدوا العبادات المفروضة كالصلاة والصيام والحج والزكاة وغيرها. والاكْتفاء بمحاربة النفس ومجادلتها وعدم طاعتها والتسليم إليها، لان النفس أمارة بالسوء. ومحبة محمد وعلي والأئمة الاثني عشر والمعصومين من نسبهم ومحبة من يحبونهم.

قله علم مختف في ولاية
وجاهل ذاك العلم لله جاهل
ولايته لطف من الله في الملا
فذ وغفلة عنها عن الله غافل
مطاووعه بالصدق في الحشر خالص
مبايعه في الدهر للخير عامل.

أما كلمة (الفقر) التي تتردد في أصول التصوف عامة والبكتاشيون خاصة لا تعني عدم التمليك للشيء وإنما الاستغناء عن كل شيء دنيوي، وإن قول النبي صلى الله عليه وسلم (الفقر فخري وبه افتخر) لا يعني بأنه كان فقيراً بالمعنى الظاهري المفهوم لكلمة الفقر، والبكتاشيون يعتبرون الفقر أساساً للانتقال في المراحل الصوفية وبذلك يقول فضولي:

صلاح لفرط الشوق قل مطالبي
لقلتها تحلوا وتعلوا المطالب
كفى للنفوس الانكسار من النوى
لنجم الغرور الحادثات مغارب
على الفقر تعويد النفوس تكريم
فما الفقر إلا للكرامة جالب

ويؤمن فضولي كما أمنت البكتاشية والحروفية والباطنية بأن جميع آيات القرآن قد جمعت في سورة الفاتحة، وسورة الفاتحة قد جمعت في البسمة، والبسمة في (الباء). ونقطة الباء سر الخلق وبمثابة مجموع آيات القرآن، وأن علياً (ع) هو بمثابة نقطة الباء. ويقول:

جمالك خلاق البدائع كلها
له موجد في كل أن ومبدع
لدائرة الأرواح خالك مركز
لجمعية الأبواب وجهك مجمع

والخال في شطر البيت الأخير إشارة إلى نقطة الباء.

إذا كان البكتاشيون في فلسفتهم يؤيدون جواز شرب الخمر بأبيات الشعراء الذين من المحتمل أنهم لم يذوقوا الخمر ولو لمرة واحدة، فنجد أن مولانا جلال الدين الرومي الزاهد والمتصوف الغارق في بحر الفناء في الله يتلذذ بالأقداح المعنوية التي تملأ بـ(الفقر) التي كان الرسول صلى الله عليه وسلم يفتخر بها وليس أقداح خمر وشراب، وكذلك (فضولي البغدادي) الذي قضى حياته في خدمة سبط الرسول الحسين (ع) ويوقد فتاديل روضته حتى وفاته كيف يكون شارباً للخمر وهو يقضي كل أوقاته بالقرب من مرقد معشوقه. فإنه يقول:

شربت رحيقاً من إناء محبة
ولا عدت أدري ما الإناء ومن أنا
هويت حبيباً قد سما الغصن قامة
ووجهاً يفوق البدر في أفق السما

كما نرى أن فضولي يقول ما يقوله إسماعيل الصفوي بالشهادة الثالثة التي أضافها إلى نص الأذان، وشهادة الإسلام وهي عبارة (أشهد أن علياً ولي الله):

محبه أحييت نصيره كرامة
فكل أمرؤ من صدقه يتمتع
على ولي الله وصفا وصورة

ولكن في المعنى مشيخ ويوشع
طراوة غصن الشرح من ماء سيغة
هو الأصل منه الأولياء تنتفرع.

أما الاستدلال عن تشييعه من خلال قصائده في مدح علي وال بيته الأطهار (ع) امر مرفوض تماما. والذي لا يختلف عليه إثنان أن محبة أهل البيت عليهم السلام ليست أمراً مخترعا من لدن مذهب معين دون مذهب آخر، أو فرقة معينة دون فرقة أخرى، وإنما هو امر من الله على كل مسلم، ولا يستقيم إيمانه إلا به، ومودتهم مودة الله ولرسوله كما جاء في الآية الكريمة (قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى)، وفي الأحاديث النبوية (مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوحٍ، مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ)، (النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق، وأهل بيتي أمان لأمتي من الاختلاف)، (من أحب أن يحيا حياتي ويموت ميتتي ويدخل الجنة التي وعدني ربِّي وهي جنة الخلد، فليتولى علياً وذريته من بعدي، فإنهم لن يُخرجوكم من باب الهدى ولن يُدخلوكم باب الضلالة)، وقوله صلى الله عليه وسلم لعلي عليه السلام: (يا علي، أنت سيد في الدنيا وسيد في الآخرة، حبيبك حبيبي وحبيبي حبيب الله، وعدوك عدوي وعدوي عدو الله، والويل لمن أبغضك من بعدي). وقوله: (من كنت مولاه فعلي مولاه، اللهم وال من والاه وعاد من عاداه). وقوله لفاطمة عليها السلام: (إن الله يغضب لغضبك ويرضى لرضاك)، (والذي نفسي بيده، لا يبغض أحد أهل البيت إلا أدخله الله النار)، وفي الحسن والحسين عليهما السلام: (الحسن والحسين ابناي، من أحبهما أحبني ومن أحبني أحب الله ومن أحب الله أدخله الجنة، ومن أبغضهما أبغضني ومن أبغضني أبغضه الله ومن أبغضه الله دخل النار).

ولأهل البيت مكانة كبيرة عند أهل السنة والجماعة وعند أئمتهم الأربعة، فأبوا حنيفة النعمان إمام الشريعة الكبيرة من أهل السنة فانه ساهم في ثورة زيد بن علي بماله، عندما رأى آل البيت يتعرضون للاضطهاد مرة ثانية على يد بني العباس فلا يجد بداً من أن يساهم، ويعادي بني العباس، وجاهر بوجوب نصرته إبراهيم أخي النفس الزكية، وافتي بأن المساهمة في هذه الثورة تكفر عن الذنوب وعلى رأسهم المنصور. واتخذ وسائل شتى لمساندة الثورة. وقول احد علماء الحنفية أبي جعفر أحمد بن محمد الطحاوي في (العقيدة الطحاوية): (ونحب أصحاب رسول الله صلى الله عليه واله وسلم، ولا نُفرط في حب أحد منهم، ولا نتبرأ من أحد منهم، ونُبغض من يُبغضهم، وبغير الحق يذكرهم، ولا نذكرهم إلا بخير، ومن أحسن القول في أصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وأزواجه الطاهرات من كل دنس، وذرياته المقدسين من كل رجس، فقد برئ من النفاق).

أما الشافعي فيرى أن الصلاة على آل محمد من الفرائض وأن من لم يصل عليهم لا صلاة له كما جاء في قصيدته في حب آل البيت:

يا آل بيت رسول الله حبكم
فرض من الله في القرآن انزله
يكفيكم من عظيم الذكر أنكم
من لم يصل عليكم لا صلاة له

وقال رحمه الله في أبيات أخرى:

قالوا ترفقت قلت كلا
ما الرفض ديني ولا اعتقادي
لكن توليت دون شك
خير إمام وخير هادي
إن كان حب الوصي رفضا
فانني ارفض العباد.

ومن المالكية قول الإمام عبد الله بن محمد الأندلسي القحطاني في النونية: (واحفظ لأهل البيت واجب حقهم واعرف علياً أيما عرفان لا تنتقصه ولا تزد في قدره فعليه تصلى النار طانفتان إحداهما لا ترتضيه خليفة وتنصه الأخرى إليها ثاني)

وكذلك الحنابلة في تعظيم آل البيت كما جاء في كتب فقهاؤها وعلمائها:

وقال الشيخ ابن عثيمين رحمه الله في مجموع الفتاوى: إن حب أهل البيت واجب وتنفيذ وصيته واجب أيضا حيث قال صلى الله عليه وسلم: (أذكركم الله في أهل بيتي) ولأن ذلك من كمال الإيمان، لقوله صلى الله عليه وسلم (والله لا يؤمنون حتى يحبوكم لله ولقرابتي).

وكذلك الشيعة فإنهم ليسوا مبالغين ولا مغالين في حب هذه العترة الطاهرة، وإنما يعملون بما أمرهم الله عزَّ وجلَّ وأوصاهم به النبي محمد صلى الله عليه وآله، وكذلك ليس أحدا من المسلمين كافة مهما كان مذهبه أو مشربه ينصب العداة لأهل بيت النبي صل الله عليه وسلم سوى الخوارج الذين تبرأ منهم جميع الفرق والطوائف الإسلامية.

واختم مقالِي هذا بقصيدة كتبها فضولي البغدادي في رثاء سيد الشهداء الحسين (ع):

ماه محرم اولدى مسرة حرامدر
ماتم بوگون شريعتته بر احترامدر
تجديد ماتم شهدا نفعسر دكل
غفلت سراي دهرده تنبيه عامدر
غو غاي كربلا خبرين سهل صانمه گيم
نقض وفاى دهره دليل تامدر
هر ذره اشك گيم دوكلير ذكر ال ايله
سيارهء سبهـر علو مقامدر
هر مد آه گيم جكيلور أهل بيت ايجون
مفتاح روضهء در دار السلامدر
شاد اولمه سون بو واقعه دن شاد اولان گوكل
بر دم بلاؤ غصه دن ازاد اولان گوكل
تدبير قتل آل عبا قيلدين اي فلك
فكر غلط، خيال خطا قيلدين اي فلك
برق سحاب حادثه دن يتغـر جكوب
بربر حوالهء شهدا قيلدين اي فلك
عصمت حرمسراسنه حرمت روا ايكن
بامال خصم بى سروبا اي فلك
صحراى كربلاده اولان نشئه ليلره
ريك روانى سيل بلا قيلدك اي فلك
تخفيف قدر شرعدن انديشه قيلمدين
اولاد مصطفايه جفا قيلدين اي فلك
بر رحم قيلمدين جگرى قان اولانلره
روزكارى بریشان اولانلره
باصدقهء كربلايه قدم شاه كربلا
اولدى نشان تير ستم شاه كربلا
دوشمن اوقينه غير سبر كورميوب روا
ياقمشدى جانه داغ الم شاه كربلا
دود دل بر آتش اهل نظاره دن
ايتمشدى برده دار حرم شاه كربلا
اولدقچه عمرى راحت دل كورميوب دمی
اولمش همیشه همدم غم شاه كربلا
اعدا مقابلنده جكنده صف سپاه
قيلمشدى مد اهی عالم شاه كربلا

باشاه كربلا نه روا بونجه غم سنا
درد دمامم والم دمبدم سكا
اي درد برو الم كربلا حسين
وي كربلا بلالرينه مبتلا حسين
غم باره باره بغريكي ياندردي داغله
اي لاله حديقهء ال عبا حسين
تيغ جفا ايله بدنك اولدى جاك جاك
اي بوستان سبزهء تيغ جفا حسين
ياقدي وجوديني ظلمتسراى دهر
اي شمع بزم بارگه كبريا حسين
دور فلك ايجردى سكا كاسه كاسه قان
اي تشنهء حرارت برق بلا يا حسين
ياد ايت (فضولي) ال عبا حالين ايله اه
گيم يرق آه ايله ياقيلور خرمن گناه

(الترجمة)

حل شهر محرم الابتهاج فيه حرام
إقامة المأتم في الشريعة احترام
إحياء ذكرى الشهداء ليس بمفسدة
بل في غفلة الدهر تنبيه للعوام
أخبار واقعة كربلاء لا تظننها ممهدة
أنها لنقض وفاء الدهر دليل تام
كل دمعة تذرف في ذكر الال أنها
مضرب حظ للبلوغ إلى أعلى المقام
كل زفرة اه تطلق من أجل أهل البيت
مفتاح روضة في دار السلام
لا سعد قلب أسعدته هذه الواقعة
وقلب تحرر من غصة البلاء لحظة واحدة
دبرت قتل أهل الكساء يا زمن
خاطئ فكرك خاطئ خيالك يا زمن
بوميض سحابة الحادثة أفنيت رجالا
وجعلتهم شهداء في العراء فردا فردا يا زمن
ولعصمته ولحرمته كان احترامه واجبا
جعلته للخصم مداسا بلا رأس وارجل يا زمن
الشفاه عطشى في صحراء كربلاء
واللعاب تسيل كسيل البلاء يا زمن
لم تبال بخفض قدر الشريعة
وجافيت أولاد المصطفى يا زمن
لم ترحم من كان كبده ينزف دما
مضطربا في إعصار الأرض الغربية
عندما وطئت قدمه كربلاء شاه كربلاء
صار هدفا لسهام الظلم شاه كربلاء

لم ير غير الصبر لرماح العدا نافعا
وروحه تحترق بنار الاسى شاه كربلاء
دخان القلب كان ناراً للناظرين
واللحریم كان حجاباً شاه كربلاء
لم ينعم القلب بالراحة طوال العمر
كان نديماً دائماً للهموم شاه كربلاء
كان جنود العدى مصطفين قبالة
ونعرتة تجوب العالم شاه كربلاء
يا شاه كربلاء أما تكفيك هذه الهموم
والسقم طرا والألام في كل أن
يا سقما ملؤه الم كربلاء الحسين
واه كربلاء بيلواها ابتلى الحسين
جمرة الهموم أحرقت أحشاءك إربا إربا
يا زنبقة حديقة أهل الكساء الحسين
بنصل الجفاء صار تمزق جسدك
يا بستانا ثمارها أشواك الجفاء الحسين
قد هدم جسدك الدهر دار الظلام
يا قنديل مجلس الكبرياء الحسين
دورة الزمان سقتك دما كأسا تلو كأس
وأحرقك بناره وميض البلاء الحسين
(فضولي) تذكر حال أهل الكساء واطلق الآهات
بوميض الآهات تحترق ببيادر الذنوب.

کرکوکتان باکي یا الیمده دمت دمت گوللرله گونول دولوسو رحمتلي فضولينين محبتيله گلیمشم.
جوق جوق تشکرلر دیلیرم یورک درینین بو کونفراسي قورانلاردان، و دعوت ایدنلردن چوخ کوزال
کيي بو کونفرانس شاعر فضولينين آنادان اولماسينين ۵۳۰ تالیگ مناسبتيله گيجيريلير.

دورت یوز ایلدن چوختور که مشهور بودور که عراقدا کربلا شهرينده شاعرميز دونيايه گوز اچب.
"بونا دلیل اولان آذربيجان علملر اکادیميه سي ترافندهن باکيدا نشر اولنمش شعرلر دیوانين مقدمسده یازیلار
- محمد ابن سلیمان فضولي میلادي ۱۴۹۸ - جي ایلنده کربلا شهرينده انادان اولمشر. أما بروفسور حسین
علي محفوظ بغدادي، الاستاذ مجله سینده بغداد شهرينده چاپ اولونمش ۱۹۷۷ ایلنده ۴۳ نجو صفحه بیان
ایتمش - شاعرميز فضولي بغدادي عراق کرکوک شهرينده "دونيايه گوز آچان آذري شاعري محمد فضولي
بغدادي نین شرفلي آدي بوتون شرق اولکلرنده حرمت و محبتله چکيلير، اونون یاراتيغي محبت ترانه لري
دیبلره ازبر اولان اولکلرده دولاشير قبلرلي اچیب فتح ایلپیتير.

مرحوم بویوک فضولي بغدادي شاعریمیز اوچ (۳) دیلده "ترکي و عربي و فارسي دیلرینده" یازدیغي
اثرلر کاشغردن باشلامش بالکانلارا، قازاندان مصره تک، گنیش بیر ساحه ده پایلاشمیشتر امام حسین علیه
السلامن حرمنن قبله قاپسندان بیر نچه متر آرالیدا شرقین بویوک شاعیري فضولي یاتر. آذربيجان اونو
اوزونون ایلک شاعیري حساب ایدیر، افغانستان، ایران، هندوستان، بالکان تورکلري و ترکیه اونو حرمت
و عزیز توتور.

عراق تورکمانلري ترافندن حرمتله قارشلانیب ومن شخصا گوردم بعضي دونیادان کوچه ن
مرحوملرميز فضولينين دیوانين ازبر ایتمش، و حدیقه السعداء کتابني مجلسلرینده اوخوردولار. و جوانلار
لیلی مجنون کتابيني ازبر ایتمیشتلار ترکلر هفضولي شاعیرمیزی "شاعرلارین باشچيسي"، "هامنین
بروفسوري" و "ترک ادبیاتنین اونجه سي" ادلانديرمشلار.

بویوک ترک یازچيسي عبدالحق صامد اونا "آن بویوک شاعر"، "شیخي"، "شرقین آن بویوک
شاعرلري" اد ویرمیشتر. و چوخ کونفرانسلار فضولينين ادینا قورولموشتور.

۱۹۹۴ ایلنده بغدادتا اونون وفاتنین ۵۰۰ ایلینه حصار اولنمش بین الخلق فستیفال گيجيريلدي فضولينين
مجموعلرینده ان چوخ بحث ایندغي موضوعلار: حقسیزلیقلا، ظالیملارا، مظلومون یانیندا اولماقتیر.

اونون شعرلرنده تصوف، فلسفي، عقلي، اجتماعي و دینی موضوعلار بیر الیگی ایچین عرب، ترک
دیلیلنده بنزرسیز بیر پارچه اولموشتیر، و فارس نطقي اونون حاقیندا معاصرلرین اولان الصادقین دیدی
کیمی. انگلیز شرق شیناسیندا اونون حاقیندا دیدی کیمی همیلتون جاب: "فضولي البغدادي الهاميني بیر فارس
تولوسونون بیر صحیفسینده تاپ مامشیتیر، یا ترک شاعیري داها دوغروسو، اورگینده تاپیب، اوزو ایچین
چکدي، نه اونان اول، نه ده ارخاسینجا هیچ کیمین او یولدا دوها سینین نور ايله بلدیچیلک آیدیب".

اونون معاصري شاعر عهد البغدادي اونون حاقیندا بیله دیمیشتیر: "مولانا فضولي، عیلمده کامل،
فضیلت صنعتینده فضیلتی، اوچ دیلین بلاغتینده تابی - برابري اولمیان، هر جور شعره قادر، ماهر، پروسو
دیادا".

فضولينين اثرلري:

فضولي (۱۲) تورکجه، (۶) فارسجا و (۲) عربجه شعردن کینابلار یازمش. اونلاردان کربلا حاديسه
سي ايله باغلي "حدیقه السعداء" تولوسونو و امام حسین مرسیه سي بارسینده خصوصي قید ایتمشیتیر.

عومورنون صونونوا امام حسین علیه السلامین حرمینده عبادت ایتمگ ایچین تنها قالان فضولي بو
دنیانین راحتلیغیندن، بلالریندن اوزاق دورراق مقدس حرمده چراقلار یانديراردي.

کربلا اونون نزرینده ان یاخشي شهریدی. و کربلا شهريني "مالکین اکسيري" ادلانديردي. و بآء
خستلیکله دونیاسن دیشتي و امام حسینین قبله قابسیندا یاتیر روحو شاد اولسن سون سوزمز:

عراقین فضوليله باشقا اولکلرله مقایسه داها چوخ فخر ایتمیه حقي وار، چونکو او، عراق توبراغندا
دونيايه گوز اچیب، مدرسه له رینده علم اوخویوب، شرقین بویوک شاعیري اولوب اونین ییرینده دفن اولوب

آن سوندا فضولينين ديوانيندان شرفلانيب بير كي شعر اوخويوم حرمتينيزه مرحوم بويوك شاعريميز
مجموعه سينده عربيجه ديلاينده بيامبر اسلامين، و أهل بيتينين، و مخصوص حالته حضرتي علي عليهم
السلامين مدح ايدين شعرلريده وار، بير قصيده ده ديور:

بسدور منه لا اله الا اللهيم
يار اولسا محمد رسول اللهيم

والله ايكيسي داديما بيتمز بالله
لطف ايلمسه علي ولي اللهيم

ولي وصي كامل متكفل
تقي نقي زاهد متورغ

أقام بناء الدين جوداً وطاعة
فأعطى فقيراً خاتماً وهو يركع.

علي ولي الله وصفاً وصورة
ولكن في المعنى مسيح ويوشع

طراوة غصن الشرح من ماء سيفه
هو الأصل منه الأولياء تفرعوا

و شعرلرينده بير:

الحمد لمن أنار قلبي وهدى
والشكر لما فيه من الشوق بدا

ما أمدح وأهيا سواه أبداً
لا أشرك في ثناء ربي أحداً

مرحوم فضولي كتاب وشعرلرده ن باشقا، اوزونده ن صونرا بير نفر قويوب آرخاسيندان ياد داشيني
تزه ليه ن، بودا هجرتين ۱۰ – جو عصرينده عراقين ن گوروكه ملي شاعيرلريندن اولان أوغلو فضلي
البغدادي ئيدي، ئودا أوج ديلاه آتاسي كيمين شعر ئوخويوب يازيب.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİNDƏ ƏHLİ-BEYT SEVGİSİ

Ceyhun Ağayev

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

Şərq-Qərb şöbəsinin, böyük elmi işçisi, f.ü.f.d.

ceyhun.sakiroglu@mail.ru

XVI əsrin görkəmli nümayəndəsi, bütün türk dünyasının böyük şairi Məhəmməd Füzuli dahi mütəfəkkir, istedadlı şair, görkəmli nasir kimi şöhrət qazanmışdır. Bir neçə dildə, müxtəlif mövzu və janrlarda kamil sənət nümunələri ərsəyə gətirən Füzuli türk, fars və ərəb ədəbiyyatının müştərək yetişdirməsi və qanuni varisi kimi yüksəlmişdir. Onun yaradıcılığı ədəbi-mədəni və dini-fəlsəfi dəyərlər üzərində ucalmış, yeni yollar üçün başlanğıc yaratmışdır.

Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı, əsərləri, onun irsi dünya mədəniyyətinə böyük töhfələr vermiş, dünya mədəniyyətini zənginləşdirmişdir. Onun şeirləri söz aləminin ən yüksək zirvəsinə çatmış və poeziyası, poemaları, qəsidələri, qəzəlləri və rübailəri əsrlərdir insanlara böyük mənəvi ruh verir. Şairin yaradıcılığında elmin, fəlsəfənin bir çox sahələri geniş təhlil olunmuş və onun əsərlərində öz əksini tapmışdır. Şairin bütün əsərləri şeir, poeziya, ədəbiyyat nümunələri olmaqla bərabər, eyni zamanda böyük fəlsəfi ideyalar, elmi fikirlər və dini həqiqətləri daşıyır.

Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” (Xoşbəxtlər baxçası) hicri 61-ci (miladi 680-ci) ildə məhərrəm ayının 10-da Kərbəladə baş vermiş faciəvi hadisə ilə bağlı yazılmış əsərdir. Bu əsər ilk dəfə 1845-ci ildə Qahirədə çap edilmişdir. Əsərin Füzuli həyatda ikən köçürülmüş nüsxəsindən (Konya, h. 954) tutmuş yaşadığımız dövrdə yazılmış 300-ə yaxın əlyazma nüsxəsi məlumdur. Bu əsər Füzulinin ilk bədii nəsr əsəridir.

Füzuli “Hədiqətüs-süəda” əsərinin bir çox yerində həzrəti Peyğəmbərin (s.ə.s.) saf və pak olan ailəsindən, Əhli-beytdən xəbər verməkdədir. Onların dəyərindən söhbət açaraq Əhli-beytin toxunulmaz, müqəddəs Peyğəmbər ailəsi olduğunu, onlara tabe olanların nicat tapdıqlarını bildirmişdir. Belə ki, əsərin birinci babının “Bəzi Nəbilər və Rəsullar” fəslinin həzrəti Nuh (ə.s) bölümündə: “Səhih hədisə görə Nuhun gəmisini Əhli-beytin risalətidir” demişdir. Əhli-beytin yolundan gedənlərin azad olacağını bildirərək Nuhun (ə.s) gəmisinə minənlərin nicat tapdıqları kimi, Əhli-beytə tabe olanların da nicat tapacaqlarını bildirmişdir.

Dahi mütəfəkkir əsərin ayrı-ayrı yerində Əhli-beytdən söhbət açaraq onların müsəlmanlara əmanət olmasına baxmayaraq, Rəsulullahın (s.ə.s.) pak ailəsinə Əhli-beytinə istənilən dəyərin verilmədiyini və əmanətə sahib çıxılmadığını ürək ağrısı ilə qeyd etmişdir.

“Hədiqətüs-süəda” əsərinin üçüncü babında şair bu əmanətdən söhbət açaraq oxucunun diqqətini Peyğəmbərin (s.ə.s.) hədislərinə çəkmişdir: “Fəzl bəni Abbasdan rəvayət edir ki, Rəsulullah (s.ə.s.) xəstə olduğu bir gün mübarək başını bağlayaraq mənim əlimi tutdu

və biz otaqdan çıxdıq. Sonra Rəsulullah (s.ə.s.) minbərdə qərar tutaraq üzünü Bilala çevirdi: Xəbər et, xalq toplansın, onlara vəsiyyətim ki, bu mənə axırıncı vəsiyyətimdir”. Bilal səslənərək bütün xalqı topladı və Rəsulallah (s.ə.s.) xalqa: “Ey İslam camaatı, mənə əcəl yaxındır. Ey qövmüm! Heç bir peyğəmbər dünyada əbədi qalmamışdır ki, mən də qalam”. Başqa bir rəvayətdə isə: “Ey qövmüm, sizə təbliği əmr etdim və onu qurtuluşunuza səbəb qıldım və işgəncələrə düçar oldum. İndi halallıq almaq zamanıdır. Kimin mənə haqqı var alsın və kimin nə sualı varsa versin, versin ki, cavablandırım və ağıllarda şübhə qalmasın. Sizə iki şey əmanət edirəm: biri Allahın kitabı, biri də Əhli-beytimdir”.

Füzuli əsərində xüsusilə peyğəmbərimizin (s.ə.s.) Əhli-beytinə verdiyi əhəmiyyətə diqqəti çəkmiş, Rəsulullahın xəstə olarkən belə Əhli-beytini düşündüyünü şeirlə tərənnüm etmişdir. Şair, bu hadisədən sonra Allah Rəsulunun (s.ə.s.) əbədi aləmə köçdüyünü bildirmişdir.

Şeir;

Ağla, ey Zəhra ki, səndən Mustəfadır fəvri olan,

Mustəfa fəvri zəminü asımanı ağladur.

Əfzəli-xəlqi-cihan çıxmış cəhandan lacərəm,

Bu müsibət cümleyi-xəlqi-cəhanı ağladur.

Füzuli “Hədiqətüs-süəda” əsərində oxucusunun diqqətini nəzm və nəsrə Əhli-beytlə bağlı nazil olan ayətlərə və hədislərə çəkərək müsəlmanları Onun Əhli-beyti ətrafında toplaşmağa dəvət etdiyini qeyd etmişdir.

Bu məqalədə M.Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərində Əhli-beyt sevgisi və onların fəziləti haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏR

Aybəniz Həsənova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstıtutunun
İran filologiyası şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, f.ü.f.d.
aybeniz.has@gmail.com*

Müstəqillik elm sahəsində də geniş imkanlar açmış, elmi-tədqiqat işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə güclü təkan vermişdir. Klassiklərimizin yaradıcılığına onomastik nöqteyi-nəzərdən yanaşmaq, dilçi alimlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Məhz bu baxımdan böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı onomastik cəhətdən daha maraqlı və zəngindir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Məhəmməd Füzulinin adı görkəmli şair, Azərbaycan ədəbi dilinin yaradıcılarından biri kimi qalmışdır. O, Nəsimidən sonra ana dilimizdə Azərbaycan şeirinin ən gözəl nümunələrini yaratmış şairdir. Füzuli əsərlərini üç dildə - Azərbaycan, ərəb və fars dillərində qələmə almışdır. “Bəngü-badə”, “Söhbətül-əsmar”, “Həfti-cam”, “Leyli və Məcnun” və s. kimi iri həcmli əsərləri, çoxlu qəzəlləri söz sənətinin ölməz abidələridir. Mənbələrdə onun mükəmməl təhsil alması, dövrün elmlərini dərinlən öyrənməsi barədə məlumat verilmişdir. Şairin “mövlana” adlandırılması da bununla bağlıdır. O, yaradıcılığa erkən yaşlarında başlamış, özünə “Füzuli” təxəllüsünü seçmişdir. Füzuli dövrünün ən böyük şairi olduğu kimi, həm də ən böyük alimi idi. Tədqiqat işində M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasına müraciət edilmiş, əsər onomastik nöqteyi-nəzərdən təhlil edilmiş, antroponimlərin, kosmonimlərin, zoonimlərin necə işləndiyini, ədəbi dilimizə rəngarənglik gətirdiyi, dilin qayda-qanunlarına xələl gətirmədiyini diqqətə çatdırılmışdır. Heç bir bədii əsərin varlığı onomastik vahidsiz mümkün deyildir. Buna görə də onomastik leksikanın əsas mənbələrindən biri bədii ədəbiyyatdır. Bu baxımdan M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması daha səciyyəvidir. Poemada Qeys – Məcnun, Leyli, Leylinin anası, Məcnunun atası, İbn Səlam, Nofəl, Zeyd, Zeynəb və b. antroponimlərdən istifadə edilmişdir. Sənətkar dəqiq, sərrast seçilmiş adlar vasitəsilə elə obrazlar yaradır ki, bu obrazlar həyatı tam qüvvəsi ilə əks etdirir, adlar obrazı fərdiləşdirir, tipikləşdirir, tanıdır. Bədii üslubda çox zaman adla obraz bir-birinə tamamilə layiq olur. Poemada şəxs adlarından ibarət antroponimlərə, zoonimlərə, tək-tək toponimə rast gəlinir.

Antroponim anlayışına şəxslə bağlı hər bir xüsusi ad kateqoriyası daxildir. Məsələn: şəxs adları, soyadlar, ata adları, ləqəblər, təxəllüslər və titullar. Dildəki antroponimlərin rolu və vəzifəsi eyni deyildir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə cəmiyyətdə işlənən antroponimlər bir-birindən fərqlənmişdir. Azərbaycan xalqının qədim yaşayış dövründə ancaq şəxs adları buna parlaq misaldır. Əsl şəxs adları əsas adlar qrupuna daxil olub, insana doğulduğu vaxtdan etibarən verilir, həmin dövrdə də rəsmiləşdirilir.

Yer üzündə dinindən, irqindən asılı olmayaraq hamının əsl adı var, adsız insan yoxdur. Əgər şəxs adları təkrar işlənməsəydi, o zaman dünya əhalisinin sayı qədər şəxs adı mövcud olardı. Əsl şəxs adları şərti xarakter daşıyır. Hər kəs öz adı ilə bütün cəmiyyət üzvləri arasında tanınır. Ad insanı tanıdır, adla insan vəhdətləşir, birləşir: ad insana, insan ada bağlanır. İnsanın qüvvəsi, qüdrəti ilə ad güc alır. Ona görə də adla insan bir-birinə layiq olmalıdır. Həmin dövrdə soyad, ata adı, titul, ləqəb və s. antroponimik kateqoriyalar ya tamamilə işlənməmiş, ya da çox az işlənmişdir. Azərbaycan xalqının adət-ənənəsinə soyad, əsasən, XIX əsrdən daxil olmuşdur. Əsərdə - həmin dövrdə ata, ana adlarının işlənmədiyini üçün, Məcnunun atası, Leylinin anası obrazlarının adı yoxdur. Poemada işlənmiş antroponimlər - şəxs adları, “Leyli, Nofəl” kimi adlar əsrlər keçərək bu gün də, valideynlər tərəfindən oğlan və qız uşaqlarına verilən adlardır. Əsərdə Zöhrə, Mah, Mehr, Ay və b. kimi kosmonimlər, Ahu, bülbül kimi zoonimlər, lalə, bənövşə kimi fitonimlər işlənmişdir.

“Leyli və Məcnun” Füzuli yaradıcılığının yüksək zirvəsidir. XV əsrdən başlayaraq türk dilində bir çox “Leyli və Məcnun” əsərləri yaranmışdır ki, bunların içərisində geniş şöhrət qazanıb nadir sənət nümunəsi kimi əbədiləşən Füzuli poeması olmuşdur.

Mirzə Cəlil Füzulinin ədəbiyyat tariximizdəki müstəsna mövqeyini dürüst qeyd edir, onun sənətinin, ədəbi məktəbinin ölməzliyinə inanır, əsrlər boyu ədəbi nəsillərin ondan öyrəndiyini və öyrənəcəyini göstərir.

QƏRBİ AVROPA ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA FÜZULİ YARADICILIĞININ TƏDQIQI

Lalə Əliyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, fil.ü.f.d., dosent
lalanazali@gmail.com*

Zəngin irsə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatı bütün dünya şərqşünaslarının diqqətini həmişə özünə cəlb etmişdir. Bizdə olan materiallardan da göründüyü kimi, Qərb şərqşünaslarının klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tanışlığı XVI əsrdən başlamış və artıq XVIII əsrdən tərcümə olunmağa və öyrənilməyə başlandı.

İngilis şərqşünasları Füzuli yaradıcılığına xüsusi diqqətlə yanaşırdılar. Bu, ilk növbədə, Füzulinin poetik istedadının gücü və insanlığı ilə izah edilməlidir. Təsadüfi deyil ki, nadir incilər yaradan Füzuli irsini tədqiq edən ingilis alimləri ondan heyranlıqla danışirlar.

Alman şərqşünası Hammer Purqstall Füzulinin ilk tədqiqatçısı sayılsa da, türk dilini zəif bildiyi üçün şairi Qərb oxucusuna bacarıqla tanıta bilməmişdir. Üstəlik, şair haqqında bir sıra düzgün olmayan mülahizələr də söyləmişdir.

İngilis şərqşünası Çarlz Rionun kataloqlarında Füzuli əsərlərinin əlyazma siyahılarının təsviri, eləcə də digər ingilis tədqiqatçıların Füzulinin tədqiqi Füzuli ədəbi irsinə marağın artmasının gözəl təsdiqidir. Tədqiqat göstərdi ki, Azərbaycan şairinin Qərbi Avropada populyarlaşdırılmasında ingilis şərqşünası, şərq poeziyasının gözəl bilicisi, Füzulini ilk dəfə elmi cəhətdən tədqiq edən Elias Con Vilkonson Gibbin xidmətləri əvəzsizdir. Həqiqətən də ingilis alimin Füzulinin həyat və yaradıcılığı haqqında verdiyi məlumatlar elmi mahiyyəti, tərcümələri isə poeziyası ilə seçilir. Bütün Avropa şərqşünaslarından fərqli olaraq ilk dəfə olaraq “Füzuli Azərbaycan şairidir” deyən Gibb olmuşdur. Beləliklə, onun haqqında yanlış mühakimələrə son qoydu.

Müxtəlif millətlərə mənsub ingilisdilli alimlərin əsərlərində də Füzuli haqqında məlumatlara rast gəlirik. Məsələn: Nəcibullah, Müğdət Mənsuroğlu Əbdulqadir Qaraxan Füzulinin yaradıcılığı üzərində kifayət qədər qısa dayanır, lakin öz sələflərindən irəli gedir. İtalyan alimi Alessio Bombaçi Füzulinin ədəbi irsinə xüsusi maraq göstərmiş, şairin həyat və yaradıcılığını diqqətlə öyrənməyə çalışmışdır. İtaliyalı alimin Füzuli haqqında söylədiyi mülahizələri onun “Türk ədəbiyyatı tarixi”ndə geniş ön sözdə ifadə etmişdir.

Tədqiqatçılar Füzuli yaradıcılığı haqqında nəzəri mühakimələrlə yanaşı bəzən onun əsərlərini də tərcümə edirdilər. XIX əsrdən başlayaraq şairin əsərləri ingilis dilinə tərcümə olunmağa başlandı. Füzulini ingilis dilinə ilk tərcümə edən Gibb olmuşdur. O, türk dilinin gözəl mütəxəssisi idi ki, bu tərcümələrinin uğuru. Şairin əsərlərini ingilis dilinə İrina Jeleznova, Sofi Khoury, Alessio Bombachi, Bernard Lewis və başqaları çevirmişlər.

İngilis şərqşünaslarının Füzuli haqqındakı mühakimələri öz dərinliyi, sədaqəti və elmi xarakteri ilə alimlərin rəğbətini çoxdan qazanmışdır.

Tərcümələrə gəlincə, demək lazımdır ki, bəzi nöqsanlara baxmayaraq, onlar ingilis oxucusunun Füzulinin poetik xəzinəsinə nüfuz etməsinə şərait yaradıb. Orijinalı ingilis tərcüməçilərinin tərcümələri ilə müqayisə etmək və ya ingilis mətnlərini tutuşdurmaq nəticəsində dissertasiya müəllifi bir tərəfdən Azərbaycan şairinin yaradıcılığına böyük maraq göstərir, digər tərəfdən isə ən uğurlu tərcüməni müəyyən etməyə çalışır, orijinala yaxındır.

Yuxarıdakı araşdırmalardan da görüldüyü kimi, Füzuli tərcüməçiləri arasında ən şərəfli yer Qibbə məxsusdur. Qibbin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti odur ki, o, şairin üslubunun, poetik xüsusiyyətlərinin, məzmununun qorunub saxlanmasına nail olmuş yeganə tərcüməçidir.

İstedadlı şairin əsərlərinin Avropa dillərinə tərcüməsi davam edir və davam etdiriləcək. Bu da onunla izah olunur ki, Füzuli poeziyası əsrlər boyu yaşayan, təravətini itirməyən poeziyadır.

“GÜLŞƏN-ABAD” ƏSƏRİNDƏ FÜZULİ TƏSİRİ

İnci Qasımlı

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsi,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent,
iqasml@mail.ru*

Bu il 530 illiyi qeyd olunan Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında əsaslı yer tutan, Şərq xalqları ədəbiyyatına güclü təsir göstərən, zəngin ədəbi irsə malik olan, orta əsr ədəbiyyatımızda ana dilində yaranan şeirin, lirik poeziyanın ən böyük yaradıcılarından biri olmuşdur. Füzulinin sənəti, zəngin şeir yaradıcılığı öz xalqının malik olduğu böyük ədəbi-bədii mirasa əsaslanır. O, üç dili mükəmməl bilməsi sayəsində türkdilli xalqların mədəniyyətini, fars və ərəb dillərində yaradılmış elmi, ədəbi abidələri əsaslı sürətdə öyrənmiş mütəfəkkir bir sənətkardır. Bunun nəticəsidir ki, demək olar ki, bütün türkdilli ədəbiyyatda Füzuliyə nəzirələr və ya onun əsərlərindən təsirlənərək yazılan əsərlər vardır.

Şəmsəddin Sivasi demək olar ki, 400 il əvvəl yaşamış bir təsəvvüf şairidir. Türk ədəbiyyatında tanınmış dörd Şəmsidən biridir. Həm yazdığı əsərlərlə, həm də Xəlvətiyyə təriqətinin bir qolu olan Şəmsiyyə təriqətinin qurucusu kimi dövründə tanınmış sufilərdən biri olmuşdur. “Gülşən-abad” əsəri Füzulinin “Meyvələrin söhbəti” əsəri kimi şeir dili ilə qələmə alınmışdır. Bu əsərlərin ikisi də tamamilə təsəvvüfi fikirlə yazılmış əsər olduğu kimi, həm də bir nəsihətnamədir. Hekayələrin baş verdiyi məkanlar təsəvvüf məclisidir. “Meyvələrin söhbəti”ndə məclis bostanda olduğu kimi “Gülşən-abad” əsərində də məclis bağda baş verir. Müridlərin şeyxi “Gül” və onun müridləri olan çiçəklər zikr üçün toplanırlar. Hər iki əsərdə əsas məsələ meyvələrə, çiçəklərə ibrət gözü ilə baxmaq və onların verdiyi xəbərə qulaq asmaqdır. Meyvələrin və çiçəklərin simvolizə etdikləri xarakterlər nəfsin tərbiyəsinin əsas hədəfləridir. İnsanın daxilində yaxşılıqlar və pisliklər birlikdə yaşayır. İnsanın vəzifəsi bu duyğuları idarə edə bilməkdir. Pis olanlardan xilas olmaq, yaxşılarla ünsiyyət qurmaq lazımdır. Əsərin süjet xətti Füzulinin “Meyvələrin söhbəti” əsəri ilə demək olar ki, eynilik təşkil edir.

Füzulinin “Meyvələrin söhbəti” əsəri ilə Sivasinin “Gülşən-abad” əsərlərini hərşeydən əvvəl hər ikisinin alleqorik janrda yazılması birləşdirir. Hər iki əsərdə aqıl şəxs bağçaya gedir. Orada gördüklərini sənətkarlıqla qələmə alır. “Söhbətül-əsmar” bağda meyvələr alça, alu, giləs, ərik, alma, armud, əncir, heyva, narınc, badam, bostandakı xiyar, qavun, hindvanə canlandırılıb danışdırıldığı kimi, “Gülşən-abad” əsərində bağcadakı zəfəran, sünbül, bənövşə, lalə, süsən, zanbaq, nilufər, nərgiz, qızılgül hər biri özünəməxsus zərifliklə dil açıb insan kimi danışır. Məsnəvi nəzm şəklinin istifadə olunduğu hər iki əsərdə Allaha təzim, Peyğəmbər və əshabına mədhiyyə yer alır. Daha sonra eynilə “Meyvələrin söhbəti”ndə şair meyvələrin olduğu, “Gülşən-abad” əsərində isə çiçəklərin olduğu bir məclisə

gəlir. Ən sondakı söhbət şairin həqiqəti anlamasına köməkçi olur. Biri çiçəklər, digəri meyvələr vasitəsi ilə ilahi eşqə və sirlərinə vaqif olur. Hər iki əsərdə təsəvvüfi didaktik bir məsnəvi olduğu üçün bəzəkli bir dilə sahib deyildir. Anlaşılmayan cümlələrdən uzaq bir dil ilə nəzm ediləblər. Sivasi “Gülşən-abad” əsərində Füzulinin adını anır, əsərin yazılmasında ondan təsirləndiyini etiraf edir:

*Tənəzzül eyləyib, pəs sənə vardum,
Yüzim xakinə sürüb, şeyxə vardum.
Dedim ey cümlənin əsli-üsuli,
Qapuna gəldi bu əbdi Füzuli
(Şəmsəddin Sivasi “Gülşən-abad” əsəri)*

Bu etirafa, əsərlərindəki açıq nəzərə çarpan forma, süjet yaxınlığına baxmayaraq, aralarında məzmun və ideya fərqi də mövcuddur. “Meyvələrin-söhbəti” əsəri məzmunu, ruhu, ideya motivləri etibarilə Füzulinin öz yaşadığı həyatla, mühitlə, “Gülşən-abad” əsəri isə Şəmsəddin Sivasinin həyatı və mühiti ilə birbaşa bağlıdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİYƏ GÖRƏ PEYĞƏMBƏRLƏRİN GÜNAHSIZLIĞI MƏSƏLƏSİ: MƏTLƏÜL-ETİQAD ƏSƏRİ ƏSASINDA

Aslan Həbibov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Din və ictimai fikir şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
i.ü.f.d. dosent
habibovaslan@yahoo.com*

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli etiqada dair görüşlərini “Mətlə ül-etiqad fi-mərifəti-l-məbdəi vəl-məad” adlı traktatında təqdim etmişdir. Füzuli rükndən ibarət bu traktatın dördüncü rükünü, “Peyğəmbərliyə və ona aid olanlara dair biliklərə” həsr etmişdir.

Rükünün “İnsanların peyğəmbərə olan ehtiyacı haqqındadır” adlı birinci babında Füzuli insanların peyğəmbərlərə möhtac olduğunu bir neçə dəlil ilə sübut etməyə çalışır.

İkinci babı isə “İsmət (peyğəmbərin günahsızlığı)” haqqındadır. Üçüncü babda “Bizim peyğəmbərin peyğəmbərliyi”, dördüncü babda isə Məhəmməd Peyğəmbərin digər peyğəmbərlərdən üstünlüyündən bəhs olunur.

Məhəmməd Füzulinin peyğəmbərlərin günahsızlığı ilə əlaqədar görüşünə gəldikdə hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, o peyğəmbərlərin məsumluğuna inanır. Füzuli bunu “Peyğəmbərlik günahsızlıq tələb edir” cümləsi ilə ifadə edir.

Daha sonra o müxtəlif kəlam məktəblərinin günahsızlığa dair fikirlərini təqdim edir. Daha sonra isə isməti rədd edənlərin sübutlarını təqdim edərək cavablandırmağa çalışır.

Füzuliyə görə peyğəmbərin günahsız olmasını rədd edənlər bir neçə səbəbə əsaslanır. Bunlardan birincisi isə Quran ayələridir. Belə ki, Quranda “Adəm günah işlədi” (Taha 121) və “Səni şaşqın vəziyyətdə görüb yola gətirmədimi?” (Zuha 7) kimi ifadələr açıq şəkildə peyğəmbərlərin günah işləyə biləcəyini göstərir.

İkincisi isə ismət elə bir xüsusiyyətdir ki, ona malik olan şəxsi günah etməkdən çəkindirir. Əgər belə bir xüsusiyyət peyğəmbərdə olarsa və buna görə o günah etməzsə (günah edə bilməzsə) deməli o, savaba layiq olmaz.

Üçüncüsü Qurani-Kərimdə Həzrət Peyğəmbərə “(De ki,) mən də sizin kimi bir adamam” (Kəhf 110) buyrulur. Bu o deməkdir ki, insan günahsız ola bilməz. Belə olmasaydı onunla mələklərin fərqi olmazdı.

Peyğəmbərlərin günahsızlığını rədd edənlərin sübutlarını təqdim etdikdən sonra Füzuli bu iddiaları cavablandırmağa çalışır. Ona görə birinci dəlilə iki yolla cavab vermək mümkündür. Birincisi, Quran təfsir edilə bilər və onu təfsir etməkdən heç bir zərər gəlməz. İkincisi, mübarizə vasitəsilə (aydın olar), çünki əgər müəyyən bir ayə yalan ola bilən bir günaha dəlalət edərsə, eyni zamanda həmin günahın düzgünlüyü ehtimalının olmamasını da doğurmuş olur.

Füzuli ikinci dəlilə də iki yolla cavab verir: “Birincisi odur ki, məsumluq, aid olduğu şəxsin günah etməsinə mane olsa belə, həmin şəxsin ixtiyarını əlindən almır. Necə ola bilər ki, bir şəxs ibadətə aid işin kəmiyyəti, növü və gecikməsi barədə faili muxtar olsun, lakin ibadət ilə günahı (bir-birindən seçib ayırmaq işində) olmasın?! İkincisi, günah etmək elə bir işdir ki cəza ilə nəticələnir. Günah etməmək insanın öz vəziyyətində qalmasından (fəaliyyətsizliyindən) ibarətdir. Halbuki ancaq əməllər (fəaliyyətlər) səvaba layiqdir.” Elə isə bu şəkildə bir irad yersizdir.

Üçüncü dəlilə gəldikdə Füzuli buna üç yolla cavab verir. “Birincisi, insanda günahsızlıq əsasdır. Günah isə sonradan baş verən bir işdir və əməlin şüurlu olaraq yerinə yetirildiyi zaman baş verir. Nə üçün bəzi şəxslərdə əsas vəziyyətin davamı və bu vəziyyətin təsadüfi olaraq baş verən bir iş vasitəsilə dəyişilməməsi mümkün olmasın? İkincisi, insanlarda adət fitri bir xüsusiyyətdir. Nə üçün bəzi şəxslərin, ibadətlə çox məşğul olduğuna görə, günaha heç də etina etməməsi mümkün olmasın? Üçüncüsü, günah elə bir tərkib hissəsi deyildir ki, onsuz insan mükəmməl olmasın. Bəzi şəxslərin öz tanrısına qətiyyənlə müxalifət etməməyə müvəffəq olması nə üçün qəbul edilməsin?”

Beləcə Məhəmməd Füzuli sübut etməyə çalışır ki, peyğəmbərlər məsumdurlar və bu mümkündür.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA İSLAMİ DƏYƏRLƏRİN BƏDİİ ƏKSI

Yaqub Səmədov

ADPU-nun Ağcabədi filialı,

t.ü.f.d., dosent

yaqub.semedov63@mail.ru

Öz yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatına böyük töhfələr verən, Azərbaycan klassik poeziyasını daha yüksək zirvələrə qaldıran Məhəmməd Süleyman oğlu Füzuli 1494-cü ildə İraqın Kərbəla şəhərində anadan olmuşdur. Füzuli sözünün hərfi mənası çox danışan deməkdir. Bayat tayfasından olan, mükəmməl təhsil alan yaradıcılığa gənc yaşlarında başlayan və Azərbaycan dilinin inkişafında müəyyən rol oynayan, bu dahi şəxsiyyət savadlı olduğu üçün (tarix, fəlsəfə, tibb və başqa elmlər üzrə) zamanında ona **“Molla”, və ya, “Mövlanə Füzuli”** də deyirdilər. **Əhdü Bağdadi isə “Gülşənüş şüara” (“Şairlərin gülşəni”)** əsərində onu dövrünün alimi adlandırmışdır. Şair əsərlərini əsasən üç dildə (azərbaycan, ərəb və fars) yazmış, poeziyanın epik və lirik növlərinin imkanlarından məharətlə istifadə edərək həm nəsr, həm də nəzm üslubunda bənzərsiz nümunələr yaratmışdır. Digər tərəfdən, onun yaradıcılığı Azərbaycan, fars və ərəb ədəbi dilinin çulğalaşması ilə, şiə və sünni inanclarının uzlaşması ilə də diqqəti cəlb edir.

Məhəmməd Füzuli klassik şeirin əksər janrlarına müraciət etsə də, lakin onun yaradıcılığında qəsidə janrı demək olar ki, mühüm yer tutmuşdur. Xüsusilə, onun “Su” rədifli qəsidəsi özünün dərin fəlsəfi məzmununa, bədii sözün qüdrətinə və ilahi eşqin vəsfinə görə şairə böyük şöhrət qazandırmışdır. Rədifli “su” olduğuna görə bu qəsidəyə belə ad verilmişdir. Əsərdə su rəmzi mənə daşısı da, lakin əslində o hökmlərin təməl nöqtəsi hesab edilir. Şair bu qəsidəsində islam dinin banisi olan Məhəmməd peyğəmbəri ilahi sevgi və dərin məhəbbətlə vəsf etmişdir.

Füzulinin “Tərcümeyi-Hədisi-ərbəin” əsərində isə İslam dininin əsas prinsipləri Qurani-Kərimdən sonra hədislər vasitəsilə açıqlanır.

Ümumiyyətlə, Füzuli yaradıcılığında dini motivlər qırmızı xətt kimi keçir və onun mərkəzində isə ilk növbədə, Əhli-beyt sevgisi durur. İstər şairin qəzəl və qəsidələrində, istərsə də “Hədiqətüs-süəda” və “Mətləül-etiqaq” və s. bu kimi əsərlərində bu sevgi özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Füzulinin müqəddəs torpaqlarda yaşayıb-yaratması, Kərbəla-da İmam Hüseyin hərəmində xidmət etməsi və orada torpağa tapşırılması da bu görkəmli şəxsiyyətin dini dəyərlərə necə sadıq olduğunu bir daha sübut edir. Xüsusilə, şairin nəsr ilə yazdığı “Hədiqətüs-süəda” əsəri, 10 bab və xatimədən ibarətdir. Bu əsərin ən dəyərli cəhəti ondan ibarətdir ki, əsərdə, əziz Peyğəmbərimizin başına gətirilən müsibətlərdən belə söz açıldığı zaman Kərbəla vəqifsinə, İmam Hüseyinin və onun vəfalı yoldaşlarının şəhadətinə işarə vurulmuş, peyğəmbərlərin müsibətləri ilə İmam Hüseyinin müsibətləri arasında əlaqə təsvir olunmuş və ya müqayisə edilmişdir. Şairin bu tezisdə yuxarıda adı çəkilən digər,

“Mətləlül-etiqađ” əsərində də onun dini fəlsəfi görüşləri öz əksini tapmış, peyğəmbərlərə və imamlara olan ilahi sevgisi yüksək bədii ustalqla tərənnüm edilmişdir.

Beləliklə, Fizuli irsi islam mədəniyyətinin zənginləşməsində, təbliğində əhəmiyyətli rol oynamış və bu istiqamətdə mühüm tədqiqat işlərinin aparılmasına zəruri ehtiyac var.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR FÜZULİ ƏNƏNƏSİNİN DAVAMÇISI KİMİ

Ulduz Qəhrəmanova

ADPU-nun “Ədəbiyyat” kafedrası,

baş müəllim, f.ü.f.d.

ulduzkahraman1@gmail.com

M.Ə.Sabir istiqlal ideyalarını, əslində, bütün yaradıcılığında izləmişdir. Bununla belə, onun bəzi əsərləri birbaşa istiqlalın tərənnümünə həsr edilmiş, istiqlalın düşmənlərinin iç üzünü açılmışdır. Bu cür mövzulara həsr edilmiş satiralarda M.Ə.Sabir M.Füzuli əsərlərindən də bəhrələnmişdir. Sabirin düşmüş olduğu ilk ədəbi mühit həmin bu Füzulışünaslar, onu izləyənlər mühiti idi. Sabirin müəllimi, ustadı olan Seyid Əzim Şirvani də qəzəldə Füzuli yolunu davam etdirən sənətkarlardan olmuşdur. Sabirin şeir-sənət dünyasına hələ ilk qədəmlərini atdığı dövrdə ədəbi aləmdə M.Füzuli təsiri və poeziya ənənələri son dərəcə güclü idi. Demək olar ki, bütün şairlər özlərini Füzuli şagirdi və davamçısı hesab edir və bununla böyük fərəh duyurdular. C.Xəndan həmin şairləri “Füzulışünaslar”, yəni Füzuli davamçıları adlandırmış, Sabirin ustadı S.Ə.Şirvanini isə haqlı olaraq, qəzəldə ən böyük “Füzulışünas” hesab etmişdir.

Məlumdur ki, M.Ə.Sabirin yaradıcılığına S.Ə.Şirvani və M.Füzuli yaradıcılığının böyük təsiri vardır. Bu təsirlər onun (M.Ə.Sabirin) yaradıcılığının orijinallığına mane ola bilməmişdir. Doğrudan da, Füzuli cazibəsinə daxil olub, sonra bu cazibədən xilas olmaq, həm də ondan bəhrələnib tamamilə yeni aləm yaratmaq yalnız Sabir kimi qüdrətli şairə, sənətkara nəsis ola bilərdi. Bundan başqa, sabirşünaslıqda son dövrdə göstərildiyi kimi, Sabirin 1905-ci il rus inqilabına qədər ancaq qəzəl-qəsidə yazması, inqilabdan sonra isə birdən-birə satiraya keçməsi haqda fikir elmi həqiqətə heç də uyğun bir fikir deyil. Bu mövqeyin özündə də bolşevizm ideologiyasının təsiri vardır.

Konkret olaraq M.Füzuli və M.Ə.Sabir mövzusunda 1960-cı illərdə geniş toxunulmuşdur. Bunlardan mərhum professorlar Mirzağa Quluzadə, Əkrəm Cəfər, Əziz Şərif və b. göstərə bilərik. Bu alimlər özlərinin elmi araşdırmalarında əsasən, M.Ə.Sabirin M.Füzulinin və digər klassiklərin əsərlərinə yazdığı bənzətmə, nəzirə, parodiya və sairədən müqayisə yolu ilə bəhs etmişlər. Məsələn: Filologiya elmləri doktoru Yaqub Babayev “Sabir və klassik poeziya” adlı məqalə-tədqiqatında şairin ayrı-ayrı sələflərinin poetik irslərinə müraciətinin bəzi konkret nümunələrini təhlil etmişdir. Müəllif göstərir ki, Sabirin klassik poeziyaya bağlılığından danışarkən iki Sabiri ciddi şəkildə bir-birindən fərqləndirmək lazım gəlir.

Y.Babayev, birinci Sabir deyəndə Füzuliyənə qəzəllər müəllifini, ikinci Sabir deyəndə isə inqilabi satira banisini nəzərdə tutur. Sonra o, Sabirin “Ey annın ay...” qəzəlini nəzərdə tutaraq fikrini belə tamamlayır: “Sənətkarın (M.Ə.Sabirin – U.Q.) cəmi dörd beytdən ibarət kiçik bir qəzəli vardır. Bu qəzəldə müəllif orta əsrlər Şərq şeirinə kəskin bir parodiya ilə

cavab verir. Daha doğrusu, eyni janrda Şərq şairlərinin qəzəl və başqa janrlarda əsrlərcə vəsf etdiyi qəzəli məsxərə obyektinə çevirir.

Göründüyü kimi, Sabirin nəzirəçilikdə, klassik irsə münasibətdə də orijinal, təqliddən uzaq bir yol tutduğunu xüsusi olaraq nəzərə çatdırmışdır. Sabirin nəzirəçilikdə də öz orijinallığını qoruyub saxladığını bildirmişdir. M.Ə.Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsulları çoxsahəli və rəngarəngdir. Belə ki, Sabir öz inqilabi-satirik ideyalarını daha parlaq ifadə etmək üçün Füzuli sənətini köməyə çağırır, düşmənlərinə daha sərrast, kəskin zərbələr vurmaq məqsədi ilə onun lirikasındakı kamil forma ünsürlərindən, büllurlaşmış bədii təsvir vasitələrindən istifadə edir; sanki Füzuli ilə müttəfiq olur. İstər bütün parodiyalar yaradarkən Füzulidən götürdüyü forma, bədii ifadə vasitələrində, istərsə də onun lirikasındakı bəzi ənənələri davam və inkişaf etdirdikdə Sabir bədii-ictimai fikir tarixinə yeni həqiqətlər, yeni surətlər gətirən novator sənətkar olaraq qalır.

FÜZULİNİN HAQQ YOLÇULUĞU VƏ İLAHİ EŞQ ANLAYIŞI

Rəna Rzayeva

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

İran filologiyası şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, dosent

rzayeva1958@icloud.com

Füzulinin ilahi eşq anlayışının nüvəsində insanın Allaha olan sonsuz sevgisi və özünü təslim ideyası durur. Şairin bir çox əsərləri eşqin insanın ruhunu təmizləyərək onu ilahi nurun mənbəyinə – Allaha qovuşduracağına olan dərin inancını əks etdirir. Füzuli üçün eşq həm mənəvi inkişafın, həm də Haqqa qovuşmanın vasitəsidir. Bu baxımdan, onun poeziyasında eşq bəşəri məhdudiyətləri aşaraq, ruhun yüksəlişinin simvolu kimi təqdim edilir.

Füzuli eşqin cəfa dolu bir yol olduğunu da qəbul edir, çünki bu ruhi səyahət insanı öz nəfsindən uzaqlaşdıraraq, tamamilə Allaha yönəlməyi tələb edir. Onun yaradıcılığında bu mənəvi yol həm daxili mübarizələrlə, həm də mənəvi təmizlənmə ilə müşayiət olunur. Füzuli özünün «Leyli və Məcnun»unda dünyəvi sevgidən çox, eşqin Allaha yönəldən bir yolçuluq olduğunu vurğulayır.

Füzulinin əsərləri insanın öz nəfsi ilə mübarizəsini, ilahi eşqin qüdrəti ilə nəfsinə üstün gəlib yüksələcəyini işıqlandırır.

Şairin divan yaradıcılığında da qabarıq görünən ilahi eşq anlayışı “Leyli və Məcnun” məsnəvisində daha sistemli bir şəkil alır. Buna görə də Füzulinin bu əsərində insan ruhunun Allah ilə birləşmə arzusu və bu yolda keçilən mənəvi səyahəti əks etdirən simvolika ön plandadır.

Füzulinin ən məşhur əsəri olan “Leyli və Məcnun” mənəvi eşqin və ruhani axtarışların klassik bir nümunəsidir. Məcnunun Leyliyə olan sevgisi yalnız bəşəri bir duyğu deyil, həm də onun Allaha olan sonsuz sevgisinin təəcəssümüdür. Məcnunun Leylinin yolunda çəkdiyi əzab ruhun mənəvi kamilliyə doğru yolçuluğunu simvolizə edir.

Füzulinin qəzəllərində də ilahi eşqin ifadələri geniş yer tutur. Onun qəzəllərinin əksəriyyətində Allaha olan sevgi, bu sevginin insanı hansı ali mərtəbələrə yüksəldə biləcəyi dilə gətirilir. Məsələn, şair

Qədənərəl-eşqə-lil-üşşaqi minhacəlhüda!

Saliki-rahi-həqiqət eşqə eylər iqtida

mətləli qəzəlində eşqin aşıqlər üçün hidayət yolu olduğunu vurğulayır.

Şair eşq işığından söz açarkən "Tövhid işığı"nı nəzərdə tutur.

Həmin qəzəlin növbəti beytində deyir:

Eşqdır ol nəşeyi-kamil kim, ondandır müdam

Meydə təşviri-hərarət, neydə təsiri-səda

Bu beytdə əsas məqsəd insanın içindəki ilahi eşqin aparıcı, daha kamil həyata yönəldən qüvvə olmasını nəzərə çatdırmaqdır.

Füzuli yaradıcılığı boyunca ilahi eşqi mənəvi bir yolçuluq kimi qəbul edərək, onun həm zahiri, həm də batini tərəflərini işıqlandırır. Eşqin qüdrəti ilə insanın öz nəfsi ilə mübarizəsində qalib gəlməsi və nəhayət, ilahi məhəbbətə çatması bu səyahətin, bu yolun məqsədidir.

Füzulinin əsərlərində tez-tez rast gələn bir başqa mövzu isə şairin Allaha xitablarıdır. Bu müraciətlərdə Füzuli Allahın lütfü, mərhəməti və sevgisinin qüdrətini yüksək qiymətləndirir, eyni zamanda insanın Ona olan sonsuz ehtiyacını və təslim olmaq arzusunu ifadə edir. Məsələn,

Ya rəb, o bidərdin özün sal qəlbinə sevda qəmi,

Olsun bizim aləm kimi qəmli onun da aləmi.

mətləli qəzəl buna bariz nümunədir.

İlahi eşqlə başlayan bu yolçuluq həm də insanın öz mənəvi kamilliyinə doğru yol açmaq cəhdi kimi nəzərdə tutulmuşdur.

MÜASİR ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN MƏHƏBBƏT LİRİKASININ ÖYRƏDİLMƏSİ İMKANLARI

Bilal Həsənli

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti,
Əməkdar müəllim, ped.ü.f.d.,
bilalhasanli@yahoo.com*

Dünya ədəbiyyatının korifeyləri sırasında layiqli yer tutan, üç dildə - ana türkcəsində, fars və ərəb dillərində irfani və həyati problemləri əks etdirən nadir poeziyası, hikmət xəzinəsi olan lirik və epik əsərləri ilə şöhrət tapmış M.Füzulinin lirikasının müasir ədəbiyyat dərslərində öyrənilməsi şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Sənətkar farsca “Divan”ına yazdığı müqəddimədə qəzəlin mübhəm ibarələrdən uzaq, məhəbbət mövzusu üçün uyğun olduğunu göstərdiyi kimi, öz qəzəllərinin sənətkarlıq və mənaca dərinliyindən, ilahi və dünyəvi məhəbbətin bədii əksindən də xüsusi bəhs edir.

X sinifdə müasir ədəbiyyat dərslərində M.Füzulinin “Məni candan usandırdı” qəzəlinin öyrənilməsinə 2 saat ayrılışdır:

1. “Məni candan usandırdı” qəzəli. Məzmun üzrə iş - 1 saat
2. “Məni candan usandırdı” qəzəli. Təhlil üzrə iş - 1 saat

Dərsdə müzakirə əsasında tədqiqat sualı müəyyənləşdirilir: “Məni candan usandırdı” qəzəlində şairin oxucuya çatdırmaq istədiyi başlıca fikir nədir?

Şagirdlərin diqqəti əsərdəki aşiq obrazını səciyyələndirən cəhətlərə cəlb edilir. Təqdimatlarda aşiq obrazının təhlili ilə əlaqədar qeyd edilir ki, aşıqın şikayətləri onun bədbin ovqatını əks etdirir. Sevgidə uğursuzluğa düçar olan aşiq əsərdə ona laqeyd olan sevgili ilə qarşılaşdırılır. Uğursuz aşıqın ahından fələklər yansa da, muradının şamı yanmır. O, bədbin bir ovqatdadır. Buna səbəb başqalarına xoş münasibət göstərən sevgilinin onun dərindən xəstə düşən aşıqə biganə qalması, dərdinə dərman olmamasıdır.

Aşıqın sonrakı məzəmmətindən aydın olur ki, həssas aşıqın çəkdiyi iztirabların səbəbi həm də öz dərini, sevgisini gizli saxlamasıdır. Lirik qəhrəmanı narahat edən sevgisini, çəkdiyi əzabları bivəfa saydığı yarın başa düşməyəcəyi, onun hissələrinə inanmayacağıdır.

*Qənim pünhan tutardım mən, dedilər yarı qıl rövşən,
Desəm, ol bivəfa bilməm, inanarmı, inanmazmı?*

Hicran gecələrində canı od tutub yanan, qanlı göz yaşı axıdan aşıqın ahı, əfğanı xəlqi oyatsa da, qara bəxti oyanmır:

*Şəbi-hicran yanar canım, təkər qan çeşmi-giryanım,
Oyadar xəlqi əfğanım, qara bəxtim oyanmazmı?*

Bu beytin müzakirəsi zamanı şagirdlərin diqqəti “qara bəxt” ifadəsinə, epitetə cəlb edilir. Əslində, ikinci mısradə “yatan bəxtin oyanması” ifadəsinin işlənməsi ilk baxışda daha məntiqli görünür. Lakin şair burada böyük sənətkarlıqla “qara” epitetinə üstünlük vermişdir. Çünki yatan bəxtin haçansa oyanmasına az da olsa, bir ümid var. Lakin qara bəxtin ağ olması mümkün deyil, bu ifadə aşiqin ümitsizliyini, bədbin ovqatını, taleyindən şikayətini daha qabarıq ifadə edir.

Aşiqin keçirdiyi təzadlı hisslər aşağıdakı beytdə də yüksək sənətkarlıqla əks etdirilmişdir:

*Güli-rüxsarinə qarşu gözümdən qanlı axar su,
Həbibim, fəslə güldür bu, axar sular bulanmazmı?*

Dərdli, həssas aşiq sanki sevgilinin bu sözləri eşidib onun məzəmmətindən inciyə biləcəyini duyaraq, küskünlük üçün onun əlinə bəhanə vermək istəmir, düşdüyü vəziyyətin, qanlı göz yaşını axıtmasının səbəbini təbiətlə bağlayır, gül, bahar fəslində çay sularının da bulanıq olması ilə əlaqələndirir.

Əsərdə sevgili – məşuqə obrazı aşiqin dili ilə təqdim olunur. Qeyd edilir ki, aşiq öz şikayətlərində sevgilisini laqeydlikdə günahlandırır. Məşuqənin qeyri-adi gözəlliyi, aşiqin iztirablarına etinasızlığının mümkün səbəbləri haqqında şagirdlərin mülahizələri müzakirə olunur.

Müzakirə nəticəsində belə nəticə çıxarılır ki, Füzuli bədii söz incisi olan bu qəzəldə insanın nəcib hisslərini, ülvə məhəbbət duyğularını, ümid və arzularını tərənnüm etmişdir. Şagirdlərdə “Məni candan usandırdı” qəzəlində şairin həyatı, bəşəri eşq və gözəllik fəlsəfəsinin öz əksini tapması qənaəti yaradılır.

“MƏTLƏ UL-ETİQAD”DA İLAHİ ÜSLUB

Teymur Sadıqov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, fil.ü.f.d., dosent
teymur.sadiqov.79@mail.ru*

Bizi Yaradan hər bir insana şüur, idrak, təfəkkür, düşünmək və bu kimi digər qabiliyyətlər bəxş etdi. Lakin insan nə qədər inkişaf etsə də, səmavi kitablarda olan ifadə tərzinə bənzər İlahi üslubda söz söyləmək imkanına malik deyil. Çünki hər bir canlıdan üstün yaranmış insan ikinci bir Tövrət, Qurani-Kərimi və Allahın digər kəlamlarını yarada bilməzdi. Bu, yalnız Allaha məxsus bir bacarıqdır.

Lakin istər dünya ədəbiyyatında və istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında elə nadir şəxsiyyətlər, şairlər və ədiblər yetişmişdir ki, onlar İlahi üslubdan bəhrələnərək fikirlərini cazibədar şəkildə ifadə etmək imkanı qazanmışlar. Bu da Allahın onlara bəxş etdiyi bir lütfü sayəsində baş vermişdir.

Belə böyük şəxsiyyətlərdən biri də XVI əsrdə yaşamış Məhəmməd Füzulidir. Dahi Azərbaycan şairi M.Füzüli gözəl poetik incilər ustadı olmaqla bərabər, həm də dövrünün fəlsəfi biliklərinə dərinlənmiş bir mütəfəkkir idi. Qüdrətli söz ustasının ərəb dilində qələmə aldığı “Mətlə-ul-etiqađ fi mərifəti-il-məbdə və-l-məad - مطلع الاعتقاد في معرفة المبدأ والمعاد” fəlsəfi əsəri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əsərdə şairin orta əsrlər müsəlman Şərqiində geniş yayılmış bəzi fəlsəfi, dini cərəyan və təlimlər haqqındakı fikirləri, həmçinin onu düşündürən bir sıra problemlər barədəki mülahizələri məntiqi ardıcılıqla, son dərəcə yığcam şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu, nisbətən kiçik həcmli əsərdə böyük söz ustası fikirlərini o qədər dərin və məntiqli çatdırıb bilib ki, həmin əsəri oxuduqca heyretlənməmək mümkün deyil.

Demək olar ki, bir növ xülasə səciyyəsi daşıyan bu əsərin əsas dəyəri onun öz müəllifi haqqında dolğun, hərtərəfli məlumat verir. Çünki “Mətlə-ul-etiqađ”ı yaxından oxuyub dərk etdikdən sonra oxucu əmin olur ki, böyük şair güclü analitik təfəkkürə, yüksək elmi hazırlığa, qədim yunan və orta əsrlər müsəlman filosoflarının ideya və mülahizələrinə, astronomiya riyaziyyat, təbabət, təbiətşünaslıq kimi dəqiq elm sahələrinə malik idi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “Mətlə-ul-etiqađ” əsərində “Mərhəmətli və Bağışlayan Allahın” adı, bütün yaradılışın məhz Ona məxsus olmasının öz əksini tapması bir daha ona dəlalət edir ki, dahi şair Məhəmməd Füzuli səmavi kitablar (Tövrət, Qurani-Kərim) vasitəsilə İlahi üslubdan bəhrələnərək fikirlərini cazibədar şəkildə ifadə etməyi bacarmışdır.

Beləliklə, bu əsərdə Füzuli duhası oxucu qarşısında müxtəlif fəlsəfi və dini təlimlərə qərəzsiz münasibət bəsləyən müdrik mütəfəkkir kimi dayanıb bilir. Onun təhkiyəsi aydındır, səlisdir. Dövrünün əksər ədib və alimlərə xas olan əsassız hücum, yaxud qərəzsiz, uzun-uzadı epitetlərdən uzaqdır. Hətta Allahın, peyğəmbərin, imamların adlarını cərkəkən belə,

müəllif müsəlman Şərqiində qəbul olunmuş, bütün qələm sahiblərinə məxsus olan dəbdəbəli tərifi qəliblərindən çəkinir.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, böyük Füzuli bu kiçik əsərdə mövcud olan bədii üslubunu cazibədar şəkildə oxucuya göstərməklə bərabər həm də az sözlə çox fikir ifadəsini təqdim etməyi bacarmışdır. Dahi şair həmçinin əsərin ümumi mahiyyəti ilə də oxucunu heyrləndirə bilmişdir.

FÜZULİNİN BİR BEYTİ HAQQINDA

Zəkulla Bayramlı

*AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutu, Füzulişünaslıq sektoru, f.ü.f.d., dosent
zeki_bayram@mail.ru*

Dahi Azərbaycan şairi M.Füzuli şah əsəri “Leyli və Məcnun” məsnəvisinin yazılma səbəbindən danışarkən “türk zərifləriylə” bəzi şeir-sənət söhbətləri etdiyini xatırladır. Tarixdən bəllidir ki, 1534-cü ildə Bağdadı fəth edən Sultan Süleyman böyük bir məyyətlə Bağdada səfər etmiş, 4 yaxud 6 ay orada qalmışdır. Sultanın məyyətinə bir sıra ədəbiyyat və mədəniyyət adamları, o sıradan Mehmet bəy Xəyali (-1557) və Yəhya bəy Taşlıcalı (-1582) kimi tanınmış şairlər də olmuşdur. Həmin şairlər və b. ədəbiyyat adamları söhbət əsnasında bir neçə tanınmış Osmanlı şairlərinin adlarını çəkir və onlar barəsində hörmətlə danışirlar. “Dəqaiq və həqaiq” əhli olan həmin aydınlar məsnəvi ustası kimi tanınmış Şeyxi, Əhmədi, Cəlili və Nizami və b. Osmanlı şairlərini yad edir və sonra Füzulidən yeni bir “Leyli və Məcnun” dastanı yazmağı xahiş edirlər. Onların bu xahişləri içində belə bir beyt keçir:

Leyli-Məcnun əcəmdə çoxdur,

Ətrəkdə ol fəsanə yoxdur.

Təqrirə gətir bu dastanı,

Qıl tazə bu əski bustanı.

Bu, nə deməkdir? Doğrudanmı, özünə qədərki bütün böyük şairlərin yazdıqlarını bilməyin gərəkliliyini vacib sayan (farsca divanının dibacəsində) Füzuli Ə.Nəvayi kimi dahi sənətkarın cığatay türkcəsində yazdığı eyni adlı məsnəvidən xəbərsiz olub? Əlbəttə, bu, ağlabatan deyil, çünki “Leyli və Məcnun” poemasının əvvəllərində Nəvayinin adını hörmətlə çəkmiş, hətta onun Xorasan şahının, yəni Sultan Hüseyn Bayqaranın himayəsində olduğunu bildirmişdi. Eyni zamanda, şairimizin türkcə divanındakı bir çox qəzəllərin Nəvayinin qəzəllərinə nəzirə kimi, yaxud Nəvayi tərzində və üslubunda yazıldığını deyə bilərik. Hətta orta əsrlərdə tərtib olunmuş Lətifi və Əhdi Bağdadi təzkirələrində Füzulidən danışılarkən Nəvayi üslubunda yazıb-yaradan bir şair kimi xatırlanır. Deməli, Füzuli Nəvayi yaradıcılığı və poetik dünyagörüşü ilə yaxından tanış olmuşdur.

Onda, sual olunur: Füzulinin “Leyli və Məcnun” məsnəvisindən yuxarıda verdiyimiz beyti necə başa düşmək və izah etmək olar? Fikrimizcə, burada bir neçə məsələyə ayrıca diqqət yetirilməlidir:

1. Füzuli türklər dedikdə, Oğuz türklərini nəzərdə tutur. Oğuzlarda N.Gəncəvi poeması səviyyəsində türkcə yazılmış eyni adlı məsnəvi yoxdu, olsa da, ideya-bədii baxımdan çox zəif idi.

2. Fars dili ilə müqayisədə bütün türk dillərində “Leyli və Məcnun” sayca olduqca az idi. Hətta Nəvayinin “Leyli və Məcnun” və Həqiri kimi şairlərin türkcə eyni adlı məsnəvilərini nəzərə alsaq belə, fars dilindəki poemalarla müqayisə olunmayacaq dərəcədə az idi.

3. Nəvayi və b. türkcə yazan şairlərin “Leyli və Məcnun” poemaları bədi-estetik baxımdan o qədər zəif idi ki, şair onları yox kimi saymışdır.

4. “Qəlb şairi”, ümumiyyətlə, türkcə “Leyli və Məcnun”ların varlığından xəbərsiz olmuşdur, Nəvayi divanıyla yaxından tanış olsa da, bir çox qəzəllərinə nəzirə yazsa da, onun eyni adlı poemasını görməmiş və oxumamışdır.

5. Füzuli özünə qədər türk dilində yazılmış “Leyli və Məcnun”larda sufu-irfani eşq fəlsəfəsinin, ilahi məhəbbət konsepsiyasının olmadığını nəzərdə tutmaq istəmiş və buna görə də bu mövzuda təzə və orijinal bir əsər yazmaq iddiasına düşmüşdür.

İndiyədək yuxarıda göstərdiyimiz ilk dörd səbəb haqqında bəzi tədqiqat və araşdırmalarda bu və ya başqa şəkildə danışılmışdır. 5-ci səbəb və ehtimal isə nəzərdən qaçırılmış, yaxud ilahi-irfani eşq dünyagörüşü Sovetlər dönəmi siyasi-ideoloji konyukturasına cavab vermədiyi üçün bilərəkdən gözdən keçirilmişdir.

Hər halda, Füzulinin Nəvayi poemasının varlığından xəbərsiz olması ağlabatan deyil. Deməli, bu məsələnin həllində yerdə qalan 4 səbəbdən biri, yaxud da hamısı əsas götürülə bilər. Özəlliklə, sonuncu səbəb diqqətlə öyrənilməli, məsnəvinin başlanğıcındakı 3 proqram xarakterli rübaidən tutmuş sondakı hissəyə və “maddeyi-tarixə” qədər süjet xəttinin yüksələn xətlə inkişafı, Məcnunun Leyli vüsalından imtina edərək, onun timsalında Allahı sevməsi və sonda ona qovuşması mütləq nəzərə alınmalıdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTUS-SÜƏADA” ƏSƏRİ HAQQINDA

Şahlar Şarifov

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya
İnstitutunun “Azərbaycanın VII-XIV əsrlər tarixi”
şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, dosent
shahlarsharifov@gmail.com*

XVI əsrin dühalarından olan M.Füzulinin məşhur əsərlərindən biri də “Hədiqətüs-süəda”dır. “Hədiqətüs-süəda” əsəri mütəfəkkirin dini, fəlsəfi düşüncələrinin bəhrəsidir. Əsasən dini mövzulara üstünlük verən M.Füzuli, Kərbəla faciəsi və bu faciədə şəhid olan şəxslər haqqında yazmağı da özünə borc bilmişdir.

“Hədiqətüs-süəda” əsərinin yazılmasına Füzulinin yaşadığı mühit də böyük təsir göstərmişdir. M.Füzulinin Kərbəla şəhidlərindən bəhs edən ana dilində əbədiyaşar məqtəl yazmasını şərtləndirən bir sıra amillər olmuşdur. Bu amillərin birincisi, M.Füzulinin Kərbəla faciəsinin baş verdiyi və şəhidlərin yatdığı bu müqəddəs diyarda böyüyüb boya-başa çatması və onlara bəslədiyi sonsuz məhəbbət olmuşdur. Daim onların xidmətində olmaq istəyən M.Füzuli, Nəcəf və Kərbəla şəhərlərində imamların ziyarətghahında çalışmış və bunun müqabilində maaş almışdır.

Əsərin yazılmasında rol oynayan amillərdən ikincisi M.Füzulinin dünyagörüşü ilə bağlıdır. Allaha sidq ürəkdən inanan Füzulinin İslam peyğəmbəri Məhəmmədə (s) həsr etdiyi nətləri, “Mətləul-etiqaq” əsəri də onun dini-fəlsəfi görüşlərini qabarıq şəkildə əks etdirir.

Üçüncü amil, İmam Hüseyin (ə) babası Məhəmmədin (s) dinini yaşatmaq üçün canından keçməsi Füzuli yaradıcılığının əsas xəttini təşkil edən eşq fəlsəfəsinə yaxın olmasıdır. Əsərin yazılmasında rol oynayan dördüncü amil isə, M.Füzulinin milliyyəti, qeyrəti, həmvətənlərinə xeyirxahlıq etmək niyyəti olmuşdur.

Bəşəriyyətin böyük bir hissəsini təşkil edən türklərin ana dilində Kərbəla faciəsindən bəhs edən bir əsərinin olmadığını nəzərə alan Füzuli, onların bu ehtiyacını ödəmək üçün “Hədiqətüs-süəda” əsərini yazır. Qeyd etdiyimiz amillərin hər biri əsərin baş mövzusu – Kərbəla faciəsi və əsas ideyası – zülmə, haqsızlığa və ədalətsizliyə qarşı etirazın, bu yolda şəhidliyin tərənnümü ilə bağlıdır. Amma bu amillər sırasında eşq anlayışı, eşq fəlsəfəsi özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Əsərin “dibaçə” adlanan giriş hissəsinə baxdıqda da onun əsas mövzusunun eşq olduğu məlum olur. “Dibaçə”nin ilk cümlələrində şəhidlərin Allah tərəfindən yad edilməsi, “Bəqərə” surəsinin 155-ci ayəsinin qeyd olunması bunun əyani sübutudur.

“Hədiqətüs-süəda” əsərinin qəhrəmanları müdrək, kamil və yetkin insanlardır. Həyatın mənasını Allaha qovuşmaqda görən bu insanlar, bu yolda canlarından keçməyə hazır olurlar. Əsərdə təsvir olunan qəhrəmanların əqidəsinə görə bu fani dünyada əzab çəkməyə hazır olan insanlar ilahi dərğaha daha yaxın olurlar. Əsərdə bəla və müsibətlə üzləşən ilk

belə insan Adəm peyğəmbər, daha sonra isə Nuh, İbrahim, Yəqub kimi şəxsiyyətlər olmuşdur.

Əsərdə bəla və müsibətlərlə üzləşən şəxslərdən biri də İmam Hüseyn və onun tərəfdarları olmuşdur. Əsərin IX babında İmam Hüseynin öz tərəfdarları ilə Məkkədən Kufəyə doğru hərəkət etməsi təsvir edilir. Hələ Kərbəla torpağına çatmamış İmama (ə) Kufə əhlinin ona xəyanət etməsi və Müslim ibn Əqilin şəhadəti barədə xəbər çatdırılır. Bu zaman İmam (ə) tərəfdarlarına üz tutaraq onların onunla birlikdə hərəkət edib etməməkdə sərbəst olduqlarını bildirir. İmamın (ə) tərəfdarları cavab olaraq ondan ayrılmayacaqlarını bildirirlər.

Əsərdə bu epizodu nəsrilə canlandıran Füzuli, imamın tərəfdarlarını öz əqidəsi uğrunda şəhid olan “aşıqlar” adlandırır. Çünki onlar bu fədakarlığı Allaha qovuşmaq üçün etmişlər. Öz əqidəsi uğrunda canından keçərək Allaha qovuşmaq arzusunda olan şəhidlər sırasında Müslüm əl-Azərbaycani və onun oğlu da olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz əsərdə zülmə qarşı cəsarətlə vuruşmaq, zalım düşməyə qarşı barışmazlıq mövqeyi kimi əxlaqi keyfiyyətlər ön sıradadır. Əsərdə gözütöxluluq, dünya malına göz dikməyərək onun gözəlliklərinə aldanmamaq, axirəti düşünmək kimi yüksək mənəvi dəyərlərlə yanaşı mərdlik, xeyirxahlıq, sədaqət, mərhəmət, səbir və dözümlük kimi yüksək insani keyfiyyətlərdən də bəhs olunur. “Hədiqətus-süeda” əsərində şəhidlik, intiqam almaq, düşmən qarşısında əyilməmək insani ləyaqətlərdən sayılır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, dini rəvayətlərdən və dövrünün əsərlərindən faydalanan M.Füzuli, ilk peyğəmbər Adəmdən başlayaraq son peyğəmbər Məhəmmədə (s) qədər peyğəmbərləri və imamət tarixini izləyərək onlara olan saf sevgisini əsər boyunca əks etdirmişdir. Müəllif bəşəriyyətə faydalı olmağın yolunu nəfsani istəklərdən uzaq olmaqda görür.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “YEDDİ CAM” ƏSƏRİNDƏ “ŞAHNAMƏ” TƏLMİHLƏRİ

Cavanşir Məmmədzadə

Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin

Orta Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının

baş müəllimi, fil.ü.f.d.

mhjavanshir@mail.ru

Orta əsrlər Şərqi ən görkəmli ədəbi simalarından biri, Azərbaycanın milli iftixarı M.Füzuli (1494-1556) ana dilindən savayı fars və ərəb dillərində də orijinal şah əsərlər yaratmışdır. Dahi şairin ideya-bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə göz oxşayan nəzm və nəsr əsərləri türk təfəkkürü və təxəyyülündən çeşmələnməmiş coşqun və rəvan təbin, xəlqi və həlim dilin, kamil və ecazkar qələmin, ilahi və fitri istedadın təntənəsini nümayiş etdirir.

M.Füzuli "هفت جام" ("Yeddi cam") poemasını fars dilində məsnəvi şəklində əruz vəzninin mütəqarib bəhrində qələmə almışdır. Həm də "ساقی نامه" ("Saqinamə") adı ilə tanınmış əsər müqəddimədən, yeddi fəsildən və münazirələrdən ibarətdir. Allegoriyadan geniş istifadə olunmuş "هفت جام" ("Yeddi cam") əsərində müəllif dünya və yaradılış haqqında dini-fəlsəfi görüşlərini saqiyyə müraciətlə, müxtəlif musiqi alətləri ilə deyişməklə təsəvvüf kontekstində ifadə edir.

Şair "Saqinamə"də fikir və düşüncələrini tutarlı əsaslandırmaq üçün bədii ifadə vasitəsi kimi təlmihlərdən də faydalanmışdır. Əsərdə məzmunu dərinləşdirməyə və mənanı gücləndirməyə, həmçinin mətnin bədii-estetik dəyərini yüksəltməyə xidmət edən təlmih müxtəlif şəxslərə, tarixi, ictimai-siyasi, mifoloji, dini-fəlsəfi, elmi və s. hadisə və faktlara bədii istinaddır. "Yeddi cam"da X əsrin məşhur İran şairi Ə.Firdovsinin "Şahnamə" epopeyasının baş qəhrəmanlarına işarələr olunmuşdur. "Şahnamə"nin qəhrəmanlarına əsərdə bədii istinadlar birbaşa və dolaylı yollarla həyata keçirilmişdir. Birbaşa üsullu təlmihlərlə hər hansı bir şəxsə, fakt və ya hadisəyə işarələr aydın və sərrast edilir. Həmin bədii fənd əsərin məzmununa tamlıq və bitkinlik verir. Məhz "Saqinamə"nin "مناظره با دف" ("Dəf ilə münazirə") və "نشأه جام سوم" ("Üçüncü camın keyfiyyəti") fəsillərində Firudinin, İsfəndiyarın, Keykavusun və Cəmşidin adları çəkilir. Məsələn:

ز بزم فریدون و اسفندیار

در این دور حالا تویی یادگار (دیوان فارسی فضولی، ص. ۶۸۴)

Firudin və İsfəndiyarın ziyafətindən

Bu dövrdə indi sənən yadigar.

İran əsatinin məşhur obrazlarından olan Firudinin "Şahnamə"də Pişdadilər sülaləsindən olması, anası Fəranəkin illərlə onu atası Abtinin qatili Zöhhakdan qoruması göstərilir. Firudin həddi-buluğa və kamala çatanda Zöhhakla mübarizəyə başlayır və onu Dəməvənd dağıdakı mağarada əsir edir. Sonra onun taxtına oturaraq 500 il hökmranlıq edir, Səlm, Tur və İrac adlı oğulları yadigar qoyur.

“Şahnamə”də şah Gəştaspın oğlu İsfəndiyar məğlubedilməz pəhləvan kimi təsvir olunur. Ərcaspla ilk döyüşdə qardaşı Zəririn intiqamını alır və dəfələrlə onun qoşunlarını məğlub edir. Yeddi qorxulu və təhlükəli mərhələni üzü ağ adlamış İsfəndiyar Zabul əyalətində Zal oğlu Rüstəmlə döyüşdə həlak olur.

که چون شد فریدون چه شد حال کی

چرا رفت جم را ز کف جام می (دیوان فارسی فضولی، ص. ۶۸۴)

Firudinə nə oldu, Keyin halı necə oldu?

Nə üçün Cəmsidin əlindən şərab qədəhi düşdü.

“Şahnamə”də Kəyanilər sülaləsindən olan Keyqubad oğlu Keykavusun həyatının keçməkeşli və mübarizələr içərisində keçməsi göstərilir. Keyxosrovun hücumlarına duruş gətirə bilməyib, sonda 150 il hökmranlıq etdiyi taxtdan əl çəkir və ömrünü ibadətlə başa vurur.

بیا ساقی آن جوهر صاف و پاک

که جمشید برد آرزویش به خاک (دیوان فارسی فضولی، ص. ۶۸۷)

Saqi, o saf və pak cövhəri gətir,

Cəmsidi o arzu məzara apardı.

Pişdadilər sülaləsinin dördüncü hökmdarı Cəmsid şah “Şahnamə”də insanlara gəmiçiliyi, silah düzəltməyi, toxuculuğu və s. sənətləri öyrətmiş xilaskar qismində təsvir edilir. Zöhhak qürur və təkəbbürdən tanrılıq iddiasına düşmüş Cəmsidi mişarla iki yerə parçalayır.

بیا ساقی آن ساغر سینه سوز

که می سوزد از شوق آن جم هنوز (دیوان فارسی فضولی، ص. ۶۸۷)

Saqi, o sinə yandıran camı gətir,

Onun şövqündən Cəm hələ də yanır.

Mənbələrdə Cəm ləqəbli Cəmsid şahın şərabi və şərab camını ixtira etdiyi bildirilir. Bu səbəbdən də ona "جام جم" ("Cəmsidin camı") deyə işarə olunur.

Böyük düha M.Füzuli ilahi eşqi vəsf etdiyi "هفت جام" poemasında “Şahnamə”nin dünyaca məşhur şahlarına işarələrlə həyatın vəfasızlığını və faniliyini, dünyəvi istəklərin səbat-sızlığını, ilahi varlığın, kəlamın və qüdrətin əbədiliyini mənalandırmışdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “MƏTLƏÜL-İTİQAD” ƏSƏRİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ RUHUN ÖLÜMSÜZLÜYÜ VƏ ESXATOLOGİYA ANLAYIŞI

Ülkər Abuzərova

*Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun
İslamşünaslıq kafedrasının baş müəllimi, i.ü.f.d.
ulkarabuzarova@ait.edu.az*

Bəşər tarixi boyunca ölüm insanların qarşılaşdığı, kədərləndiyi və qarşısında ən çox acizlik hiss etdiyi, buna görə də insanı düşünməyə vadar etmiş bir həqiqət olub. Tarix boyunca primitiv və yaxud ümumbəşəri kateqoriyalara görə təsnif edilən dinlərin böyük əksəriyyəti, aralarında müxtəliflik olmaqla yanaşı, öz inanc sistemlərində axirət inancına yer vermişlər. İslam düşüncəsində də axirət inancı Allah inancı ilə bilavasitə əlaqəlidir və müsəlman mütəfəkkirlərin dini-fəlsəfi fikirləri arasında önəmli yer tutur. Dahi Azərbaycan mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin kəlam sahəsindəki ən mühüm əsəri sayılan “Mətləül-itiqad fi mərifətil-məbdə vəl-məad” əsəri tədqiq edilərkən, onun insandakı fitri ölüm qorxusu, ruhun kamilliyi və ədalətin reallaşması mövzuları çərçivəsində esxatologiya təsəvvürünü əsaslandırığı görülür.

Füzuliyə görə axirətdəki həyatın mükəmməl olması, insanın fərdi kimliyi və əxlaqi tələbləri cəhətdən məmnunedici bir həyat ola bilməsi üçün ruhla birlikdə mütləq bədən də olmalıdır. Çünki həm varlığının bədənə birlikdə dərk edilməsi, həm də ruhun bədənə ayrıldıqdan sonra təkbaşına məsul sayılmaması üçün ən doğru olanın insanın mükəlləfiyyət daşdığı halı ilə axirət həyatını yaşamasıdır. Təbiəti etibarilə mükəmməliyə meyilli yaradılan ruh tam kamillik qazana bilmək üçün bədənə möhtacdır. Ruh dünyada bədənə birlikdə olduğu zaman mükəmməllik qazana bilər. Digər bir ifadə ilə əsl kamillik nəzəri/əqli kamillik olmaqla yanaşı ruh tam və qüsursuz kamilləşməyə əməli/əxlaqi mükəmməlliklə birlikdə nail ola bilər. İnsanın kamilliyi digər varlıqlardan fərqli olaraq çalışmaq və qazanmaqla mümkündür. Bu həzzin kamilliyinə çatma anının ölümdən sonra olması da zərurət təşkil edir. Çünki çalışma və əldə etmə müddəti ölüm anına qədər davam edir.

Füzuliyə görə axirət inancı insandakı ölümsüzlük arzusundan daha çox ölüm qorxusundan qaynaqlanmaqdadır. Füzuli, bir ilahiyyatçı kimi bu fikirlərini aşağıdakı kimi əsaslandırır: “Axirət əqli cəhətdən hər hansı bir izaha ehtiyac olmayacaq şəkildə bir neçə cəhətdən sabitdir. Bunlardan birincisi insanlara yüklənən mükəlləfiyyətdir. Çünki bu mükəlləfiyyətlər bəzi çətinliklərlə yerinə yetirilən, qarşılığında mükafat və yaxud cəza gözlənilən əməllərdən ibarətdir. Cəza və yaxud mükafat isə ancaq ölümdən sonra ola bilər. Çünki mükəlləfiyyətlər bütün həyat boyunca davam edir. Ruhun yoxluqdan varlıq aləminə çıxması, yaşama həzzi və bilikləri dərk etməsi bir nemətdir. Mükəlləfiyyətlərin isə bu nemətlərin şükürləri olduğu, cəza və yaxud mükafat tələb edən əməllər olmadıqları deyilə bilməz. Çünki həz və əzab bədənə birlikdə olur, bir-birilərdən ayrılmaları mümkün deyil.

Xəstəlikdən sonra səhhət yarandığı kimi, əzabdan sonra həz dərk olunur. Varlığın həzzindən sonra yox olma qorxusunun yaratdığı əzab gəlir. Yaşamaq həzzinin ardınca ölümdən qorxma əzabı gəlir. Biliklərin həzzində isə onları qazanmağın çətinliyindən yaranan qorxunun əzabı gəlir. Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əgər yaşamaq həzzi şükr etməyi tələb edirsə, ölüm qorxusu əzabının da bir müqabili olmalıdır”.

Teist sistemlərdə Tanrı əxlaqlı bir varlıq olaraq qəbul edildiyi üçün o, dəyərləri yaradan və qoruyandır. Füzuliyə görə Tanrının həm öz vəsflərinin (sifətlərinin) bir nəticəsi olaraq, həm də belə dəyərlərə sahib bir varlığı yox etməsi dini şüura zidd görünür. Buna görə də Füzulinin dini-fəlsəfi sistemində ədalətin yerini tutması nöqtəyi nəzərindən də axirət inancı əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə olaraq İslam şərqinin ən böyük mütəfəkkirlərindən olan Məhəmməd Füzuli, axirət inancını Allahın vəsfləri, insanın yaradılış xüsusiyyətləri, ruhun ölümsüzlüyü və mütləq ədalət prizmasından əsaslandırılmışdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN SÖZ DÜNYASI ŞƏXSİ ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ

Könül Bağirova

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
bagirova.konul@yahoo.com*

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun şəxsi arxiv sənədləri sırasında dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin əsərlərindən parçalar, fond sahiblərinin onun haqqında söylədikləri müxtəlif fikirlər, araşdırmalar, qəzəllərinə yazdıqları nəzirələr, məqalələr və s. kimi dəyərli materiallar mühafizə olunur. Nümunə olaraq, S.Ə.Şirvani, Y.V.Çəmənəminli, Ə.Haqverdiyev, A.Buzovnalı, M.R.Fəna, M.S.Ordubadi, S.Mümtaz arxivlərini qeyd etmək olar.

M.S.Ordubadinin arxivində Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti tərəfindən M.Füzulinin ədəbi fəaliyyətinin 400 illiyi münasibətilə hazırlanmış məcmuələr kitabı hişz olunur. (f.14, s.v.1060). Burada şairin həyat və yaradıcılığı, eləcə də onun yaşadığı mühitin ətraflı təsviri və yubileyinə hazırlıqla bağlı bir sıra yazıçı və şairlərin araşdırmaları, qəzəllərinə yazılmış təxmislər toplanmışdır. H. Fikrət, Ə. Cavad və C. Yusifin “Füzuli” başlıqlı şeirləri və təxmislərini, Zinət Nuşirəvanın “Füzulinin yaşadığı dövr və mühit” adlı məqaləsini, Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti adından Seyidzadə Bədrinin “İlk baharın ilk çağında” adlı şeirini və Ədəbiyyat Cəmiyyəti üzvlərinin hazırladıqları “Füzuli və onun yeri” adlı məruzəni sadalamaq olar. Müxtəlif zaman çərçivəsində elm və incəsənət xadimlərinin dahi şairin həyat və yaradıcılığına verdiyi dəyər şəxsi arxivlərdə müxtəlif başlıqlı və məzmunlu yazılarda öz əksini tapmışdır.

M.S.Ordubadinin arxivində sonu naqis və müəllifi naməlum olan məqalədə Füzuli yaradıcılığı yüksəkliklərə qaldırılaraq, onun əsərlərindən gətirilən nümunələrlə ətraflı şərh olunur. (f.14, s.v.927). Məqalənin sonunun naqis olması oxucuda təəssüf hissi yaradır. Müəllif Füzuli yaradıcılığının qüvvəsindən danışarkən bildirir ki, ədibin yaradıcılığı nəinki ziyalıları, həmçinin bisavad rəyyət əhlini də öz təsiri altına salmaya bilməzdi. Onun ədəbi fəaliyyətinin təsiri altına düşə bilməyən heç bir türk ölkəsi yoxdur. Sadalanan yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən sonra acı təəssüf hissi ilə bildirilir ki, şeirləri dünya aləmində cahangirlik qazanmış bu şairin nə öldüyü, nə də doğulduğu vaxt lazımınca araşdırılmamışdır. Müəllif onun həyatının, tərcümeyi-halının uzun illər ixtilaf, tərəddüdlər içərisindən çıxma bilməməsini ədəbiyyata olan laqeydliklə bağlayaraq, Füzulinin əslinin bayat türklərindən olduğunu qeyd etmişdir: “Füzulinin özünün şəxsən haralı olduğu haqqında və harada doğulduğu barəsində heç bir şübhə ola bilməz. İxtilafə səbəb olacaq ümdə məsələ onun ata və babalarının haradan köçməsi məsələsidir” (f.14, s.v.927). Burada Füzulinin türk dilinin şivəsi nöqtəyi-nəzərindən daha çox azərbaycanlılara yaxın olduğu xüsusi qeyd olunur. Müəllif Füzulinin lirikasından bəhs edərkən, şairin həmişə eşqdən yaralı olduğunu nəzərə

çatdıraraq, nə eşqdən bir mərhəmət, nə də məhəbbətdən bir səadət görmədiyini vurğulamışdır. Şair öz yaradıcılığında bütün həyatı boyu eşqdən narazı olduğunu göstərmişdir. Məhəbbətin nə qədər “qatil” və “zəhərli” olduğunu yaradıcılığında əks etdirməklə, başqalarına da aşiqdən qaçmağı tövsiyə etmişdir. (F.14, s.v.927). Məqalənin məzmunundan aydın olur ki, Füzuli yaradıcılığında acı həqiqəti öyrənməkdən ötrü onun mühiti və yaşadığı məmləkətin siyasi və iqtisadi vəziyyətini tədqiq etmək mühüm məsələdir. Çünki şair ilhamı mühitdən və mühitin həyat icmasından alır. Müəllifin sözləri ilə desək, hər hansı bir yazar daim mühitin siyasi və iqtisadi cərəyanlarına tabe olmaqla öz əsərlərini yaratmış olur.

Fond sahibinin yazı üslubu və etdiyi şərhlərə əsasən məqalənin müəllifinin M.S.Ordubadi olduğu ehtimal olunur. Şəxsi arxivlərdə bu qəbildən olan əlyazma qaynaqlarının sistemli tədqiqi Füzuli irsinin tədqiqatçıları üçün dəyərli mənbələrdəndir.

MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNİN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ MƏHƏMMƏD FÜZULİ

İradə Zərqan

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, fə.l.ü.f.d., dosent
iradazargan@gmail.com*

Adı Homer, Dante və Şekspir kimi dünya klassikləri ilə yanaşı çəkilsə də, Azərbaycan klassik poeziyasının siması, söz mülkünün sultanı Məhəmməd Füzuli müsəlman mədəniyyətinin yetirməsidir. O, hər qələmi əlinə aldıqda qələm Sahibinə, ruhuna ilham gəldiyində söz və təb Sahibi – Rəbbinə həmd edən müsəlmanlardandır. Mövlana Məhəmməd Süleyman oğlu Füzuli Kərbəlada yaşayıb yaratmışdır. O, orta əsrlər müsəlman mədəniyyətinin, mədrəsə təhsilinin, yeddi mərhələli nəfsi tərbiyə məktəbinin yetirməsidir. O, şairliklə yanaşı dini ocaqlarda xidmət etmişdir. Əhdi Bağdadi “Gülşəni-Şüəra” adlı təzkirəsində Füzulini bilik və mərifətdə kamil, dərin mənəli, yeni fikir söyləməkdə misilsiz sənətkar, eyni zamanda xoşxasiyyət, şirinsöhbət insan, hörmətli alim kimi təqdim etmişdir.

Füzuli şəxsiyyətinin güzgüsü onun türk, fars və ərəb dilində yazdığı əsərləridir. Klassik şeirin qəzəl, qəsidə, mürəbbə, müxəmməs, müsəddəs, təxmis, qitə, rübai və s. janrlarındakı ustalığı, əxlaqi-etik, dini və fəlsəfi mövzulardakı baxışları onun biliyinin əhatəsindən xəbər verir. Onun nəqli və əqli biliklərin sintezinə əsaslanan müsəlman təhsil sistemindən bəhrələndiyi, Quranı, hədisləri, fəlsəfəni və sufiliyi dərinləndirən bildiyi əsərlərindəki mövzulardan məlum olur. Füzulinin “Səhhət və məraz” əsəri mövzu etibarilə tibbi görüşlərini əks etdirsə də, məzmunca dərin dini və fəlsəfi biliyə sahib olduğunu göstərir. “Rindü Zahid”, “Mətlül etiqaq” əsərləri isə şairin fəlsəfi-etik görüşlərini ehtiva edir.

Füzuli əsərlərində Quran hikmətinə, Allah rəsulunun əxlaqına, sufilərin riyazət yoluna, filosofların məntiqinə istinad edir. Onun divan və qəsidələrində, “Leyli və Məcnun”, “Bəngü badə”, “Söhbətül-əsmar”, “Həft cam” poemalarında dini və ictimai motivlər bir vəhdət halındadır. Füzulinin əsərlərində İslam əxlaqı öndədir. Onun qəhrəmanlarının tərbiyə mənbəyi - Quran, örnəyi Allah rəsuludur. Təsədüfi deyil ki, şairin tərcümələrindən biri tacik Əbdürrəhman Caminin “Hədisi ərbəin” əsəridir. Bu əsərdə müsəlman əxlaqının ölçü və meyarlarını ehtiva edən qırx hədisdən bəhs olunur. Qeyd edilir ki, müsəlmanın niyyəti, əli və dili təmiz olmalı, başqaları ondan zərər görməməlidir. Çünki əməllər niyyətlərə görədir. Doğruluq insanı yaxşılığa, yaxşılıq gözəl aqibətə və xeyirli axirətə - cənnətə aparır. Yalan insanı pisliyə, pislik dünyada rəzalətə, axirətdə isə cəhənnəmə vasil edir. Möminlər xəsis olmamalı, aralarındakı ünsiyyəti möhkəmləndirmək üçün hədiyyələşməlidirlər. Çünki hədiyyə qəlbəki kin və nifrət hissələrini dəf edir.

Müasir müsəlmanlığı tənqid edənlərin fikirlərində həqiqət payı vardır. Çünki müasir müsəlmanlar Allah rəsulu Muhammədin əmanətlərinə Qəzali, Füzuli, Nizami kimi sahib çıxma bilmirlər. Müasir biliklər sistemi tam – kamil insan yetişdirmək hədəfindən yayınaraq,

pul adlı bütə tapınır, süni intellektlə işləyən robotlar və dronlar istehsalına xidmət edərək mərifətdən yoxsul qalır. Yaradılış üzərində düşüncənin nəticəsi olan müasir biliklər sistemi dünyanın ilahi nizamını qorumağa deyil, daha çox dəyişməyə yönəlmişdir. Zamanın övladı ruhunun Sahibini inkar etməklə, öz varlığını – düşüncə və mərifətini inkar edir, süni intellektin təməlinin təbii intellekt olduğunu unudur. Elm iman, bədən ruhu əvəz edə bilməz - onlar vəhdətdədirlər. Füzuli poeziyası elm-iman vəhdətini tərənnüm edir. Bu vəhdət dünya və axirət səadətinin açarıdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN SƏNƏT DÜNYASI

Firuzə Əliyeva

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, fə.l.ü.f.d., dosent
firuzea251@gmail.com*

*“M.Füzulinin ən böyük xidmətlərindən biri də öz dövrünün
və ondan sonrakı dövrün mürəkkəb proseslərinə
baxmayaraq, türk dilini, ana dilini yaşatmasından,
onu yüksəklərə qaldırmasından ibarətdir”.*

Ümummilli lider Heydər Əliyev

M.Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük bir məktəb yaratdı, doğma poeziyamızı göylərə ucaltdı. Azərbaycan dilini bir şeir-sənət dili kimi sevdirdi, qadir və nadir gücünü nümayiş etdirərək böyük bir tarixi vəzifəni şərəflə yerinə yetirdi. Füzuli poeziyası incə, zərif duyğular poeziyasında, insana, həyata böyük bir məhəbbətin ifadəsidir, humanist və müdrik bir şairin könül nəğmələridir. M.Füzuli 1494-cü ildə Bağdad yaxınlığındakı Kərbəla şəhərində anadan olmuşdur. Görkəmli şair çox tez parlamış və bir müddət dini idarələrdə qulluq etmişdir. Qırx ildən çox bədii yaradıcılıqla məşğul olan sənətkar ana dilində incə, zərif şeirlər yazmışdır.

*Məndən Füzuli istəmə, əşəri-mədhü zəmm,
Mən aşiqəm, hər sözüüm aşiqanədir*

deyən şairin aşiqanə lirik şeirləri Azərbaycan poeziyasına yeni bir ruh, tərəvət gətirmişdir. Doğma Azərbaycan dilinə üstünlük verən şair ərəb, fars dillərində də gözəl, mənalı əsərlər yaratmışdır. Onun yaradıcılığında azərbaycanca və farsca şeirlər divanı, “Leyli və Məcnun” poeması, “Bəngü-Badə”, “Yeddi cam”, “Söhbətül-əsmar” alleqorik poemaları, “Şikayətnamə” və məktubları, “Səhhət və Məzəz”, “Rindü Zahid” adlı farsca alleqorik əsərləri, ictimai-fəlsəfi nəşr əsərləri, “Hədisi-ərbəin”, “Hədiqətüs-süəda” tərcümə əsərləri, “Mətləül-etiqaq” kimi ərəbcə elmi-fəlsəfi əsərləri xüsusi yer tutur.

Füzuli qəzəllərində insanın daxili dünyasını, mənəvi aləmini, onun dərdini, kədərini, ahını, göz yaşlarını qələmə alır:

*Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahımdan, muradım şəmi yanmazmı?*

*Şəbi hicran yanar canım, tökər qan çeşmi-giryanım,
Oyadar xəlqi əfqanım, qara bəxtim oyanmazmı?*

Şairin bu ah və əfqanı zəmanənin qabaqcıl adamlarının etirazı, kədəri idi. Bundan başqa, Füzuli bir sıra şeirlərində islam ruhanilərini, cəhaləti, mövhumatı cəsarətlə pisləyir, aşıqı hətta müqəddəs sayılan məsciddən uzaqlaşmağa çağırır:

*Könül, səccadəyə basma ayaq, təsbihə əl vurma,
Namaz əhlinə uyma, onlar ilə durma, oturma.*

Şair islam dinini deyil, ruhaniləri, onların ikiüzlülüynü, dönüklüyünü, əqidəsizliyini, amansızcasına ifşa etməklə, qatı dindar müsəlman olmadığını göstərir.

M.Füzulinin ədəbi irsində qəsidə janrı da başlıca yer tutur. Azərbaycanca, farsca və ərəbcə qəsidələr yazan şair onları ayrıca bir divan şəklinə salaraq, ona çox mənalı bir dibaçə yazmışdır. Füzuli “Təkcə qəsidə hər xeyir işdə cüvələr saçaraq əsil sənət sayılır”, - deyərək qəsidəyə də xüsusi əhəmiyyət verirdi. Dünya, insan və dövr haqqında şairin düşüncə və qənaətlərini öyrənmək baxımından qəsidələrin özündə zəngin material vardır. Füzulinin “su”, “gül”, “xəncər” və s. rədifli qəsidələri məzmunu, bədii-poetik xüsusiyyətləri baxımından diqqəti daha çox cəlb edir.

“Padişahi-mülk” qitəsində şair məmləkətdə rəiyyətin qeydinə qalmayan, həyatda yeganə məqsədi daha artıq var-dövlət toplamaq məqsədi güdən padşahları tənqid edərək göstərir ki, nahaq qanlar tökən müharibələrin səbəbkarı zülmkar padşahlardır. Onlar ölkələr fəth etmək üçün qızıl-gümüş rüşvət verərək, ordular hazırlayıb, min cür fitnə-fəsad törədirlər. Bu cür pis əməllərin, fitnə-fəsadların hökm sürdüyü yerdə isə heç vaxt rahatlıq, əmin-amanlıq olmur. Şairin qənaətinə görə çürük fikir padşahların yalan, zor, rüşvət üstündə qurduqları səltənətin ömrü uzun ola bilməz. Kiçik bir kənar təsir kifayətdir ki, bu səltənət tar-mar olsun, tamam dağılsın. Şair bu fikri lakonik bir tərzdə belə ifadə edir:

*Göstərən saətdə dövrani-fələk bir inqilab,
Həm özü fani olur, həm ləşkəri, həm kişvəri!*

Füzuli yazır ki, padşahlar nə qədər var-dövlət əsiridirlərsə, nə qədər dar düşüncəlidirlərsə, şair bir o qədər sərbəstdir və daha dərin düşünməyi bacarır, özünü şeir-sənət dünyasının sultanı sanan şair bundan sonsuz qürur duyur, başını uca tutur. O, şeirinin, sözünün böyük gücünə inanır, əmindir ki, qarşısına məqsəd qoysa, sözün qüdrəti sayəsində dənizləri, okeanları belə fəth etməyə qadirdir.

*Hər sözüüm bir pəhləvandır kim, bulub təyidi-həqq,
Əzm qıldıqca tutar tədric ilə bəhrü-bəri.*

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, dünya yaşadığıca Füzuli sənəti yaşayır və yaşayacaqdır.

“HƏDİSİ - ƏRBƏİN”: CAMİDƏN FÜZULİYƏ

Elnurə Babayeva

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Multidissiplinar əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin müdiri,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
elnure1430@gmail.com*

Bəşəriyyətin bədii düşüncəsinin nadir hadisəsi olan Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı əsrlərdən bəridir ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Özünün ümumbəşəri mahiyyətə və sehrlə poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Füzuli, Şərqi bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və poeziyanı görünməmiş zirvəyə yüksəltmişdir. Üç dildə ölməz əsərlər yaradan bu dahi sənətkar Yaxın Şərqi ədəbi həyatına, Türkiyə, İran, Orta Asiya xalqlarının ədəbiyyatına dərin təsir göstərmişdir. Füzuli Azərbaycan xalqının mədəniyyətinə, onun bədii-ictimai fikir tarixinə qüdrətli söz ustası, böyük mütəfəkkir şair və görkəmli alim kimi daxil olmuşdur. Füzuli çoxsahəli və zəngin yaradıcılığı ilə Azərbaycan-türk ədəbiyyatında lirik və epik növdə olduğu kimi, bədii tərcümə sahəsində də yeni bir məktəbin əsasını qoymuş, bədii tərcümənin inkişafında xüsusi rol oynamışdır.

Onun yaradıcılığında mühüm yer tutan əsərlərindən biri həcm etibarilə ən kiçik tərcümə əsəri olan «Tərcümeyi-Hədisi-ərbəin»dir. “Hədisi-ərbəin” farsdilli ədəbiyyatın nəhəng simalarından olan Əbdürrəhman Caminin əsəridir. Əbdürrəhman Cami (1414-1492) Yaxın və Orta Şərqi dünya ədəbiyyatının korifeyləri sırasına çıxardığı ölməz sənətkarlarla – Firdovsi, Tusi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Ömər Xəyyam, Cəlaləddin Rumi, Hafiz Şirazi, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli ilə bir sırada duran müdrik şair və görkəmli mütəfəkkirdir.

Orta yüzilliklərdə Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatında ən çox sevilən və geniş yayılan mövzulardan biri bilavasitə islamla bağlı olan, onun başlıca qaynaqlarından sayılan hədislər olmuşdur. Hədislər, bəlli olduğu kimi, sonuncu peyğəmbərin - həzrət Məhəmmədin (s.) mübarək kəlamlarını, bənzərsiz həyatı və bütün bəşəriyyət üçün örnək ola biləcək əməlləri ilə bağlı rəvayətləri özündə birləşdirir və bu baxımdan böyük ictimai-siyasi, əxlaqi-tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır.

Əsər nəsrilə yazılmış dibaçə və qırx bir qitədən ibarətdir. Qitələrdən qırxı Caminin əsərindən Məhəmməd peyğəmbərin (s.) hədislərinin şərhinə həsr olunmuş tərcümədir, biri isə sonluq – xatimədir. Cami “Hədisi-ərbəin” əsərində Məhəmməd Peyğəmbərə (s.) istinad edilən hədislərdən qırxını seçib, fars dilində nəzmə çəkmiş, hər hədisi bir rübai ilə ifadə etmişdir. Füzuli isə didaktiki ruhda olan bu rübailəri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Tərcüməyə yazdığı kiçik müqəddimədə Füzuli özü əsəri belə qiymətləndirir: *“Bu qırx hədisi mötəbərdir; bəlkə qırx daneyi – gövhərdir ki, ustası – girami Əbdürrəhman Cami aleyhırrəhmə intixab edib, farsı tərcümə etmiş. Ümumi feyz üçün tərcümeyi-türki olunur”*.

Belə ki, şair "qırx danə gövhər" adlandırdığı həmin hədisləri farscadan türkcəyə tərcümə etməklə "Allah" və "peyğəmbər" sözlərinin ana dilimizdə səsləndirilməsini istəmiş və onların məzmununu savadsız xalq kütlələrinin başa düşməsinə çalışmışdır. Fikrimizcə, "Ümum feyz üçün tərcümeyi-türki olunur" ifadəsi də məhz buna işarədir.

"Hədisi-ərbəin"də insanlara rəhm etmək, başqasına ziyan verməmək, pis xasiyyətdən əl çəkmək, səhər tezdən durmaq, tamahkarlıq etməmək, xoşxasiyyətli olmağa, təmizliyə, yeniliyə meyil etmək kimi qiymətli nəsihətlər verilir. Anaya hörmət, sirr saxlamaq, yaxşılığı qiymətləndirmək, biliyi başqasına öyrətmək, dostluq, vəfa, iradə kimi yaxşı insani sifətlər təbliğ olunur.

FÜZULİ İRSİ MÜASİRLİYİN MƏNƏVİ SƏRVƏTİ KİMİ

Lalə Mikayılzadə

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, p.ü.f.d.
lala-mak70@mail.ru*

Ümummillî liderimiz Heydər Əliyev yazırdı: “Azərbaycan xalqının həyatı böyük, çətin mərhələlərdən keçmişdir. Ancaq bütün çətinlikləri keçməkdə Azərbaycan xalqına onun böyük insanların, böyük şəxsiyyətlərinin yaratdıqları sənət əsərləri kömək etmişdir. Füzuli bunların arasında görkəmli yer tutur”.

Heç şübhə yoxdur ki, Füzuli özlüyündə bir məktəbdir və bu məktəb gecə-gündüz, aylar, illər, yüzilliklər boyu açıqdır; yetər ki, zövqün və istedadın, elmin və vətəndaşlıq qeyrətin olsun – məhz bu test tapşırığını yüksək balla verənlər Füzuli məktəbinə daxil ola, onu uğurla bitirə, onun verdiyi biliklərdən yaradıcı surətdə istifadə edə bilər. Azərbaycanın görkəmli nasiri Kamal Abdulla esselərinin birində yazır: «Azərbaycan ədəbiyyatına azərbaycanlı obrazı hava kimi, su kimi lazımdır. Özümüz üçün yox, başqaları üçün. Bizi tanıتماqdan ötrü. Yoxsa özümüz çalıb, özümüz oynamaqdan əl çəkməyəcəyik. Özümüz öz qazanımızda bişməkdə davam edəcəyik».

Görkəmli nasirin qeyd etdiyi həmin «azərbaycanlı obrazını» klassik ədəbiyyatın köməyi olmadan yaratmağı ağıla belə gətirmək mümkün deyil. Həm də bizim klassikamızda bir çox monumental azərbaycanlı obrazlarının olduğunu da gərək unutmayaq.

Özündən sonrakı poeziyaya olduğu kimi, özündən sonrakı nəsrə də ən çox təsir göstərən Füzuli mövzusu – məhəbbət mövzusu olmuşdur. Bu baxımdan da Füzuli örnəyində aşiq obrazları yaradarkən, çağdaş Azərbaycan nasirləri dahi şairin əsərlərinə daha çox müraciət etmiş və onlardan faydalanmışlar.

Məhəbbət mövzusu təkcə kişi ilə qadın arasındakı duyğusal münasibətlərin bədii təqdimində deyil, həm də bir çox rəngarəng ipostaslarda – Vətən məhəbbəti, övlad məhəbbəti, dost məhəbbəti, təbiətə məhəbbət və s. şəkildə öz bədii əksini tapmasına baxmayaraq bunların hamısında Füzuli məhəbbətindən “bir duz” (Cəlil Məmmədquluzadə) tapmaq mümkündür ki, bu da dahi şairin məhəbbət mövzusunu nə qədər çoxqatlı və çoxşaxəli işləməsinin göstəricilərindən biri sayıla bilər. Dahi Azərbaycanın qüdrətli şair və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin azərbaycanca “Divan”ı və ölməz “Leyli və Məcnun” poeması İlyas Əfəndiyevin “Geriyyə baxma, qoca!” romanının əsas mövzu və ideya qaynaqlarından biri kimi çıxış edir və onu da qeyd etmək lazımdır ki, çağdaş nəsrə Füzuli izlərinin aşkarlanması üçün ən uyğun əsərlərdən biri kimi diqqəti cəlb edir; eyni zamanda, gələcək nəsr əsərlərində Füzulidən bəhrələnmənin ən gözəl örnəklərindən biri kimi presedent rolunu oynayır. Ümumiyyətlə, gələcək tədqiqatlarda İlyas Əfəndiyevin bütün yaradıcılığının bu aspektdə öyrənilməsi çox vacibdir və bu yöndə yazılacaq elmi əsərlər ədəbiyyatşünaslığımızı zənginləşdirə bilər.

Azərbaycan ədəbi-bədii fikrinin inkişafında müstəsna yer tutan Füzuli kədərinin çağdaş nəsrə təsir formalarından və yollarından birini də ədəbi-bədii esselərdə onun sənətkar obrazının yaradılması təşkil edir. Bu baxımdan alim-yazıçı Kamal Abdullanın esseləri zəngin material verir. Bu essələrin Füzuli ilə bağlı ən qiymətli cəhətini, yazıçı tərəfindən dahi şairin obrazına yeni baxış bucağının sərgilənməsi təşkil edir.

Füzuli irsinin gözəl bilicilərindən biri olan Kamal Abdullanın Füzuli haqqındakı essələrində əsas diqqəti çəkən odur ki, yazıçı bu miniatür bədii əsərlərdə yaratdığı filosof-sənətkar obrazının köməyi ilə bir örnək, bir təqlid qaynağı ərsəyə gətirir, bu tükənməz mən-bədən faydalanmağa, öyrənməyə, nə isə götürməyə çağırır. Əlbəttə ki, bu “nə isə” milli-mənəvi inkişafa xidmət etməli, ölkənin mədəni həyatında praktik əhəmiyyət daşımalıdır. Məhz buna görə çağdaş ədəbiyyatımızın Füzuli səviyyəsinə qalxa bilməməsi yazıçını kədərləndirir və o, bu səmimi kədərinə bir Füzuli kədəri də qatır.

Çağdaş nəsrimizə Füzuli yaradıcılığının və şəxsiyyətinin təsiri olduqca böyükdür və bu yöndə gələcəkdə ciddi şəkildə elmi araşdırmalar aparılmalıdır.

ÖZBƏK ƏDƏBİYYATINA MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞININ TƏSİRİ

Günel Hümətova (Pəniyeva) Saleh
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası
kafedrasının baş müəllimi, f.ü.f.d.
gunelpenyeva@mail.ru

Füzuli yaradıcılığının Özbək ədəbiyyatındakı rolu bir neçə istiqamətdə təhlil edilir:

- Özbək şairlərinin yaradıcılığından nümunələr gətirilərək oxşarlıqların araşdırılması.
- Şairlərin yaradıcılıq dilində Füzuli irsinin təsiri müəyyənləşdirilməsi;

Füzulinin özbək ədəbiyyatına təsirini ifadə etmək üçün ən yaxşı nümunə onun 1968-ci ildə Daşkənddə çap olunmuş iki cildlik “Füzuli” kitabıdır. Füzulinin əsərləri özbək ədəbiyyatçıları tərəfindən köçürülüb, çoxaldılıb və əlyazma şəklində əldən-ələ ötürülərək Özbək oxucuları tərəfindən mənimsənilmişdir. Füzulinin şeirləri əsrlər boyu özbək xalqı tərəfindən sevilərək oxunub, musiqiçilər tərəfindən bəstələnib və zövqlə oxunub. Özbək xalqı böyük şair Füzulini öz şairlərindən biri kimi qəbul edirdilər. Elə buna görə də Füzuli yaradıcılığından təsirlənərək öz yaradıcılıqlarında Füzuli irsini daşıyan, Füzulinin təsiri ilə yaradıcılığa gələn ilk şairlərdən biri 1640-1711-ci illərdə yaşayıb yaradan, özbək türkləri arasında çox məşhur şairlərindən olan Babarahim Məşrəbin yaradıcılığını nümunə gətirə bilərik. Məşrəbin şeirləri həm klassik, həm də xalq musiqisi üslubunda bəstələnib oxunurdu. Şairin yaradıcılığı dillər əzbəri olduğu kimi, həyatı haqqında da əfsanələr qoşularaq danışılırdı. Məşrəb yaradıcılığında Füzuli təsirini araşdırmaq üçün ilk öncə Füzuli müxəmməsindən bir bənd gətirək:

Vay yüz min vay kim dildardan ayrılmışam
Fitne-çəşm ü sahir-i hunhardan ayrılmışam
Bülbül-i şurideyem gülzardan ayrılmışam
Kimse bilmez kim ne nisbet yardan ayrılmışam
Bir kadi şimşad ü gül-ruhsardan ayrılmışam

Füzuli yaradıcılığından gətirdiyimiz bu misraların təsiri ilə yazılan Məşrəbin müxəmməsi:

Ey müsülmanlar netey, men yardın ayrılmışam.
Fitne çəşm u şohi-xuş reftardın ayrılmışam
Bülbül-i şörüdmen, gülzardın ayrılmışam
Qaşları ya közler xunxardın ayrılmışam
Bir peri talat, şekergüftardın ayrılmışam

Buradan aydın şəkildə şairin təsiri hiss edilir. Hər iki nümunədə yardan ayrılma öz əksini tapır. Hər iki nümunədə istifadə edilən söz və ifadələrin eyniyyəti də birbaşa Füzuli

təsirinin sübutunu verir. Eyni bu müxəmməsinin təsiri ilə yazıb yaradan, qəlblər şairi, qadın qəlbinin ifadəçisi, Füzuli davamçısı və Füzuli irsinin daşıyıcısı olan 1792-1842-ci illərdə yaşayıb-yaradan Nadirə Bəgimə yaradıcılığında da tam şəkildə özünü göstərir.

*Ah, bir serv u six-i reftardın ayrılmışam
Közleri badam gülruhsardın ayrılmışam
Xasta can u natevanmen yardın ayrılmışam
Yar-i hemdem, munis u gamxardin ayrılmışam
Bolmuşam be-xanuman ta yardın ayrılmışam.*

Müasir dövr Özbək şairəsi olan Uveysin yaradıcılığın nəzərdən keçirdəndə də Füzulinin təsirinin olduğunun şahidi olur. Şairə həm təsirlənmiş, həm də Füzuli yaradıcılığından nəzirə və təxmislər gətirmişdir. Həmçinin şairənin dilində qərb türkcəsinin təsiri də özünü göstərməkdədir. Misal olaraq şairənin yaradıcılığından Füzuliyə yazdığı nəzirəsindən iki misra gətirək:

*Yar, men' etme beni Mecnun kerekmez mi sana?
Al eşkim, xırqa-i gülğün kerekmez mi sana?
İndi isə Füzuli qəzəlinə yazdığı təxmisindən nümunə gətirək:
İstesen işq etme, ey dil sabr u saman dın tama'
Al bu pendim, qılmağıl zinhar canandın tama'*

Yekun olaraq, aşağıdakı nəticələr əldə edildi:

- Füzulinin təsiri ilə yazan şairlərin yaradıcılığından gətirdiyimiz nümunələrin hər birində eyni zamanda Qərb Türkcəsinin izi və təsiri olduğu təhlil edildi.
- Özbək dilində işlənən variantlar əvəzinə Qərb türkcəsinin variantlarının işləndiyi müəyyənləşdirildi
- Şeirlərdə işlənən və Nəvainin dövründən bu tərzdə istifadə edilən “bolupturnzen” yerinə “bolmuşanz” və “eyleydürmen / eyley-men; eylermen” yerinə “eylerem” formaları işləndiyi araşdırıldı.
- Yardıcılığından nümunə gətirdiyimiz dövrünün ən məşhur şairlərindən olan Uveysin'in dilində “-mas” şəkilçisi yerinə “-maz” şəkilçisinin işlənməsi müəyyənləşdirildi.

ÜÇ DİLDƏ YAZAN, BƏDİİ NƏSRİN ƏSASINI QOYAN AZƏRBAYCAN MÜTƏFƏKKİRİ

Hüsniyyə Çobanova

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitutun dosenti, f.ü.f.d.

cobanovahusniyye@gmail.com

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində divan janrının ən möhtəşəm nümayəndələrindən biri kimi tanınmışdır. Füzuli üç dildə - türk, ərəb və fars dillərində qəzəl, qəsidə, müsəddəs, tərkibbənd, tərcibənd, rübai, qitə, mürəbbə və s. yazmışdır. Böyük şair əsərlərini ərəz vəznində, nəzmlə, nəsrə, həm də lirik və epik növdə yaratmışdır. Füzuli ana dili bədii nəsrin əsasını qoymuşdur.

Füzuli üç dili mükəmməl bilməsi sayəsində türkdilli xalqların mədəniyyətini, fars və ərəb dillərində yaradılmış elmi, ədəbi abidələri əsaslı sürətdə öyrənmiş mütəfəkkir bir sənətkardır. Şairin yaradıcılığının zirvəsi olan “Leyli və Məcnun” poeması Azərbaycan, eləcə də, Şərq və dünya poeziyasının nadir incilərindən sayılır.

Azərbaycan şeirinin ölməz nümunələrini yaradan Füzuli ana dilini dərin bir məhəbbətlə sevərək, bu dildə gözəl əsərlər yaratmağı özünə şərəf hesab edibdir. Eyni zamanda ərəb və fars dillərinə də biganə qalmamış, bu dillərdə də müxtəlif janrlarda əsərlər meydana gətirmişdir. Məhz buna görədir ki, o, fars “Divan”ında özünün üç dildə yazmasını iftixarla qeyd edir və göstərir ki:

*Mən gözəl bir süfrə açdım sözdən əhli-ələmə,
Onda mən zövq artıran hər dürlü nemət düzmüşəm.
Süfrəmə hər bir qonaq gəlsə, xəcalət çəkməyəm;
Fərqi yox, ya türk gəlsin, ya ərəb, yaxud əcəm.
Kim gəlir gəlsin, aparsın hər nə istər xatiri,
Qurtaran nemət deyil, süfrəmdən olmaz heç nə kəm.*

Füzuli lirikasının əsl qüvvət və qüdrət mənbəyi xalqdır, həyatdır. Lakin aydındır ki, söz sənətinin ən böyük nailiyyətlərindən biri olan Füzuli şeiri yalnız yüksək mədəni inkişaf nəticəsində yarada bilərdi. Onun çoxcəhətli, zəngin yaradıcılığında əsas yer tutan lirikası Azərbaycan ədəbi-tarixi inkişafının bir tərəfdən doğma xalqın gözəl bədii ənənələri, digər tərəfdən də qədim mədəniyyətə malik olan Yaxın Şərqi mədəni nailiyyətləri əsasında təşəkkül tapmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli haqqında demişdir: “Füzulinin humanizm və ümumbəşəri dəyərlərlə mayalanmış yaradıcılığı bütün bəşəriyyət üçün böyük mənəvi qıdadır. Füzuli Azərbaycanın böyük milli sənətkarı olmaqla yanaşı, bütün müsəlman aləminin qəlb şairidir”.

Şairin ana dilində yaratmış olduğu “Divan”ı türk dilli ölkələrdə yayılmış, məhəbbətlə oxunaraq türk xalqlarının ədəbiyyatlarına qüvvətli təsir göstərmişdir .

Obraz yaradıcılığında ərəb və fars sözlərindən istifadə etmək zərurət olsa da, türk sözləri hesabına şairin yaratdığı obrazlar o dövrün ədəbi dilində yeniliyi, tərəvəti və dərinliyi ilə misilsizdir. Füzulinin yaradıcılığı rəngarəng bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə zəngindir. Füzulinin orijinallığı da bundadır. Füzulinin ən böyük nailiyyətlərindən biri də bədii dildə obrazın obrazlı sözlərlə, ifadələrlə şərh, tamamlaması, daha da qüvvətləndirilməsidir. Şeirdə füsunkar ahəngdarlıq yaratmaq, mənaca yaxın, həmçinin əksmənalı sözlərdən məharətlə istifadə edə bilmək baxımından Füzuli təkrarsızdır.

Füzuli Nəsimidən sonra ana dilimizdə yaranmış şeirin ən gözəl nümunələri olan əsərləri ilə ədəbi-bədii dilimizi yeni yüksəkliklərə qaldırmış, klassik Azərbaycan, habelə digər türk xalqlarının poeziyasına qüvvətli təsir göstərmiş, ədəbi məktəb yaratmışdır. Onun əsərləri Təbrizdə, Bakıda, İstanbulda, Ankarada, Qahirədə, Daşkənddə, Buxarada, Aşqabadda nəşr edilmiş, dünya şərqşünasları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Yüz illər, min illər keçəcək, dünyaya gələn yeni nəsillər Füzuli şeirlərini sevərək təkrar-təkrar oxuyacaqlar.

YARADICILIĞI İLƏ ANA DİLİNİN KEŞİYİNDƏ DURAN ŞAİR

Sahilə İbrahimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Müasir Azərbaycan dili kafedrası,

f.ü.f.d., baş müəllim

sahila.ibrahimova@yahoo.com

Füzuli Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf tarixində mühüm xüsusiyyətlərə malik ayrıca bir mərhələnin qurucusu olmuşdur. Xüsusi demək lazımdır ki, bu dövrün şairlərinin əksəriyyəti Azərbaycan türkcəsində şeirlər yazmağın çətin olduğunu anladığı üçün fars dilində yazmağı üstün tuturdular. Füzuli isə belə şairlərdən olmaq istəmədiyi üçün, elə buna görə fars dilində yazmağı o qədər də bacarıq hesab etməmiş, əksinə zəiflik və acizlik hesab edirdi. Beləliklə, Füzuli türkcə şeir (nəzmi-nazik) yazmaq çətin olduğundan, farsca yazan şairlərə gücün çatır türkcə demişdir.

Professor Nizami Cəfərov yazır ki, Məhəmməd Füzuli öz yaradıcılığı ilə ana dilinin keşiyində durmuş, ana dilini zamanın hər cür təzyiqindən, sınağından çıxarıb dövrümüzdə qədər yaşadan nadir istedadlardandır. M.Füzuli anadilli əsərlərində Azərbaycan türk dilinin xəlqi, milli köklərindən, xalqın dilində əsrlərlə işlənib cilalanmış söz və ifadələrdən maksimum istifadə edərək özünün sələfləri Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai kimi söz ustalarının milli ənənələrə köklənən üslubi orijinallarını yaradıcı şəkildə davam etdirmiş, özündən sonra davamçıları olan yüzlərlə xələflərinin yaradıcılıqları üçün mükəmməl sınaq meydanı, istiqamətverici faydalanma mənbələri olmuşdur.

Biz bilirik ki, Füzuli dünya ədəbiyyatı tarixində heç bir başqa şairlə müqayisə edilməyəcək lirik şair olmuşdur. Xalq yazıçısı Mir Cəlal Paşayevin dediyi kimi “Füzuli ölməz lirikadır, qəlb şairi, sevgi şairidir. Buna görə də şairin yaradıcılıq xüsusiyyətlərini araşdırmaq üçün buradan başlamaq lazımdır”:

Məndən, Füzuli, istəmə aşairi-mədhü zəmm,

Mən aşiqəm, sözüm aşiqanədir!

Məhəmməd Füzulinin Azərbaycan türk “Divanı” orta əsr klassik Azərbaycan ədəbi dilinin ən mükəmməl nümunələrindən biri olaraq Azərbaycan ədəbi dilinin, xüsusilə də XVI əsr Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf tarixini, onun leksik və qrammatik normalarının araşdırılması obyektini kimi hər zaman aktual olaraq qalıbdır. Məhəmməd Füzuli Azərbaycan şeirinin ölməz nümunələrini yaradaraq türk dilinin hansı gücə qadir olduğunun göstərən, beləcə tarix içində mənəvi mənliliyimizə - dilimizin, mənəviyyatımızın əbədi və canlı heykəlinə çevrilmişdir. Eyni zamanda ərəb və fars dillərinə biganə qalmaqaraq, bu dillərdə müxtəlif janrlı əsərlər yaratmışdır. Ana dilində başladığı “Divanı” həcmində, habelə farsca

“Divan” özünü qəlb aləmindən xəbər verən bu lirik şeirlərində oxucusunu bədi sözün qüvvəti ilə sehrləyib düşünməyə, həyatın gözəlliklərini dərk etməyə çağırır.

Məhəmməd Füzuli öz təkrarolunmaz əsərləri ilə ədəbi-bədii dilimizi yüksəklərə qaldırmış, klassik Azərbaycan, həmçinin digər türk xalqlarının poeziyasının inkişafına güclü təsir etməklə ayrıca möhtəşəm, çox yüksək bir ədəbi məktəbin yaradıcı olmuşdur. Söz mülkünün xəzinədarı olan Məhəmməd Füzuli üç dildə - ana dili Azərbaycan türk dilində və ərəb, fars dillərində möhtəşəm sənət əsərləri yaratmış, bədi yaradıcılığında ana dilinə, xüsusilə üstünlük verərək Azərbaycan dilinin məna zənginliklərini göz önünə gətirmiş, onun poetik imkanlarını bütün gözəlliyi ilə ortaya çıxmasına nail olmuşdur.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Məhəmməd Füzuli XVI əsr Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolunu istiqamətləndirən ədəbi-bədii yaradıcılığında mükəmməl şəkildə əks etdirən ustad bir şairdir. Füzuli dili, bütünlükdə yüksək istedadla malik olan şair qələmindən qaydaya salınmış, normativləşmiş Azərbaycan xalq dilinin yüksək səviyyəsidir.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA FÜZULİ YARADICILIĞININ TƏSİRİ

Cavidə Məmmədova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
cavi_e@yahoo.com*

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı Avropa ədəbiyyatının bəzi yaradıcılıq prinsiplərinə, həm də klassik ədəbiyyatımızın ənənələrinə əsaslanaraq inkişaf etməkdə idi. Şairlərin bir qismi milli ədəbiyyatımızda meydana gələn müxtəlif dəyişikliklərə baxmayaraq, hələ də əruz vəznində, klassik şeir janrlarında yazmaqda, Füzuli ədəbi məktəbinin prinsiplərini davam etdirməkdə idilər. Bu baxımdan, sözügedən dövrdə yaranan poeziya nümunələrini müxtəlif problemlər əsasında tədqiq etmək mümkündür:

1. Avropa ədəbiyyatında aktual olan problemləri, forma və məzmun keyfiyyətlərini ehtiva edən əsərlər.

2. Klassik Azərbaycan poeziyasının ənənəvi keyfiyyətləri əsasında yaranan əsərlər. Bunları da iki şəkildə təsnif etmək mümkündür:

a) Orta əsrlər Azərbaycan şeirinin ənənələrinə əsaslanan - klassik üslubda yazılan şeirlər. Bura dövrün bir çox tanınmış şairlərinin, o cümlədən Əbdülxalıq Cənnətinin, Azər Buzovnalının, Ağadadaş Münirinin, Əliağa Vahidin, Hüseyn Cavidin və b. əsərləri daxildir.

b) Azərbaycan təsəvvüf şeirinin ənənələri əsasında yazılan, təsəvvüf fəlsəfəsinin mahiyyətini, təsəvvüf metafizikasına dair bilgiləri simvolik şəkildə ifadə edən əsərlər. Bura əsasən, H.Cavidin, Ə.Vahidin əsərləri daxildir.

2-ci qrupa aid edilən əsərlərdə Füzuli ədəbi məktəbinin təsiri aydın görülməkdədir. Belə əsərlər üçün Füzuli şeirinin poetikası, üslubu səciyyəvi xüsusiyyətlərdəndir. Məsələn, Füzuli poeziyasının bir sıra motivləri H.Cavidin əsərlərində özünəməxsus şəkildə yer alır. H.Cavidin qəzəllərindəki lirik qəhrəmanlar Füzuli yaradıcılığından bizə tanış olan aşıq obrazlarına çox bənzəyir. Yaxud kədər hissinin Füzuli yaradıcılığındakı bənzərsiz tərənnümü H.Cavid yaradıcılığında da əksini tapır.

“Dost biperəva, fələk birəhm, dövran bisükun

Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun”, – deyə dərdin çoxluğundan, həmdərdin yoxluğundan şikayətlənən Füzuli kimi H.Cavidin:

“Bir əhli-dərd yoxdu bu viranə şəhrdə,

Tainki kəşf edim ona mən hali-zarimi”

– gileyi zamanın zahiri və daxili mənzərəsini təqdim edərək həm də ictimai-siyasi məzmun daşımaqdadır.

Füzulinin lirik qəhrəmanı dostları biperəva, insanları bivəfa görür:

*“Vəfa hər kimsədən kim istədim ondan cəfa gördüm,
Kimi kim bivəfa dünyada gördüm, bivəfa gördüm”*

H.Cavid də:

*“Hər gülən üzdə ölüm, qan görürəm,
Pək yaxın dostları düşman görürəm”, - deyə eyni kədəri yaşayır.*

H.Cavidin və digər şairlərin əsərlərində təsəvvüf düşüncəsinin bədii əksətdirmə yolları, poetik dil, üslub xüsusiyyətləri Füzuli poeziyasından qaynaqlanmaqdadır. Belə əsərlərdə “eşq” mövzusu daha çox təsəvvüfi mənada yer alır. Məsələn, A.Buzovnalı əsərlərinin birində:

*“Zahid ki, göstərir mənə rahi-təriqini,
Bilməzmi rahi-eşq özü bir तरीqədir”, - deyə yazır.*

Məlumdur ki, Ə.Vahid qəzəllərində Füzuli şeirinin təsiri aydın şəkildə görünür. Lakin Ə.Vahidin şeirləri təkcə poetik xüsusiyyətləri baxımından deyil, həm də bədii-fəlsəfi mahiyyəti baxımından Füzuli poeziyasından bəhrələnmişdir. Təsəvvüf fəlsəfəsini əks etdirən şeirlərində Ə.Vahid Füzulinin qələmə aldığı təsəvvüf simvollarından istifadə etmişdir. H.Cavidə həsr etdiyi bir şeirində Ə.Vahid yazır:

*“Biz bir qatar tutiyi-şirin suxənlərik,
Öz nəğməmizlə zinəti-sərvi-çəmənlərik...
Bir kimsə bilməyir nə xərabatilərdənək,
Meyxanələr müsəfiri rindi-kühənlərik...
Lövh üzrə pirimiz bizi yazmış şəhidi-eşq,
Meydani-ədli-dadidə gülgün kəfənlərik.
Cavid həmişə xəlqimizin xatirindədir,
Vahid, o yoxsa, ruhi ilə həmvətənlərik.”*

H.Cavidin bir şəhid olduğuna, Cənnətə getdiyinə işarə edən şair özlərini onun “həmvətəni” adlandıraraq Allah hüzurunun mömin ruhların vətəni olduğunu söyləməklə Füzulinin:

*“Edəməm tərək, Füzuli, səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim!”* misralarındakı mənani ateist bir cəmiyyətin önündə böyük cəsarətlə ifadə edir və fəxrlə özünü “böyük Füzulinin yadigarı” adlandırır.

Məqalədə bu və digər bu kimi məsələlərin daha geniş şəkildə təhlil edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

FÜZULİ ALMAN ŞƏRQŞÜNASLIĞINDA

Xanım Zairova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,

fil.ü.f.d., dosent

kh.zairova@gmail.com

Orta əsrlərdən başlayaraq müasir dövrümüzdə qədər alman ədəbiyyatında Şərq və Şərq ədəbiyyatının tədqiqinə dair saysız-hesabsız əsərlər var. XVIII əsrin əvvəllərindən etibarən Qərb yaradıcı təfəkkürü əvvəlcə fars ədəbiyyatına, daha sonra isə bütünlükdə Şərq ədəbiyyatına xüsusi diqqət yetirməyə başlamış və Şərq ədəbiyyatından təsirlənmişdir. Almaniyada Şərq ədəbiyyatı ilə tanışlıq, ilk növbədə, səyahətnamələrlə başlamışdır. M.Füzuli haqqında ilkin məlumatlara da səyahətnamələrdə təsadüf edilir. Məruzədə Almaniyada Füzuli yaradıcılığı üç istiqamətdə araşdırılır:

1. Səyahətnamələrdə Füzuli haqqında məlumatlar;
2. XIX əsr alman şərqşünaslığında Füzuli yaradıcılığından tərcümələr;
3. XX-XXI əsrlərdə Füzuli yaradıcılığı bədii və elmi tərcümələrdə.

A.Olearius “Moskva və İrana səyahətin yeni təkmilləşdirilmiş təsviri” (1656) adlı əsərinin “Onların şairləri və həmin şairlərin misraları” bölməsində İranda poeziyanın çox sevildiyini göstərmiş, şairləri qismən xarakterizə etmişdir. Olearius həqiqi şairlərlə digərlərinin şeirlərini söyləyənlər arasında fərq olduğunu vurğulayaraq, göstərir ki, “..bizdə olduğu kimi bəziləri bunu ustalıqla, bəziləri isə pis bir iş kimi yerinə yetirirlər və şair adı ala bilmirlər. Onlar bazar və mehmanxanalarda başqalarının qələmindən çıxanları söyləməklə kifayətlənir və adamlardan pul alırlar”. Daha sonra müəllif qeyd edir ki, “Onlar həm türk, həm də fars dilində klassik şairlərinin yazılarını saxlayırlar. Çünki onlar üçün bu iki dilin fərqi yoxdur... Əsərləri yazılı surətdə saxlanılan tanınmış şairləri bunlardır: Sədi, Nizami, Hafiz, Firdovsi, Füzuli, Xaqani, Əhali, Şəms, Nəvai, Şahidi, Fərahzad, Dəhləvi, Nəsimi və b.” Alman – macar səyyahı, türkoloq H.Vamberi “Türk xalqı özünün etnoloji və etnoqrafik əlaqələrində” (1885) əsərində azərbaycanlıların şair və alimlərinin sayının az olduğunu qeyd etsə də, Füzulini və Dəhləvini xüsusi vurğulayır, türkomandar arasında onların əsərlərinin kifayət qədər oxucusu olduğunu göstərir.

XIX əsrdə şərqşünas Hammer-Purqştal M.Füzulinin əsərlərini alman dilinə tərcümə etmiş və 2200 türk şairinin əsərlərini əhatə edən “Osmanlı poeziyasının tarixi - dövrümüzdə qədər” dördcildlik toplusuna daxil etmişdir. H.Purqştall şairin “Leyli və Məcnun”, “Bəngü-badə”, “Hədiqətüs-şüəda” adlı əsərlərindən bəhs edərək, ümumilikdə, 248 beyt olmaqla, “Leyli və Məcnun” və “Bəngü-Badə” əsərlərindən 105 beyti, habelə şairin qəzəl külliyyatından 11 qəzəlinin türkcə adını saxlamaqla tərcümə etmişdir.

Füzulinin “Leyli və Məcnun” (1943) əsəri tam halda N.Lugal və O.Reşer tərəfindən almancaya çevrilmişdir. İslamşünas alman alimi, tərcüməçi A.Şimmel Füzuli yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, alimin öz təbirincə desək, “klassik osmanlı türkcəsində deyil, öz

yumşaqlığı və bəzən qulağa bir qədər yad gələn forma ilə şeirlərinə xüsusi gözəllik verən azəri dialektindən istifadə etmiş” şairin üç qəzəlini almancaya tərcümə etmiş və “Qızıl qədəhdən: yeddi əsrin türk şeiri” (1993) toplusuna daxil etmişdir. 2024-cü ildə Almaniyanın “Enzyklopädie des İslam” ədəbiyyat portalı şairin yaradıcılığına dair məlumatla birlikdə bir müsəddəs və qəzəlinin yayımına başlayıb. Əsərləri alman dilinə doktor Y.Özoğuz tərcümə etmişdir. Adıgedən portalda həmçinin A.Şimmelin qeyd olunan tərcümələri də yer alır. Almaniya elmi tədqiqatların tərcümələrinə də diqqət yetirilir. 2023-cü ildə dr. M.R.Hess görkəmli ədəbiyyatşünas M.C.Paşayevin “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” (“Füzulis Künstlertum”) elmi əsərini alman dilinə tərcümə etmiş və nəşr etdirmişdir.

Aydın olduğu kimi, Füzulinin yaradıcılığı alman şərqşünaslığının diqqət mərkəzində olmuş, şairin əsərlərinin tərcüməsinə xüsusi önəm verilmişdir. Şairin lirik və epik-lirik əsərlərinin tərcümələri alman şərqşünaslığında qənaətbəxş fikir formalaşdırmışdır. Azərbaycan tədqiqatçılarının elmi əsərlərinin almancaya tərcümələri də şairin yaradıcılığına olan marağın bir nümunəsidir.

FÜZULİNİN ƏRƏBCƏ QƏSİDƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ

Elnarə Zeynalova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

böyük elmi işçi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ezeynalova77@gmail.com

Mütəfəkkir şair Məhəmməd Füzuli əl-Bağdadinin üç dildə – türk, fars və ərəb dillərində yazdığı əsərlər *türk, fars və ərəb mədəniyyətinin müştərək yetişdirməsi və qanuni varisi kimi* əsrlərdən-əsrlərə ötürülərək zəmanəmizədək gəlib çatmışdır. Şairin yaradıcılığında qəzəllər xüsusi yer tutsa da, onun yaradıcılığının bir hissəsini üç dildə yazdığı qəsidələr təşkil edir. Bu qəsidələrin əsas hissəsi türk və fars dillərində, az bir hissəsi ərəb dilindədir. Ərəbcə olan qəsidələr tam şəkildə Azərbaycan dilinə tərcümə edilib, şairin ölkəmizdə nəşr olunan “Əsərləri”nin IV cildində “Ərəbcə qəsidələr” adı altında təqdim olunub. Füzulinin qəsidə yaradıcılığını tədqiq edən V.Feyzullayeva şairin əsərlərinin dilimizə tərcüməsindən bəhs edərkən, haqlı olaraq, ərəbcə qəsidələrinin tərcüməsində daha çox xətalara yol verildiyini qeyd etmişdir. Füzulinin, eləcə də, digər klassik şairlərin əsərlərinin tərcüməsində belə hallar çoxdur. Çünki klassik dövrə aid əsərlərin tərcüməsinə təsir edən əsas amillərdən biri mətnin etibarlılıq məsələsidir, yəni mükəmməl tərcümə mükəmməl mətn tələb edir. Deməli, Füzulinin ərəbcə yazdığı qəsidələrin daha düzgün tərcüməsi üçün, ilk növbədə, onların mətni düzgün tərtib olunmalıdır ki, bu da asan məsələ deyil. Qeyd edək ki, Füzulinin ərəbcə qəsidələri tam halda ilk dəfə “Matləul-itiqad” əsəri ilə birlikdə 1958-ci ildə H.Araslı tərəfindən nəşr olunub. Tərtibçi kitabın ön sözündə nəşrdə səhvlərin olduğunu və onların düzəldilmədiyini qeyd etmişdir. Nəşr zamanı səhvlərin düzəldilmədiyini həm tərtibçinin ərəbşünas olmaması, həm də əldə müqayisə üçün başqa bir əlyazmanın olmaması ilə izah etmək olar.

İkinci dəfə həmin əsərlər 1994-cü ildə iraqılı türkman alimi Abdul-Latif Bəndəroğlu (1937-2008) tərəfindən Bağdadda "مطلع الاعتقاد و القصائد العربية للشاعر فضولي البغدادي" (“Şair Füzuli əl-Bağdadinin “Matləul-itiqad” və ərəbcə qəsidələri”) adı altında nəşr olundu. Bu nəşrdə bəzi xətalara aradan qaldırılma da, müqayisə üçün başqa mənbənin olmaması yenə də öz sözünü deyir. Şairin ərəbcə əsərlərinin M.S.Veraşagin və Y.E.Bertels sayəsində elmə məlum olmasından yarım əsrdən çox keçməsinə baxmayaraq, bu sahədə əsaslı bir yeniliyin olmadığını nəzərə alaraq dünya kitabxanalarının əlyazma kataloqlarında Füzulinin ərəbcə yazdığı əsərlərlə bağlı apardığımız araşdırmaların da nəticəsi olmadı. Ancaq Fransa Milli Kitabxanasının əlyazmalar fondunda şairin ərəbcə 4 beytinin əks olunduğu bir əlyazmaya rast gəldik. Edgar Blochetin (1870-1937) məlumatına görə, *əlyazma Dərviş Yusuf ibn Əhməd İbn Muəmməd əl-Xorasani əl-İsfahani tərəfindən hicri tarixi ilə 894 (miladi 1488)-ci ildə hazırlanıb və nəstəliq xətti ilə yazılıb*. Əlyazmanın əldə edilən fotosurəti göstərdi ki, həmin 4 beyt H.Araslı və Bəndəroğlu nəşrindəki ikinci qəsidəsinin 11-14-cü beytləridir, yəni beytlər elmə məlumdur. Deməli, şairin ərəbcə qəsidələrinin əldə olan variantlarından

çıxış etməklə, onların dilimizə düzgün tərcüməsi üçün çalışmaq lazımdır. Çünki şairin ərəbcə qəsidələrinin Məmməd Mübariz Əlizadə tərəfindən edilən poetik tərcüməsində müəyyən nöqsanlar müşahidə olunur; bəzi beytlər tərcümə olunmamış, bəzilərinə isə dəqiqlik, adekvatlıq arxa plana keçmiş və məna təhrif olunmuşdur. Nədənsə poetik tərcümələr zamanı belə hallar təbii qarşılır. Amma bir cəhəti nəzərə almaq lazımdır ki, poetik tərcümələr geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur. Əgər həmin tərcümələrdə Füzulinin, eləcə də digər klassik şairlərimizin dedikləri fikir təhrif olunursa, təbliğ etdikləri ideya oxucuya düzgün çatdırılmırsa oxucu həmin klassik şairə nə dərəcədə bələd olur?! Füzulişünas alim S.Əliyevin sözləri ilə desək, *Şairin xatirəsinə ən böyük hörmət onun fikir və ideyalarını, mətləb və işarələrini, ümumən mövqe və əhatəsini oxucuya düzgün çatdırmaqdan başlayır.*

MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA ƏBƏDİ MÖVZU – ATALAR VƏ OĞULLAR

Şəhla Məcidova

*Şirvan şəhər 16 nömrəli tam orta məktəb,
Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi, f.ü.f.d.
shahla.majidova@mail.ru*

Gənclərin təlim-tərbiyəsində, dünyagörüşünün formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan yaşlı nəslin nümayəndələri çox zaman ünsiyyət zamanı fikir ayrılığı ilə rastlaşır, gənc nəslin etirazları ilə qarşılaşırlar, onların arasında böyük mübahisələr və anlaşılmazlıqlar yaranır. Maraqlıdır ki, illər, nəsillər dəyişir, bu sonsuz mübahisənin həlli görünmür. Vaxtilə özündən yaşlı nəslin fikirlərini qəbul etməyən gənclər təcrübə əldə etdikcə və yaşa dolduqca söylənilənlərin nə qədər doğru və yerində olduğunu dərk edir. Ancaq bu gün onların özləri də vaxtilə etdiyi etirazı gənc nəsildən eşidir və öz təcrübəsindən çıxış edərək keçdiyi bu yolu daha anlayışlı bir şəkildə gənclərə başa salmağa çalışırlar. Beləcə, nəsillərin dialoqu bitməz-tükənməz fikir ayrılığı ilə həyatımızın hər sahəsində özünü büruzə verir və müasir dövrümüzdə də aktualdır. Mövzunun aktuallığı hər zaman həyatı əks etdirən ədiblərimizin də qələmindən yan keçməmiş, əsərlərdə öz bədii əksini tapmışdır. Belə maraqlı əsərlərdən biri də Məhəmməd Füzulinin “Rindü Zahid” əsəridir.

Füzulinin “Rindü-zahid” əsəri gənclərin və yeniyetmələrin peşə seçmələri, elm və təhsilə yiyələnmələri, tərbiyə məsələləri baxımından diqqəti cəlb edir. Əsəri diqqətlə oxuduqda gözüümüz qarşısında dolğun pedaqoji mənzərə canlanır. Tarixin bütün dövrlərində və bu gün də cəmiyyət qarşısında duran gənclərin tərbiyəsi, elm, savad qazanması, peşəyə yiyələnməsi və gələcəyini müəyyən etməsi diqqət mərkəzində durur.

Əsər şəhər gəzintisində çıxmış ata və oğulun dialoqundan ibarətdir. Əslində, bu, ata ilə oğuldan çox iki nəslin, iki fərqli baxışın dialoqudur. Əxlaq, elm, mərifət, din haqqında fərqli təsəvvürə malik iki insan öz fikirlərinin doğru olduğunu sübut etmək istəyir, biri digərini mühakimə edir. Daha çox elm bərəsində aparılan müzakirələrdə ziddiyyətli fikirlər səsləndirilir.

Maraqlıdır ki, Füzuli əsərində qəhrəmanlarının adında da bir simvol olaraq atanı Zahid, oğlu Rind adlandırır. Zahid tərki-dünyalığın, müdrikliyin, təcrübənin rəmzidirsə, Rind də əhli-kefliliyin, gününü eys-ışrətdə keçirənlərin rəmzidir. Mühafizəkar, dindar, çox böyük nüfuza malik və zəngin Zahidin Rind adlı ağıllı, dərin düşüncəli, geniş dünyagörüşlü bir oğlu var. Atası bir sənətə, peşəyə yiyələnməsi vaxtının gəldiyi üçün oğlu ilə bu məsələ haqqında söhbət etməyə başlayır. Əsas ideya və fikirlər də məhz bu mükalimə zamanı qaldırılır. Zahid oğluna bu dünyada boş yaşamamağı, gücü, qüvvəsi olduğu qədər sənət öyrənməyi nəsihət edir.

Zahid ona sənətkarlıq və ticarətlə bağlı fikirlərini deyəndə o yenə etiraz edir ki, şəhər sənətkarlığı ilə məşğul olan adamlar qazanc üçün bütün günü işləyir, gecə yatıb səhər yenə

həmin işlə məşğul olur. Həyat belə adamlar üçün mənasız və darıxdırıcıdır, insan həyatdan zövq almağı da bacarmalıdır. Ticarətçi isə bəzi fırıldaqlarla xalqı soyub sərvət qazanmaq istəyir. Bu iş insanlığa layiq iş deyildir. Rind bütün bu fikirlərinə atasını inandıra bilir, ata onunla razılaşıır. Bu mükəlimədə Rindin fikirlərində iki əsas məsələ qabardılır. Birincisi, Rindin dili ilə peşə seçimi fonunda cəmiyyətin eybəcərlikləri göstərilir, ikincisi, peşə, sənət hər bir gəncin ürəyincə olmalıdır, əks halda, gənc müxtəlif bəhanələrlə işdən uzaqlaşacaq, yaxud heç bir uğur qazanmayacaqdır.

Əsərdə xüsusi əhəmiyyət verilən məsələlərdən biri də müəllim və valideynin təlim və tərbiyə prosesində birgə fəaliyyəti, ətraf mühitin güclü təsiridir. Bütün dünya dahiləri müəllim əməyinə böyük qiymət vermiş, xüsusi hörmət və məhəbbətlə yanaşmışlar. Həmçinin “Rindü-zahid” əsərində bu gün də vacib olan, insan tərbiyəsində, şəxsiyyətin formalaşmasında əsas rol oynayan bir neçə məsələ – kiçiyə qayğı, gənclərin müstəqil ideyalarına, fikirlərinə diqqət və hörmətlə yanaşmaq, peşə seçimində müstəqillik vermək, müəllimə, onun əməyinə verilən yüksək qiymət gənclərin təlim-tərbiyəsində əsas rol oynayan, onun kökünü təşkil edən müəllim-valideyn münasibətlərində öz əksini tapmışdır.

FÜZULİ ƏSƏRLƏRİNDƏ KLASSİK ƏDƏBİ ƏNƏNƏLƏRİN İNİKASI

Gülzar Əqiq Cəfərzadə

*Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi,
böyük elmi işçi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
gulnarjafarzade2002@gmail.com*

Ötən beş yüz ərzində bütün Türk-İslam ədəbiyyatını öz təsir dairəsinə salan mütəfəkkir şair Məhəmməd Füzuli həm Azərbaycan ədəbiyyatında bədii-fəlsəfi fikrin təşəkkülünə, həm də orta çağ türk ədəbi dilinin inkişafına öz töhfəsini vermiş böyük şəxsiyyətdir. O öz dərin məzmunlu və yüksək səviyyəli bədii əsərləri ilə klassik Şərq poeziyasının ədəbi ənənələrini davam etdirmiş, zərif, incə mətləbləri ehtiva edən şeirlər qələmə almışdır. Füzulinin türk, fars və ərəb dillərində yaratdığı bənzərsiz təşbeh və istiarələr, kinayə və məcazlarla dolu qəsidə və qəzəlləri, məsnəvi və qitələri şairin yüksək şeir təbindən, zəngin yaradıcılıq təxəyyülündən xəbər verir.

Füzuli poeziya aləmində lirik aşiqanə qəzəllər müəllifi kimi tanınsa da, o, təsəvvüf baxışlarını ifadə edən “Həft cam”, “Rind və Zahid”, “Səhhət və mərəz”, “Hədiqət üs-süada” kimi ictimai-fəlsəfi məzmun daşıyan əsərləri vasitəsilə də poeziyamızı zənginləşdirmişdir. Füzuli yaradıcılığında müxtəlif mövzularda yazmış olduğu qəsidələr öz bədii təsiri, fəlsəfi mahiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Bu qəsidələrində şair dövrünün hakimlərini ədalətə, insanları məsnəvi kamilliyə səsləyir. “Qəsidələr” divanına yazdığı dibaçədə, şair məsnəvi və qəzəlin böyük şöhrət qazanmasına baxmayaraq, qəsidəni “*mübhəm ifadələr meydana və mətin mənalıq məkanı*” adlandıraraq, padşahlara xitab etmək üçün ən uyğun poetik növ hesab edir.

Füzulinin qəsidələr divanına 44 türkcə, 12 ərəbcə və 39 farsca qəsidəsi daxildir. Bu qəsidələr sırasında şairin “Ənis ül-qəlb” qəsidəsi öz dərin fəlsəfi-ictimai mahiyyəti baxımından əhəmiyyətli yer tutur. Füzuli özü də bu əsəri digər qəsidələrindən fərqləndirərək ona xüsusi ad - “Ənis ül-qəlb” (“Ürək dostu”) adını vermişdir.

Şairin özünün qeyd etdiyi kimi “Ənis ül-qəlb” Xaqani Şirvaninin Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında bir çox şairlər tərəfindən təzmin edilmiş “Qəsideyi-şiniyyə” (“Bəhr ül-əbrar”) qəsidəsinə cavab olaraq yazılmışdır. Bildiyimiz kimi Xaqaninin “Mirat üs-səfa” adı ilə məşhur olan bu 116 beytlik qəsidəsinə indiyədək yüzdən artıq şair tərəfindən cavab yazılmışdır. Bunların arasında Əmir Xosrov Dehləvi, Əbdürrəhman Cami, Xacu Kirmani, Bidel Dəhləvi, Vüsal Şirazi və Qaani Şirazi kimi ustad şairlər də var.

Füzuli Xaqaninin məşhur “Şiniyyə” qəsidəsinə cavab yazdığı 133 beytlik “Ənisül-qəlb” əsərinin girişində Xaqani ilə yanaşı, digər sələflərini də ehtiramla anır, ondan əvvəl Əmir Xosrov və Cami tərəfindən bu mövzuda əsərlər yazıldığını bildirir və bu sarayın üç sütununun Xaqani, Əmir Xosrov və Cami tərəfindən qoyulduğunu, özünün isə Bağdaddan dördüncü sütunu qaldırdığını yazır.

Əsərdə sözün insan mənəviyyatının ifadə vasitəsi olduğunu tərənnüm edən şair, sənətkarlara müraciət edərək sözü mərifət libası ilə bəzəməyə, şeirin zahiri forma xüsusiyyətlərinə qapılaraq mənanı unutmamağa çağırır. Füzuli bir mütəfəkkir arif kimi kainatın qanunlarını heç kəsin dəyişmək iqtidarında olmadığını dərk etsə də, insan vücudunun sirlər xəzinəsi olduğunu göstərir və həqiqəti tapmaq üçün axtarışları davam etdirməyi lazım bilir,

Xaqaninin Qəsideyi-şiniyyə” adı ilə şöhrət tapan “Mirat üs-səfa” qəsidəsinə çoxsaylı bənzətmələrin yazılması bu qəsidənin özündə ehtiva etdiyi elm və hikmət dolu tərbiyəvi-əxlaqi və dini-mistik məqamlarla bağlıdır.

Bütün türk dünyasının iftixarı olan qüdrətli şair Məhəmməd Füzuli öz yaradıcılığı ilə lirik şeirlər ustası kimi böyük şöhrət qazansa da, onun yaradıcılığında ictimai-fəlsəfi məzmunlu qəsidələr mühüm yer tutur. “Ənisül-qəlb” qəsidəsi də öz ictimai məzmunu ilə Füzuli yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərini əks etdirən əsərlər sırasındadır. Bu qəsidə bir daha göstərir ki, Füzuli klassik Şərq ədəbiyyatının ən gözəl ənənələrini öz yaradıcılığında davam etdirmiş və yeni məzmunlu orijinal əsərlər yaratmışdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏDƏBİ İRSİ ŞƏRQŞÜNAS ELİAS GİBBİN TƏDQIQLƏRİNDƏ

Eyvaz Eminahiyev

ADPU-nun Şamaxı filialı, f.ü.f.d.

edebiyatd@bk.ru

Humanizmi, ədaləti təbliğ edən Məhəmməd Füzulinin ədəbi irsi hələ öz zəmanəsində müasirlərindən Qəstimonlu Lətifinin, Sam Mirzənin, sonrakı mərhələdə Şərq şairlərinə həsr olunmuş Əhdi Bağdadinin, Sadiqi Sadiq bəy Əfşarın, Əmin Əhməd Razinin, Aşiq Çələbinin, Həsən Çələbinin, Riyazinin, Həsən Çələbi Qınalızadənin təzkirələrində geniş yer almışdır. Füzuli irsinin elmi şəkildə öyrənilməsi və nəşri sahəsində Türkiyə, Azərbaycan alimləri ilə yanaşı, Avropa şərqşünaslarının da özünəməxsus xidmətləri olmuşdur. XIX əsrdən etibarən dünya şərqşünaslıq elmində M.Füzulinin ədəbi şəxsiyyətinə, zəngin bədii yaradıcılığına maraq güclənir. Bu mənada M.Füzulinin Avropa oxucularına tanıtılmasında J.T.Hammer-Purqştallın, A.Krımskinin, V.D.Smirnovun, Y.E.Bertelsin, Hammerin, M.Hartmanın, E.Q.Braunun, C.Redhausun və başqalarının əməyi vardır. Dünya şöhrətli Elyas Con Vilkinson Gibb Türk dili və ədəbiyyatına, adət-ənənəsinə, bütövlükdə Türk xalqlarına böyük ehtiram bəsləmiş, Türk dilində sərbəst yazıb-oxumağı bacarmış, çoxcildli “Osmanlı poeziyasının tarixi” adlı əsərini qələmə alaraq şərqşünaslıqda yeni bir səhifə açmışdır.

E.Gibb türk, ərəb, fars dillərini mükəmməl bilmiş, zəngin kitabxana sahibi olmuş, qırx dörd illik həyatının böyük bir dövrünü “Osmanlı poeziyasının tarixi” əsərini yazmağa həsr etmişdir. Həyatda olarkən altı cildə ibarət olan bu fundamental tədqiqat işinin yalnız bir cildinin nəşrini görə bilən E.Gibbin pərakəndə halda olan əlyazmalarını onun ailəsinin xahişi ilə ən yaxın dostu şərqşünas E.Braun sistemləşdirərək kitab halında çap etdirmişdir.

E.Gibb “Osmanlı poeziyasının tarixi” əsərində Azərbaycan ədəbiyyatının Qazi Bürhanəddin, Fəzlullah Nəimi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi sənətkarları haqqında da dolğun elmi məlumat vermişdir. Mütləq qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatının Qərb ölkələrində elmi şəkildə tanıtılmasında ilk addım atan E.Gibb olmuşdur. O, klassik Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığını tədqiq etməklə yanaşı, onların əsərlərindən bədii nümunələri ingilis dilinə tərcümə etmiş, Avropa alimlərinin, oxucularının diqqətini bu zəngin xəzinəyə yönləndirə bilmişdi.

E.Gibb Avropa şərqşünaslığında M.Füzuli haqqında daha ətraflı və elmi məlumat verən, şərqşünaslardan fərqli olaraq M.Füzulini Azərbaycan şairi kimi təqdim edən ilk alimdir. O, dahi Azərbaycan şairi haqqında məlumat verən təzkirəçilərin qeydlərinə tənqidi yanaşmış, şairi məhz yaradıcılığı əsasında dəyərləndirməyə çalışmışdır. E.Gibbə qədər Ç.Riyo, E.Braun, Kassel, A.Bombaçi və başqaları M.Füzuli haqqında səthi məlumat vermişdilər. E.Gibb isə “Osmanlı poeziyasının tarixi” əsərinin üçüncü cildinin altıncı fəslində “Azərbaycan şairləri” bölməsində M.Füzulini bir şərqşünas tədqiqatçı kimi təqdim

edir. Diqqətçəkən məqamlardan biri və ən vacibi budur ki, E.Gibb M.Füzulidən bəhs edərkən onu Türk xalqları ədəbiyyatı kontekstində öyrənir, bu dahi Azərbaycan şairinin türk mənşəli olduğunu diqqət mərkəzində saxlayır. Çox önəmlidir ki, hələ 1888-ci ildə E.Gibb Nyu-Yorkda nəşr olunan “Türkiyə” adlı əsərində M.Füzulidən bəhs etmiş, doğrudur, onu “fars üslublu şair” adlandırmaqla yanlışlığa yol vermişdir, lakin ilk tədqiqatında M.Füzulinin sənətinə vurğunluğunu gizlətməmişdir. E.Gibb bu istiqamətdəki elmi araşdırmalarının sonrakı mərhələsində yanlışını düzəldir, M.Füzulini sənətdə yeni bir yolun banisi adlandırır. O, bir tədqiqatçı kimi Azərbaycanın dahi şairinin yaradıcılığı, əsərlərinin ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə yaxından tanış olduqdan sonra bu qənaətə gəlmişdir.

E.Gibb Azərbaycan şairlərindən, o cümlədən M.Füzulidən üç kitabında bəhs etmişdir: 1888-ci ildə Nyu-Yorkda nəşr etdirdiyi “Türkiyə” adlı kitabında, 1901-ci ildə yenə də Nyu-Yorkda işıq üzü görən “Dünyanın böyük klassikləri” adlı əsərində və 1901-ci ildə ölümündən sonra E.Braun tərəfindən Londonda çap edilən “Osmanlı poeziyası tarixi” əsərinin üçüncü cildinin altıncı fəslində.

FÜZULİ YARADICILIĞINDA MİFOLOJİ OBRAZ VƏ MOTİVLƏR

Səltənət Əliyeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Orta əsrlər
Azərbaycan ədəbiyyatı, böyük elmi işçi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
selteneta@gmail.com*

İnsan şüurunun alt qatında yaşayaraq bu gün yaranan ədəbiyyatımızda belə izləri görünən və ibtidai insanların düşüncə tərzinin ifadəçisi olan mifik obrazlar, onların ilkin düşünyagörüşünü özündə əks etdirən nağıl və dastan motivləri, rəqəmlərə, rənglərə verilən simvolik anlamlar zaman keçdikçə yazılı sənət nümunələrimizə hopmuş və klassik poeziya nümunələrimizdə onlardan məqsədli şəkildə istifadə daha qabarıq şəkildə özünə yer etmişdir. Dini mənbələrə müraciətin üstünlük təşkil etdiyi orta əsrlər poeziyasını xalq düşüncə tərzinin göstəricisi olan bu cür ünsürlərsiz təsəvvür etmək də mümkün deyildir. Bu obraz, motiv və digər elementlərə bələdlilik isə poeziyamızın daha dərindən anlaşılmasına imkan yaradır. Həm müasirləri, həm də xələfləri tərəfindən yaradıcılığı örnək olan XVI əsr şairimiz Məhəmməd Füzuli irsi də bu baxımdan kənarda qalmamış və həmin xüsusiyyətləri özündə gizlədərək bu günümüzdə daşıyıb gətirmişdir. Belə ki, şairin əsərlərini araşdırdıqca lap qədimlərdən qopub gələn və müxtəlif simvolik mənaları özündə birləşdirən zoonmorfik obrazlardan ənqa, göyərçin, hüma, şahin və s, kosmomorfik obraz və motiv olaraq ay, günəş, eləcə də zöhrə və s kimi ulduzlar diqqəti cəlb edir. Eləcə də qədim insanlar üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan bir sıra kultlardan dağ, ağac, at və s. də Füzuli yaradıcılığında müəyyən anlamı ifadə edirdi. Şairin ədəbi irsində bütün bunlarla yanaşı hətta rəqəmlərə, müəyyən rənglərə də simvolik məna verilmiş, daha dəqiq desək, müəyyən anlamları özündə daşıyan qara, göy və s, rəqəmlərdən isə 7, 3, 9 rəqəmlərinə müraciət edilmişdir. Beləliklə, məlum olur ki şairin yaradıcılığında bu elementlər müxtəlif fərqli qrupları təmsil edir.

1. Zoomorfik obrazlar ənqa, huma, göyərçin və s.
2. Kult funksiyasında olan obrazlar dağ, ağac, at və s
3. Kosmomorfik obrazlar ay, günəş, ulduzlar və s.
4. Eləcə də bir çox mifoloji nağıl və dastan motivləri

Bu obrazlardan istifadə edərkən şair onların simvollaşmış xüsusiyyətlərinə daha çox müraciət etmiş, onları ifadə etdikləri xüsusiyyətləriylə bərabər ədəbiyyata gətirmişdir.

Burada bir məsələni də qeyd etmək istərdik ki, bu mifoloji obraz, simvol və motivlərə onların daşdığı ilkin mənada müraciət olunsa da, bəzən bu prinsip dəyişdirilmişdir. Zamanın tələbinə uyğun olaraq bəzən təsəvvüfi don geydirilmişdir. Bununla ilkin variantda xalq təfəkkürünün ifadəçisinə çevrilsə də, sonralar paralel olaraq təsəvvüfi anlamı da özünə sığdırmışdır. Biz bu xüsusiyyəti digər klassiklərdə olduğu kimi Füzuli yaradıcılığında da müşahidə edirik.

Buna nümunə olaraq kult səviyyəsinə qədər yüksələn atları deyə bilərik ki, başlanğıcdan fərqli olaraq sonradan təsəvvüfi anlamda eşqin rəmzi kimi verilirdi. Eləcə də dağ ilk

anlamda aşıqləri qovuşduran bir varlıq olaraq folklardan gələn motiv kimi verilirdisə, sonradan eyni anlamı ifadə etsə də, təsəvvüfi-dini don geydirilmişdir. Bu çevrilmə prosesinin araşdırılması yeni məqamaların aydınlaşmasına səbəb olur.

Beləliklə, bu cür qarışıq məqamların aydınlaşdırılması nəticəsində aydın olur ki, Füzuli yaradıcılığında bir çox mifik obralar sonradan təsəvvüfi anlamda işlədilərək ikili funksiya daşımışdır.

FÜZULİ YARADICILIĞINDA ƏRƏB ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏRİNDƏN İSTİFADƏ FORMALARI

Xanım Mirzəyeva

*AMEA Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
xanim102@mail.ru*

Görkəmli Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli öz yaradıcılığında klassik Şərq ədəbiyyatına məxsus ədəbi növ, janr, mövzu, məzmun, söz, ifadə və poetik fiqurlardan bacarıqla bəhrələnmişdir. Şairin bəhrələndiyi qaynaqların bir qismini Şərq xalqlarına məxsus folklor örnəkləri təşkil edir. Belə ki, Füzuli qələmə aldığı əsərlərin bir çoxunda, yeri gəldikcə, ərəb şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən də istifadə etmişdir. Bu qəbildən olan nümunələr “Hədisi-ərbəin” tərcüməsində və “Hədiqətüs-süeda” əsərində daha çoxdur.

Məlumdur ki, atalar sözləri və məsəllər ibrətli, nəsihətamiz, dərin fəlsəfi məzmunlu yığcam ifadələr olub, xalqın əsrlər boyu qazandığı həyat təcrübəsini ümumiləşdirilmiş şəkildə əks etdirən müdrik sözlərdir. Ərəb və Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına məxsus atalar sözləri və məsəllərlə tanışlıqdan aydın olur ki, onlarda ifadə edilən bir çox dərin, hikmətamiz fikirlər bir-birinə olduqca yaxındır. Abdulla Məhəmmədinin “Ərəbcə-azərbaycanca qarşılıqlı atalar sözləri və zərbi-məsəllər” adlı kitabında konkret olaraq həmin örnəklər toplanmışdır. Tədqiqat zamanı istifadə edilən ərəb atalar sözləri həmin kitabdən götürülmüşdür.

Məhəmməd Füzulinin “Hədisi-ərbəin” tərcüməsi ilə tanışlıq göstərir ki, hər bir tərcümə-qitədə Məhəmməd peyğəmbərin hədisləri ilə yanaşı, ərəb atalar sözləri ilə də səs-ləşmələr vardır. Bu isə ərəb atalar sözləri ilə hədislər arasında olan bağlılıqdan, onların birinin digərinə olan təsirdən irəli gəlirdi. Müqayisələr göstərir ki, bir çox ərəb atalar sözləri ilə hədislər eyniyyət təşkil edir. Bu isə hədislərin ərəb atalar sözlərinin qaynaqlarından birini təşkil etdiyinin təsdiqi kimi özünü göstərir.

Ərəb atalar sözləri və hədislərlə Füzulinin “Hədisi-ərbəin” əsərindəki tərcümə-şərhlərin müqayisəsi zamanı aşağıdakı özünəməxsus xüsusiyyətlər diqqəti cəlb edir:

1. Bir sıra hallarda ərəb atalar sözləri ilə hədislər eyniyyət təşkil edir: “Əl-mustəşaru mutəmənün” (İnanılmış adamla məşvərət edərlər). Odur ki, Füzulinin tərcümə-şərhi də məzmunca hər iki örnəklə eynidir: “Məşvərətdə səni əmin edənə Rəhnumayi-səvab qıl sözünü. Saxlama məsləhət sözün ondan, Xain etmə əmin ikən özünü”. Yaxud “Əl-cənnə təhtə aqdami-l-ummuhət” (Cənnət anaların ayaqları altındadır) atalar sözü – hədisinin şərhinə diqqət edək: “Analar hörmətin dutun ki, müdam Qabili-rəhməti-ilah olasız. İstək onlar ayağı altında Gər dilərsiz ki, cənnəti bulasız” (Füzuli).

2. Bir çox atalar sözləri ilə hədislər məzmunca bir-birinə yaxındır. Atalar sözü: “Əslu-l-məhəbbəti əldəhiyyətu” (Dostluğun əsası sovuqatdır); hədis: “Təhadu təhabbu” (Bir-birinizə hədiyyə verin ki, bir-birinizi sevəsiniz). Füzulinin tərcümə-qitəsi belədir: “Dustlərdən

həmişə xoş görünür Bir-birin hədyə ilə etmək yad. Hədyə irsalı bir müamilədir Ki, məhəbbət olur onunla ziyad”.

Füzulinin həcmcə ən böyük əsəri olan “Hədiqətüs-süəda” Kərbəla hadisəsinə, İmam Hüseyin müsibətinə həsr edilmişdir. Qurani-Kərimdən verilən ayə və Məhəmməd peyğəmbərə məxsus hədislərlə zəngin olan bu əsərdə də, yeri gəldikcə, ərəb atalar sözləri və məsəllərdən istifadə edilmişdir. “Hədiqətüs-süəda”da yer alan ərəbcə həmin atalar sözləri və məsəllər çox vaxt tərcüməsiz, ərəb dilində verilir, məsələn: “Əl-xainu xaifun” (Xain xoflu [qorxaq] olur); “Əl-vələdü sirrə əbih” (Övlad atasının sirridir); “Mən əşbəhə əbahu fə-ma-zaləmə” (Atasına oxşayan kimsə zülm etməz) və s.

Beləliklə, Füzuli əsərlərində işlənən ərəb atalar sözü və məsəlləri ilə tanışlıq göstərir ki, şairin yaradıcılığında ərəb şifahi xalq ədəbiyyatına məxsus örnəklər də xüsusi çəkiyə malikdir. Onları şairin bütün yaradıcılığı boyu sistemli şəkildə izləmək və ümumiləşdir-mələr aparmaq Füzuli sənətinin qaynaqlarının öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

FÜZULİ VƏ XVI ƏSR BAĞDAD MÜHİTİNDƏ TÜRKÇƏ

Aynur Mahmud

*AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun
Azərbaycan dilinin tarixi şöbəsinin böyük elmi işçisi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
aynuram@rambler.ru*

Dil Füzuli ədəbi məktəbinin təşəkkülündə əhəmiyyətli faktorlardan biridir. Füzuli ədəbi məktəbinin təşəkkülündə türk dilinin nə kimi bir rol oynadığını aydınlaşdırmaq məqsədilə XVI əsrdə bu dilin yayıldığı ərazilərə, onun hakim çevrələrdəki mövqeyinə, yazılı ədəbiyyatda və müxtəlif xalqların yanaşı yaşadığı yerlərdə xalq arasında işləkliyinə, həmin dövrə nəzərən perspektivlərinə, nüfuzuna və s. bu kimi məsələlərə diqqət yetirməliyik. Bağdad və onun çevrəsində türk dilinin mövqeyi də tədqiqatdan kənar qalmamalıdır.

XVI əsrdə türkçə geniş ərazilərdə danışılan bir dil idi. Bu dövr türk dillərinin yenidən təşkili, milli dillərə keçid dövrüdür. Türk dilləri arasındakı dil və ləhcə fərqləri Füzulinin yaşadığı bu dövrdə də var olsa belə, daha kəskin şəkil almamışdı. Orta Asiyada yazılmış bir şeiri Osmanlı sahəsində, Azərbaycan sahəsində yazılmış bir şeiri İraqda anlayır, qiymətləndirirdilər.

Bu xüsusiyyətlərə sahib olan Füzuli dili bütün türk xalqları üçün anlaşılan bir dil idi. Müasiri olduğumuz dövrün gözü ilə baxdıqda belə uzaq görünən ərazilər arasında indi bizim düşündüyümüzədən də yaxın, hərarətli əlaqələr mövcud idi. Buna görədir ki, Bağdadda deyilən bir söz incisi sərrafını türkcənin danışıldığı hər yerdə tapa bilirdi. Azərbaycan türkcəsinin digər türk dilləri arasındakı xüsusi mövqeyi buna imkan verirdi. Azərbaycan türkcəsi Qərb türkcəsinin iki qolundan biri olaraq İraq, Suriya və İranın bəzi qismləri ilə Şərqi Anadolu və Cənubi Qafqaz dolaylarında işlədilirdi. Bu bölgə coğrafi baxımdan dəyərləndirildiyində türk dünyasının ortasında yer almaqdadır. Bu keçid nöqtəsi özəlliyi səbəbindən də Azərbaycan türkcəsi həm osmanlıca, həm də cağatay ədəbi dilinə bənzəyən xüsusiyyətlər ərz etməkdədir. Bu əlaqələr bir dövlətin tərkibinə daxil olan ərazilərdə daha sıx və davamlı idi. Füzuli türk dövlətlərinin Bağdada hakim olduqları zamanlarda yaşamışdır. Ağqoyunlu, Səfəvi və Osmanlı dövlətlərinin əsas dili türkçə olmuşdur. 1508-ci ildən 1534-cü ilə qədər Bağdad Səfəvilər dövlətinin hakimiyyəti altında olmuşdur.

Bağdadda türkcənin mövqeyi dövlətin digər vilayətləri ilə müqayisədə qismən fərqli idi. Türk dövlətlərinin hakimiyyəti altında olan, sarayda türklərin vəzifə daşdığı Bağdad, hər şeydən əvvəl, ərəblərin üstünlükdə olduğu bir şəhər idi. Bundan savayı, Bağdadda ta qədimlərdən türk tayfaları məskun idi. Burada yaşayan türk tayfaları öz ana dillərini qoruya bilməmiş və Füzuli də bu mühitdə böyüyüb, boya-başa çatmışdı. Bağdadda yaşayan, eləcə də sonradan buraya köç edən türk tayfalarının öz ana dillərini qoruması onlara uzaqda yaşayan həmvətənləri və qardaş xalqlar ilə əlaqələrinin davamlılığında, qırılmamasında mühüm rol oynayırdı.

Məhz belə bir mühitdə Füzuli ana dilinin səmimiliyini, təbiiliyini qoruya bilmiş, onu öz yaradıcılığında əks etdirmişdir. Bu, şairin türk dilinə göstərdiyi xidmətlərin çox az bir qismini təşkil edir. Füzuli türk dilinin söz xəzinəsini yeni-yeni, orijinal, qiymətli gövhərlərlə zənginləşdirmiş, mahir söz sərrafı kimi yaradıcılığında əlçatmaz sənətkarlıq nümayiş etdirmişdir.

Məqalədə XVI əsr Bağdad mühitində türkcənin mövqeyi məsələsi və türkcənin bu mövqeyinin möhkəmlənməsində Füzuli yaradıcılığının rolu tədqiq ediləcəkdir. Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli özünəqədərki Şərq ədəbiyyatının, müştərək müsəlman mədəniyyətinin ən gözəl ənənələrini öz yaradıcılığında birləşdirərək türk xalqları ədəbiyyatını öz tilsimində saxlamağı bacarmışdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ VƏ PLATONDA GÖZƏLLİYİN MƏNBƏYİ

Paşa Quluzadə

ADPU, Fəlsəfə və sosial elmlər kafedrası, f.ü.f.d.

pasha.quluzade@adpu.edu.az

Gözəlliyi fəlsəfi problem olaraq ilk ortaya qoyan və ideyalarla izah edən Platondur. Onun fikrincə, ideyalar dünyası real dünyadır, yaşadığımız dünya isə sadəcə bir təmsildir. Filosof görünən aləmi görünməyənə izah edərək, yaşadığımız dünyanı təsirsiz bir təsvir və təqlid kimi qəbul etmişdir. Ona görə, ideyalar dünyası varlıq iyerarxiyasının zirvəsindədir. Üstdə yaxşılıq ideyası, sonra həqiqət və gözəllik ideyaları gəlir. Platon, gözəlliyin yaxşılıq ideyasının bir hissəsi olduğunu ifadə edir.

İdeyalar sonradan formalaşmadığı üçün yox ola və heç bir dəyişikliyə məruz qala bilməz. Platona görə gözəlliklə yaxşılıq arasında heç bir fərq olmadığı üçün hər ikisi eyni mahiyyətdən gəlir. Lakin gözəllik ideyası, digərlərindən fərqli olaraq, öz parlaqlığına və əzəmətinə görə maddədəki ruh tərəfindən qavranılır. Platon dəyişən və köhnələn bir obyektə gözəl hesab etmir. Belə olduqda obyekt davamlı olaraq özündən bir şey itirir və bir müddət sonra yox olur. Lakin gözəllik ideyası bütün zamanlardan kənardır və buna görə də həmişə gözəl olaraq qalır.

Platonun gözəllik ideyası əslində onun Tanrı ideyasının təzahürüdür. Onun fikrincə, bütün gözəlliklərin mənbəyi ilahi sənətkar kimi təsvir etdiyi Demurqdur. Demurq nizamsız hərəkəti nizamladıqdan sonra ideal və əbədi nümunələrə baxaraq onu formalaşdırmışdır. Demurq gözəli formalaşdırdığı zaman, ancaq özündə olan gözəlliyi nümunə olaraq götürür. Öz-özünə mövcud olan gözəllik Tanrının özüdür və gözəllik Onun sayəsində meydana çıxır. Gözəllik Tanrıya məxsusdur və onu yalnız Tanrıda axtarmaq lazımdır. Çünki onu kainat vasitəsilə aşkar edən Tanrıdır. Demurq özü gözəl idi və kainatı yaradanda hər şeyin ona mümkün qədər bənzəməsini istəyirdi. Platon gözəlliyi öz fəlsəfəsinin məqsədi olan yaxşılıq ideyasına çatmaqda bir addım kimi görür. Mütləq gözəlliyə çatmaq, mütləq gözəllik ideyasını özünə məqsəd qoymaqla mümkündür.

Füzuli əsərlərində məhz belə bir gözəlliyi ifadə edir. Şair gözəlliyi maddədən ayırır, gözəlliyi ilahiliyin bir parçası kimi təqdim edir. Gözəlliyi yaradan və onu şeylərə əks etdirmək ancaq Allaha məxsusdur. İnsanın varlığının həqiqəti Allahın nuru olduğu kimi, varlığın mənbəyi də bu ilahi nurdur. Füzuli üçün gözəllik sadəcə dəyər olaraq qalmır, o, təfəkkür elementi və sənətdən sənətkara uzanan bir prosesin başlanğıcıdır. Şair Yaradanla yaradılan arasında xətt çəkir və varlıqdakı gözəlliyin yalnız təcəlli ölçüsündə nəzərə alınmasını bildirir. Beləcə, yaradılan tərəfin ilahi olandan ayrı olduğunu təsvir edir.

Şair gözəlliyi Tanrının sənəti kimi qəbul edir və bu maddənin gözəlliyi üzə çıxarmaq üçün alətə çevirir. Bu, maddənin öz-özünü yaratmaq və öz-özünə gözəl olmaq qabiliyyətinə malik olmaması ilə bağlıdır. Mütləqin gözəlliyinə şərik olan maddədəki gözəllik bu gözəlliyin təzahürüdür. Bu, yalnız mütləq gözəlliyin sübutu ola bilər. Şair üçün gözəllik

ilahi gözəlliyn əksidir və hər cür gözəllik bu gözəlliyi ən birbaşa şəkildə ifadə etmək vasitəsidir.

Füzuli gözəlliyi əzəli varlığın gözəlliynin təzahürü kimi qəbul etdiyi üçün gözəlliyi zamansız və əbədi olaraq görür. Onun fikrincə, bu zamansız və əbədi gözəllik bütün varlıqlarda təzahür edərək hər bir varlığa gözəllik bəxş edir. Varlıq bu əbədi gözəllikdən aldığı paya uyğun olaraq gözəllik keyfiyyəti qazanır. Şairə görə gözəlliklər ilahi gözəlliyn vəsfı üçün sadəcə simvoldur. Şair əşyanın mahiyyətindəki gözəlliyə diqqət yetirir, əşyalarda gizlənəni təsvir edir. Füzuli maddi aləmdə görünən gözəlliklərin müxtəlif dərəcələrdə mütləq gözəlliyn təzahürü olduğunu, onları müşahidə etməklə ilahi gözəlliyə çatmağın mümkünlüyünü ifadə edir.

FUZULIY – ISHQ KUYCHISI

Barnoxon Abdurahmonova

*Qo‘qon davlat pedagogika instituti
O‘zbek adabiyoti kafedrasi mudiri*

Gulshoda Jumaboyeva

Andijon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada Fuzuliy ijodi va uning o‘zbek adabiyotiga, o‘z o‘rnida Fuzuliy ijodiga o‘zbek adabiyotining ta’siri, uning g‘azallarining o‘ziga xosligi haqida so‘z yuritiladi.

Fuzuliy ijodi boy va har jihatdan rang-barang bo‘lib, uning asarlari ko‘lami va salohiyati ham bir muncha yuqori. Uning asarlari birgina Ozarbayjon adabiyoti emas, balki Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari adabiyotida ham muhim o‘ringa ega. U, avvalo, g‘azal mulkida tengsiz shoir hisoblanadi, u she‘riyatning bor mas‘uliyatini Navoiydan keyin qo‘lga oldi. Shoir lirikaning bir qancha turlarida barakali ijod etgan, jumladan uning devonida g‘azal, murabba‘, muxammas, musaddas, tarji‘band, tarkibband, qit‘a va ruboiy janridagi she‘rlar o‘rin olganligi to‘g‘risida so‘z yuritilgan. Shoirning asosiy mavzusi ishq va uning majoziy ma‘nolari, baytlari ma‘no-mazmunidagi ishqqa muhtalo bo‘lgan kishi bilan ishqdan bexabar odam o‘rtasidagi farq tahlilga olinadi.

Аннотация: В статье говорится о творчестве Физули и его узбекской литературе, влиянии узбекской литературы на творчество Физули, уникальности его газелей.

Творчество Физули богато и красочно во всех аспектах, а масштаб и потенциал его произведений достаточно высоки. Прежде всего, его считают непревзойденным поэтом в области газелей, всю ответственность за поэзию он взял на себя после Навои. Сказано о том, что поэт создал в нескольких типах лирики, в том числе в стихах в жанрах газель, мурабба, мухаммас, мусаддас, тарджибанд, такиббанд, кита и рубаи. Основная тема творчества поэта – любовь и ее переносные значения, анализируется отличие человека, увлеченного любовью, от человека, не знающего любви, в смысле его стихов.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ SUFİ İDEOLOGİYASININ NÜMAYƏNDƏSİ KİMİ

Rüxsarə Məmmədova

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Multidissiplinar əlyazmaların tədqiqi şöbəsi, böyük elmi işçi
mrukhsara@mail.ru*

Füzulinin yaradıcılığında dini motivlər qırmızı xətt kimi keçir və bu xəttin mərkəzində ilahi eşq və əhli-beyt sevgisi durur. Onun dünyagörüşünün və bədii yaradıcılığının kökündə sufi ideologiyası vardır. Hələ əsrimizin əvvəllərində Köprülüzadə yazırdı: *“Onun hissi təmayülləri və zehni tərbiyəsi fəlsəfi-sufi mahiyyət daşıyaraq, bir-birinə sıx çulğalaşdığından mütləq eşqin ifadəsi (bu, bir çox sufi şairləri zorla quru və cansız düsturlara əl atmağa məcbur etmişdi) Füzulinin yozumunda ehkam konsepsiyalardan yaxa qurtarıb, canlı və eyni zamanda ilahi forma alır”*.

Füzulinin yaradıcılığında xüsusi yer tutan “Yeddi cam” poemasında sufizm təsiri çox aydın nəzərə çarpır. Bu təsir o qədər qüvvətli və aşkardır ki, burada sufizmin təsirindən deyil, bəlkə bilavasitə özündən danışmaq olar. Lakin bununla bərabər, onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Yeddi cam”dakı mistik görüşlər sufi görüşlərindən fərqlidir. Bu fərqi aydınlaşdırmadan, Füzulinin dünyagörüşündəki ziddiyyətləri dərk etmədən, şairi başa düşmək olmaz.

“Yeddi cam” poemasının əsas qəhrəmanı şair özüdür və əsər müəllifin dilindən nəql olunur. Poema giriş və yeddi fəsildən yəni yeddi camın keyfiyyətindən ibarətdir. Burada birinci cam – Ney, ikinci cam – Dəf, üçüncü cam – Cəng, dördüncü cam – Ud, beşinci cam – Sətar, altıncı cam – Qanun, yeddinci isə – Mütrüb ilə söhbətdir. Burada hər şeydən əvvəl bir məsələni aydınlaşdırmaq lazımdır: nə üçün Füzuli musiqi alətləri ilə söhbət aparır? Bunun səbəbi odur ki, təsəvvüf şeirində, xüsusilə Cəlaləddin Ruminin (1207-1273) “mövləviyyə” təriqətində musiqi mühüm yer tutur. “Sima” və “Dövrən” (oxumaq və rəqs), bu təriqətin əsas ayinidir. Oxumaq və rəqs, ilahi vəcd oyatmaq üçün icra edilirdi. Buna görə də musiqi alətləri “mövləviyyə” təriqətinə ruhani həzz, ilahi vəcd oyatmaq rəmzi kimi işlənir. Məlum olduğu kimi Cəlaləddin Rumi öz məşhur “Məsnəvisin”ə “Ney”in tərənnümü ilə başlayır. O, öz “Məsnəvi”sində vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin bədii ifadəsini vermişdir. “Ney” vücudi-külldən, ilahi aləmdən ayrılıb qoparaq dünyaya – hadisələr aləminə düşmüş bir hissəciyin rəmzidir ki, öz əslindən ayrıldığı üçün daima fəryad edir, yəni ilahi aləmə qovuşmaq istəyir. Füzuli də birinci camın keyfiyyətində Ney ilə söhbəti verir:

*Sordu ona: – Ey qəm əlinin taci-ğüruri,
Neyçün sarısan, anlat o qəlbindəki şuri?
Söylə de görüm, ah, nə yanıq nalələrin var,
Solğun yanağından tökülən jalələrin var.*

Ney öz sirrini açıb söyləyir və şikayət edir: Mən yoxluq aləmində qəm qeydindən azad idim.

Füzulinin əsərlərində sufizm görüşlərinin müəyyən təsiri vardır. Onun heç bir sufi təriqətinə mənsub olmaması da bir həqiqətdir. Çünki o, əsərlərində də məşhur sufi mürşidlərindən heç birinə meyl etməmiş, onların adını çəkməmişdir. Bunun səbəbini şairin əsərlərindən başa düşmək çətin deyil. Həmçinin dahi sənətkar tez-tez “sufiyi-salus”, “sufiyi-şəyyad” deyə öz məsləklərində sadıq olmayan, riyakar, zövqsüz, ruhsuz sufiləri tənqid edir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN OSMANLI İMPERİYASI DÖVRÜNDƏ YAZDIĞI QƏSİDƏLƏR

Əzizə Ələkbərova

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar
İnstitutunun Şəxsi arxivlərin tədqiqi şöbəsinin
böyük elmi işçisi
aalakbarova268@gmail.com*

Antik dövrdən sənət tarixində rəssamların, şairlərin və yaradıcı şəxslərin siyasi himayədarlığı (himayədar “patronoj” latın sözü olub “müştərisinə (patronuna, himayəçisinə) fayda verən” deməkdir) olmuşdur. Osmanlı İmperiyası dövründə də dövlət-sənət münasibətlərində hamilik mühüm faktor idi. Şairlərin tanınması, şöhrət tapması himayədarlıq vasitəsilə daha asan idi, buna görə də şairlər öz himayədarlarını əsərlərində mədh edirdilər. Osmanlı dövlət şəxslərinə qəsidələr həsr edən şairlərdən biri də Məhəmməd Füzulidir.

Bayat türklərdən olan Füzuli 1494-cü ildə Bağdad yaxınlığındakı Kərbəla, Nəcəf və Hillə şəhərlərinin birində anadan olmuşdur. Yaradıcılığının ilkin dövrü Səfəvilər dövlətinin başçısı Şah İsmayıl Xətəinin hakimiyyəti dövrünə düşmüş və “Bəngü-Badə” əsərini Xətəiyə ithaf etmişdir. Bağdad Osmanlı İmperiyasının hakimiyyətinə keçdikdən sonra Sultan Süleymana qəsidələr həsr etmişdir:

*Çıxdı yaşılıpərdədən, arz eylədi rüxsar gül,
Sildi mir'ati-zəmiri-pakdən jəngar gül.*

...

*Şahi-din Sultan Süleymani-səadətmənd kim,
Kəsb edər xülqi-xoşundan nüzhəti-ətvar gül.*

“Gül” rədifli şeirin qeyd edilən misralarına diqqət yetirdikdə, öncə gülü təsvir edən şair sonra bağbanı—Sultan Süleymanı tərifləyir. Din şahı Sultanın gül əxlaqından nəfis ədəb kim öyrənsə əhvalı xoş olar.

*Qıl, Füzuli, mədhin ol şahın ki, bağı-mədhinin,
Bülbülü olurdu, balsa qüdrəti-göftar gül.*

*Gərçi yoxdur etibarın, mədhim et izhar kim,
Adəti-dövri-zəmandır xarə vermək bar gül.*

Gülün danışmaq qüdrəti olsaydı, sultanın mədhiyyə bağının bülbülü olardı. Sənin də etibarın yoxdur, ancaq şahı mədh et.

*Padişahi-bəhrü bər Sultan Süleymani-vəli,
Sərvəri-sahibnəzər, şahənşəhi-şəfqətşiar*

Füzulinin “Dənizlərin və yerlərin padşahı” adlandırdığı Sultan Süleymana ithaf etdiyi başqa qəsidələrə də yaradıcılığında təsadüf edilir. Füzulinin ana dilində yazdığı “Divan”da Bağdad valiləri Əyas Paşaya, Cəfər Bəyə, Məhəmməd Paşaya qəsidələr həsr etmişdir:

*Nöqtəyi-daireyi-dövlətü din Cəfər bəy
Ki, o qoymuş belə bir payeyi-əlayə qədəm.*

Və ya Əyas Paşaya yazdığı qəsidə:

*Bəhari-gülşən-dövlət, Əyasi-pakdamən kim,
Vücudi hər xələdən parkdır, hər eybdən ari.*

Yüksək rütbəli, əql sahibi Cəfər bəyin məsləhəti ilə din və millət cahanda yaxınlaşdı. Əyas Paşaya yazılmış beytdə isə paşanın eybdən təmizlənməsini, vücudunun hər xələdən pak olduğunu vurğulamışdır.

*Bihəmdillah vəl-minnə ki, tövfiqati-rəbbani
Yetirdi mənzili-məqsudə İbrahim sultani.*

Şair şükür edir ki, Allah mərtəbəsinə qədər yüksəlmiş İbrahim sultanı Allah Kərbəlaya, Nəcəfə rəhbər gətirdi. Şairin qəsidə həsr etdiyi Osmanlı İmperiyasının digər vəziri Rüstəm Paşadır:

*Ol cavanbəxt ki, icrayi-ədalətdə müdam,
Nəsəqi-şərîlədir əmri-şərifi tövəm.*

*Pərtövi-rəhməti-Həq həzrəti-Rüstəm Paşa
Səri-ərbabi-səxa, sərvəri-pakizəşiyəm.*

“Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. IV cild” (“Şərq-Qərb”, Bakı-2005) kitabında “Füzulinin qəsidələri” adlı girişdə Həmid Araslı yazır: “... Onun Xətaiyə, Türkiyə sultanına və Bağdadın hakimlərinə ithaf etdiyi qəsidələr saray şairlərinin qəsidələrindən əsaslı surətdə fərqlənir. Bu qəsidələrdə mənasız təriflər azdır. Burada təbiət təsviri və elmi biliklərin təbliği əsas yer tutur. Qalib gəlmiş hökmdarları şair çox zaman ədalət, mərhəmət tələbləri ilə qarşılayır, ölkənin tarixindən danışır, qədim hökmdarları idealizə edərək onları

müasirlərinə qarşı qoyur. Odur ki, Füzuli qəsidələrini orta əsr elmi-fəlsəfi görüşlərinin bədi ifadəsi adlandırmaq olar”.

Türkiyə araşdırmaçılarının Füzulinin qəsidələri haqqında fikirlərini ümumiləşdirib professor İlhan Gəncin cümlələri ilə ifadə etmək olar: “Fuzûlî, neticede bir padişah olan Kanunîyi övmək üçün bir mecburiyyət içində miydi? Elbette hayır cavabı verilmelidir. Devrin bir şair-münevveri olaraq o kimin yanında yer alınması gerektiğini biliyordu. Şahsi bir beklentisi de olabilir, ama ondan önce mevcut durumun yarattığı kargaşayı, düzensizliyi görüyor və içində yaşıyordu”.

ŞƏMSƏDDİN SAMİNİN “QAMUSUL-ELAM” LÜĞƏTİNDƏ MÜŞTƏRƏK MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNİN YETİRMƏSİ MƏHƏMMƏD FÜZULİ HAQQINDA

Rəna İskəndərli

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Multidissiplinar əlyazmaların tədqiqi şöbəsi, böyük elmi işçi
iskenderlirena@gmail.com*

Daha çox Füzuli təxəllüsü ilə tanınan Məhəmməd Süleyman oğlu Azərbaycanın görkəmli şairi və ədibidir. Onun yaradıcılığı XVI əsrdən etibarən Mərkəzi Asiyaya və Hindistana qədər geniş şəkildə yayılmış və qəbul edilmişdir. Belə ki, müəllif nəinki ana dilində, eyni zamanda farsca və ərəbcə məharətlə yazan söz ustadlarımızdan idi. Qeyd etmək vacibdir ki, yaşadığı dövrdən günümüzədək yaradıcılığı hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlamış və diqqət mərkəzində olmuşdur. Yəni, onun yaradıcılığı bir çox müəlliflərin ilham mənbəyinə çevrildiyi üçün, müxtəlif tədqiqatçılar Məhəmməd Füzuli və onun bədii irsinin müxtəlif səpkidə araşdırılmasına can atmışlar və bu tədqiqatların hər biri özünəməxsusluğu ilə seçilir. Lakin təəssüf ki, elə araşdırmalar da var ki, orada mövcud olan bilgilər səhvidir. Misal olaraq, Tənziyat dövrünün tanınmış simalarından biri olan Şəmsəddin Saminin tədqiqatını göstərmək olar. Sami özünün altı cildlik “Qamusul-elam” adlı ensiklopedik əsərində Füzuli haqqında məlumat göstərsə də, bəzi məqamları düzgün işıqlandırmamışdır. Buna səbəb isə, təbii ki, Saminin “Qamusul-elam” əsərinin tərtibi zamanı istifadə etdiyi ədəbiyyat siyahısının çox bəsit olması idi. Belə ki, Sami, sözügedən əsərdə ədibimiz haqqında yazaraq onu Hillənin böyük şairlərindən biri kimi göstərilməmiş və şeirlərinin yalnız türk və fars dillərində olduğunu yazmışdır. Lakin məlumdur ki, müəllif təxminən 1494-cü ildə Bağdad şəhərinin 80 kilometrliyindəki Kərbəla qəsəbəsində dünyaya göz açmış və bu çox güman ki, bu səbəbdən orta əsr mənbələrində Bağdadi təxəllüsü ilə məşhur olmuşdur. O özü də farsca divanında bu məsələyə aydınlıq gətirərək Kərbəlalı olmasını qeyd etmişdir.

*Ey Füzuli, məskənim çün Kərbəladır, şeirim
Hörməti hər yerdə vardır, xəlvə onun müştəğidir,
Nə qızıdır, nə gümüş, nə ləlü nə mirvarıdır.
Sadə torpaqdırsa, lakin Kərbəla torpağıdır.*

Yaradıcılığına gəlincə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, şair üç dildə – türk, fars, ərəb dillərində əsərlər qələmə almışdır. Mövzunun davamı olaraq, Şəmsəddin Sami Füzulinin böyük bir “Xəmsə”si haqqında məlumat çatdıraraq bunlardan ən çox şöhrət tapmış “Leyli və Məcnun”dur – demişdir. Doğrudur, yazılı ədəbiyyata ilk dəfə Nizami Gəncəvi tərəfindən gətirilən “Leyli və Məcnun” mövzusunda Füzuliyə qədər bir çox Şərq şairləri müraciət

etsələr də, Füzulinin “Leyli və Məcnun”u onların hamısını üstələyib zirvəyə qalxdı. Lakin “Xəmsə” – məlum olduğu və yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nizami Gəncəvinin ölməz beş poemasının toplusudur və əsər bu adla nəinki Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında, o cümlədən Qərb xalqları ədəbiyyatında məşhurdur.

Sami Füzulinin ölüm tarixini 970/1562-ci il olaraq göstərmişdir. Mənbələrdə isə bu tarix iki cür qeyd edilir: 963/1556-cı il və 970/1562-ci il. Şairin taun xəstəliyindən dünyasını dəyişməsi və Bağdadda da taun xəstəliyinin 1556-cı ildə yayılması faktı şairin məhz 1556-cı ildə vəfat etdiyini qəti şəkildə təsdiq edir.

Nəticə olaraq söyləmək istərdik ki, Şəmsəddin Saminin sözügedən əsəri timsalında Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti haqqında mövcud olan bütün bilgiləri müasir ədəbiyyatla müqayisə edərək onları yenidən təhlil edib, gələcək nəsələ düzgün şəkildə təqdim etmək vacibdir.

FÜZULİNİN FƏLSƏFİ-TEOLOJİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ İDRAKIN ZƏRURİLİYİ VƏ ALLAHİTANİMA MÖVZUSU

Təbriz Qasımov

Tusi Adına Tədris və Araşdırma Mərkəzinin (TTAM)

təsisçisi, magistr,

tusimerkez@gmail.com

Məhəmməd Füzuli adətən böyük ədib və şair kimi tanınsa da, o, həm də böyük bir filosof və teoloqdur. Onun ərəb dilində qələmə aldığı "Mətləul-Etiqad" adlı elmi-fəlsəfi əsəri dahi mütəfəkkirin fəlsəfi, teoloji, irfani görüşlərinə yer verdiyi nəfis bir əsərdir. Mən bu tezisimdə Füzulinin adıçəkilən əsərdə toxunduğu idrakın zəruriliyi və Allahitanıma mövzusu ilə bağlı fikirlərini təhlil edəcəyəm. Məhəmməd Füzuli əvvəlcə burada belə bir sual qoyur: Allahitanıma mövzusu ağılın, yoxsa dini təlimlərin predmetidir? Ardınca da idrakın növlərini araşdıraraq bir sıra epistemoloji mövzulara toxunur. Füzuli kitabda Aristotelin etdiyi kimi idrakı nəzəri idrak və əməli idrak olmaqla iki qrupa ayırır. Bir başqa bölgədə isə idrakı dünya işləri və dini işlərlə əlaqəli olaraq yenidən iki qrupa ayırır və onları bir-bir izah edir. Daha sonra müasir epistemologiyada da geniş tədqiq olunan idrak mənbələri mövzusunda keçid alır və insanları bu mövzudakı fikirlərinə görə dörd qrupa ayıraraq hər biri haqqında ayrıca məlumat verir. Məhəmməd Füzuli Allahitanıma mövzusunda keçid almamışdan qabaq müqəddimə xarakteri daşıyan səkkiz təməl fəlsəfi prinsip qeyd edir. Bu prinsiplər fəlsəfə kitablarında geniş tədqiq olunan məşhur "əl-Vahid" qaydası, zəruri varlığın təkliyi və birdən çox olmaması, fəlsəfi kontekstdə aləmin əzəli olmasının nə anlama gəlməsi, zati və qeyri-zati olmaqla zəruri varlığın növləri, filosoflar və teoloqlar arasında geniş mübahisə obyektinə çevrilmiş mahiyyət anlayışı və onun izahı və s. kimi prinsipləri ehtiva edir. Daha sonra Allahitanıma mövzusunda klassik fəlsəfi, teoloji və irfani kitablarda mövcud olan arqumentlərə toxunur. Füzuli filosofların "vacib və mümkün", teoloqların "hüdəs", Aristotelin "ilk hərəkətverici (mühərrik)" arqumentlərinə, həmçinin sufilərin mövzu ilə bağlı iddialarına yer verir, sufi ədəbiyyatında geniş yayılmış "Rəbbini tanıyan özünü də tanıyır" kəlamını izah edir, həmçinin fəlsəfə və məntiq elmində geniş tədqiq edilən "sonsuz silsilənin mümkünlüyü", "qapalı dairə" prinsiplərini qeyd edir.

Məhəmməd Füzuli daha sonra din fəlsəfəsində geniş müzakirə olunan şər mövzusunda toxunur. Bu mövzu da birbaşa Allahitanıma ilə əlaqəlidir, çünki şər mövzusunda irad qismində müzakirə edənlər bu anlayışın yaradıcı bir qüvvənin varlığını inkar etdiyi qənaətinədəirlər. Füzuli əvvəlcə filosoflar kimi yaxşılıq və pislik anlayışlarını üç qismə ayırır və hər birini tək-tək izah edir. Daha sonra da qeyd olunan üç qisimdən hansı birinin din fəlsəfəsində mübahisə obyektinə çevrilmiş şər anlayışının predmeti olduğunu qeyd edir. Füzuli daha sonra mövzu barədə müsəlman alimləri arasında iki fərqli görüşün olduğunu yazır. Bu görüşlərin məzmunu və kimlərə aid olduğunu izah edir. Daha sonra yenə fəlsəfədə ciddi müzakirə predmetinə çevrilmiş xeyir və şər mövzusunda toxunur. Bu mövzu da birbaşa

Allahıtanıma mövzusu ilə əlaqəlidir. Çünki Füzuli burada xeyir və şərin mənbəyini araşdırır; görəsən Yaradan özündə şərin elementlərini ehtiva edə bilərmə? Yoxsa O, başdan-ayağa ancaq xeyirdir? Füzuli mövzu ilə bağlı əvvəlcə müsəlman filosofların, xüsusilə də İbn Sinanın, daha sonra da teoloqların, ələlxüsus Əşərilərin fikirlərini qeyd edir

Qeyd olunanlardan bu nəticəyə gəlirik ki, Füzulinin nəzərində Allahıtanıma mövzusu ağılın predmetidir, dini təlimlərin deyil. Fəlsəfi və teoloji kitablarda bu mövzuda istinad oluna biləcək bir sıra rəsonal dəlillər var. Füzuli həmçinin Tanrının xeyir mənbəyi olduğunu, onun varlığında şər və pislilyə dair heç bir elementin olmadığı nəticəsinə varır.

İRAQ TƏDQIQATINDA MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞI

Nərmin Mehdiyeva

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi
nerminmhdv30@gmail.com*

Füzuli yaradıcılığının İraq tədqiqatçıları tərəfindən tədqiqatının bir neçə istiqamətdə araşdırılması məqsədə uyğun sayılmışdır:

- Ata Tərzibaşının tədqiqatlarının araşdırılması.
- Hüseyn Əli Məhfuz tədqiqatlarında Füzuli yaradıcılığının müəyyənləşdirilməsi;

Füzuli yaradıcılığı təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında təbliğ və tədqiq edilməmişdir. Türk xalqları ədəbiyyatında Füzuli yaradıcılığının yeri özün göstərməkdədir. Ən çox tədqiq və təbliğ edilən ölkə Özbəkistan olsa da, digər ölkələrdə də Füzuli yaradıcılığına diqqət edilmişdir. Bunlardan biri İraq ədəbi nümayəndələridir ki, Füzuli yaradıcılığının tədqiqi ilə məşğul olmuşdular. Belə ki, İraqda Füzulinin türkmənlər tərəfindən təbliği onun sadəcə orada yaşayan türkmənlər arasında yox, eyni zamanda bütün ərəb dünyasında tanınmış sevilməsinə şərait yaratmışdır. Bütün bu işlər Ata Tərzibaşının rəhbərliyi altında bir qrup füzulişünaslar tərəfindən ərəb aləmində yayımlanan dərgilərdə şair haqqında məqalə və tədqiqatları dərc olmuşdur. Tərzibaşı 1953-cü ildə yayımlanan “Əl-ədib” jurnalında Füzuli haqqında ilk məqaləsini dərc etdirdi. Tərzibaşının türk dilində apardığı araşdırmalar isə ya yerli, ya da Türkiyədəki jurnallarda özünə yer almışdır. Füzuli yaradıcılığının tədqiqinə dair olan bir çox araşdırmaları - kitab, məqalə, məruzələri Asma Şahin Türkiyədə 2007-ci ildə bir araya toplayaraq nəşr etmiş və təxminən 500 sayda olan bu əsərlər arasında Ata Tərzibaşının da əsərləri özünə yer almışdır.

Digər İraq tədqiqatçıları olan Əbdüləziz Səmin Bayatlı, Mehmed Mehdi Bayat, Fərrux Fayıq Köprülü, Əbdullətif Bəndəroğlu və İbrahim Dakuklunu təkcə Füzulinin iki dildə şeirlərini araşdırmaqla yanaşı, həm də şairin doğulduğu yer haqqında, həyatı və şəxsiyyəti barədə geniş məlumatları araşdırmışdılar və bu barədə məqalələr yazmışdılar. Bu tədqiqatların bir çoxu kitab halında “Mətləül-etiqaq” əsəri ilə ərəbcə qəsidələrinin yer aldığı kitabı yayımlanmışdır.

Müqayisəli Şərq dilləri mütəxəssisi olan İraq alimi professor Hüseyn Əli isə Məhfuz Füzuli yaradıcılığına önəm vermişdir. Həm də Seyh-ül Bağdad kimi tanınan Hüseyn Əli Məhfuz Füzuli haqqında ilk işi 1953-cü ildə Bakıda təşkil olunmuş bir simpoziumda çıxışıdır. Daha sonra məruzəsini genişləndirərək 1959-cu ildə “Füzuli əl-Bağdadi” adlı kitab halına gətirmişdir. Hüseyn Əli Məhfuz 1994-cü ildə Füzuli festivalında Füzuli yaradıcılığın təbliğ edən ilk İraq ədibi olmuşdur. Tədqiqatçı çıxışında qeyd etmişdir ki, Füzuli yaradıcılığını dünya ədəbi nümayəndələri ilə müqayisə etmiş və şairin ədəbi mühitdə mövqeyini müəyyənləşdirərək Füzulini fars ədəbiyyatında Rudəki, ərəb ədəbiyyatında Umr-ül Kayis və ingilis ədəbiyyatında Geoffrey Jusrun hansı mövqeyə məxsusdursa Füzuli də

türk ədəbiyyatında həmin mövqedə yer tutur. Yekun olaraq Hüseyn Əli Məhfuz "şairlik Füzuli ilə bitmişdir. Söz ustadlığı onunla özünün zirvəsinə çatmışdır" fikrini qeyd edərək Füzuli mövqeyini dünya ədəbiyyatındakı təbliğini vurğulamışdır.

Ayrı-ayrı tədqiqatlardan fərqli olaraq Füzuli yaradıcılığı haqqındakı fikir-müləhizələr müxtəlif dillərdə yazılmış ensiklopediyalarda da yer almışdır. Buna misal olaraq Britaniya, Rusiya, İran, İslam ensiklopediyalarında Füzuliyə sərf olunan səhifələrin digər klassik şairlərimizə həsr olunduğundan çox olduğunu görə bilərik.

Yekun olaraq, aşağıdakı nəticələr əldə edildi:

- Füzuli yaradıcılığı Ata Tərzibaşının tədqiqatları "Əl-ədib" jurnalında dərci və Asma Şahin tərəfindən kitab halına gətirilmişdir.

- Hüseyn Əli Məhfuzun Füzuli yaradıcılığı haqqında tədqiqatları "Füzuli əl-Bağdadi" kitabında cəmlənmişdir.

**AZƏRBAYCAN XALQININ ƏBƏDİYAŞAR ŞAİRİ, AZƏRBAYCAN ŞEİRİNİN
GÜNƏŞİ
MƏHƏMMƏD SÜLEYMAN OĞLU FÜZULİ**

– 530 –

Briliant Hacıyeva

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutu, kitabxana müdiri
kitabxana.elyazmalar@gmail.com*

Azərbaycan xalqı böyük bir iftixar hissi ilə öz doğma oğlu, dahi sənətkarı Məhəmməd Füzulinin 530 illik yubileyini qeyd edir. Dünyanın dörd bir yanında bütün qardaş xalqlar bu tarixi günü ləyaqətlə qarşılayır və qeyd edirlər. Düz beş yüz otuz ildir ki, Füzulinin ölməz sənəti milyonların ürəyində yaşayır, fikrini və hisslərini qidalandırır. Doğrudan da, Füzuli yaradıcılığı tükənməz bir nemətdir ki, əsrlər getdikcə milyonlarca nəsillər onun xəzinəsindən mənəvi qida alır.

Füzuli Azərbaycan mədəniyyətinə, həmçinin bütün Yaxın Şərqi ictimai və bədii fikir tarixinə insanpərvərlik ideyaları, yeni, progressiv fəlsəfi fikirlər, yeni ədəbi məktəb gətirmiş böyük bir sənətkar, alim və mütəfəkkirdir. Onun ölməz əsərləri 530 illik bir tarixin imtahanlarından keçmiş, milyonlarla insanın mənəvi qidası olmuşdur.

Füzulinin çoxtərəfli, zəngin ədəbi irsi Azərbaycan xalqının yaradıcılıq qüdrətini, onun insanpərvərlik, azadlıq və dostluq ideyalarını böyük sənətkarlıqla əks etdirmişdir. Füzuli dərin fəlsəfi fikrə, parlaq zəkaya, əzəmətli şeir istedadına malik ustad bir sənətkar, görkəmli alimdir.

Füzuli klassik Azərbaycan bədii dilinin misilsiz ustadıdır. O öz ana dilindən başqa fars və ərəb dillərini də öyrənmiş, bu dillərdə də bədii, elmi və fəlsəfi əsərlər yaradaraq, bütün Yaxın Şərq ölkələrində şöhrət qazanmışdır. Üç dili mükəmməl bilmək sayəsində böyük şair yalnız öz doğma xalqının Xəqani, Nizami, Nəsimi kimi sənətkarlarını oxumaqla qalmamış, Əbu Əli İbn Sina, Firdovsi, Sədi, Hafiz, Cami, Nəvai kimi böyük şairlərin də əsərləri ilə yaxından tanış olmuşdur.

Füzuli yaradıcılığı bütün məzmunu, ideya istiqaməti etibarilə xalqa ən yaxın, onun həyat mənafeyinə möhkəm bağlı olan bir sənətkardır. Buna görə də dünyəvi ehtirasların tərənnümü şairin lirikasında əsas və həlledici yer tutur.

Füzuli insanın şərəf və azadlığını təsdiq edən dünyəvi məhəbbəti böyük bədii istedadının bütün qüdrəti ilə tərənnüm edir. Bu məhəbbət insanı yüksək qiymət-ləndirən, onu yer üzündə hər şeydən uca tutan, insanın könül arzuları üçün hər cür fədakarlığa qatlaşmağa hazır olan, vəfa və sədaqətə əsaslanan böyük, nəcib və insanpərvər məhəbbətdir.

Füzuli Allaha, dinə səmimi surətdə etiqad etməklə bərabər, insanın həyatına dərd, müsibət gətirən ibadət-pərəstliyi tənqid edirdi. O öz şeirlərində orucluq ayının həyata gətirdiyi kədər və sıxıntıdan şikayət edirdi.

Füzuli yaradıcılığı həm mənə, məzmun, ideya zənginliyi, həm də bədii vəzn ilə qafiyyə, sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən mükəmməl yaradıcılıq məktəbidir. Ona görə də 530 ildən bəri bütün görkəmli Azərbaycan, türk, özbək, türkmən şairləri dahi sənətkarı özlərinə ustad, müəllim hesab etmiş, onun ölməz irsindən öyrənmişlər. Sonda sənətkar barəsində olan nacizənə fikirlərimi onun sevdiyim misraları ilə bitirmək istəyirəm:

*Derdime vâkıf deęil, canan beni handan bilir,
Hakkı vardır şad olanlar herkesi şâdan bilir...
Söylesem tesiri yok, sussam gönül razı deęil,
Çektięim âlâmı bir ben birde Allah'ım bilir...*

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICIĞINDA ALLEQORIYA

Vəsilə Razimi

*ADPU-nun Şamaxı filialının
Kitabxana və elektron resurslar şöbəsinin müdiri,
Dil, ədəbiyyat və onların tədrisi
texnologiyası kafedrasının müəllimi
vesilerazimi99@gmail.com,*

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli özünəqədərki Yaxın və Orta Şərq xalqlarının müxtəlif dillərdə yaratdığı zəngin mədəniyyətini diqqətlə öyrənmiş, mühitini həmin mədəniyyətin ziyası altında müşahidə edərək zəngin və çoxcəhətli bir irs yaratmışdır. Məhəmməd Füzuli həm Şərq ədəbiyyatının, həm də Azərbaycan bədii-ictimai fikrinin inkişafına mühüm rol oynamış, özündən sonra əsrlərlə davam edən, ənənələrini yaşadan bir məktəbin əsasını qoymuşdur. Ana dilini sonsuz məhəbbətlə sevən şair bu dildə “nəzmi nazik” yaratmaqla humanist ideyalara, mənəvi dəyərlərin insan haqq və azadlıqlarının tərənnümünə geniş yer vermişdir.

Bir çox sənətkarların yaradıcılığında alleqorik əsərlərə rast gəlmək mümkündür. Füzuli yaradıcılığında da dahiyənə yazılmış alleqorik əsərləri vardır. Şairin yaradıcılığında mühüm yer tutan alleqoriyalarında humanist məzmun, vətəndaşlıq mövqeyi ön planda dayanmışdır. “Səhhət və Mərəz”, “Bəng və Badə”, “Həft cam”, “Söhbətül-əsmar”, “Rindü Zahid” alleqorik əsərləri irihəcmli əsərlərdir. Bu əsərlərdə ədib mücərrəd təfəkkür tərzilə xəlqiliyin-həyatı, adi danışiq üslubunun vəhdətini yaratmışdır. Adları qeyd olunan əsərlərdə iştirak edən bütün personajlar başdan-başa təmsili obrazlardır və onların arxasında insan və insani münasibətlər, canlı həyat hadisələri durur.

“Yeddi cam” əsəri Füzulinin ən orijinal əsərlərindən biridir. Əsərdə həyat və insan haqqındakı düşüncələr, cəmiyyətin eybəcərliyindən doğan dərin dünya kədəri ifadə olunmuşdur.

“Səhhət və Mərəz” alleqorik əsəri mürəkkəb, çoxcəhətli məzmunla malikdir. “Söhbətül-əsmar” əsəri sadə və anlaşılıqlı məzmunu ilə şairin digər alleqoriyalarından seçilir. Əsərdə ictimai motivlər real, həyatı məzmun kəsb edir. İdeya etibarilə “Bəngü Badə”yə çox yaxın olan bu əsərdə mənəmlilik, təkəbbürlük, şöhrətpərəstlik tənqid olunur. Bahar vaxtı bağı və bostanı gəzməyə çıxan bir xücestəsima meyvələrin özünü öyməsinin şahidi olur. Meyvələr arasında mübahisə dava-dalaşla nəticələnir. O, bağı tərk edir. Bostanda da ümidləri puça çıxır. Bostanda mənəm-mənəmlilik, lovğalıq hakimdir.

Müəllif təsvir olunan rəmzi əhvalata dərin ictimai məzmun verir, yaşadığı cəmiyyətə tənqidi, satirik münasibətini açıqlayır. Əsərdə bağı insan cəmiyyətini təmsil edir. Buradakı meyvələrin özünü öyməsinin təsviri ilə sənətkar insanlar arasında xudbinliyi, eqoizmi, mənəm-mənəmliyi pisləyir. Bostan isə sarayın rəmzidir. Bostan meyvələrinin müştəbəhliyi,

lovğalıqı saray adamlarına, hakim təbəqənin nümayəndələrinə xas olan mənfi cəhətlərini əks etdirir. Lakin bağdan fərqli olaraq, bostandakı mübahisə faciə ilə nəticələnir.

Müəllif niyyətinə uyğun olaraq bütün meyvələrin eyni vaxtda yetişməsi şərti mənə daşıyır. Bu şərtlik ümumən Şərq ədəbiyyatına xas olan bir cəhətdir. Şərq ədəbiyyatı ənənələrindən gələn mühüm bir cəhət də şəxsləndirmədir. Əsərdə alleqorik obrazlar real insanlara xas olan xarakterik xüsusiyyətləri təcəssüm etdirir. Müəllif otuz meyvə, beş tərəvəz növünün, bahar fəslinin təsviri baxımından zəruri olan müxtəlif çiçəklərin adını çəkir, şəxsləndirmədən sənətkarlıqla istifadə edərək alleqorik surətləri danışdırır, onların öz dili ilə özlərini ifşa edir. Əsərdə hər meyvə özünü təqdim edir. Bu təqdim etmə isə lovğalıq, eqoizm səciyyəsi daşdığı üçün meyvələr bir-birini təhqir edir, ələ salır və beləliklə, özlərinin iç üzlərini açırlar.

MÜTƏNƏBBİ VƏ FÜZULİ QƏSİDƏLƏRİNDƏ MƏMDUHA MÜNƏSİBƏT

Natəvan Bağırova

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi,

elmi işçi

natavan.kanan@mail.ru

Klassik Şərq şeirinin aparıcı janrlarından olan mədhiyyə-qəsidə sinkretik şeir şəkli olub şairin daxili hisslərinin, münasibətinin məmduhuna ifadəsinə yönəlir. Saray ədəbiyyatının əsas janrı olan mədhiyyəçilik ərəb klassik ədəbiyyatında cahiliyyət poeziyasından etibarən şanlı bir yol keçmişdir. Ərəb poeziyasının sütunlarından sayılan Abbasilər dövrü ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əbu Tayyib Əl-Mütənəbbi lirikasında mədhiyyə şeirinin şedevr sayıla biləcək nümunələri vardır. Mütənəbbi sarayında yaşadığı Həmdani hökmdarı Seyfəddövləyə həsr etdiyi mədhiyyələrlə Şərq poetikası tarixində mədhiyyə janrına bir çox yeniliklər gətirmiş, mədhiyyənin arxitektonikasında, ideya-məzmun xüsusiyyətlərində fərdi ədəbi inqilab etmişdir. Mütənəbbinin “Seyfiyyat” mədhiyyələrinin baş qəhrəmanı olan hökmdar Seyfəddövlə obrazını bədii təfəkkürü və məcazlar sistemi ilə süsləyir, məmduhuna ən yüksək keyfiyyətlər geyindirir. Mütənəbbi müxatibi Seyfəddövləyə aşıqçəsinə məhəbbət və atifəsini izhar edir. Şairin məhəbbəti daha da təkamülləşərək pərəstişə çevrilir.

Mədhiyyənin girizgah hissəsində klassik ənənəyə əsaslanan nəsib, təşbib hissəni Mütənəbbi ixtisar edərək Seyfəddövləyə həsr etdiyi bir qəsidəsini: “Məgər şair şeirə sevgilinin vəsfi ilə başlamalıdır? Abdullah oğlunun məhəbbəti hər şeydən öncədir. Mədh onunla başlayıb onunla bitməlidir”- beyti ilə başlamaqla standart ənənədən kənara çıxır. Mütənəbbi mədhiyyələrində məmduhun vəsfindən sonra şairin arzu və istəklərinin xahişi gəlir. Həmçinin burda fəxriyyə motivli misralar da yer alır.

Mütənəbbi lirikasından bəhrələnən dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin ədəbi irsində mədhiyyənin gözəl örnəklərinə rast gəlirik. Səfəvi hökmdarı Şah İsmayıl, Sultan Süleymana, vali və əyanlara mədhiyyə yazan şair sələfi Mütənəbbi kimi məmduhunu yüksəkliklərə qaldırıb ona sonsuz sevgisini və pərəstişini bildirir.

Fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətlərilə seçilən, poetik sözə həssas münasibət göstərən Füzuli şeirində məmduhun vəsfi poetik fiqurlar, zəngin məcazlar sistemi ilə səciyyələnir. Şair məmduhunu dünyanın ən mükəmməl keyfiyyətlərinə malik şəxs kimi görür. Əgər Mütənəbbinin hökmdar məmduhu şir, dəniz, dağdırsa, Füzuli üçün dünyaya hökmranlıq edən Süleyman peyğəmbərdir, həmişəyaşar Xızırdır.

Füzulinin Sultan Süleymanın tərifinə dair yazdığı “Çıxdı yaşıl pərdədən ərz eylədi rüxsar gül” mətləli qəsidəsinin girizgahında Bağdadın vəsfi, buranın müqəddəslər uyuyan bir diyar olması, Cüneyd Bağdadi, Bəhlul kimi şəxsiyyətlər yetirdiyini sadaladıqdan sonra istiarə və təşbehlərlə məmduhunu öyən şair mətləbə keçir. Müxatibinə özəl epitetlərlə yaxınlaşır. Lakin sələfi Mütənəbbidən fərqli olaraq Füzulinin mədhiyyələri fonunda heç bir

şəxsi arzu və istək dayanmır, Füzulinin məmduhundan istədiyi ümümbəşəri istəklərdir. Füzuli məmduhundan heç bir bəxşiş ummayaraq mədhiyyənin ədəbi əhəmiyyətini qoruyub saxlayır.

Qəsidə-mədhiyyənin arxitektonikasına gəlicə isə Füzuli şeirində lirik hissə daha çox yer tutur. Onun mədhiyyələrində fəxriyyə ünsürlərinə rast gəlmirik. Füzuli özünün “mədhü-zəmm” şairi olmadığını və aşıqanəlikdən şeir yazdığını təsdiq edir.

Həm Mütənəbbi, həm Füzuli mədhiyyələrində tarixi-siyasi hadisələr əks olunur. Onların hökmdar məmduhu təkcə öyünüləsi bədii obraz deyil, eyni zamanda tarixi simadır. Məmduhun səxavəti, fəhlik qüdrəti, İslam dininə qarşı təəssübkeşliyi, ölkəni ədalətlə idarə etməsinin mübaligəli təsviri mədhiyyələrinin kəşşən tərəfləridir.

Şairlərin ədəbi irsini müqayisə edərkən onların Şərq poetikasına ölməz sənət əsərləri bəxş etdiyini görürük. Məmduh obrazının vəsfində ümumi səsləşmələr olsa da, hər iki şairin şeiriyyətində fərqli çalarlar və əlvanlıqlar özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Ərəb ədəbiyyatında mədhiyyənin misilsiz nümunələrini yaratmış Mütənəbbi və Azərbaycan şeirinin tacı Füzulinin ədəbi zövqündəki və təxəyyülündəki oxşarlıq mədhiyyə janrı üçün yeni, orijinal poetik tələblər yaratmış, söz sənətkarları mədhiyyə qəsidənin məzmun və formasında səciyyəvi dəst-xətlərini ortaya qoymuşlar.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİ XVI ƏSR ŞƏRQ ƏDƏBİYYATI BƏDİİ NƏSRİNİN BARİZ NÜMUNƏSİ KİMİ

Novruz Nuriyev

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına

Şərqşünaslıq İnstitutu,

elmi işçi

novruznuriyev90@gmail.com

Müsəlman Şərqində dini motivlər poetik və bədii müstəvidə hər zaman aktual mövzulardan olmuşdur. İslamın ilk dövrlərindən etibarən Şərqdə istənilən sahə və mövzu üzrə elmi və bədii əsər mütləq dini motivlərlə (Allahın və İslam Peyğəmbərinin tərifi, müxtəlif dualar və s.) başlayır və əksər hallarda dini motivlərlə də tamamlanırdı. Bu ənənə XIX əsrin sonlarına qədər davam etmişdir və günümüzdə də bir sıra İslam ölkələrində müəyyən əsərlərdə öz mövcudluğunu qorumaqdadır. XVI əsrdə bu ənənəni öz əsərlərində böyük şövq və məhəbbətlə, bədii ustalığı ilə davam etdirən görkəmli şairlərdən biri də Məhəmməd Füzulidir. Onun yaratdığı əsərlərin mütləq əksəriyyətində dini motivlər öz sözünü deyir.

“Hədiqətüs-süəda” əsərinin yazılma tarixi tam məlum deyil. Əsərin özündə tarixlə bağlı hər hansı qeyd (maddeyi-tarix) yoxdur. Əsərin sonunda yer alan münacatda Osmanlı paşası Məhəmməd paşanın sifarişi ilə qələmə alındığı qeyd edilir: *“Bu nüsxeysi dilpəzir onun hüsn-i-ışarəti-şərifisi ilə səmti-təhrir bulmuş və onun lütfü ehtimamı ilə müstəidi-səadət təstir olmuş”*.

Əsərin əsas məzmununu VII əsrdə İslam tarixində baş vermiş ən faciəvi hadisələrdən biri olan Kərbəla faciəsi (məqtəl) təşkil edir. M.Füzuli bu əsərin tərtibində bir sıra məqtəl yazmış müəlliflərin adını çəkmiş, ən əsas bəhrələndiyi əsər olaraq isə Hüseyn Vaiz Kaşifinin (1436/1437-1504/1505) “Rövzətüş-şühəda” əsərini qeyd etmişdir. Ümumilikdə Azərbaycan ədəbiyyatında bilinən ilk məqtəl müəllifi Səfəvi saray katibi Məhəmməd ibn Hüseyn Katib Nişatinin “Şühədanamə” əsəri (əsər ümumilikdə Kaşifinin əsərinin tərcüməsi olsa da, tamamilə yeni sözlərlə zənginləşdirilib) Füzulinin adıçəkilən əsəri ilə eyni quruluşda – səcli nəsrə yazılsa da, dil üslubu baxımından Füzulinin əsəri daha qəliz ifadələrlə işlənmiş, ərəb və fars sözlərindən geniş istifadə olunmuşdur.

M.Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəri də sonrakı nəsillər üçün örnək olmuş və bir çox şairlər bu mövzuda məhz Füzulinin əsərindən təsirlənərək, məqtəl mövzusunda əsərlər qələmə almışlar. XIX əsrdə bu mövzu üzrə Azərbaycanda da bir sıra şair və ədiblərin əsərləri vardır ki, onlardan da biri Mirzə Nəsrullah Didənin “Rövzətül-əthar” əsəridir. Fars dilində qələmə alınan bu əsərin quruluş və məzmununa diqqət yetirdikdə məhz Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərini örnək aldığını aydın şəkildə görmək mümkündür.

“Hədiqətüs-süəda” əsərinin quruluşunda klassik məqtəlin bütün izlərini görmək mümkündür. Dibaçədən sonra gələn birinci hissədə (bab) Qurani-Kərimdə yer alan bir sıra

peyğəmbərlər haqqında hekayələr yer alır. İkinci hissə İslam peyğəmbərinin öz tayfasından çəkdiyi əziyyətlər və bir sıra səhabələrin vəfatına həsr olunub. Əsərin üçüncü və dördüncü babı İslam Peyğəmbərinin qızı Fatimeyi-Zəhranın, beşinci babı Əli ibn Əbu Talibin vəfatına, altıncı bab imam Həsənin həyatı və hakimiyyəti dövrü ilə bağlı əhvalatlara həsr olunub. On babdən son dördündə İmam Hüseyin və onun ailə üzvlərinin, digər yaxın qohumlarının Kərbəla faciəsinə aparan yolu, faciə anı yer alır. Əsərin xatimə hissəsində qətliamdan sonrakı hadisələr, imam Hüseyinə mərsiyə və İmamiyyə təriqəti imamlarının özləri və həyatları haqqında qısaca məlumatlar yer alır. Əsər münacatla tamamlanır.

M.Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəri IX əsrdən başlayan zəngin bir irsin davamı və bugünədək davam edən məqtəl ənənəsinin unikal bir nümunəsidir. Bu əsərlər içərisində dil, üslub və poetik xüsusiyyətləri baxımından “Hədiqətüs-süəda” əsəri şairin Məhəmməd peyğəmbərin şəninə yazdığı nətlər, "Mətləül-i e'tiqad" əsəri və onun dini fəlsəfi görüşləri ilə harmoniya halında özünəməxsus yer tutur.

FÜZULİNİN FƏLSƏFİ DÜNYASI

İsmayıl Hüseynov

*AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqsünüaslıq İnstitutu,
Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsinin elmi işçisi
qahire2010@mail.ru*

Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Fizulinin fəlsəfi dünyası onun ərəb dilində yazdığı “Mətləül etiqad” əsərində öz əksini tapmışdır. Füzuli bi əsərini dörd rüknə bölmüşdür.

Birinci rükn elm biliyi və bilik elmi haqqındadır. Füzuli burada filosofların elmə verdiyi təriflərdən danışmış, sonra onların elm və bilik arasında fərqə aid fikirlərini qeyd etmişdir. Sonra o elmi Allahın elmi və insanların öyrəndiyi elm olaraq iki yerə bölmüşdür. O bu babda filosofların “İlk varlıq küliyyatı bilir, lakin təfərrüatı bilmir” fikrinə qarşı çıxaraq Allahın küliyyat içərisindəki təfərrüatı küliyyətlə birlikdə hərtərəfli dərk etdiyini qeyd edir.

Sonra o biliyin vacibliyi haqqında danışır. O bunu sübut etmək üçün Quranın Əz-Zəriyat surəsinin “Mən insanları və cinləri yalnız mənə ibadət etsinlər deyə yaratdım” ayəsini misal gətirərək ibadət etmək üçün xeyir işləri, onlara aparən vasitələri, həmçinin günahları və onlardan çəkinmək yollarını bilməyin vacibliyini vurğulamışdır.

Sonra o biliyin növləri haqqında danışmışdır. O biliyi iki yerə bölərək birincisinin dünya işlərinə aid olan biliklər, ikincisinin isə din işlərinə aid biliklər olduğunu qeyd etmişdir. Dini biliklər də etiqada aid biliklər və ibadətlərə aid biliklər olmaq üzrə iki yerə bölünmüşdür. Sonra başqa yöndən biliyin nəzəri və əməli olmaq üzrə iki yerə bölündüyünü qeyd etmiş və bunların qisimləri haqqında təfsilatı ilə danışmışdır.

O biliyin yolları haqqında danışmış, bu yollardan birinin ağıla əsaslanan mühakimədən ibarət olduğunu qeyd etmişdir. Digər yol nəfsin riyazətidir. Bu nəfsi təmizləyərək bir başa Allahdan gələn biliklərə sahib olmaq yoludur. Bu yolun tərəfdarlarının bilik qazanmaqda aqlın rolunu tamamilə rədd etdiklərini qeyd etmişdir.

“Mətləül etiqad” əsərinin ikinci rüknü aləmin vəziyyətlərinin biliyi haqqındadır. Füzuli bu rükndə aləmin mənşəyi haqqında filosofların fikirlərini qeyd etmişdir. O Miletli Fales, Empedokl, Heraklit, Demokrit, Sokrat və başqa böyük filosofların dünyanın mənşəyi haqqındakı fikirlərini geniş izah etmişdir. Füzuli Platonun, Aristotelin kainat haqqında fikirlərini qeyd etmiş, doqquz fələkdən söhbət açmışdır. O maddi varlıqların cansız, bitki, heyvan qisimləri haqqında təfərrüatı ilə danışmışdır. Füzuli bu rükndə aqlın altı mərtəbəsi haqqında ətraflı söhbət açmışdır. Həmçinin o bu rükndə insanın mahiyyətini araşdırmış onun ruh və bədəndən ibarət olduğunu qeyd etmiş və bu mövzuda fəlsəfi və dini fikirləri sərgiləmişdir.

Füzuli bu əsərinin üçüncü rükündə İlk varlığa aid bilik haqqında, dördüncü rükündə isə peyğəmbərliyə və ona aid olanlara dair biliklər haqqında ətraflı danışmışdır.

Sonda bunu qeyd etmək istərdik ki, Məhəmməd Füzuli bu əsərində filosofların fikirləri ilə dini cərəyanların fikirlərini bir araya gətirmiş, bir-birinə zidd olan məsələlərdə islam dininin inanclarını müdafiə etmişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN "BƏNGÜ-BADƏ" ƏSƏRİ

Elman Novruzov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun
Mənbəşünaslıq, Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsi, elmi işçi
elman-77@mail.ru*

Məhəbbət nəğməkarı kimi tanınan dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin zəngin və çoxcəhətli ədəbi irsində silsilə alleqorik əsərlər mühüm yer tutur. Məhəmməd Füzulinin maraq doğuran Azərbaycan dilində yazdığı belə alleqorik və satirik əsərlərindən biri "Bəngü-Badə" və ya "Tiryək və Şərab" əsəridir. Bu əsər Füzulinin elm aləminə məlum olan ən iri həcmli əsəridir. Füzuli real həyat hadisələrinin təsiri ilə yazdığı bu əsərdə satira və yumordan məharətlə istifadə etmişdir. Eyni zamanda Füzulinin bu əsərində xırda və məhdud məişət məsələləri deyil, zamanın ən kəskin, aktual və cəhanşümlü problemləri qaldırılır. "Bəngü-Badə" əsəri əslində münazirə formasında yazılmış alleqorik poemadır. Elmi ədəbiyyatda bu əsər münazirə adlanmışdır. Əsərin yazılma tarixi haqqında mənbələrdə dəqiq məlumat yoxdur. Lakin əsərdəki tarixi hadisələrə olan işarələrdən əsərin yazılma tarixini güman etmək mümkündür. Bəzi tədqiqatçılar Səfəvi dövlətinin banisi Şah İsmayıl Xətəinin Bağdadı ələ keçirdikdən sonra, 1508-ci ildə Kərbəla və Nəcəf şəhərlərini ziyarət edərkən gənc şair Məhəmməd Füzulinin azərbaycanca yazdığı və özünün ilk poeması olan "Bəngü-Badə" əsərini İsmayılın hakimiyyətinə həsr etdiyini bildirirlər. Digər tədqiqatçıların fikrincə, I Şah İsmayıl 1510-cu il dekabrın 1-də Mərv döyüşündə səfəvilərə məğlub olan özbək xanı Məhəmməd Şeybanini öldürür və onun qafa tasından qədəh hazırlamasına əmr verir və Füzuli əsəri həmin hadisəyə həsr edir. Buna əsaslanaraq "Bəngü-Badə" əsərinin 1510-1524-cü illər arasında yazıldığını güman etmək mümkündür. Məhəmməd Füzulinin "Bəngü-Badə" əsəri şah İsmayıl Xətəiyə həsr olunsada, tarixdə bir çox dövlət və ölkələr arasında baş vermiş yersiz və qanlı müharibələrə humanist, mütəfəkkir şair münasibətinin bədi, alleqorik, metaforik yanaşmasıdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas Həmid Araslı isə qeyd edir ki, əsər Səfəvilər və Osmanlı imperiyası arasında müharibəni təsvir edir. Araslının fikrincə, Füzuli həmin dövrün güclü iki padşahın arasında olan müharibənin nə qədər mənasız olduğunu göstərir. Şair həmçinin ayrı-ayrı feodalları qürur və lovğalılıqlarına görə tənqiddə məruz qoyur. Əsərin əsas qəhrəmanları Bəng (həşiş) və Badədir (şərab qədəhi). Hər ikisi bütün dünya üzərində hökmranlıq əldə etmək istəyən lovğa və təkəbbürlü feodal obrazlarıdır, onlar Füzulinin tənqidinin əsas hədəflərini özlərində təcəssüm etdirirlər. Həm Bəng, həm də Badə bütün dünyanı şəxsən özlərinə tabe etmək istəyirlər.

Xudbin Bəng hesab edir ki, bütün insanlar yalnız ona tabe olmalıdır. O deyir:

*Mənəm hər nə var ona fayıq,
Xidməti-xəlqdir mənə layıq!*

*Olamı kimsə göstərə cürət,
Mənə endirməyə səri-taət.*

Badənin ziyafətində məlum olur ki, Bəng Badə qədər təkəbbürlüdür. Badə xidmətçisinin Bəngin ünvanına təriflər yağdıranda qəzəblənir və xidmətçisinin Bəngə gizli itaətkarlığından şübhələnir. İki özünə vurğun eqoistin mübahisəsi müharibə ilə bitir və nəticədə Badə qələbə çalır. Bu iki padşahların mənasız müharibələrinin nəticəsi isə çoxlu sayda insanların ölümü olur.

Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 530 illiyi ilə əlaqədar şairin yaradıcılığı və əsərlərinin, xüsusilə "Bəngü-Badə" əsərinin daha dərindən araşdırılmasına yeni fürsət yaradır. Əsərin eyni zamanda dərin ictimai məzmunu əsərin günümüzdə də araşdırılıb, ortaya çıxarılmasını aktual etmişdir.

TÜRKDİLLİ İRFANI ƏDƏBİYYATIN ŞAH ƏSƏRİ – HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA

Şahanə Şahbazova

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına

Şərqşünaslıq İnstitutu, elmi işçi

shahaneshahbaz@gmail.com

İslam təliminin intişarında ədəbiyyatın əvəzsiz rolu olmuşdur. Türk ədəbiyyatı ərəb və fars ədəbiyyatı ilə yanaşı İslam düşüncəsinin, fəlsəfəsinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsində böyük rol oynamışdır. Türk və türk dilli mütəfəkkirlərin çoxu dini-irfani təfəkkürü və düşüncəni ərəb dilində qələmə almış, islam fəlsəfəsi və mədəniyyəti sahəsində ölməz əsərlər yaratmışlar. İslamın mistik ruhu və dini düşüncə də öz növbəsində türk dili və ədəbiyyatının təkamülündə yüksək rola malik olmuş, nəticədə bu millətin İslam incəsənəti və mədəniyyəti sahəsində həmişəyaşar əsərlər yaradan görkəmli şəxsiyyətləri meydana gəlmişdir. Onlar içərisində Molla Məhəmməd Füzuli türk irfan ədəbiyyatında əvəzsiz yerə sahibdir.

Məhəmməd Füzuli ərəb, fars və türk dilində ədəbiyyat, irfan, fiqh, nücum, tibb, fəlsəfə və s. dair ümumilikdə on doqquz əsər yaradaraq ölümsüzlüyə ucalmışdır. Onun irfani əsərləri içərisində şah əsəri olan “Hədiqətüs-süəda”sı şairin şəxsiyyətini bu fəlsəfi çevrədə üstün qılan nümunə olmuşdur.

Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin əsas qaynağı Molla Hüseyn Vaiz əl-Kaşifinin fars dilində yazılmış (1501) “Rövzətüş-şüəra” məqtəli olmuşdur. Lakin şair müqəddimədə, bu əsəri türk dilində yenidən işləməklə yanaşı, eyni zamanda, ona başqa kitablarda olan faydalı məlumatları da əlavə etdiyini qeyd edir.

Qeyd edək ki, Türk ədəbiyyatında ilk məqtəl örnəyi Qəstəmonlu Şazinin “Dastani məqtəli-Hüseyni” əsəri olmuşdur. O, bu əsəri 1361-ci ildə mənzum şəkildə yazıb bitirmişdir. Lakin “Hədiqətüs-süəda” əsərinin günümüzə qədər gəlib çıxmış çox sayda (300-ə yaxın) əlyazma nüsxələrinin olması əsərin zamanında daha geniş intişar tapmasına dəlalət edir. Bu əlyazmaların bəzilərində mövcud olan miniatürlər Kərbəla faciəsini təmsil edən ən qədim şəkillər hesab olunur.

Nəsr və nəzm şəklində yazılmış əsər 10 bab, bir xatimədən ibarətdir. Kitabın mövzusu peyğəmbərlərin, müqəddəslərin halının şərh, onların səbr göstərdikləri müsibətlər, çətinliklərin təsviridir. Məhəmməd Peyğəmbərin (s) əhvalı, irfan yolu, Fatimeyi-Kubranın bərəkət dolu ömrünün təsviri, imanlıların mövlası Həzrət Əlinin və İmam Həsənin fədakarlıqla dolu həyatları kitabın I fəsilini təşkil edir. II fəsil Kərbəla hadisəsinin şərh, imam Hüseynin, ona vəfalı yoldaşların aqibəti, pak əhli-beytin Şama getməsi haqqındadır.

Füzuli bu əsərində özünəməxsus şairlik qüdrəti və arifanə baxışı ilə Kərbəla faciəsinin mahiyyətini açıqlamaq üçün Adəm əleyhisalamdan başlayaraq peyğəmbərləri nümunə gətirmiş, bəşər övladının aləmdə üzləşdiyi bəlalara irfani baxımdan aydınlıq gətirmişdir.

Tövhid, fədakarlıq, sevgi, dostluq, fəqirlik, zənginlik, şəhidlik, dost yolunda qurban olma, fəna fillah kimi ifadələri ölməz təsvirlərlə nəzm parçalarında da əks etdirmişdir. Əsərdə 541 şeir nümunəsi var. Onlardan 16 şeir ərəbcə, 525 şeir isə türkcədir. Mənzum parçalar qitə, məsnəvi, qəzəl, rübai janrlarında yazılsa da, əksəriyyəti qitələrdən ibarətdir. Əsərin ümumi dili nəsrədir. Füzuli nəsrə də böyük məharət göstərərək, şəhidlərin vəqiesini şirin dillə qələmə almışdır.

Əsər əvvəldən sonuna ilahi eşqin təsvirini verir:

Kəmalı-eşq mələmətdir, xəyal etmə

Ki, eşq zövq verə olmasa mələmətlə - deyən şair vüslətin bələlərsiz qeyri-mümkün olduğunu yazır.

Füzuli deyir: xoş o aşiqin halına ki, şəhadət şərəfi ilə məşuquna qovuşur. “Hədiqətüs-süeda”da Füzuli şəhidliyi, dünyadan kam almaq üçün “nəqdi-can” sərff etməyi, düşmən qarşısında acizlik göstərməyib çarpışmağı insanın ləyaqəti sayır.

Şair “Hüseynə ağlayanın, ağladanın Allah günahlarını bağışlayar” hədisindən çıxış edərək, bu əsəri yazmaqla türkdilli toplumun da Kərbəla şəhidlərinin matəmində canı-dildən sitəm etmələrinə vəsilə olmasını təmanna etmişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA İNSANA SEVGİ

Aynurə Məmmədova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
aynuramammadova@07gmail.com*

Füzulinin humanizm və ümumbəşəri dəyərlərlə mayalanmış yaradıcılığı bütün bəşəriyyət üçün böyük mənəvi qıdadır. Füzuli Azərbaycanın böyük milli sənətkarı olmaqla yanaşı, bütün müsəlman aləminin qəlb şairidir.

Heydər Əliyev

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yüksək yer tutan dahi bir sənətkardır. Mütəfəkkir dövrün qəddar və zülmkar üsul-idarəsindən, onun faciə dolu sosial bəlalərindən, maddi və mənəvi zorakılıqdan, mövcud quruluşun ədalətsizliklərindən, həyasızlıqdan və riyadan, habelə cəmiyyətin ümumi rəzalətlərindən dərin narazılıq ifadə etmişdir. Mütəfəkkirin, bilavasitə özünün müşahidə etdiyi zülm və sitəm onun ətrafında baş verənlərə laqeyd olmağa imkan verməmişdir. Füzuli insan gözəlliklərini hər şeydən üstün tutur, onun mənəvi qüdrətini, zahiri gözəlliklərini tərənnüm edirdi. Başqa sözlə, azadlıq Füzulinin nəzərində məhəbbət qədər şirin nemətdir. Bu isə mütəfəkkirin yaradıcılığının ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biridir. Füzulinin ən böyük səmimiyyəti onun sevgisində, sevgisini bəyan etməsindədir. Füzuli insanı dərin bir məhəbbətlə sevən... sənətkardır. Bu məhəbbət insanı nəcibləşdirən, onda sədaqət, səmimiyyət, vəfa, fədakarlıq kimi yüksək insani hisslər tərbiyə edən bir məhəbbətdir. Elə buna görə də mütəfəkkirin yaradıcılığında insana sevgi ilə azadlıq arasında dərin bağlılıq vardır. Füzulinin tələb etdiyi azadlıq həm maddi, həm də mənəvi aləmdə təzahür etməli olan azadlıqdır. Məhz azadlıq neməti insanı qurub-yaratmağa və ucalmağa sövq edir. Başqa sözlə, azadlıq Füzulinin nəzərində məhəbbət qədər şirin nemətdir. Bu isə mütəfəkkirin yaradıcılığının ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biridir. Çünki... Füzuli şeiri ictimai-fəlsəfi ideyalarla zənginləşdirən, ...həyata dərindən müdaxilə edən, bədii sözü xalqın azadlığı və inkişafı uğrunda mübarizənin mənəvi silahına çevirən bir sənətkardır. "İnsan" və "azadlıq" problemi Füzulini bütün yaradıcılığı boyu izləmişdir. O, insanın şərəf və ləyaqətini, onun cəmiyyətdəki nüfuzunu və hüquqi statusunu, fəaliyyətini və qarşılıqlı münasibətlərdəki rolunu azadlıqla əlaqələndirir. İnsan əxlaqının formalaşmasında və şəxsiyyətin formalaşmasında azadlığı insan üçün mühüm amil sayan Füzuli azadlığın önünə sədd çəkən hər bir halı ədalətsizlik hesab edirdi. Şair "Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?", "Pərişan xəlqi-aləm ahu əfqan etdiyimdəndir", "Tutuşdu qəm oduna şad gördüyüm könlüm", "Ya rəbb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni" və başqa insan məhəbbəti, sevgili həsrəti, eşq və ayrılıq izzətləri tərənnüm edən bir çox qəzəlləri xalqın dilində əsrlərcə ona görə əzbər olmuşdur ki, Füzuli bu şeirlərdə sadə insanların ruhuna, qəlbinə dərindən nüfuz edə bilmiş, onların canlı hisslərini, kədər və izzətlərini həyat həqiqəti

kimi yüksək bədii ümumiləşdirmələrlə, əsl sənətkarlıq ehtirası ilə sadə, təbii və aydın formada ifadə etmişdir. Beləliklə, Məhəmməd Füzuli bütün əsərlərində insanları sədaqətə, etibarlılığa, ataya-anaya, vətənə, torpağa, eşqə, məhəbbətə, öz ülvi duyğularına sədaqətə dəvət edib. Bunların hamısı 530 il bundan əvvəl olduğu kimi, bu gün də insanlar üçün ən vacib, lazım olan yüksək mənəvi keyfiyyətlərdir. Məhəmməd Füzuli öz dövrünün həyatını əks etdirərək, öz mühitindən qida alaraq yaratdığı əsərləri uzaq gələcəyə istiqamətləndirib. Ona görə də Füzulinin əsərləri 530 ildir ki, yaşayır və bundan sonra da yüz illərlə, min illərlə yaşayacaq.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ – “ŞƏRQİN YETİŞDİRDİYİ DAHI ŞAİRLƏRDƏN BİRİ”

Elnarə Bünyatova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Şərqsünaslığın tarixi və nəzəriyyəsi şöbəsinin
kiçik elmi işçisi
buniyatova-elnara@mail.ru*

Şərqi böyük şairi Füzulinin meydana çıxması, onun Azərbaycan dilində yazdığı poetik əsərlər, şübhəsiz ki, XVI əsrdə Azərbaycan dilinin böyük mədəni müstəqil əhəmiyyətindən xəbər verir. Bu danılmaz tarixi fakt, Azərbaycan və türk dillərinin inkişafının “vahid axını” haqqında burjuva-millətçi pantürkizm mifini tamamilə təkzib edir. Füzulinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında hələ XVI əsrdən böyük tərəqqi qazanmasının əyani təsdiqidir. Təsadüfi deyil ki, ilk Azərbaycan şairlərindən olan Füzuli ərəb və fars dillərinin təsirindən qurtulmaq üçün ciddi cəhd göstərmiş, sırf Azərbaycan xalq ifadələrindən istifadə edərək öz ana dilində yazmağa başlamışdır. Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə ən böyük lirik, böyük hiss və ideyalar şairi kimi daxil olmuşdur.

Şeyx Məhəmməd Füzuli XVI əsrin əvvəllərində Bağdad yaxınlığındakı Kərbəlada anadan olub. Şairin Azərbaycandan İraqa köçən atası Süleyman din rəhbəri olub. O oğluna o dövr üçün əla təhsil verə bilib: ərəb və fars dilləri ilə yanaşı, riyaziyyatı, astronomiyayı, təbabəti, məntiqi dərindən öyrənmiş, sələflərinin - Firdovsi, Nizami, Xaqani, Hafiz, Nəvai və s. poeziyasını mükəmməl başa düşmüşdür. Füzuli, demək olar ki, bütün həyatını ən mədəni və zəngin şəhərlərdən olan Bağdadda keçirmişdir. Böyük Azərbaycan şairi orada yaşayıb boya-başa çatmışdır. Şərqi yetişdirdiyi dahi şairlərdən biri olan Füzuli bütün həyatını poeziyaya həsr etmişdir.

O, qədim yunan fəlsəfəsinə, Heraklit, Aristotel, Pifaqor və Platonun əsərlərinə yaxşı bələd idi. Böyük şair və alim müsəlman və xristian dünyasının mədəniyyətini mənimsəyib, sintez edərək XVI əsrin qabaqcıl insanlarından birinə çevrilmişdir. Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə ən böyük lirik, böyük hiss və ideyalar şairi kimi daxil olmuşdur. O, çoxsaylı qəzəllərində böyük emosionallığı, səmimiyyəti və hərarəti ilə seçilirdi. Məhəmməd Füzuli Bağdaddan kənara çıxmamış, amma həmişə doğma Azərbaycana sadıq olaraq xalqının şairi olmuş, gələcək nəsillərə Azərbaycan, ərəb və fars dillərində bir sıra böyük bədii əsərlər və elmi əsərlər qoyub getmişdir. Füzulinin əsərləri dörd əsrin sınağından parlaq şəkildə çıxmışdır. Dövrünün ən yaxşı, mütərəqqi ideyalarını öz yaradıcılığında ifadə edən böyük Azərbaycan şairi və alimi Füzuli Azərbaycan xalqının iftixar və şöhrəti, dünya poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri olmuşdur. Füzuli haqlı olaraq hesab edirdi ki, yüksək mədəniyyət olmadan və elmsiz poeziya yoxdur. Böyük şairin yaradıcılığı sonrakı əsrlərdə çoxlu sayda təqlidlərə səbəb olmuşdur. Hətta 19-cu əsrin yetmişinci-səksəninci illərinin Seyid-Əzim Şirvani kimi böyük şairi də Füzulinin təsirindən kənarda qalmadı.

Füzuli yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının tamamilə yeni dövrünü açdı, hətta Yaxın Şərqi ədəbiyyatına təsirini göstərməyə başladı. Füzuli Azərbaycan poeziyasının sonrakı inkişafını böyük ölçüdə müəyyən etmişdir, o, 1556-cı ildə Bağdadda vəfat etmiş və Kərbəlada dəfn edilmişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN FARSÇA “DİVAN”INDA ŞƏKİLÇİLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Zahidə İsmayılova

*Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinin
Orta Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının müəllimi
shesak.bdu@mail.ru*

Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin farsca “Divan”ının filoloji cəhətdən araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir və dilçilərə geniş tədqiqatlar üçün zəngin materiallar təqdim edir. Farsca “Divan”da şəkilçilərin, sözdüzəldici omomorfevlərin xüsusiyyətlərinin və daşdığı vəzifələrin öyrənilməsi aktualıq yaradır.

Qeyd edək ki, fars dilində şəkilçilər ayrıca leksik mənə daşımayan, müstəqil işləmə bilməyən və yalnız sözlərlə (köklərlə) birlikdə müəyyən mənə ifadə edən morfevlərdir. Onlar sözün tərkibində işlənmə yerinə görə üç yerə ayrılır. Sözün əvvəlində işlənen şəkilçilər پیشوند - önşəkilçi, sözün ortasında gələn میانوند - iç şəkilçi, sözün axırına qoşulan isə پسوند - sonşəkilçi adlanır. Məsələn:

من و تو درین کارگه آلتیم
نه صنعتگری آلت صنعتیم.

Mən və sən bu emalatxanada bir alətik,
Sənətkar deyil, sənət alətiyik.

بده تا ندانم من بی نوا
که فرق از گدا چیست تا پادشاه .

Ver ki, bilmirəm mən yazıq
Yoxsuldan padşaha qədər fərq nədədir?

Məhəmməd Füzulinin farsca “Divan”ından verilmiş beytlərdə کارگه (emalatxana), صنعتگر (sənətkar), بی نوا (yazıq) sözlərində گاه // گاه (gəh//qah), گر (gər) sonşəkilçi, بی (bi) isə önşəkilçi sayılır. “Divan”dan da aydın olur ki, fars dilində sonşəkilçilər bir sıra parametrlər baxımından (say, məhsuldarlıq, ümumişləklik və s.) digərlərini üstələyir.

Fars dilində şəkilçilər həm də sözdüzəldici (leksik) və sözdəyişdirici (qrammatik) olmaqla iki funksiya daşıyır. Sözdüzəldici (leksik) şəkilçilər vasitəsilə dildə yeni sözlər əmələ gəlir. Biz bunu yuxarıdakı misalların timsalında aydın görürük. Sözdəyişdirici (qrammatik) şəkilçilər vasitəsilə dildə yeni sözlər yaranmır, sadəcə onlar dildə sözlər, söz birləşmələri və cümlələr arasında əlaqələndirici rolunda çıxış edirlər. Məsələn:

نهان کن ز طنبور راز درون
که از پرده رازت نیفتد برون.

Tənburdan daxili sirrini gizlət ki,
Pərdədən sirrin kənara düşməsin.

Yuxarıdakı beytin ikinci misrasındakı رازت (sirr) sözünün sonundakı ikinci şəxsin təkini bildirən ت (ət) mənsubiyyət şəkilçisi sözdəyişdirici vəzifə daşıyır.

Şairin “Divan”ında düzəltmə sözlərin tərkibində ən çox işlənən şəkilçilərdən biri də هم (həm) önşəkilçisidir. هم (həm) düzəltmə isim yaradan şəkilçi kimi sözlərin əvvəlinə artırılır. Məsələn:

سرم گرم بود از می لاله رنگ
زمانی شدم همدم تار چنگ.

Lalə rəngli meydən başım qızdı,
Bir müddət tar və çəng ilə həmdəm oldum.

درین ره شدم همنشین بسی
نخورده غم از اعتراض کسی.

Bu yolda kifayət qədər ortağ (şərik; yoldaş) oldum,
Bir kəsin etirazından qəm çəkmədim.

شبی داشتم مطربی هم نشین
وزو بود بزمم چو خلد برین.
باو گفتم ای همدم دلپذیر
نشاطی برانگیز و سازی بگیز

Bir gecə mütriblə yoldaş oldum,
Qonaqlığımı onunla cənnətə çevrildi.

Ona dedim, ey sevimli həmdəm
Bir şadlıq düzənlə, sazını götür.

Məhəmməd Füzulinin farsca “Divan”ında همدم (həmdəm), همنشین (şərik; yoldaş), همراز (sirdaş), هم خانه (bir evdə yaşayan; qonşu), همدرد (həmdərd), همساز (həmfikir), همدل (həmfikir; məsləkdaş), همفکر (həmfikir; eyni əqidəli) və s. هم (həm) önşəkilçisinin iştirakı ilə yaranan düzəltmə sözlərə tez-tez rast gəlinir. Toplanan materialların təhlili göstərir ki, هم (həm) eynilik və birgəlik mənasını bildirir. Prof. N.Hatəmi bu morfemin mənə xüsusiyyəti barədə yazır ki, “هم (həm) sözü... sözdüzəldici şəkilçi vəzifəsini ifadə edir və yaxınlıq, qohumluq və əməkdaşlıq mənasını bildirən isimlər əmələ gətirir”.

Qeyd edək ki, fars dilindən ana dilimizə də keçmiş هم (həm) önşəkilçisi geniş dairədə işlənir. Bu şəkilçi həm Azərbaycan-türk (həmyaş, həmyerli, həmkəndli və s.), həm də ərəb-fars mənşəli (həmsöhbət, həmrəy, həmdəm, həmkar və s.) sözlərə qoşulur. Müasir fars dilində هم (həm) önşəkilçisi sözə həm bitişik, həm də ayrı yazılır.

MƏSİHİ TƏBRİZİ YARADICILIĞINDA FÜZULİ TƏSİRİ

Pəri Hübətova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

kiçik elmi işçi

hasanlipari@gmail.com

XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatının zirvəsi hesab edilən Məhəmməd Füzuli poeziyası bir çox şairlərin ilham mənbəyinə çevrilmiş, yaradıcılığa yeni başlayan qələm sahibləri onun ədəbi irsindən bəhrələnərək orijinal sənət nümunələri yaratmışlar. Belə sənətkarlardan biri də XVI əsrdə yaşayıb-yaratmış Məsihi Təbrizidir. Klassik irsin tanınmış tədqiqatçısı Ataəmi Mirzəyev Məsihi poeziyasının qaynaqlarından bəhs edərkən yazır: “Məsihinin lirikasında Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli şeirinin təsiri də nəzərəcarpacaq dərəcədə qabarıqdır. Hər iki şairin istifadə etdiyi məzmun, qafiyə və rədiflərdən Məsihi öz şeirlərində geniş şəkildə bəhrələnmişdir”. Qeyd edək ki, bu bəhrələnməni təqlidçilik kimi başa düşmək düzgün olmaz. Çünki divan ədəbiyyatında hər hansı bir şairin yaradıcılığından təsirlənərək şeir yazmaq məqbul hesab edilmişdir. Füzuli bununla bağlı farsca divanının dibaçəsində yazır: “Qəribə bir haldır, söylənmiş bir sözü söyləndiyinə görə, söylənməmiş bir sözü söylənmədiyinə görə işlətmək olmur”.

Məsihi Təbrizi divanı ilə tanışlıq göstərir ki, onun Nəvaidən sonra ən çox təsirləndiyi, heyranlıq duyduğu şair Füzuli olmuşdur. Şair onun əsərlərindən bəhrələnərək yeni sənət nümunələri ilə yanaşı, bir sıra şeirlərinə nəzirələr də yazmışdır. Hər iki şairin lirik şeir divanlarının müqayisəli tədqiqindən aydın olur ki, Məsihi bir sıra qəzəl və rübailərində Füzuli ilə eyni olan qafiyə və rədiflərə də müraciət etmişdir. Şairin Füzuli ilə eyni rədifdə olan qəzəllərinə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: “Mana”, “Sana”, “Küstax”, “Ləziz”, “Yetər”, “Etmiş”, “Bar”, “Ərz”, “Könlüm”, “Bu”, “Görüb”, “Kimi”, “Qalmadı” və s. Verilən nümunələrin bir qisminə yalnız rədif baxımından yaxınlıq olsa da, digərləri məzmun və qafiyə cəhətdən də bir-biri ilə səsleşir. Bu baxımdan şairin Füzulinin “Ol ki, hər saət gülərdi çeşmi-giryanım görüb” misrası ilə başlayan “Görüb” rədifli qəzəlinə yazdığı nəzirə diqqəti cəlb edir. Hər iki qəzəldə həm məzmun və forma, həm də rədif və qafiyə baxımından səsleşmələr vardır. Ancaq bununla belə, qəzəldə Məsihinin qəzəli özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə sözügedən qəzəldən fərqlənir. AMEA-nın müxbir üzvü Əliyər Səfərlinin sözləri ilə desək, “Bu qəzəl başdan-başa silsilə bənzətmələr üzərində köklənib. Məsihi böyük ustadı Füzulinin “Görgəc” rədifli qəzəlinə yeni bir cavab yazmışdır”.

Məsihi Təbrizinin lirik şeirlər divanında Füzuli rübailərinin təsiri ilə qələmə alınmış nümunələr də vardır. Həmin rübailərə “Qədər”, “Ərz”, “Üçün”, “Bu”, “Getdi” və s. rədifli nümunələri göstərmək olar. Şairin rübailərində Füzuli təsirini həm rədif və qafiyə, həm də məna və məzmun baxımından izləmək mümkündür.

Məsihinin divanında yer alan lirik şeir örnəkləri məzmun baxımından da bir-biri ilə yaxındır. Belə ki, hər iki şairin lirikasında məhəbbət mövzusu aparıcıdır. Düzdür, bu, bir tərəfdən divan ədəbiyyatının özəlliklərindən gəlsə də, həmin örnəklərin müqayisəli təhlili deyilən fikrin doğruluğunu təsdiqləyir. Məsihi divanında Füzuli təsiri duyulan əsərlər yalnız məhəbbət mövzusunda qələmə almış nümunələrlə bitmir. Şair hətta Füzulinin Allaha xitabən yazılmış “Ey faideyi-elminə aləm möhtac” misralı şeirinə yazdığı nəzirədə Füzulinin dini mövzuda qələmə aldığı rübailərindən birini təzmin etmişdir.

Beləliklə, müqayisəli araşdırma göstərir ki, Məsihinin Nəvaidən sonra ən çox bəhrələndiyi sənətkar Füzuli olmuşdur. Şair Füzuli ədəbi irsindən yaradıcı şəkildə istifadə yolu ilə qələmə aldığı nümunələrdə özünəməxsus sənətkarlıq qabiliyyətini nümayiş etdirməyi də bacarmışdır.

ŞƏRQ DÜNYASININ, SÖZ MÜLKÜNÜN SULTANI MƏHƏMMƏD FÜZULİ

Pərvanə Teyyubova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Şəxsi arxivlərin tədqiqi şöbəsi, elmi işçi.

parvanateyyubova@gmail.com

Dörd əsrdən artıqdır ki, adı bütün Şərq ölkələrində böyük hörmət və məhəbbətlə çəkilən, Azərbaycanın görkəmli simalarından biri Məhəmməd Füzuli 1494-cü ildə İraqda anadan olmuşdur.

Füzuli yaxşı təhsil alması və şəxsi müəllimi sayəsində orta əsr elmləri (məntiq, tibb, nəcun, riyaziyyat və humanitar elmlər), xüsusən dini-cərəyanlar, klassik türk, ərəb, fars və hind ədəbiyyatını öyrənmişdir. O, Şərq fəlsəfi ilə yanaşı, qədim yunan fəlsəfi və mədəniyyəti ilə də yaxından tanış idi. Füzulinin əsərlərindən aydın olur ki, şair üç dili - ərəb, fars və Azərbaycan dillərini, bu dillərdə bədii əsərlər yaradacaq dərəcədə mükəmməl bilmişdir. Son dərəcə zəngin və rəngarəng ədəbi irsindən məlum olur ki, o, öz dövrünün mütərəqqi fikirli sənətkarı olmuşdur. Hərtərəfli biliyə malik mütəfəkkir kimi onun həyata, insana dərin məhəbbət aşılaman və daim gözəllik duyğusu ilə ülvə ideallarla yaşamağa çağıran çoxcəhətli bədii-fəlsəfi irsi Şərq xalqlarının mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi misilsiz mənəvi sərvətlərdəndir.

Orta əsrin ağır illərində rabitə vasitələrinin ibtidai bir vəziyyətdə olduğu zamanlarda belə Füzulinin şeirləri əlyazmaları şəklində Şərqlin müxtəlif ölkələrində yayılıb əldən-ələ gəzir, əzbərlənib dildən-dilə keçirdi. Bu əsərlər şairin vətənindən çox uzaqlarda, Çində yaşayan uyğurların içərisində, Orta Asiyada taciklər və özbəklər arasında, Türkmənstanda, Tatarıstanda, Türkiyədə, Bolqarıstanda, Misirdə və bir çox başqa ölkələrdə yayılmışdır və indi də sevilə-sevilə oxunmaqdadır. Şairin divanları, poemaları, alleqorik əsərləri Şərq xalqlarının içərisində əlyazması şəklində o qədər geniş yayılmışdır ki, hal-hazırda dünyanın Şərq əlyazmaları saxlanılan muzeylərindən hər birində Füzuli əsərlərindən bir neçə nüsxəyə təsadüf etmək olur.

Onun bəşəri məzmunlu, yüksək ideyalar aşılaman, insan mənəviyyətinə nüfuz edən, könülləri fəth edən dərin mənəvi qəzəlləri, yaradıcılığının zirvəsində dayanan “Leyli və Məcnun” poeması, “Bəngü-badə”, “Söhbətül-əsmar” kimi alleqorik əsərləri, klassik Azərbaycan nəsrinin xarakterik nümunəsi olan “Şikayətnamə”si, “Fars divanı”, “Həft cam”, “Ənisül-qəlb”, “Səhhət və Məraz”, “Rindü Zahid”i dahiyənə qələmə alınmış, yüksək səviyyəli sənət nümunələridir. Bu sənət nümunələrindən biri də dərin fəlsəfi mənəviyə malik olan “Mətlə ül-etiqaq” əsəridir. “Mətlə ül-etiqaq” əsəri Məhəmməd Füzulinin ərəb dilində qələmə aldığı yeganə elmi-fəlsəfi əsəridir. Müəllif bu əsərdə məntiq, fəlsəfə, irfan, teologiya və kosmologiya kimi fərqli mövzulara toxunaraq oxuculara zəngin məlumatlar ötürmüşdür.

Yaxın Şərqdə elə bir şair, sənət maraqlısı olmamışdır ki, Füzuli əsərlərindən nümunələr qeyd etməsin. Elə bir cüng, elə bir şeir məcmuəsi tapmaq olmaz ki, orada Füzuli əsərlərindən parçalar yaranmamış olsun. Onun məktəbindən, ədəbi irsindən bəhrələnən hər bir Azərbaycan ədibinin əsərində də bir Füzuli ruhu görülməkdədir.

Söz mülkünün sultanı, qəlb şairi, eşq şairi Füzuli yalnız Azərbaycan xalqının, yalnız öz əsrinin deyil, bütün bəşəriyyətin böyük oğludur. Əsrlərdir ki, mədəniyyət dünyasında şeir, sənət anlaşılan, sevilən hər bir ölkədə və cəmiyyətdə bu böyük dahinin adı iftixarla yad edilir və əbədi olaraq yad ediləcəkdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ İCTİMAİ ƏDALƏT PROBLEMİ

Sevda İsmayılova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərşünaslıq İnstitutunun
Din və ictimai fikir şöbəsinin kiçik elmi işçisi,
sevdaismayilova2001@gmail.com*

Ədalət “ƏDL” sözündən olub, ərəb dilində bərabərlik və insafli mənalarını daşıyır. Ədalət anlayışı cəmiyyətdə ayrı-ayrı fərdlərin (sosial qrupların) praktiki rolu ilə onların sosial mövqeyi, hüquq və təəhhüdləri, əməl və əcri, əmək və mükafatlandırılması, cinayət və cəzası, insanın xidmətləri və bunların cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsi arasında uyğunluq tələbini ifadə edir. Ədalət şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin, həmçinin hüquqi münasibətlərdə iştirak edənlərin maraqları arasındakı tarazlığı müəyyənləşdirir, bərabərlik və azadlıq ideyalarını əks etdirir.

Füzulinin yaradıcılığı həm məzmun, həm ideya, həm də janr etibarilə geniş və çox-tərəflidir. Şairin əsərləri eyni zamanda 19-cu əsr Bağdad mühitində ictimai fəlsəfi fikrinin tarixini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki 16-cı əsr cəmiyyətinin ictimai əlaqələri və şüuru, dövrün fəlsəfi-əxlaqi görüşləri, xalq kütlələrinin həyat şəraiti Füzulinin əsərlərində müəyyən dərəcədə öz əksini tapmışdır. Füzuli yalnız elmi, fəlsəfi əsərlərində deyil, lirikasında da tarixi dövrün ictimai meyllərini, əsrin ən mühüm fəlsəfi məsələlərini əks etdirmişdir.

Füzulinin yaşadığı dövr Bağdadın dəfələrlə dəyişikliyə uğradığı dövrə təsadüf edir. Füzuli əsərlərində zəmanəsinin çətinliklərini, cəmiyyətdə baş verən ədalətsizlikləri şair qələmi ilə təsvir edirdi. Yeri gəldikcə, şair öz etiraz səsini ucaldır, ictimai bərabərsizlik və ictimai ədalətsizlik ilə barışmaq istəmirdi. Füzuli yaradıcılığında ictimai ədalət mövzusu ədalətsizlik, zəmanədən şikayət kimi formalarda da öz əksini tapmışdır.

Füzulinin əsərlərində zülm və ədalətsizliyin ictimai məzmunu ilə işləndiyini görürük. “Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar” deyən şair yaşadığı dövrdə cəmiyyətin rüşvətə öyrəşdiyinə, adət etdiyinə işarə edir.

Füzuli yaradıcılığında ictimai ədalət mövzusu ədalətsizlik, zəmanədən şikayət kimi formalarda da öz əksini tapmışdır. Fələkdən, dövrədən şikayət divan ədəbiyyatında çox işlənən metodlardan olsa da Füzulinin əsərlərində zəmanədən şikayət həm formal əlamət, ədəbi metod kimi, həm də şikayət kimi öz ifadəsini tapır.

*Qoymadı dövrünü-çərx öz halimə xürrəm məni,
Şad ikən aləmdə çərx etdi əsiri-ğəm məni.*

Qəsidələrindən birində Füzuli ədalətli hakimin sifətlərini sadalayır, ideal hökmdar arzularını belə dilə gətirir.

*Hakim oldur ki, müvafiq ola hökmünə qədər,
Hakim oldur ki, mütabiq ola əmrinə qəza
Hakim oldur ki, onun olmaya zatında təməh,
Hakim oldur ki, onun olmaya felində riya.
Şəmdən görsə ki, pərvanəyə bir zülm yetər
Kəsə başın, deməyə zayə olur nəf-i-ziya.*

Şairin qənaətinə görə, ədalətsiz hakimin verdiyi hökmlərin xətalı olması xalqın həyatına bəis olacaqdır. Elin dərdindən xəbərdar olub, xalqın rifahı üçün çalışan hakimə Füzuli rəhmət oxuyur.

FÜZULİNİN FARSDİLLİ DİVANININ BƏDİİ-TEMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Nazim Mənsimov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutunun doktorantı
nazim.2000mensimov@gmail.com*

Dahi şair Məhəmməd Füzulinin adı ədəbiyyat tariximizə üçdilli şair kimi düşmüşdür. Onun farsdilli “Divan”ına qəsidələr, qəzəllər, müqəttələr, rübailər daxildir.

Onun qəsidələrinin çoxu Həzrət Əli (ə) və əhli-beytə həsr olunmuşdur. Bundan başqa şahlar və onların zülmünə qarşı çıxmışdır. O şeirlərində nəsihət həddini aşaraq iti dilini də işə salmışdır. Heç bir hökmdardan qorxmayaraq bütün fikirlərini açıq şəkildə bəyan etmişdir. O öz qəsidələrində ictimai vəziyyət və firqələr arasındakı mövcud ixtilafdan söz açır. Füzuli qəzəllərinin əsas mövzusu eşqdır ki, öz eşqi yolunda özünü Fərhad və Məcnundan daha üstün bilir, eşqin qəm və dərdini ürəkdən qəbul edir. Şeirlərində toxunduğu digər mövzu riyakar zahidlərin məzzəməti təşkil edir.

Füzulinin “Divan”ında rədiflərin əksəriyyətini daha çox feillər təşkil edir. Beytlərin sonunda feil işlədilməsi onun şeirinin qüdrətindən xəbər verir. Çünki şeirin məna yükünü rədif daşıyır. Füzuli rədif və qafiyə seçiminə diqqət etmiş və rədiflərin çoxunu məzmunu uyğun olaraq işlətməmişdir. Qədim fars sözlərindən çox az istifadə etmişdir. O özü tərkiblər yaratmaqdan çəkinmiş, çox şairin istifadə etdiyi tərkiblərlə kifayətlənmişdir. Füzulinin dili sadə, rəvan, gözəl və mənalı, eyni zamanda sünilikdən kənardır. Onun şeirlərində adi sözlər və ifadələrə rast gəlinmir. Füzulinin şeirində ərəb dilində ayə, hədis və qısa dua cümlələri və müləmmələr vardır. Füzulinin fiqh, kəlam, hədis, fəlsəfə və irfan elmlərindən xəbərdar olmuş, nücum, riyaziyyat və tibb istilahları ilə tam şəkildə tanış olmuşdur və onlardan çox məharətlə istifadə etmişdir. O cinas, alliterasiya və təkrar kimi musiqi yaradan texnikadan istifadə etmişdir.

“Divan”da işlənmiş təşbihlər onun əsl söz ustası kimi qüdrət və bacarığının göstəricisidir. Onun şeirində bəliğ təşbih digər təşbih növlərinə nisbətən daha çox işlənmişdir. Bu təşbihlərin çoxu təşbih izafəti formasında təzahür etmişdir. Amma onun təşbihlərində xüsusi yenilik görünür və onlarda ənənəvi ruh hakimdir. Füzulinin istiarələri tamamilə sadə və daha çox təkrarlanandır. Füzuli Qurana yaxından bələd olan bir şairdir, çox az qəzəl tapmaq olar ki, onda Quranın təsiri hiss olunmasın. Onun “Divan”ında çox istifadə olunan bədii ifadə vasitələrindən təlmih göstərmək olar ki, qəsidələrindəki təlmihlərin çoxu dini xarakter daşıyır.

Füzulinin qəzəllərində diqqəti cəlb edən zərif və ecazkar təsvirlər və məzmunlar cazibədarlıq və gözəllikdən savayı şairin yüksək təxəyyül qüdrətini göstərir. Belə tərzdə şeirlər yazılması təqribən Füzulidən yüz il sonra Saib Təbrizi vasitəsilə öz yüksək zirvəsinə

çatdı və buna görə Füzulunu hind üslubunun təsisçilərindən saymaq olar. Bəlkə elə buna görədir ki, Saib Təbrizi yazır:

در حریمی که کشد خط به زمین جبهه عقل
کلک صائب ز فضولی است که گویا گردد

O müqəddəs yerdə ki, ağıl cəbhəsi yerə xətt çəkir
Saibin qələmi Füzuliyə görədir ki, danışan oldu.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN TÜRKÇƏ “DİVAN”ININ ƏN QƏDİM ƏLYAZMASI HAQQINDA

Səba Verdiyeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

elmi işçi, doktorant

aze_seba@yahoo.com

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında əsaslı yer tutan, Şərq xalqları ədəbiyyatına güclü təsir göstərən, zəngin ədəbi irsə malik olan, orta əsrlər ədəbiyyatımızda ana dilində yaranan şeirin, lirik poeziyanın ən böyük yaradıcılarından biri olmuşdur. Azərbaycan-türk şeirinin fəxri, tacıdarı olan Məhəmməd Füzuli dünya mədəniyyəti xəzinəsinə böyük töhfələr vermişdir. Onun əsərləri dərin məzmunu ilə Azərbaycan xalqının ictimai və bədii fikir tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcıdır. Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli yalnız Azərbaycan klassik ədəbiyyatının deyil, həmçinin bütün dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsidir. Onun yazdığı əsərlər öz dərinliyi və yüksək bədii səviyyəsi ilə dörd yüz ildən çoxdur ki, solmaz söz gülüstanı olaraq öz tərəvətini itirmir. Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı o qədər zəngindir ki, onun meydana gətirdiyi əsərlərin yalnız adını qeyd etməli olsaq qalın kitab alınar. Üç dildə – ərəb, fars və türk dillərində divan yaratması bu böyük sənətkarın nə qədər geniş və əhatəli yaradıcılığa malik olmasını aydın göstərir. Məhəmməd Füzuli öz əsərləri ilə ondan sonrakı nəsillərin hamısına böyük təsir göstərmişdir. Bir çoxları onu təkrar etməyə çalışmışlar. Bu da Məhəmməd Füzuli yaradıcılığının bəşəriyyətə göstərdiyi böyük xidmətlərindən biridir.

Şairin əsərləri, xüsusilə “Divan”ı müxtəlif xəttatlar tərəfindən köçürülərək geniş miqyasda yayılmışdır. Odur ki, Şərq əlyazmalarının saxlandığı dünyanın müxtəlif muzey və kitabxanalarında Füzuli əsərlərinin çox sayda əlyazma nüsxələri mühafizə edilməkdədir.

Haqqında məlumat verdiyimiz şairin türkçə “Divan”ının ən qədim nüsxəsi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda M-236 şifrəsi altında qorunub saxlanılır. Ölçüsü: 26,2 x 15, 2 sm-dir. Köçürülmə tarixi h.980/m.1572-ci il olanbu əlyazma nüsxəsinin katibi Səidi təxəllüslü Mahmud bin Davud əl-Uluniyyəvidir.

Həcmi 77 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın cildi bərpadan sonra medalyonlu albalı rəngli dəri ilə üzlənmişdir. Əlyazma mətni qalın, sarımtıl, Şərq kağızı üzərində qızılı rəngli çərçivə içərisində qara rəngli mürəkkəblə nəstəliq-nəsx xətti ilə yazılmışdır. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə verilmişdir. Dibaçə və qəzəllər bir-birindən ayrılır.

Nüsxədə divan tərtib prinsipinə əməl olunmuşdur. Hər səhifədə 20 misra vardır. Divan 295 qəzəl, 41 qitə, 2 müsəddəs, 5 müxəmməs, 3 mürəbbe, 75 rübaidən ibarətdir.

Başlanır: حمد بی حد اول متکلم نطق افرینه که

Bitir: القصة قپوکدا اعتبارم کتدی

Qeyd etməliyik ki, bu nüsxə təkçə qədimliyi ilə deyil, öz mükəmməlliyi ilə də dünyada ən nadir nüsxə sayılır.

Məhəmməd Füzuli “Divanı”nın bu əlyazma nüsxəsi 2017-ci ildə UNESCO-nun “Dünya yaddaşı”nın Beynəlxalq Reyestrinə daxil edilmiş, onun bəşəri əhəmiyyəti qurumun baş direktorunun imzaladığı sertifikat ilə təsdiq olunmuşdur. Dahi şairin nadir əlyazmasının nüsxəsinin “Dünya yaddaşı” Beynəlxalq Reyestrinə daxil edilməsi xalqımız və Azərbaycan mədəniyyəti üçün tarixi hadisədir.

ƏDƏBİYYATIMIZDA FÜZULİ ZİRVƏSİ

Lalə Hüseynova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Baş kitabxanaçı

huseynova085@gmail.com

XVI əsr Türk dünyasının qızıl əsri olduğu kimi Azərbaycan türk ədəbiyyatının da qızıl əsridir. Azərbaycan türk ədəbiyyatı Qafqaz, Azərbaycan, İraq və Şərqi Anadoluda yaşayan türklərin birgə yaratdıqları ədəbiyyatdır.

Bu qədim Türk yurdu hər dövrdə olduğu kimi XVI əsrdə də dünya ədəbiyyatı tarixinə cahənşümul şəxsiyyətlər bəxş etmişdir ki, bunlardan biri də Məhəmməd Füzulidir. Orta əsr Azərbaycan şairi, mütəfəkkir və filosof Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində divan janrının ən məşhur və ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Məhəmməd Füzuli 1494-cü ildə Kərbəlada anadan olmuşdur. Bir çox təzkirələrdə Bağdadi təxəllüsü ilə anılır. Mənbələrdə digər adı Molla Məhəmməd Bağdadidir.

Azərbaycan türkcəsinə və şeirinə ölməzlik qazandıran Füzuli (1494-1556) türk ədəbiyyatının ən böyük lirik və qəlb şairidir. İngilis alimi Gibb Füzulini “qəlb şairi” adlandırır və deyib: “Füzuli ilhamını hər hansı bir şairin əsərindən deyil, öz qəlbindən alırdı. O öz dühasının işığı ilə parlayaraq özünə xas olan yeni yol tapmışdır. Bu yolda onun sələfi yoxdur”. Füzulışünas alim Gülşən Əliyeva-Kəngərli isə qeyd edir ki, “ Füzuli qəzəlinin dili EŞQ dilidir. O, çox zaman SÖZ-lə ifadə olunmur, ani bir baxışla gözdən, ani bir “Ah”la qəlbədən gəlir. Elə ona görə də Füzuliyə “qəlb şairi” deyirlər”.

M. Füzuli Şərqi üç böyük dilində - türk, ərəb və fars dillərində ölməz sənət inciləri yaratmış dahi sənətkardır. O, hər üç dili poetik fiqurlar yaratmaq səviyyəsində kamil bilirdi. Əslində hələ gənc ikən elm öyrənmək işinə dil öyrənməklə başlamışdı.

Türk dünyasında özündən sonra gələn nəsilləri öz təsiri altına almaq baxımından ancaq Əlişir Nəvai ilə müqayisə oluna biləcək, ədəbiyyatımızın müstəsna şəxsiyyətlərindən biri olan Füzulinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri o qədər güclü olmuşdur ki, Cəfər Cabbarlı demişkən, “əsrlər boyunca "Füzuliyənə" qəzəllər yazmaq şairlərin ideyası olmuşdur”.

Şairin fərdiyyəti nə qədər güclü olursa, o başqalarına daha az oxşayır və getdikcə yalnız özünə oxşayır. Bu mənada Füzuli hamıdan çox özünə oxşayan şair idi. O, 500 ildir ki, öz nəhəng şəxsiyyəti ilə poeziya aləmini diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Füzuli azərbaycanlıdır. Çünki bizim üçün əhəmiyyətli məsələlərdən biri ondan ibarətdir ki, o əsərlərinin çox hissəsini türk dilində, bizim Azərbaycan dilində yazmışdır. Bu Füzulini ondan öncə və ondan sonra yaşayıb yaratmış şairlərdən fərqləndirən faktordur. Beləliklə, Məhəmməd Füzulinin ən böyük xidmətlərindən biri də öz dövrünün və ondan sonrakı dövrün mürəkkəb proseslərinə baxmayaraq türk dilini, ana dilini yaşatması, onu yüksəklərə qaldırmasından ibarətdir.

Füzuli yalnız Azərbaycan xalqının, yalnız öz əsrinin deyil, bütün bəşəriyyətin, renesans dövrünün, böyük sənətin böyük oğludur. O, Azərbaycan xalqının olsa da, bütün türk xalqlarının şairi kimi şöhrət qazanıb. Ərəb şairi Əbü Nüvas ərəb ədəbiyyatının, fars şairi Hafiz Şirazi fars ədəbiyyatının zirvəsi sayılırsa, Füzuli də cəmi türk ədəbiyyatının zirvəsi sayılan həmin şairdir. Əsrlərdir ki, mədəniyyət dünyasında şeir, sənət sevilən hər bir ölkədə və cəmiyyətdə bu böyük dahinin adı iftixarla yad edilir və əbədi olaraq yad ediləcəkdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ BİR FİLOSOF KİMİ

Aytən Musayeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
ayten.musa.88@gmail.com

Zəngin türk mədəniyyəti, dili və ədəbiyyatını beş min illik tarixdə özündə bəsləyən, bu qədim Türk yurdu Azərbaycan da hər dövrdə dünya ədəbiyyatı tarixinə cahənşümul şəxsiyyətlər yetişdirmişdir ki, bunlardan biri də Məhəmməd Füzulidir.

Bu böyük şairin əsərlərilə dərinədən tanış olanda heyrət bizi götürür. Füzuli türk, fars və ərəb dillərini mükəmməl bildiyi üçün hər üç dildə yazıb yaratmış, özündən sonra zəngin bədii irs qoyub getmişdir. Füzulinin bizə miras qoyduğu əsərlərdən biridə “Mətləül-ətiqad” dı. “Mətləül-ətiqad” (“Ətiqadın mənşəyi”) M. Füzulinin ərəb dilində yazdığı yeganə elmi-fəlsəfi əsərdir. Müəllif bu əsərində məntiq, fəlsəfə, irfan, teologiya və kosmologiya kimi müxtəlif mövzulara toxunaraq oxuculara zəngin məlumatlar çatdırır. “Klassik çağın ən böyük lirik şairlərindən olan Füzuli “Mətlə-ül-ətiqad” əsərinin şərhində onun tək şair kimi yox, həm də nə qədər dərin filosof və mütəfəkkir olduğunu açıq şəkildə göstərərək təsdiqləyir. Ərəb dilində qələmə alınan bu əsərin tam adı “Mətləül-ətiqad fi mərifətil-məbdəi vəl-məad”dır, yəni “Başlangıç və sonun idrakı barədə inanc mənbəyi”. Əsərdə, fəlsəfə, teologiya, məntiq və təsəvvüflə bağlı bir sıra təməl bilgilərə yer verilib. Bu əsər M.Füzulinin adlarını çəkdiyimiz sahələrə nə qədər dərinədən bələd olduğunu göstərir. Əsər haqda ilk məlumatı isə Katib Cələbinin “Keşfuz-zunun” əsərində rast gəlinir. K.Çələbi M.Füzulinin tərcümeyi-halında onun teologiya sahəsində “Mətlə-ül-ətiqad” adlı kitab yazdığını qeyd edib. Əsərə nəzər saldıqda isə onun daha çox fəlsəfələşmiş teologiya ilə uyğun olduğunu görürük. Belə ki, əsərdə fəlsəfi üsluba daha çox yer verilmişdir. Kitabdakı tədqiq üsulu onu deməyə imkan verir ki, “Mətlə-ül-ətiqad” klassik mənada teoloji əsər deyil. Bəhs etdiyimiz əsərdə teologiyaya fəlsəfi üslub və arqumentlər daxil etməsindən görünür ki, bu elm sahəsi tamamilə fəlsəfiləşmiş, klassik teologiya assimilyasiya olmuşdur. Əsərdə diqqətimizi çəkən ən önəmli məsələlərdən biri, çox vaxt yanlış izah olunan bir sıra fəlsəfi və mistik mövzulara müəllifin olduqca dəqiq izah verməsidir, digər bir məqam isə əsərin fərqli fikirlərə qarşı tolerant mövqeyidir. Adətən klassik teoloji kitablarda məzhəblərarası mübahisələr, qarşı-lıqlı söz atmacalar, bir-birilərini haqsız çıxarma cəhdləri aşkar şəkildə özünü göstərir. “Mətlə-ül-ətiqad” da isə belə yanaşmalara qətiyyənlə rast gəlmək olmur. M. Füzulinin mütəfəkkir filosof olduğunun təsdiqini göstərən bu əsər dörd fəsildən ibarətdir: *Bilik və idrak; Aləmin vəziyyəti; Zəruri varlıq və onunla bağlı məsələlər; Peyğəmbərlik və onunla bağlı məsələlər*. Müəllif 1-ci fəsildə idrak, onun növləri, yaranma formalarını, 2-ci fəsildə zəruri varlıq, yəni Allah barədə bir sıra mövzuları incələyir. Füzulinin burada Allahı zəruri varlıq olaraq vəsf etməsi onun, əslində, fəlsəfi düşüncədə olduğunu göstərir, 3-cü fəsildə Peyğəmbərlik və onunla bağlı məsələlər. Füzuli bu məsələnin sübuta yetirildiyinin sübuta yetmiş olduğunu yazır və bu iddiasını bir neçə dəlillə əsaslandırmağa çalışır. Əvvəlcə

filosofların arqumentini qeyd edərək insan təbiəti etibarilə ictimai bir varlıq olduğunu, cəmiyyətin olduğu yerdə insanlar arasındakı əlaqələri, nizam-intizamı qorumaq üçün qanunlara ehtiyac var. Qanun qoyan şəxs etibarlı, yüksək əxlaq sahibi olmalıdır ki, insanlar onun göstərdiyi qanunlara tabe olsunlar. Yəni qanun qoyan şəxs peyğəmbər, qanun isə şəriətdir. 4-cü fəsildə aləmin başlanğıcı vəziyyətindən bəhs edir. Aləm dedikdə, Allahdan başqa mövcud olan bütün mümkün varlıqlar nəzərdə tutulur. Füzuli yazır ki, insanın mahiyyətini izah etməkdə məqsəd, onun sonradan yaranmış varlıq olduğuna diqqət çəkməkdir, əsərin son hissəsində isə Füzuli insanlara önəmli tövsiyələr verir.

SAİB TƏBRİZİ LİRİKASINDA FÜZULİ NƏFƏSİ

Lalə Ələkbərova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işçisi
elekberova.lale@mail.ru*

Füzuli sənətinin ölməz ənənələri Azərbaycan poeziyasını əsrlər boyu öz təsirində saxlamış, heç bir zaman öz təsir qüvvəsini itirməmişdir. Bəs əsrlərcə davam edən bu cazibənin sirri nədə idi? Təbii ki, Füzuli sənətinin yüksək poetikliyində, bədiiliyində, obrazlılığında, lakonikliyində, assosiativ təfəkkürə söykənməsində, hiss və duyğuların sonsuzluğunda və şairin orijinallığında... Bütün bu bənzərsizliklər Füzuli lirikasının təminatçısına çevrilərək onu bəşəri və əbədiyaşar bir sənətkar kimi poeziyanın zirvəsində qərarlaşdırmış və şair Azərbaycan, eləcə də Şərq aləmində özündən sonra yaranan və böyük təkamül yolu keçən ədəbi ənənənin memarına çevrilmişdir. Çağdaş dövrümüzə qədər uzanan bu yolda Füzuli irsindən bəhrələnən, Füzuli ənənəsini yaşadan, Füzuli yolunu davam etdirən bir çox şair olmuşdur. Onlardan bəziləri öz dövrlərinin məşhur söz ustaları kimi tanınırsalar da, heç biri Füzuli zirvəsini fəth edə bilməmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında şairin yaradıcılığına müraciət əsasən təqlid və nəzirələr şəklində özünü göstərir. Füzuli şeirindən bir fon kimi yararlanaraq təqlid və nəzirə yazan şairlər yalnız ona məxsus olan obraz və ifadə vasitələrindən, gah dolayısı ilə gah da birbaşa, hazır qəliblər şəklində bəhrələnmişlər. Bu proses XVIII əsrin novator şairi Molla Pənah Vaqifə (1717-1797) qədərki poeziyada və ondan sonrakı mərhələlərdə də nəzərə çarpır. Öz yaradıcılığında xalq ruhunun, onun milli koloritinin daşıyıcısı olan Vaqif poeziyasında Füzuli şeirinin rüşələrini görmək mümkündür.

XVII əsr şairlərindən olan Saib Təbrizi çoxsaylı qəsidə, rübai, qitə, məsnəvi və eyni zamanda divan müəllifidir. Saib Təbrizinin əsərləri Azərbaycanda, İranda, Orta Asiyada və ümumşərq yaradıcılığında xüsusi yerə sahib olmuş və ana dilimizin inkişafında rol oynamışdır. Saib Təbrizi digər erkən yeni dövr şairləri kimi Füzuli ənənələrinin təsiri ilə əsərlər yazmışdır. Məsələn şairin yaradıcılığındakı “hənuz” rədifli qəzəli Füzulinin “hənuz” rədifli qəzəlinin təsiri ilə yazılmışdır.

Məhəmməd Füzuli:

Ey Füzuli, eyelədi hər dərdə dərman ol təbib,
Bir mənim zəxmimdir ancaq bulmayan mərhəm hənuz.

Ey Füzuli, o həkim hər dərdə dərman tapdı. Hələ dərmanı tapılmayan mənin dərdimdir.

Saib Təbrizi:

Vüsəl ümidinə ömrün keçirdi kuyində,
Yetişməz işlərinə Saibin duası hənuz.
Vüsəl ümidi ilə ömür yolda keçirdi, işlərə Saibin duası yetişməz.

Məhəmməd Füzuli:

Ruzigarın tirə, bəxtin qarə, nitqin lal edib,
Matəmi-gül bülbüli zağ ilə yeksan eyləmiş.

Gülün matəmi bülbülün günlərini qara, nitqini lal eyləmiş. Beləcə, bülbül qarğa ilə eyni etmiş.

Saib Təbrizi:

İltifatı –ləli-canbəxşin qara günlüləri
Xəlq içində pərdədari- abi-heyvan eyləmiş.
Cana yaxın iltifatı bədbəxtləri həyat suyana yol açana çevirmiş

Məhəmməd Füzuli:

Giryədir hər dəm açan qəmdən tutulmuş könlümü,
Əşkdir xali qılan qan ilə dolmuş könlümü.
Qəmdən tutulmuş könlümü yalnız ağlamaq açar. Ağladıqca könlüm açılır.

Saib Təbrizi:

Saqiya, meydən rüfu qıl çak bulmuş könlümü,
Qıl yuvası qan ilə peyvənd üzölmüş könlümü.
Ey saqi paralanmış könlümü mey ilə yüksəlt, qandan üzölmüş könlümü yuva qıl.

Saib Təbrizi lirik əsərlər yazan şairdir. Orta əsr ədəbiyyatında lirika məhəbbətlə sıx bağlıdır. Belə ki, lirik qəzəllərində ən çox Füzuli təsiri gözə çarpır.

Qəzəl janrını Füzulisiz təəvvür etmək olmaz. Saib yaradıcılığında Füzulidən təsirlənmə bu qəzəllərlə məhdudlaşmır. Şairin yazdığı bütün əsərlərdə Füzulinin izini müşahidə etmək olar.

AZƏRBAYCANIN DÜNYAYA BƏXŞ ETDİYİ DAHI ŞƏXSİYYƏT

Ramidə Abbasova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

kiçik elmi işçi

ramideabbasova87@gmail.com

Füzuli üç dildə orta əsrin bütün ədəbi növlərində əsərlər yaratmış qüdrətli bir sənətkardır. Azərbaycan türkcəsində şeir Füzuli sənəti ilə zirvəyə çatmışdır. Füzuli sənəti xalqın dilindən və zəkasından od alıb şölə saçan, insan qəlbində min illər boy atan ali və müqəddəs duyğuların hərarəti ilə zaman - zaman daha gur yanan bir ocaqdır. Bu ocağın odunda yanmaq səadətdir...

Məhəmməd Füzuli Azərbaycanın dünyaya bəxş etdiyi nadir simalardan biridir. O, Azərbaycan xalqının əbədiyaşar şairi, Azərbaycan poeziyasının günəşidir. Onun yaradıcılığı tükənməz bir xəzinədir. Elə bir xəzinədir ki, bütün insanlar bu xəzinədən öz payını götürsələr, bu xəzinə heç vaxt tükənməz. Çünki o, saf duyğular, nəcib hislər, yüksək düşüncələr, əməllər xəzinəsidir. Beş yüz ilə yaxındır ki, Azərbaycan xalqının bədii zövqü, əxlaq-mənəvi baxışları Füzuli poeziyasından qaynaqlanır, Füzuli poeziyası ilə bəstələnir. Füzuli bütün varlığı, mükəmməl və mənalı yaradıcılığı ilə əsl xalq şairinə çevrilmiş, doğma xalqın həyata baxışları, zövqü, əxlaqı, təxəyyülü, arzuları yüksək bədii dil və üsluba malik əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Daha çox lirik şair kimi tanınan və sevilən Füzuli klassik şeirin qəzəl, qəsidə, mürəbbə, mütəəzzəl, müsəddəs, təxmis, qitə, rübai və s. janrlarına müraciət etmiş və hər birində böyük uğur qazanmışdır.

Şairin poemaları yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Yaradıcılığının zirvəsi olan “Leyli və Məcnun” poeması Azərbaycan, eləcə də Şərq və dünya poeziyasının nadir incilərindəndir. Nizami Gəncəvinin ilk dəfə yazılı ədəbiyyata gətirdiyi “Leyli və Məcnun” mövzusunun bir çox türk, fars, hind, özbək və tacik şairləri tərəfindən qələmə alınmasına baxmayaraq, Füzulinin ana dilində yaratdığı əsər orijinallığı ilə bu mövzuda əvvəllər yazılmış poemalardan seçilir.

Digər üç poeması isə allegorik səciyyəlidir. Bu üç poema müxtəlif mövzularda yazılsa da, ideyalarında oxşarlıqlar da var. Onlarda təkəbbürlü hökmdarların mənasız müharibələr törətməklə insanları qırğına verməsi (“Bəngü-Badə”), şöhrətpərəstlik, mənəmlilik (“Söhbətül-əsmar”), cəmiyyətdə, ictimai quruluşda müşahidə edilən eyiblər (“Həft cam”) kəskin tənqid edilmişdir.

Füzuli klassik nəsrin böyük ustadı sayılır. Onun “Şikayətnamə” adı ilə tanınan məktubu ictimai məzmunu və bədii dəyəri ilə daha qiymətlidir. Ana dilində olan “Hədiqətüs-südə” (tərcümə olduğunu iddia edənlər də var) əsərində məşhur din xadimlərinin həyatı, fəaliyyəti, məhrumiyyətləri əks olunmuşdur.

Farsca yazılmış “Rindü Zahid”in əsasında insan, həyat haqqında fərqli baxışların qarşılaşması, mübahisəsi dayanır. Fars dilində nəsrə yazılmış “Səhhət və Mərz” alleqorik əsərində isə müəllifin elmi, dini-fəlsəfi və sufi-panteist görüşləri vəhdət şəklində ifadəsini tapmışdır.

Füzuli qədim yunan və Şərq fəlsəfəsi ilə tanış idi. Onun fəlsəfi görüşləri əsasən ərəb dilində nəsrə yazdığı “Mətləül-etiqađ” əsərində əksini tapıb. Füzuli burada Aristotel, Platon, Empedokl, Demokrit və başqa yunan filosoflarının fikirlərindən, ən-Nizamın fəlsəfi irsindən təsirlənib. Füzulinin başqa əsərlərində də ədəbi fəlsəfi fikirlərə təsadüf edilir.

Füzuli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, bütün Şərq ədəbiyyatında əsərləri dönə-dönə köçürülən, çox sevilən və çox oxunan ən tanınmış sənətkarlardandır. İndi də Türkiyədə, Azərbaycanda, eləcə də başqa ölkələrdə Füzulinin həyat və yaradıcılığı, dili və üslubu haqqında yüzlərlə tədqiqat əsəri yazılır.

Füzuli yaradıcılığı, Füzuli şəxsiyyəti həmişə tədqiqat obyektinə olmuş, kitabların, monoqrafiyaların, məqalələrin əsas mövzusu olmuşdur və bundan sonra da olacaq.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “SƏHHƏT VƏ MƏRƏZ” ƏSƏRİNDƏ RUH VƏ BƏDƏN ƏLAQƏSİ

Fəxrəndə İbrahimova

*AMEA, Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq
İnstitutunun kiçik elmi işçisi
faxranda.ibrahimova@gmail.com*

Fəlsəfi fikirdə insanın varlıq bütünlüyünü bədən və ruh təşkil etdiyi qəbul edilmişdir. Platona görə bədən keçici və ölümə məhkum olan materiya, ruh isə dəyişməz və ölməz ideyadır. Ona görə də həyatın mənası əbədiliyə hazır olmaq və onu qazanmaqdan ibarət olmalıdır. Ruh və bədən arasında əlaqə vardır. Onlar bir birinə təsir edər bilirlər. Bu əlaqənin necəliyi isə ağıl sahibi olan insanları daim düşündürmüşdür. Bu mövzunu öz əsərində gözəl bir şəkildə ortaya qoyan Məhəmməd Fizuli həm fəlsəfi həm də tibbi baxımdan yaranan suallara sanki cavab vermişdir. Həmin əsər “Səhhət və Mərz” əsəridir.

Füzulinin Səhhət Və Mərz alleqorik novellası quruluş və məzmunu ilə diqqəti cəlb edən fəlsəfi əsərdir. Bu əsər eşq və gözəllikdən, ruhun ruhani aləmdən cismani aləmə səyahətindən bəhs etdiyi üçün Ruhnamə və Hüsni Eşq adları ilə də məşhurdur. Şair bu əsərdə sağlamlığın xəstəlik, gözəlliyin çirkinlik, eşqin bədxahlıq üzərindəki qələbəsinə alleqorik təsvirlə verərək “vəhdəti vücud” “fənəfillah” kimi fəlsəfi irfani məsələlərə toxunmaqla yanaşı tibbə dair görüşlərini də əks etdirmişdir.

Fars dilində nəsrilə yazılmış “Səhhət və Mərz” əsəri Allaha şükürlə başlayır:

*Hədsiz şükür – bədən bağçasını
can suyuyla bəsləyib, hüsni eşq
məhvəri, eşqi də hüsni zinəti
eləyən tək Allaha layiqdi. Saysız
salam elmi aqlə bəzək, əqlə
sərmayə olan bir İnanılmışa yaraşır.*

Əsərin sujet xətti Ruhun aləmi cəbərutdan aləmi nasuta gəlib düşməsi və oradan da gerçək varlığına qayıtmasından bəhs edir. Səhhət və Mərz əsərində şair Ruhun səyahətini və səyahətdə başına gələnləri alleqorik dillə verərək əslində bizə bizdən danışır. Ruh insan bədənində yaşayarkən hansı duyğular ona verilir və bu duyğular nəyə təsir edir və bir omür boyu insanın həm fiziki həm də ruh halını necə dəyişir hamısı bu əsərdə öz əksini tapır. Bu əsər şairin dərin tibbi və fəlsəfi bilik sahibi olmağı ilə yanaşı güclü iman sahibi olmağını da ortaya qoyur. Məsələn Ruha zati təmiz deməklə Allahın öz ruhundan insana üflədiyinə işarə edir. Şairin Ruha verdiyi dəyər elə əsərin başından bəlli olur. O yazır: “Ruh adlı bir zati təmiz var idi. O Cəbərut (qüdrət) aləmində doğulmuşdu. Lahut (Allaha məxsus) fəzasında sakin idi. Bir gün başına səfər havası düşdü Nasut (insan) aləminə qədəm basdı.

İlahi aləmdən ayrılan Ruh bədəndə məskunlaşır. Şair bədəni məmləkət timsalında ələ alıb onun yeddi ölkəsi olduğunu və bu ölkələrin dörd qardaş – Qan, Səfra, Bəlğəm və Sevda tərəfindən idarə edildiyin deyir. Bu qardaşların hikməti ilə məmləkətə dörd arx axır ki, onların suları turş, şirin, acı və şordur. Arxların suyundan dörd xüsusiyyət – quruluq, rütubət, hərarət və soyuqluq əmələ gəlmişdir ki, bu da Mizac adlı bir gözələ xasdır. Ruh Mizacı bəyənərək onunla nigaha girir və bu nigahdan Səhhət adlı oğlu dünyaya gəlir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ QƏZƏLLƏRİNİN İDEYA-TEMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN ORTA MƏKTƏBDƏ TƏDRİSİ

Arzu Məmmədzadə

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu
arzumemmedzade2@mail.ru*

Məhəmməd Füzuli klassik Azərbaycan ədəbiyyatının dünya şöhrətli söz ustalarından biridir. Füzulinin yaradıcılığında qəzəl janrı xüsusi yer tutur. Aşıqanə qəzəllər şairin ilk qələm təcrübəsidir. Azərbaycanda ana dilində yaranan qəzəllərin ən kamil nümunələrini Füzuli yaratmışdır. Şairin klassik poeziyamızın zirvəsi olan qəzəlləri müstəsna mövqeyə malikdir. Onun bu janrda yazmağa üstünlük verməsi, təbiətinə və ruhuna çox uyğun olmasından irəli gəlir. Türkcə divanının giriş hissəsində qəzəllə bağlı fikirlərini belə təsvir edir:

*Qəzəldir səfabbəxşi əhli-nəzər,
Qəzəldir güli-bustani-hünər.
Qəzəl bildirir şairin qüdrətin,
Qəzəl artırır nazimin şöhrətin.
Qəzəl de ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.*

Füzuli qəzəli yüksək zövq sahibləri və düşünən insanlar üçün səfa bağışlayan nemət və hünər bağçasının gülü adlandırır. Şairə görə, qəzəl şairin bacarıq və qüdrətini üzə çıxarır, onun şöhrətini artırır. Qəzəllərinin məzmunu dərin və yüksək sənətkarlıq xüsusiyyəti baxımından fərqlənir. Daha çox aşıqlərin sevgisini tərənnüm edən aşıqanə qəzəllər qələmə alıb. Burada eşq, məhəbbət geniş mənə daşıyır və çox çalarlıdır. Bu sevgi həm gözələ bəslənən saf eşq duyğuları, həm həyata, bəşərə olan vurğunluqdur, həm də İlahi məhəbbətdir. Bu baxımdan şairin qəzəllərindəki bu incəliyə xüsusi diqqət yetirməli və məhəbbət anlayışının daşdığı rəngarəng mənə çalarları nəzərə alınmalıdır. Sufi şairlərin yaradıcılığında olduğu kimi, Füzulinin qəzəlində də bir çox hallarda “canan”, “yar”, “dərbər” sözləri təkcə sevgiliyə yox, eyni zamanda Allaha müraciətlə işlənmişdir. Lirik qəhrəman saf sevgi duyğuları ilə yaşayan vəfəli və sədaqətli aşıq obrazıdır. Aşıqlərin vüsəl həsrətindən doğan dərin qəm və kədər, odlə-alovlu həsrət, yanıqlı ah-nalə hislərinin bədii ifadəsi öz əksini tapır. Məhəbbətlə bağlı olan bu hislər bir çox hallarda ictimai məzmun daşıyır. Böyük sənətkar simvollarla, rəmzlərlə zəmanəsindəki haqsızlığa, ikiüzlülüyə, ədalətsizliyə kəskin nifrətini bildirir və insan mənəviyyatına, şəxsiyyət azadlığına zidd olan meylləri, adət ənənələri qəzəblə pisləyir. Füzulinin lirik şeirlərindən, nadir sənət incilərindən olan “Məni candan usandırdı...” qəzəlində lirik qəhrəman eşq atəşi ilə alışıb-yanan, lakin istəyinə çata bilməyən

qəmli aşıq obrazıdır. Qəzəl aşıqın eşqi yolunda çəkdiyi sonsuz əzab-əziyyətdən doğan acı şikayətləri ilə başlayır və ümidi ilə bitir.

Şairin sadə, təvazökar həyat yaşaması, dini idarədə xidmət etməsi, müasirlərinin onu bir insan, alim, sənətkar kimi yüksək dəyərləndirməsi, zəmanəsinin eyiblərinə obyektiv, ədalətli münasibət bildirməsi və s. barədə deyilənlər şagirdlərdə güclü maraq yaradır, onları araşdırmaya sövq edir. Şairin yaradıcılığı barədə mətndə əks olunanlar yığcam olsa da, onun lirikası, poemaları, nəsri, tərcümələri barədə müəyyən təsəvvür yaradır. Başlıcası isə şagirdlərdə bu zəngin irsə maraq və heyranlıq hissi baş qaldırır.

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICILIĞINDA “LEYLİ VƏ MƏCNUN” MÖVZUSUNUN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Leyla Kərimova

AMEA Gəncə Bölməsi, kiçik elmi işçi

leynanu@gmail.com

“Leyli və Məcnun” poeması Məhəmməd Füzulinin yardıqlılığının zirvəsi sayılır. “Leyli və Məcnun”u ilk dəfə yazılı ədəbiyyata Nizami Gəncəvi gətirmişdir. Nizami Gəncəvidən sonra bu əsərdən təsirlənib türk, hind, fars, özbək və tacik şairləri də eyni mövzuda məsnəvilər yazmışdılar. Lakin Məhəmməd Füzulinin türk dilində yazdığı “Leyli və Məcnun” poeması orijinallığı ilə seçilmişdir. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasını Şirvanşah şahı Axsitanın xahişi ilə fars dilində yazmış və ona ithaf etmişdir.

Məhəmməd Füzuli poemanı 1537-ci ildə Bağdadın Osmanlı hakimi Üveys Paşaya yazmışdır. Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında fəlsəfi-irfani məsələlər yer almışdır. Nizami də olduğu kimi Füzuli də “Leyli və Məcnun” poemasında ictimai məsələlərə toxunmuş, sevgi azadlığı, insan şəxsiyyətinə aid olan hörmət, vəfa, sədaqət öz əksini tapmışdır.

Füzulinin Leylisi mütidir, zəifdir. Əsərdə Leylinin dilindən verilən sətirlərə diqqətlə nəzər etdikdə, şairin Leylinin dilindən orta əsr qadınlarının hüquqsuzluğuna, kölə vəziyyətinə etiraz və üsyanını göstərir.

*Mən gövhərəm, özgələr xiridar,
Məndə deyil ixtiyari-bazar.
Dövrən ki, məni məzadə saldı,
Bilməm kim idi satan, kim aldı.
Olsaydı mənim ixtiyarım,
Olmaz idi səndən özgə yarım*

Bu sətirlərdən görünür ki, Leyli bu vəziyyətindən narazı olsa da, bu köləlik rejiminə qarşı çıxma bilmir.

Nizamidə Məcnunun atası oğlunun eşqə düşdüyünü anlayır və onu Kəbəyə aparıb oğluna tapşırır ki, Allahdan Leylinin eşqindən xilas olmağı üçün dua etsin. Lakin Məcnun:

*Eşqdən yoğrulmuş ruhum, bədənim,
Eşqsiz bir günüm olmasın mənim.
İlahi sən saxla mənim Leylimi,
Çoxalt hər dəqiqə ona meylimi.*

Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında sufizmin xüsusiyyətləri əks olunmuş, hər hadisəyə sufi nəzəriyyəsiindən yanaşmışdır. Necə ki Məcnunu atası Kəbəyə aparır ki, dua

edib bu eşqdən uzaqlaşsın. Lakin Məcnun tək eşqi üçün deyil, həm də onu bəlası üçün də Allaha yalvarır.

*Ya rəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni,
Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni.
Az eyləmə inayətini əhli-dərddidən,
Yəni ki, çox bəlalara qıl mübtəla məni.
Olduqca mən götürmə bəladan iardətin,
Mən istərəm bəlanı, çu istər bəla məni.*

Nizaminin Leylisi qətiyyətlidir, cəsərlidir. Lakin Füzulinin Leylisi belə deyil. Nizaminin Leylisi İbn Səlama ərə getdiyi gecə Leyli İbn Səlama zərbə endirib bakirəliyini, Məcnuna olan sədaqətini belə qoruyur:

*Xuram ağacına bir gün əl atdı,
Xurmalı budağa o əl uzatdı.
Lakin o aleylidən bir zərbə aldı,
Ağrıdan sustalıb yertində qaldı.
Qanını töksən də sənin inadın,
Hail olmayacaq sənin inadın.*

Füzulinin Leylisi isə öz sevgisinə sadıq qalaraq İbn Səlama yalan uydurub onu aldadır. Guya cinlər onu xəbərdar edib ki, insan övladına getmə. Əgər sənə bir insan övladı toxunsa hər ikisi məhv olacaqdır. Ona səbirli, təmkinli olmağı və bu müddətdə tilsimin də qırılacağına inandırır.

*Qarşında İbn Səlamla söhbət,
Qeyrət qılıcına əl vurubdur.
Tərk et ki, bu vəsl bini-candır,
Həm özünə, həm mənə ziyandır!
Bir neçə zaman təhəmmül eylə,
Dərmanın eylə, təvəkkül eylə!
Ola ki, müəyyəs ola məqsud,
Səndən açıla bu babi-məsdud.
Qət ola zəbaki-təki-düşmən,
Həm sən yetərsən murada, həm mən.*

FÜZULİNİN “BƏNGÜ-BADƏ” ƏSƏRİNDƏ ƏKS OLUNAN TARİX

Sevinc Muxtarova

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,

kiçik elmi işçi

Seva_mukhtarova@mail.ru

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan bədii-ictimai fikrinin inkişafında mühüm rol oynamış, Şərq bədii təfəkkürünə təsir göstərmiş şairlərdəndir. Məhəbbət şairi kimi tanınan Füzulinin zəngin və çoxcəhətli ədəbi irsində silsilə alleqorik əsərləri mühüm yer tutur. Onun iri həcmli alleqorik əsərlərinin əsasında xırda məişət məsələləri deyil, zamanın ən kəskin, aktual problemləri durur.

“Bəngü-Badə” poeması Füzulinin elm aləmində məlum olan iri həcmli alleqorik əsəridir. Əsərdəki tarixi hadisələr bizə bu tarixi müəyyənləşdirməyə müəyyən imkan verir. Füzulinin “Bəngü-Badə” əsərində iki tarixi hadisəyə işarə olunur. Bunlardan biri əsərin Səfəvi hökmdarı Şah İsmayıl Xətaiyə ithaf edilməsi və onun zamanə hakimi kimi təqdim olunması, ikincisi isə Şah İsmayılın “padşahlar başından piyalə düzəldən” hökmdar kimi mədh edilməsidir.

Əgər nəzərə alsaq ki, I Şah İsmayıl 1501-1524-cü illər ərzində hakimiyyətdə olub və 1510-cu ildə dekabrın 1-də Mahmudi çayı vadisində baş verən döyüşdə Özbək hakimi Şeybani xanı məğlum edərək onun qafa tasından qədəh hazırlanmasını əmr verib, onda “Bəngü-badə” əsərinin 1510-1524-cü illər arasında yazıldığını ehtimal etmək olar.

Poema əruz vəzninin münasib təhkiyə ölçüsü olan xəfif bəhrində, fəilatün məfailün fəilün ölçüsündə yazılmışdır. Əsər Allaha həsr olunan 4 beytlik girişlə 42 hissədən ibarətdir. Şübhəsizdir ki, Bəngü-badənin sujeti və bədii ədası Füzuli dövrünün siyasi-ictimai hadisələri ilə, xüsusən də eyni dövrdə güclənib bir-birinə hərbə-zorba gələn və bir-birini ən qorxulu düşmən sayan Osmanlı İmperiyası ilə Səfəvi dövlətinin diplomatik münasibətləri və əməli fəaliyyətləri ilə, 1-ci növbədə də İraq yürüşləri və Çaldıran döyüşü ilə üzvi surətdə əlaqədardır. Əsər Azərbaycan Səfəvi dövlətinin böyük qurucusu və xadimi, heca vəznli şeirimizin nümayəndələrindən biri Şah İsmayıl ilə ithaf olunub və o, poemada zamanə padşahı kimi mədh edilib. Füzuli bir ustad sənətkar kimi, Xətayini tərif edərək onun tərifəlayiq sifətlərini əsas alır.

Poemada Füzuli böyük ümumiləşdirmə qüvvəsi ilə insanın rəyasət hissini pisləyir, qürur və təkəbbür, lovğalıq və hegemonluq xülyalarını, ağalılıq və mənəmlilik iddiasını qamçılıyır, “mənəm, mənəm-Süleymə-nəm” əqidəsini ifşa edir. Şair alleqoriya mühitinin verdiyi imkan daxilində real insan münasibətlərini qələmə almış, həyatla səsleşən faydalı, siyasi mülahizələr yürütmüş insanı hər şeydən əvvəl elmə, ürfana, ədəbə, cəmiyyət üçün xidmətə, sülhə, ədalətə, azad zəhmətə çağırmış, şəri və nadanlıığı, qırğını və qəddarlıığı qeyri-bəşəri keyfiyyətlər kimi rədd eləmişdir.

Əsərdə çoxlu alleqorik surətlər olsa da, baş verən hadisələrdə iki əsas mərkəzi surət-Badə və Bəng ətrafında mərkəzləşmişdir. Aydınır ki, əsərdəki hal və hadisələrin timsalında orta əsr saray mühiti göstərilir. Lovğalıq, zorakılıq, işğalçılıq, satqınlıq, riyakarlıq, tamahkarlıq, quduzluq, qorxaqlıq, xəyanət, itaət, harınlıq bu mühitin ən tipik keyfiyyətləridir. Sanki Füzuli elmə zidd olan “siyasət” anlayışının bütün mənə komponentlərini - kələk, hiylə, fırlıdaq, aldatma, zorlama, cəzalandırma bəndlərini Bənglə Badənin timsalında bir yerə yığıb, hamısını birdən məsxərəyə qoymaq istəmişdir.

Poemada Ərəq, Buzə, Nəbid, Əfyon, Bərş, Müfərrih, Saqi, Nofəl, Nəviz, Kəbab kimi surətlər yardımçı və tamamlayıcı surətlər olub ya Bəngin, ya da Badənin mövqeyinin və sifətlərinin açılmasına və aydınlaşdırılmasına xidmət edir.

“Bəngü-Badə” poeması Füzulinin epik yaradıcılığında mühüm yer tutur. Şairin rəvan təhkiyə ustalığı, dialoq yaratma qabiliyyəti bu əsərdə çox parlaq şəkildə görünməkdədir.

KÖNÜLLƏR SULTANI FÜZULİ

Firuzə Həmidova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,

kitabxanaçı

firuzehemidova6@gmail.com

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan xalqının tək-cə poetik dühasını, mənəvi gücünü deyil, həm də Azərbaycan xalqının tarixində şərəfli yer tutan insan şüurunun böyüklüyünü, insanın gözəl yaradıcılıq gücünü təcəssüm etdirən ölməz şəxsiyyətlərdən biridir. Füzulinin zəngin, çoxşaxəli və dərin irsi böyük bir dövrün sınağından çıxmış, bəşəriyyətin, indiki nəsillərinin mütərəqqi ideyaları, uca arzuları və saf ehtirasları ilə səsləşmişdir. Mənalı həyatını oxumağa, öyrənməyə sərf etmiş böyük sənətkar heç bir zaman tərəvət və gözəlliyini itirməyən sənət əsərləri ilə ədəbiyyatımızı ideya-məzmun baxımından zənginləşdirmiş, ona yüksək bəşəri ideyalar, zəngin insani duyğular gətirmiş, Azərbaycan dilində “nəzmi-nazik” yaratmağın mümkün olduğunu öz yaradıcılığı ilə sübut edərək Hafizin, Səidin, Xəyyamın şeirlərilə yanaşı duran bitkin şeir nümunələri yaratmışdır.

Füzuli yaradıcılığının formalaşmasında və inkişafında Azərbaycan milli mədəniyyəti ilə yanaşı, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının müxtəlif dillərdə yaratdıqları ədəbi irs də böyük rol oynamışdır. Onun sənət möcüzələri yalnız türk xalqlarının deyil, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının, çox-çox sərhədlər aşaraq Qərb ölkələrinin də sənətsevərlərinin qəlbində məskən salmış, əsərləri əlyazmaları halında əldən-ələ, dildən-dilə düşüb pərəstişkarlar qazanmışdır. Şair xalqın arzu və istəyini, sevinc və həsrətini qələmə aldığı üçün həmişə sevilib, oxunub, xatırlanıb.

O, hələ məktəbdə oxuyarkən məhəbbət qəzəlləri ilə dinləyicilərini sevindirmiş, şöhrətləndirmişdir. Lakin sonralar ilk gənclik həvəsilə yazılmış bu şeirlərini uzunömürlü olmadığını düşünərək şeirini elm və maariflə zinətləndirməyi lazım bilmişdir.

Füzulinin bu günə qədər gəlib çatmış ədəbi irsi onun ensiklopedik biliyə malik alim-sənətkar olduğunu təsdiq edir. Füzuli öz qabiliyyəti və bacarığı, tükənməz səyi ilə istedadlı bir sənətkar kimi yüksəlmişdir.

Azərbaycan və fars dillərində lirik şeirlərdən ibarət iki böyük həcmli “Divan”, lirik şeirləri ilə həmahəng səslənən “Leyli və Məcnun” romantik poeması, “Bəngü-Badə”, “Söhbətül-əsmar” və “Yeddi cam” adlı fəlsəfi-əxlaqi-didaktik məzmunlu alleqorik poemaları, nəsrə yazdığı “Şikayətnamə” satirik əsəri və məktubları, fars dilində yazdığı “Səhhət və Mərəz”, “Rindu Zahid” kimi fəlsəfi nəsr əsərləri, Azərbaycan və fars dillərində qəsidə divanları, bədii tərcümənin gözəl nümunələri kimi tanınan “Hədəsi-ərbəin”, “Hədiqətüs-süeda” kimi tərcümələri, ərəbcə qəsidələri və elmi-fəlsəfi “Mətləül-etiqaq”ı şairin ədəbi irsindən günümüzə qədər yaşamış nümunələrdir. Kim bilir, bəlkə də şairin bir çox qüdrətli əsərləri tarixin qaranlığında itib-batıb.

Şair insan, həyat, yaşayış, eşq və məhəbbət haqqındakı fikirlərini hər beyti, hər misrası bir aforizm kimi səslənən lirik şeirlərində ifadə etmişdir. Füzuli həqiqətləri eşqin dilində kəşf etmiş, hikmətini bu dildə izah etmişdir.

Gözəllik, eşq, məhəbbət Füzulinin sevə-sevə qələmə aldığı qəzəllərində əlvan çalarlar, rəngarəng boyalar alır. İnsan qəlbinin ən ali, ən uca məqsədi, insani hiss və duyğularının ən yüksək məqamı, böyük həqiqətlərin ifadəsi Füzuli sənətinin ideya-fəlsəfi və estetik əsasını şərtləndirən amillərdəndir.

Füzuli insanlıq havası ilə nəfəs alan, insan qəlbinə döyünən şeirin əsl sənət əsəri olduğunu dərinləndirən düşünmüşdü. O, əsl sənətin xalqa məxsus olduğunu gözəl bilirdi. Xalqa bağlılıq, bəşəriyyətə xidmət Füzuliyə tükənməz həyat qüvvəsi verib, onun sənət dünyasına işıq salmışdır.

HƏBİBİ İRSİNDƏN BƏHRƏLƏNƏN FÜZULİNİN MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNƏ TÖHFƏSİ

İlahə Ələkbərova

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Multidissiplinar əlyazmaların tədqiqi şöbəsi, baş mütəxəssis
ilahelekberova@gmail.com*

Məhəmməd Füzuli yalnız Azərbaycan xalqının, yalnız öz əsrinin deyil, bütün bəşəriyyətin, renesans dövrünün, böyük sənətin böyük oğludur. O, ilk poetik ilhamını Həbibidən almışdır.

Şeirlərini xalq ifadə tərzinə yaxın olan bir dildə yazan Həbib, Azərbaycan şeirinə, Məhəmməd Füzuli və başqalarının yaradıcılığına, ümumiyyətlə, türkdilli poeziyaya güclü təsir göstərmişdir. Həbibinin şeirlərini diqqətlə nəzərdən keçirildikdə tamamilə aydın görünür ki, şair öz coşğun qəlbinin hərarətini, səmimiyyətini panteizm və hürufilik meyillərini əks etdirən əsərlərdə deyil, dünyəvi məhəbbət tərənnüm olunan qəzəllərində ifadə etmişdir. Heç də təsadüfi deyil ki, şairin məhz həyat məhəbbətini tərənnüm edən qəzəllərinə və müsəddəsinə onlarca nəzirələr yazılmışdır. Füzulinin təxmis etdiyi aşağıdakı qəzəl fikrimizi təsdiq edər:

*Gər sənincün qılmayan çak, ey büti-nazik bədən,
Gorum olsun bu qəba, əynimdə pırahən kəfən.
Çıxmaya sevdayi-zülfün başdan, ey məh, gər yüz il
Üstüxani-gəlləm içrə dutsa əqrəblər vətən.
Düşdü şəbnəm bağə, gəl, ta gül nisar etsin sanə,
Səbzənin hər bərginə bir dür ki, tapşırmiş çəmən.
Ey könül, eşq əhlinə hər dəm gülərdin şəm tək,
Mən deməzmidim ki, bir gün ağlıyasıdır gülən.*

*Necə dinlənsün Həbibin sənsiz, ey əndamı gül.
Çün batar cisminə təndə hər tük, olmuş bir tikən.*

Gətirdiyimiz misallardan da görüldüyü kimi, qəzəlin qüvvəti canlı insan duyğularını əks etdirməsində, səlis, aydın dilində, parlaq bədii ifadəsidədir. Təxmisin bütün bəndlərində Füzulinin Həbibə beytlərinə hörmətlə, diqqətlə yanaşdığını, əlavə etdiyi misralarla bu beytlər arasında məharətlə üzvi əlaqə, keçid yaratdığını görürük.

Füzulinin Həbibə qəzəlinə yazdığı təxmisindən əlavə qeyd etmək istərdik ki, şairin “Dün sayə saldı başıma bir sərvə-sərbülənd Kim, qəddi dilruba idi, rəftari dilpəsənd.” misrası ilə başlanan müsəddəsi də Həbibinin “Dün gördüm ol nigarı-tərəbnakü ərcümənd” misrası ilə başlanan müsəddəsinə nəzirə olaraq yazılmışdır. Tədqiqatçılar Həbibinin bu

şairini yüksək dəyərləndirmişlər. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin üçüncü cildində oxuyuruq: “*Hələ ilk mənbələrdən şairin qeyd etdiyimiz müsəddəsi təqdir edilmiş, sonralar irsinə həsr olunmuş müxtəlif yazılarda “Dedim-dedi” müsəddəsi araşdırıcıların diqqətini xüsusilə cəlb etmiş, o, Azərbaycan şeirinin nadir incilərindən biri kimi təhlil süzgəcindən keçirilərək bütövlükdə “sağlam, gümrah həyat zövqünün və insan gözəlliyinin təsdiqi kimi qiymətləndirilmişdir”*. Həqiqətən, Həbibî qələminin qüdrət və qüvvəti, demək olar ki, öz zirvəsini şairin həmin müsəddəsində tapmışdır”.

*Dün gördüm ol nigarı tərəbnaku ərcümənd,
Kafur əlilə dəstələmiş ənbərin kəmənd
Baxdım şikənc türresinə zaru müstəmənd,
Bir şəxsi-natəvan oturur gərdənində bənd.
Kimdir bu miskin, ol nə rəsəndir dedim, dedi
Zülfün kəməndi, tutsağı canınduru sənin.*

Bu şeir hər iki şairin lirikasına hakim olan məhz bu dünyəvi ruh, həyat zövqü, insan duyğularının üstünlüyüdür. Bu müsəddəsində Füzuli öz sələfindən çox irəli gedərək heç bir zaman rəngi-rövnəgi solmayan bədii nümunələrdən birini yaratmışdır.

Həbibî lirikasında əsas yeri dünyəvi meyillərin təsdiqi durur. Onun şeirlərində həyat və insan tərənnümü xeyli dərəcədə qüvvətlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən Füzuli poeziyası ilə onun arasında bir bağlılıq, bir oxşarlıq tərəddüdsüz meydana çıxır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ORTAQ MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDAKI ROLU

Gülnarə Ağayeva

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
bibliograf
agayevagulnara3@gmail.com*

Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli ümumi müsəlman xalqlarının mədəniyyətinin insan mənəviyyatındakı, qəlbindəki mürəkkəb, zəngin, dürüst, zərif yerini yaradıcılığında daim araşdırma obyektini kimi seçmişdir. M.Füzuli yaradıcılığı təkcə Azərbaycan xalqının deyil, ümumilikdə bütün bəşəriyyətin iftixarı olmuşdur. Əsrlər boyu tədqiqatçılar Füzuli sənətinin qüdrətini, miqyasını, mahiyyətini, araşdıraraq, çoxsaylı məqalələr, kitablar yazmışlar. M.Füzuli yaradıcılığı Azərbaycanla yanaşı Orta Asiyada, İranda, Türkiyədə, bir sıra Avropa ölkələrində geniş bir şəkildə tədqiq olunmuş və tədqiqatçılar yeni-yeni tədqiqat əsərlərini yaratmağa müvəffəq olmuşdurlar. Füzuli yaradıcılığının peşəkarlığının gücü onda idi ki, həm ana dilində həm də, fars və ərəb dilində mükəmməl bədii və elmi əsərlər yarada bilirdi. Füzulinin əsərlərinin müştərək müsəlman mədəniyyətinin yetirməsi olmasının ən əsas səbəblərindən biri də o idi ki, hər üç dildə eyni peşəkarlıqla yazırdı. Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığının nəzəriyyəçilər və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən bu qədər geniş şəkildə tədqiq olunmasının və əsərlərinin rus, alman, ingilis, fransız, italyan, ispan, rumın, macar, polyak, gürcü və sair dillərə tərcümə edilməsinin ən əsas şərtlərindən biri də məhz onun yaradıcılığının müştərək müsəlman mədəniyyətinin inkişafına xidmət göstərməsi olmuşdur. M.Füzuli “Leyli və Məcnun” əsərində Leyli obrazı vasitəsilə müştərək müsəlman mədəniyyətinin təsvirini vermişdir. Füzulinin təsvir etdiyi Leyli məhz müəllifin müştərək müsəlman mədəniyyətinə dair fikirlərinin ümumiləşməsidir. Leylinin xarakteri və davranışları M.Füzulinin böyük sənətkarlıq hünərinin göstəricisi idi. Füzulinin təsviri orijinallığı, mənası, məzmunu və xarakteri ilə həmişə seçilir. Ədib predmetə, obyektə, həyatı hadisəyə həmişə humanitar mövqedən yanaşmışdır. Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığının orqaq müsəlman mədəniyyətinin yetirməsi olduğunun başlıca göstəricisi o idi ki, onda bədii tələbi və meyarı çox yüksəkdir. Yaradıcılığının geniş tarixli və coğrafi miqyaslı olması Məhəmməd Füzulini Yaxın və Orta Şərq ölkələrində, bütövlükdə dünya ədəbiyyatında qüdrətli sənətkar kimi tanıtmışdır.

M.Füzuli anadilli poeziyamızın mükəmməl nümunələrini yaratmışdır. Dahi mütəfəkkir Azərbaycan bədii dilini daha da zənginləşdirmişdir. Ədəbiyyatımızda orqaq müsəlman mədəniyyətini formalaşdırıb, genişləndirmişdir. Məhəmməd Füzuli irsini dünya ədəbiyyatının görkəmli simaları daim tədqiqat obyektinə çevirmişdilər. Dahi şair Məhəmməd Füzulinin türk dünyasına, dünya ədəbiyyatına, Şərq poeziyasına və mədəniyyətinə, Azərbaycan

mədəniyyəti tarixinə çox böyük töhvələri olmuşdur. Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli dövrünün və mühitinin bütün çətinliklərinə baxmayaraq, türk - müsəlman mədəniyyətinin dahi yetirməsi kimi daim bu amala xidmət etmişdir.

Məhəmməd Füzulinin irsi və bütünlükdə yaradıcılığı bu amalı dəstəkləmiş və inkişaf etdirmişdir. Dahi mütəfəkkirin yaradıcılığı bədii-fəlsəfi baxışlarına görə Şərq mədəniyyətinin, türk milli-mədəni irsinin ən parlaq nümunələri kimi bütün dünyada məşhurdur. Ədibin yaradıcılığı ümumbəşəri dəyərlər müstəvisində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dahi mütəfəkkir M.Füzulinin Azərbaycan türkcəsində yazdığı divanı, fars dilindəki divanı, ana dilində, farsca və ərəbcə yazılmış qəsidələrdən ibarət qəsidələr divanı, Azərbaycan dilində yazılmış “Leyli və Məcnun”, “Bəngü-badə”, “Söhbətül-əsmar” və Fars dilində yazılmış “Həft cam” poemaları, Azərbaycan türkcəsində yazdığı “Hədiqətüs-süeda” nəsr əsəri, Fars dilində yazdığı “Rindü Zahid”, “Səhhət və Mərz” nəsr əsərləri, Ərəb dilində yazdığı “Mətləül-etiqaq” elmi-fəlsəfi əsəri, Fars dilindən tərcümə etdiyi “Hədisi-ərbəin” əsəri və klassik şeir janrında yazdığı qəzəl, qəsidə, mürəbbə, müxəmməs, müsəddəs, təxmis, qitə, rübai və s. əsərləri onun ortaq müsəlman mədəniyyətinə bəxş etdiyi incilərdir.

İKİ HÖKMDARIN MƏDHİNDƏ YAZILMIŞ QƏSİDƏLƏR

Gövhər xanım Nağıyeva

*Bakı Dövlət Universiteti, Şərqsünaslıq fakültəsi
aghayeva500@gmail.com*

Məlum olduğu kimi Qətran Təbrizinin “Divan”ında hökmdarların mədhində yazılan qəsidələr üstünlük təşkil edir. Həmin qəsidələrdən biri də Əbu Mənsur Məmlana həsr olunmuşdur. Bu şəxs Əbu Mənsur Vəhsudan ibn Məhəmmədin oğlu (1020-1059) Əbu Nəsr Məhəmməddir. (1059-1070) Qətran Təbrizinin ona o qədər böyük rəğbəti olmuşdur ki, “Divan”ında 41 qəsidəsini ona həsr etmişdir. Məhəmməd Füzulinin farsca “Divan”ında Qazi Rükəddin Bağdada bir qəsidə həsr olunmuşdur ki, Qətran Təbrizinin qəsidəsi ilə bir çox cəhətlərdən oxşarlıq təşkil edir. Qətran Təbrizinin qəsidəsi 45 beyt, Füzulinin qəsidəsi isə 41 beytdən ibarətdir. Qəsidələri şərti olaraq dörd hissəyə bölmək olar. Mədh olunan hökmdarların məqamının ucalığı, dövlət işlərində qüdrəti, şairlərin onların sayəsinə sığınması və sonda hökmdar üçün olunan xeyir-dua. Dediklərimizi hər iki qəsidədən verilən beytlərlə əsaslandırma bilərik.

Qətran Təbrizinin qəsidəsi belə başlayır:

تا دل من در هوای نیکوان گشت آشنا
در سرشک دیده ام کرد این دل خونین شنا

Mənim qəlbim yaxşılardan istəyi ilə tanış olanda

Bu qanlı qəlbim göz yaşında üzdü.

Məhəmməd Füzulinin qəsidəsinin ilk beyti belədir:

نیست اهل درد را جز درگهت دار الشفا
بی دوا دردی کزین درگه نمی یابد دوا

Dərd əhlinin dərgahından savayı şəfa yeri yoxdur

Dəvasız bu dərgahdan bir dərd dəva tapmaz.

Gördüyümüz kimi, hər iki beytdə şəhinə mədh yazılanların məqamının ucalığını göstərmək üçün bir şairin qəlbə göz yaşlarına qərqlənib, digərinin isə dərdinə dərman yalnız hökmdarın dərgahındadır. Hər iki qəsidədə hökmdarların vəsfində beytlər deyildikdən sonra onların hökmdarlığına işarə olunur:

Qətran Təbrizi yazır:

نیم از آن لشگر نباشد هیچ شاهی را که هست
بر در تو مهتر و سالار و سرهنک و کیا

Səndə olan qoşunun yarısı heç bir padşahda yoxdur

Qapında sərvər, sərdar, ordu başçısı və böyüklərdir

پادشا را دخل در کار نظام عالم است
حکمتت را دخل در ذات شریف پادشا

Padşahın aləmin nizam işinə müdaxiləsi var
Padşahın şərif zatına hikmətin müdaxiləsi var
Hər iki şair padşahların dövlət işlərindəki qüdrətini göstərmək üçün belə beytlər yazırlar. Və sonda padşahın qüdrətinə sığınmalarını belə vəsf edirlər.

Qətran yazır:

بانیاژ و بی نوا و بودم چو کردم خدمتت
گشتم از تو بی نیاز و گشتم از تو بانوا

Möhtac, səfil idim, elə ki sənə xidmət etdim
Sayəndə ehtiyacsız oldum, səndən varlı oldum.
Füzuli deyir:

شربت می خواهم از دارالشفای حکمتت
ظاهرا در من دلیل صحتست این اشتها

Hikmət darüş-şəfandan bir şərbət istəyirəm,
Zahirdə məndə bu iştaha sağlılığın dəlilidir.
Hər iki qəsidənin sonunda şahlara dua olunur. Qətran Təbrizi Əbu Mənsur Məmlana belə dua edir:

خیل بادت بی شمار و ملک بادت بی عدد
مال بادت بی قیاس و عمر بادت بی فنا

İlxın saysız olsun, mülkün hesabsız olsun
Malın ölçüyə gəlməsin, ömrün fəna olmasın.
Məhəmməd Füzuli də eyni qaydada Rükəddinə dua edir:

باد ممکن فیض را صحت بفیض حکمتت
باد حاصل خلق را از حکمتت هر مدعا

Feyzə mümkün olsun hikmətinin feyzdə düzlüyü
Xalqa hasil olsun, hikmətindən hər müddəə

M.FÜZULİ VƏ İ.MUĞANNANIN BƏDİİ DÜNYASINDA AVTOBİOQRAFİZMLƏRİN ƏKSİ

Ülvi Mikayılov

Bakı Dövlət Universiteti, doktorant

ulviaydin.m@gmail.com

Məhəmməd Füzuli yalnız Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətinə deyil, bütövlükdə Şərq ədəbiyyatına və mədəniyyətinə böyük töhfələr vermiş dahi söz ustasıdır. M.Füzulini ilk növbədə məhəbbət və ülvyyəət şairi kimi xarakterizə etmək olar. Şairin dərin fəlsəfi poetikası istər yazıldığı dövr, istərsə də bu günümüz üçün öz aktuallığı ilə seçilir. Zəngin yaradıcılığa malik olan M.Füzulinin bədii dünyasında məhəbbət, gözəllik, İlahi eşq ön pillədə dayanır. Bunlarla bərabər şair dövrünün sosial ictimai və siyasi hadisələrinə də biganə qalmamışdır. Şair və ya yazıçı qələmə aldığı əsərlərdə bütövlükdə öz taleyindən yazmır. Qələm adamının böyüklüyü, seçkinliyi ondadır ki, yaratdığı obrazların fonunda çoxsaylı insan taleyini özü yaşamış kimi təqdim etməyi bacarır. Müəyyən məqamlarda şair və ya yazıçı yazdığı əsərdə avtobioqrafizmlər (yəni öz taleyindən irəli gələn məqamları) oxucu ilə bölüşür. M.Füzulinin də bədii dünyasında bu kimi hallara rast gəlinir. Şair tarixi dövr baxımından Səfəvilər dövlətinin və Osmanlı imperiyasının mövcud olduğu dövərdə yaşayıb, yaradıcılıq fəaliyyəti göstərmişdir. Bu dövərdə şairə hər gün üçün doqquz axça təqaüd kəsilmişdir. Lakin təqaüd şairə vaxtı-vaxtında verilməmişdir. Bu hadisədən sonra M.Füzuli Nişançı paşaya “Məktub” və ya “Şikayətnamə” adlı ədəbi nümunəni yazmışdır. Bu əsər avtobioqrafik ədəbi nümunə olmağı ilə yanaşı bədii mətnə dövrün sosial, ictimai hadisələri də yer alırdı. M.Füzuli bu ədəbi nümunəni yazmaqla göstərirdi ki, hakim dairələrin sadə vətəndaşa olan münasibəti bir şairə olan münasibətin fonunda özünü büruzə verirdi. Şərq ədəbiyyatında böyük əsərləri ilə tanınan M.Füzuli ona ayrılmış təqaüdü ala bilmirdi, tanınmış bir şair bu kimi çətinliklə üzləşirdisə, o dövərdə yaşayan sadə vətəndaş daha ağır sosial sıxıntılarla qarşılaşırdı. Müəllif əsərdə yazırdı ki, “Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar” bu misradan aydın olur ki, sosial bərabərsizlik və ədalətsiz yanaşma özünü açıq şəkildə göstərirdi. Şairin digər qəsidə və qəzəllərində də müəyyən məqamlarda avtobioqrafizmlər müşahidə etmək olur.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında da bir sıra avtobioqrafik əsərlər vardır. Xalq yazıçısı İsa Muğannanın qələm təcrübələrində avtobioqrafik lövhələr ənənə halını almışdır. Ədib ilk qələm təcrübəsi olan “Anadil ötən yerdə” hekayəsində atasının və dayısının bioqrafik obrazlarını canlandırmışdır. Daha sonra yazdığı “Tütək səsi” povestində Nuru obrazının timsalında özünün avtobioqrafik surətini, “İdeal” romanında Səməd Əmirli obrazının nümunəsində öz xarakterindən müəyyən cizgiləri əks etdirmişdir. Yaradılan hər bir avtobioqrafik obraz yazıçı və ya şairin tam deyil, bəzi məqamlarda qismən portretini əks etdirir. Müstəqillik dövərində İsa Muğannanın qələmə aldığı əsərlərdən biri də “Qırx kisə qızıl” povestidir. Ədib əsərdə yaratdığı Zahid obrazının nümunəsində öz avtobioqrafiyasından

cizgiləri əks etdirmişdir. Əsərdə Zahidin atasının müharibədə iştirakı, Zahidin xalası qızı ilə ailə qurması və s. məsələlər müəllif avtobioqrafiyasının təzahürüdür. Bütövlükdə yazıçının bədii dünyasında avtobioqrafizmlər geniş şəkildə sərgilənmişdir. Bunun başlıca səbəbi o idi ki, müəllif sovet rejimi dövründə görüb yaşadıklarını avtobioqrafik obrazlar fonunda oxucuya çatdırırdı. Ədəbiyyata senzura tətbiq olunduğundan yazıçı gerçəkləri avtobioqrafizmlərin vasitəsi ilə bədiiləşdirirdi.

M.Füzulinin və İ.Muğannanın yaratdığı avtobioqrafizmlər həm onların taleyi haqqında məlumat əldə etməyə imkan verir, eyni zamanda müəlliflərin yaşadığı dövrün gerçək üzünü əks etdirirdi. Avtobioqrafizm yaratma ənənəsi tarixi şəraitin ədəbiyyatda aynasına çevrilir. Avtobioqrafik əsərlər oxucuda maraq doğurmaqla yanaşı informasiya vermək baxımından da əhəmiyyətlidir.

ŞƏRQİN DAHİSİ

Yaqut Qasımova

*ADPU-nun Şamaxı filialı, dissertant
humanitarvexususi@bk.ru*

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığında Məhəmməd Füzuli ilə bağlı tədqiq edilən sahələrdən biri də şairə həsr olunan əsərlərdir. Daha çox lirik şair kimi tanınan və sevilən Füzuli klassik şeirin qəzəl, qəsidə, mürəbbə, müxəmməs, müsəddəs təxmis, qitə rübai və s. janrlarına müraciət etmiş və hər birində böyük uğur qazanmışdır. Füzulinin qəzəllərində təsvir olunan məhəbbətin izahı xüsusi diqqət tələb edir. Onun tərənnüm etdiyi məhəbbət çox hallarda həm gerçək insani duyğuları, həm də sufizmin həyata, insana fəlsəfi baxışını ifadə edir. Şairin bir çox qəzəllərində bu ikilini bir-birindən ayırmaq, yaxud fərqləndirmək mümkün olmur. Lakin bütün hallarda lirik qəhrəman mənəvi saflığı, möhkəm iradəsi, sədaqətli və əzəmətli olması ilə diqqəti çəkir Füzuli klassik nəsrin böyük ustadı sayılır. Onun “Şikayətnamə” adı ilə tanınan məktubu ictimai məzmunu və bədii dəyəri ilə daha qiymətlidir. Ana dilində olan “Hədiqətüs-süəda” (tərcümə olduğunu iddia edənlər də var) əsərində məşhur din xadimlərinin həyatı, fəaliyyəti, məhrumiyyətləri əks olunmuşdur. Farsca yazılmış “Rindü Zahid”in əsasında insan, həyat haqqında fərqli baxışların qarşılaşması, mübahisəsi dayanır. Fars dilində nəsrə yazılmış “Səhhət və Mərz” alleqorik əsərində isə müəllifin elmi, dini-fəlsəfi və sufi-panteist görüşləri vəhdət şəklində ifadəsini tapmışdır.

Füzuli ədəbiyyat tarixində mahir tərcüməçi kimi də tanınmışdır. Tərcümələri arasında “Hədisi-ərbəin” (“Qırx hədis”) önəmli yer tutur. Fars-tacik şairi Əbdürrəhman Caminin eyniadlı əsərini ana dilinə tərcümə etməklə şair türkdilli oxucuların bu məşhur əsərdən faydalanmaları, zövq almaları məqsədini güdmüşdür.

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatına dünya şöhrəti qazanmış söz ustadlarından. Lirik şeirin bənzərsiz nümunələrini yaradan M.Füzuli qələminin gücünü, həmçinin epik janrdə sınımışdır. Onun bu janrdə yazdığı «Leyli və Məcnun» poeması epik şeirimizin ən gözəl nümunələrindən hesab olunur. M.Füzuli «Leyli və Məcnun» poemasını 1537-ci ildə qələmə almışdır və onu Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman Qanuniyə ithaf etmişdir. Müəllif «Leyli və Məcnun» əsərini yazmaqla heç də yalnız yeni bir məhəbbət poeması yaratmaq istəməmişdir. Füzulinin yaşadığı dövrdə azadfikirliliklə cəmiyyətin buxovları arasında kəskin ziddiyyət var idi. Adət-ənənələr insanın, ələlxüsus da qadının daxili azadlığını boğurdu. Mütərəqqi fikirli şair “Leyli və Məcnun” əsərində məhz bu kimi məsələləri qabardaraq dövrünün şəxsiyyət azadlığına qarşı çıxan, insan talelərini qıran, faciələrə səbəb olan zərərli baxışlarını tənqid etmişdir. Bir-birini təmiz məhəbbətlə sevən Qeyslə Leylinin acı taleləri elə zamanənin faciəsi kimi təqdim olunur. Şair iki aşiqin vüsala yetmədən həyatdan getmələrini təsvir etməklə göstərmək istəmişdir ki, ehkamların hökm sürdüyü cəmiyyətdə həqiqi məhəbbətə, insanın sərbəst düşünməsinə yer yoxdur. Dahi Füzulinin

dühasından yaranan «Leyli və Məcnun» poeması dünya poeziyasında məhəbbət mövzusunda qələmə alınan ən yaxşı əsərlərdəndir. Sevimli bəstəkarımız Ü.Hacıbəyov 1908-ci ildə bu poema əsasında özünün «Leyli və Məcnun» operasını yazmışdır.

Hər şeydən öncə, Füzuli milli dilimizin, türkçülüyn, türk milli varlığının qeydini çəkən təəssübkeş bir istedad sahibidir. Farsdilli poeziyanın qazandığı uğurlar bir xalq və milli dil, ədəbiyyat qayğıkeşi kimi sənətkarı düşündürmüşdür.

M.FÜZULİ YARADICILIĞINDA ANA DİLİNİN İNCƏLİKLƏRİ

Sevinc Baxşiyeva

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı
sevinc.baxsiyeva65@gmail.com*

Türk dilinin şeir dili kimi inkişafında Füzulinin xüsusi rolu olmuş, bir şair, bir türk kimi bu istiqamətdə əzmlə çalışmışdır. Şair türk dilində yazmaqla “düşvar olanı asan” etdi, özündən sonra türkcə yazanlar üçün bir yol açdı.

*Ol səbəbdən farsı ləfzilə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi-nazik türk ləfzilə ikən düşvar olur.*

*Ləhceyi – türki qəbuli-nəzmi-tərkib etməyib,
Əksərən əlfazi namərbuti nahəmvar olur.*

Şair bədii yaradıcılıqda qarşısına qoyduğu ədəbi-estetik məqsəd bundan aydın ifadə edə bilməzdi. Burada iki cəhət diqqəti cəlb edir. Əvvəla, Füzuli türk dilində nəzmi-nazik yaratmaqdan söhbət açır. İkincisi, şair türk şeirini farsdilli poeziya ilə müqayisə edir. Göstərir ki, o, türk dilində yazılan qəzəli bədii-estetik keyfiyyətcə fars dilində yazılan qəzəl səviyyəsinə qaldıra bilər.

Əsərlərində türkcəyə böyük sevgi, hörmət göstərməsi, türkcə ifadə qiraəti, türkcəni sapa inci düzərmiş kimi səbirlə, diqqətlə işlətməsi Füzulinin türkçülüyündən danışmağa əsas verir.

Bütün türk xalqları tərəfindən oxunan Füzuli əsərlərinin dili hər kəs üçün anlaşılacaq bir dil idi. Bunun səbəblərindən biri şairin xalq dilində, hər kəsə tanış olan bir dildə yazması idi. Onun bu məsələdə xüsusi səy göstərməsi əsərlərindən bəlli olur. Füzuli farsca divanının dibaçəsində xalq arasında işlənməyən sözlərin və ifadələrin şeirdə də bəyənilmədiyini yazır.

Füzuli türkcənin bütün imkanlarından yararlanmışdır. Xalq dilində işlək olan ifadələr, atalar sözləri, deyimlər Füzuli dilində bayatı kimi səslənir. Danışq dilinin hərarəti, səmimiyyəti, sadəliyi, inandırıcılığı Füzuli dilinin qanında, canındadır. Füzulinin istifadə etdiyi ayrı-ayrı sözlər, ifadələr geniş coğrafiyada yayıla, yadda qala, sevilə bilirdisə, bunun səbəbi dilinin xalqa yaxınlığı idi. Verdiyimiz nümunələrdə şairin yaradıcılığında bugünkü dilimizdə var olan ifadələri izləyə bilərik:

“Qurunun oduna yaş da yanar”, “bağrı daş olmaq”, “dilinin ucundan bəlaya düşmək”, “can vermək”, “bağrı qan olmaq”, “könlü açılmaq”, “nitqi tutulmaq” kimi deyimlər Füzuli şeirinin xalq dilinə və ədəbiyyatına əsaslandığının göstəricisidir.

*Aşiqə şövqünlə can vermək ikən müşkül degil,
Çün Məsihi – vəqtsən, can vermək asandır sana.*

*Ləli – nabin həvəsi bağrımı qan eylədigin,
Ah kim, qanlı yaşım qılmadı izhar sana.*

*Çü yox, eşq atəşi bir şölə çəksə, taqətin, ey ney,
Baş ağrıtmə, dəmi-eşq urma, ancaq naleyi-zar et!*

Nümunələr göstərir ki, Füzuli xalq ifadələrini ədəbi dilin zirvəsinə ucaldan, onların bədii dildə obrazlar sistemini quran sənətkardır. Bu ifadələr şair üçün bədii dildə əvəzsiz emosionallıq və obrazlılıq mənbəyidir. O belə ifadələrin bətnində xalqın həssas müşahidəsini, səmimiyyətini və davranışını görür.

Füzuli şeirlərində türk kəlimələrindən rədif kimi bol-bol istifadə etmişdir. Mana, sana, ona, görüb,et, tut, unut, görcək, yox, bax və s. Bəzən sırf türkcə sözlərdən qafiyə qursa da, çox vaxt türkcə sözləri ərəb və fars sözləri ilə qarışıq işlətmişdir.

*Ya Rəb, həmişə lütfünü et rəhnüma mana,
Göstərmə ol təriqi ki, getməz sana, mana.*

*Xərab olan könül, ey büt, sənin məqamındır,
Təğafül eyləmə, bir kaç daş ilə abad et! və s.*

Füzulinin Azərbaycan ədəbi dil tarixində yeganə şair hesab etmək olar ki, ana dilinin leksik-qrammatik və üslubi sistemindəki xəlqiliyi ədəbi-bədii dilə gətirmiş, yaradıcılığında mühafizə və inkişaf etdirmiş, yüksək səviyyəyə çatdırmışdır.

FÜZULİ YARADICILIĞINDA MULTİKULTURAL DÜŞÜNCƏLƏR

Ləman Abdulova

*Bakı Qızlar Universiteti, magistr
lemanabdulova9@gmail.com*

Hər bir dövr xalqların mədəni irəliləmələri və geriləmələri ilə yadda qalır. Eyni xalqın müxtəlif tarixi fərqli düşüncələrdən toplanır. Oba tərəfindən sevilən, dəyər verilən söz sahiblərinin fikirləri hər zaman dinlənilir. Onların yaratdığı mədəniyyətlər cəmiyyəti zənginləşdirir. Belə söz sahiblərindən biri olan Məhəmməd Füzulinin düşüncələrinə səyahət edək. Füzuli öz düşüncələri ilə cəmiyyəti yaxşılaşdırmaq istəyirdi. Əsərlərində özünə-məxsus mədəni fikirlərini ortaya qoyurdu.

*Gözü yaşlıların halın nə bilsin, mərdümi–qafil,
Kəvakib seyrini şəb ta səhər bidar olandan sor.*

“Şəfayi-vəsl qədrin hicr ilə bimar olandan sor” qəzəmindən bir nümunə verdik. Burada yatmış xalqa səslənir. Gözü yaşlıları yatmış xalq nə biləcək? Ulduzları səhərə qədər oyaq qalanlar bilər. Və özünün oyaq olduğunu bildirir. Deməli Füzuli yatmış xalqı da görür. Başqa fikirlərə baxaq:

*Ey Füzuli, fələyin var sənənlə nəzəri,
Kim gəmi möhnətini verdi nə kim var sana.*

“Qəmdən öldüm, demədim hali-dili-zar sana” qəzəlinin bir parçası idi. Füzuli fələyin onu izlədiyini düşünür. Buna görə bütün qəmlər onun üzərinə düşür. Çünki göy, səma seçilmiş insanlara dərd verir. Şair nəzər obyektinə sevindir. Hər kəsin dərdi özünün qatlandığı qədərdir. Şairin güclü mənəviyyəti bütün dərdi, qəmi çəkə bilər. Bu döyüşçü ruhudur.

*Bəla zımnında rahat olduğun izhar edər xəlqə,
Fələk bihudə xari-xüskdən gülbərgi-tər verməz.*

Baxaq. Şair burada fələk dedikdə təbiətə işarə vurur. Tikandan gül çıxma bildiyi kimi, bəladan da xoşbəxtlik yolu açılır. Bunları vurğulayaraq xalqına öz fikrini nümunə çəkib. Mədəni, humanist düşüncələri ilə öz ədəbiyyatında multikulturalizmə yol açıb. Füzuli məktəbinin nümayəndələrindən bir qisminin adını çəkə bilərik. Əhdi Bağdadi, F. Köçərli, Mir Cəlal və s. Füzulinin hikmətli kəlamları bu günümüzdə də uyğundur. Nəzər yetirək:

1. Açılmamış dəfinədir, hər bir canın xəzinəsi,
İnci saçan dilindədir, hər insanın xəzinəsi.

2. Eşqsiz məqsədə yetişmək olmaz,
Eşq ilə tapılar düzlük, həqiqət.
3. Elmsiz şeir təməli olmayan divara bənzər. Təməli olmayan divar da tez yıxılar.
4. Dil gülünc etməsin deyə insanı,
İnsan ağzı olmuş dilin zindanı.
5. Comərdliyə güvənsəndə sadıq sanma sirdaşları,
Paxıllıqdan gör nə etdi, gör Yusifin qardaşları.

Əhdi Bağdadi Füzulinin əsərlərini yüksək sayaraq, onu qızıl külçələrlə müqayisə edib. Füzulinin oğlu olan Fəzlidə atasının yolu ilə getmiş və dövrünün hörmət bəslənilən şairlərindən olub. Firudin bəy Köçərli isə Azərbaycan dilinin həmin dövrdə çiçəklənməsində birbaşa Füzulinin rolu olduğunu bildirib. Mir Cəlal Paşayevin dediyi kimi: "Füzulini təhlil etmək bir nəfərin, bir məktəbin və hətta bir nəsilin işi deyil".

Fikirlərimi xalqın Füzuliyə olan sevgisinə nümunə rəvayətlə bitirmək istəyirəm. Əlbəttə, bu hadisənin real həyatda olması dəqiq deyil. İmam Hüseynin (ə) hərəminə daxil olan sultan Süleyman xidmətçi qocanın ona baş əyməməsini görüb qəzəblənir. Sultan səbəbini soruşduqda xidmətçi deyir: "Mən əsil sultanın yanıdayam. Burdan çıxsaq, sən mənim sultanım olacaqsan. Burada ikimizində sultanı Hüseynindir" Sultan bu cavabı bəyənir. Qoca isə Füzulidən başqa biri deyildi. Sultan Füzulinin arzusu ilə şəhərə su çəkdirir. Xalq öz sevincini şairin uğuru ilə əlaqələndirir.

MÜNDƏRİCAT

İsa Həbibbəyli BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MƏHƏMMƏD FÜZULİ HAQQINDA SÖZ.....	3
Gövhər Baxşəliyeva ANADİLLİ ŞEİRİMİZİN BÖYÜK USTADI.....	7
Möhsün Nağısoylu M.FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİNİN POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA	9
Jalə Əliyeva MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNDƏ ÜMUMTÜRK ŞEİRİNİN ROLU (Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı əsasında).....	10
İmamverdi Həmidov FÜZULİ POETİK DİLİNDƏ İŞLƏDİLƏN ƏRƏB SÖZ VƏ İFADƏLƏRİNİN SEMANTİKASINA DAİR	12
Şəfəq Əlibəyli MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN FARSÇA “DİVAN”ININ LİNQVOPOETİK ÖZƏLLİKLƏRİ	14
Elman Quliyev FÜZULİ SƏNƏTİNİN MÖVZU DAİRƏSİ.....	16
Rəna Mirzəzadə HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ MƏHƏMMƏD FÜZULİ “TÜRK DÜNYASININ ÖRNƏK ŞAİRİDİR” DƏYƏRLƏNDİRMƏSİ.....	18
Абузар Багиров МУХАММЕД ФИЗУЛИ И КАНОНИЧЕСКИЙ ЖАНР ГАЗЕЛИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	20
Жибек Сыздыкова ПОЭМА ЛЕЙЛІ И МЕДЖНУНА –ВЕРШИНА ТВОРЧЕСТВА ФИЗУЛИ	22

Мехти Кязимов ТРАДИЦИЯ НАЗИРЕ И ТВОРЧЕСТВО ФИЗУЛИ	24
Ali Temizel MEHMED FUZÛLÎ (ö. 1556)'NİN DİVÂNINDA YER ALAN “AYNA” METAFORUNA DAİR AÇIKLMALAR	26
Gülər Abdullabəyova FÜZULİ AVROPA ŞƏRQŞÜNASLIĞINDA	27
Nəzakət Məmmədli MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA TƏSƏVVÜF.....	29
Nailə Səmədova MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞI VƏ ŞƏXSİYYƏTİ MƏMMƏD SƏİD ORDUBADİNİN ARAŞDIRMALARINDA.....	31
Atəmi Mirzəyev FÜZULİ VƏ ONUN MÜASİRLƏRİ: ŞAHİ.....	33
Salimaxon Mirzayeva; Mohinur Abduxakimova; Aybek Aliyev FUZULİY İJODINING SHOH BAYTLARI TAHLILI.....	35
Rüfət Hüseynzadə MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN TƏHSİL VƏ TƏRBİYƏ HAQQINDA FİKİRLƏRİ	37
Xuraman Nuriyeva-Hümmətova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNDƏ “XƏTT” POETİK FİQRUNUN FUNKSİONALLIĞI	39
Ruhəngiz Cümşüdlü MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏRƏBCƏ QƏSİDƏLƏRİNDƏ TƏXƏLLÜS.....	41
Səadət Şıxıyeva FÜZULİNİN MƏMDUHU VƏ SƏLƏFİ.....	42

Elnurə Əzizova TÜRKDİLLİ MƏQTƏLLƏRİN ŞAH ƏSƏRİ: MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİNİN YAZILMA SƏBƏBLƏRİ	44
Əmmar Abbasov MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ KƏRBƏLA VAQEƏSİNİN İŞIQLANDIRILMASI	46
G‘ayratbek Xolbo‘tayev; Mohina Solijonova FUZULİY “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONINING TIL XUSUSYATLARI	48
Səbinə Səmədova FÜZULİ YARADICILIĞINDA İLAHİ EŞQİN TƏRƏNNÜMÜ	49
Əsmətخانım Məmmədova M. FÜZULİ QƏZƏLLƏRİNİN DÜZGÜN OXUNUŞUNU ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR (OMOQRAFLAR).....	51
Т.А. Аникеева ПАМЯТНИКИ КЛАССИЧЕСКОЙ ТЮРКОЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ В РУКОПИСНЫХ СОБРАНИЯХ ЮЖНОГО ДАГЕСТАНА	53
Əli Fərhadov FÜZULİ YARADICILIĞINDA TƏSƏVVÜF VƏ DİNİ MAARİFÇİLİYƏ DAİR.....	54
Zeynəddin Şabanov “ETİQADA GİRİŞ”DƏ FÜZULİ DÜHASININ MƏRİFƏTLƏRİ	56
Gülнарə Abdullayeva MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNİN YƏHUDİ ƏDƏBİYYATINA TƏSİRİ	58
Sevinc Ağayeva MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN DİLİNDƏ İRAQ-TÜRKMAN LƏHCƏSİ	60

Ülkər Baxşiyeva
MƏHƏMMƏD FÜZULİ AKADEMİK M.İBRAHİMOVUN ELMİ
NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ62

Təhminə Bədəlova; Suat Özer
FÜZULİ ŞEİRİNDƏ HƏRFLƏRİN ESTETİK QURULUŞU MƏNANIN
EKSPRESSİV İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ64

Gülər Qafqazlı
MƏHƏMMƏD FÜZULİ VƏ ONUN FƏLSƏFİ-ELMİ
GÖRÜŞLƏRİ.....66

Xanımzər Kərimova
MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN DİNİ-FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ67

Aygün Əlizadə
FÜZULİNİN FARSÇA “DİVAN”INDA “DİRİLİK SUYU”69

Dürdanə Cəfərli
MƏHƏMMƏD FÜZULİ VƏ KƏLAM ELMİ71

Günay Verdiyeva
FÜZULİNİN FARSÇA DİVANINDA İSLAMİ İSTİLAHLAR72

Səriyyə Gündoğdu
TÜRK DÜNYASI VƏ İSLAM ALƏMİNDƏ FÜZULİ İRSİNİN TƏSİR
DAİRƏSİ.....74

Elnur Mustafayev
MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICILIĞINDA MEHDİÇİLİK
PROBLEMİNƏ FƏLSƏFİ-DİNİ BAXIŞ.....76

منيف أحمد حميدوش
78..... فضولي البغدادي بين هوية الانتماء ... وهوية الولاء

صباح عبدالله كركوكلي
79..... فضولي البغدادي وجدل المؤرخين

عباس جعفر محمد الامامي
86..... فضولي البغدادي

Ceyhun Ağayev MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİNDƏ ƏHLİ-BEYT SEVGİSİ	88
Aybəniz Həsənova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏR.....	90
Lalə Əliyeva QƏRBİ AVROPA ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA FÜZULİ YARADICILIĞININ TƏDQIQI	92
İnci Qasımlı “GÜLŞƏN-ABAD” ƏSƏRİNDƏ FÜZULİ TƏSİRİ	94
Aslan Həbibov MƏHƏMMƏD FÜZULİYƏ GÖRƏ PEYĞƏMBƏRLƏRİN GÜNAHSIZLIĞI MƏSƏLƏSİ: MƏTLƏÜL-ETİQAD ƏSƏRİ ƏSASINDA	96
Yaqub Səmədov MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA İSLAMİ DƏYƏRLƏRİN BƏDİİ ƏKSİ	98
Ulduz Qəhrəmanova MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR FÜZULİ ƏNƏNƏSİNİN DAVAMÇISI KİMİ.....	100
Rəna Rzayeva FÜZULİNİN HAQQ YOLÇULUĞU VƏ İLAHİ EŞQ ANLAYIŞI.....	102
Bilal Həsənlı MÜASİR ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN MƏHƏBBƏT LİRİKASININ ÖYRƏDİLMƏSİ İMKANLARI	104
Teymur Sadıqov “MƏTLƏ UL-ETİQAD”DA İLAHİ ÜSLUB	106
Zəkulla Bayramlı FÜZULİNİN BİR BEYTİ HAQQINDA	108

Şahlar Şərifov MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTUS-SÜƏADA” ƏSƏRİ HAQQINDA	110
Cavanşir Məmmədzadə MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “YEDDİ CAM” ƏSƏRİNDƏ “ŞAHNAMƏ” TƏLMİHLƏRİ	112
Ülkər Abuzərova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “MƏTLƏÜL-İTİQAD” ƏSƏRİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ RUHUN ÖLÜMSÜZLÜYÜ VƏ ESXATOLOGİYA ANLAYIŞI.....	114
Könül Bağirova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN SÖZ DÜNYASI ŞƏXSİ ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ	116
İradə Zərqan MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNİN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ MƏHƏMMƏD FÜZULİ	118
Firuzə Əliyeva MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN SƏNƏT DÜNYASI.....	120
Elnurə Babayeva “HƏDİSİ - ƏRBƏİN”: CAMİDƏN FÜZULİYƏ.....	122
Lalə Mikayılzadə FÜZULİ İRSİ MÜASİRLİYİN MƏNƏVİ SƏRVƏTİ KİMİ	124
Günel Hümətova (Pəniyeva) Saleh ÖZBƏK ƏDƏBİYYATINA MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞININ TƏSİRİ	126
Hüsniyyə Çobanova ÜÇ DİLDƏ YAZAN, BƏDİİ NƏSRİN ƏSASINI QOYAN AZƏRBAYCAN MÜTƏFƏKKİRİ.....	128
Sahilə İbrahimova YARADICILIĞI İLƏ ANA DİLİNİN KEŞİYİNDƏ DURAN ŞAİR	130

Cavidə Məmmədova XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA FÜZULİ YARADICILIĞININ TƏSİRİ.....	132
Xanım Zairova FÜZULİ ALMAN ŞƏRQŞÜNASLIĞINDA	134
Elnarə Zeynalova FÜZULİNİN ƏRƏBCƏ QƏSİDƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ	136
Şəhla Məcidova MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA ƏBƏDİ MÖVZU – ATALAR VƏ OĞULLAR.....	138
Gülzar Əqiq Cəfərzadə FÜZULİ ƏSƏRLƏRİNDƏ KLASSİK ƏDƏBİ ƏNƏNƏLƏRİN İNİKASI.....	140
Eyvaz Eminaliyev MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏDƏBİ İRSİ ŞƏRQŞÜNAS ELİAS GİBBİN TƏDQİQLƏRİNDƏ.....	142
Səltənət Əliyeva FÜZULİ YARADICILIĞINDA MİFOLOJİ OBRAZ VƏ MOTİVLƏR.....	144
Xanım Mirzəyeva FÜZULİ YARADICILIĞINDA ƏRƏB ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏRİNDƏN İSTİFADƏ FORMALARI.....	146
Aynur Mahmud FÜZULİ VƏ XVI ƏSR BAĞDAD MÜHİTİNDƏ TÜRKCƏ	148
Paşa Quluzadə MƏHƏMMƏD FÜZULİ VƏ PLATONDA GÖZƏLLİYİN MƏNBƏYİ.....	150
Barnoxon Abdurahmonova; Gulshoda Jumaboyeva FUZULİY – İSHQ KUYCHISI.....	152

Rüxsarə Məmmədova MƏHƏMMƏD FÜZULİ SUFİ İDEOLOGİYASININ NÜMAYƏNDƏSİ KİMİ	153
Əzizə Ələkbərova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN OSMANLI İMPERİYASI DÖVRÜNDƏ YAZDIĞI QƏSİDƏLƏR.....	155
Rəna İskəndərli ŞƏMSƏDDİN SAMİNİN “QAMUSUL-ELAM” LÜĞƏTİNDƏ MÜŞTƏRƏK MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNİN YETİRMƏSİ MƏHƏMMƏD FÜZULİ HAQQINDA.....	158
Təbriz Qasımov FÜZULİNİN FƏLSƏFİ-TEOLOJİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ İDRAKIN ZƏRURİLİYİ VƏ ALLAHITANIMA MÖVZUSU	160
Nərmin Mehdiyeva İRAQ TƏDQİQATINDA MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞI	162
Briliant Hacıyeva AZƏRBAYCAN XALQININ ƏBƏDİYAŞAR ŞAIRİ, AZƏRBAYCAN ŞEİRİNİN GÜNƏŞİ MƏHƏMMƏD SÜLEYMAN OĞLU FÜZULİ – 530 –	164
Vəsilə Razimi MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICIĞINDA ALLEQORİYA.....	166
Natəvan Bağirova MÜTƏNƏBBİ VƏ FÜZULİ QƏSİDƏLƏRİNDƏ MƏMDUHA MÜNASİBƏT	168
Novruz Nuriyev MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “HƏDİQƏTÜS-SÜƏDA” ƏSƏRİ XVI ƏSR ŞƏRQ ƏDƏBİYYATI BƏDİİ NƏSRİNİN BARİZ NÜMUNƏSİ KİMİ.....	170
İsmayıl Hüseynov FÜZULİNİN FƏLSƏFİ DÜNYASI	172

Elman Novruzov MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN "BƏNGÜ-BADƏ" ƏSƏRİ.....	173
Şahanə Şahbazova TÜRKDİLLİ İRFANİ ƏDƏBİYYATIN ŞAH ƏSƏRİ – HƏDİQƏTÜS SÜƏDA.....	175
Aynurə Məmmədova MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA İNSANA SEVGİ.....	177
Elnarə Bünyatova MƏHƏMMƏD FÜZULİ - “ŞƏRQİN YETİŞDİRDİYİ DAHI ŞAİRLƏRDƏN BİRİ”	179
Zahidə İsmayılova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN FARSCA “DİVAN”INDA ŞƏKİLÇİLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA	181
Pəri Hümbətova MƏSİHI TƏBRİZİ YARADICILIĞINDA FÜZULİ TƏSİRİ	183
Pərvanə Teyyubova ŞƏRQ DÜNYASININ, SÖZ MÜLKÜNÜN SULTANI MƏHƏMMƏD FÜZULİ.....	185
Sevda İsmayılova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ İCTİMAİ ƏDALƏT PROBLEMİ	187
Nazim Mənsimov FÜZULİNİN FARSDİLLİ DİVANININ BƏDİİ-TEMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	189
Səba Verdiyeva MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN TÜRKÇƏ “DİVAN”ININ ƏN QƏDİM ƏLYAZMASI HAQQINDA.....	191
Lələ Hüseynova ƏDƏBİYYATIMIZDA FÜZULİ ZİRVƏSİ	193

Aytən Musayeva MƏHƏMMƏD FÜZULİ BİR FİLOSOF KİMİ	195
Lalə Ələkbərova SAİB TƏBRİZİ LİRİKASINDA FÜZULİ NƏFƏSİ	197
Ramidə Abbasova AZƏRBAYCANIN DÜNYAYA BƏXŞ ETDİYİ DAHI ŞƏXSİYYƏT	199
Fəxrəndə İbrahimova MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN “SƏHHƏT VƏ MƏRƏZ” ƏSƏRİNDƏ RUH VƏ BƏDƏN ƏLAQƏSİ.....	201
Arzu Məmmədzadə MƏHƏMMƏD FÜZULİ QƏZƏLLƏRİNİN İDEYA-TEMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN ORTA MƏKTƏBDƏ TƏDRİSİ.....	203
Leyla Kərimova NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN YARADICILIĞINDA “LEYLİ VƏ MƏCNUN” MÖVZUSUNUN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ.....	205
Sevinc Muxtarova FÜZULİNİN “BƏNGÜ-BADƏ” ƏSƏRİNDƏ ƏKS OLUNAN TARİX.....	207
Firuzə Həmidova KÖNÜLLƏR SULTANI FÜZULİ	209
İlahə Ələkbərova HƏBİBİ İRSİNDƏN BƏHRƏLƏNƏN FÜZULİNİN MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNƏ TÖHFƏSİ	211
Gülnarə Ağayeva MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN ORTAQ MÜSƏLMAN MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDAKI ROLU	213

Gövhər xanım Nağıyeva İKİ HÖKMDARIN MƏDHİNDƏ YAZILMIŞ QƏSİDƏLƏR.....	215
Ülvi Mikayılov M.FÜZULİ VƏ İ.MUĞANNANIN BƏDİİ DÜNYASINDA AVTOBİOQRAFİZMLƏRİN ƏKSİ.....	217
Yaqut Qasımova ŞƏRQİN DAHİSİ	219
Sevinc Baxşiyeva M.FÜZULİ YARADICILIĞINDA ANA DİLİNİN İNCƏLİKLƏRİ.....	221
Ləman Abdulova FÜZULİ YARADICILIĞINDA MULTİKULTURAL DÜŞÜNCƏLƏR	223

Nəşriyyatın direktoru: *Səbuhi Qəhrəmanov*
Kompüter tərtibçisi: *Rəvanə İlmanqızı*
Bədii tərtibat: *Şəlalə Məmməd*

Formatı 60x84 ¹/₈
Həcmi 29,5 ç.v.
Tirajı

Ünvan: Bakı şəh., İstiqlaliyyət küç. 28